

Даниъл Гилбърт

КАКВО Е НУЖНО
ДА СИ ЩАСТЛИВ?

САМО СИ МИСЛИШ, ЧЕ ЗНАЕШ...

ДАНИЕЛ ГИЛБЪРТ
КАКВО Е НЕЖНО ДА СИ
ЩАСТЛИВ?
САМО СИ МИСЛИШ, ЧЕ
ЗНАЕШ...

Превод: Анна Христова

chitanka.info

„Човек не може нито да предвиди, нито да предскаже условията, които създават щастие; човек може само да се препъне случайно в тях в щастлив час, някъде накрая на света и да сграбче бързо дните, все едно са богатство или слава.“

Уила Кадър,
Лавандулата, 1902

БЛАГОДАРНОСТИ

В тази част от книгата авторът по принцип твърди, че никой не пише книга сам и после изброява имената на хората, които вероятно са написали книгата вместо него. Хубаво би било да имаш такива приятели. Уви, написалият тази книга всичко на всичко съм само аз, затова позволете ми да благодаря на тези, които чрез дарбите си ми позволиха да напиша книга без тях.

Първо и преди всичко, благодаря на студенти и колеги, които се постараха толкова много за изследванията, описани на тези страници и ми позволиха да се възползвам от тях. В този списък влизат: Дани Акъм, Майк Берковиц, Стивън Блумбърг, Райън Браун, Дейвид Сентърбар, Ерин Драйвър-Лин, Лиз Дън, Джейн Елбърт, Майк Джил, Сарит Голъб, Карим Касам, Деби Кермър, Боаз Кейзар, Джейми Куртс, Мат Либерман, Джей Мейърс, Кари Моруидж, Крисчън Мирсет, Бека Норуик, Кевин Ошнър, Лиц Райнел, Джейн Райзън, Тод Роджърс, Бен Шеной и Талия Уитли. Откъде извадих толкова късмет да работя с всички вас?

Дължа специални благодарности на моя приятел и дългогодишен сътрудник Тим Уилсън от Университета във Вирджиния, чиято изобретателност и интелигентност са постоянен източник на вдъхновение, завист и изследователски субсидии. Предишното изречение е единственото в тази книга, което бих могъл да напиша без него.

Няколко колеги изчетоха глави, направиха предложения, дадох информация или по някакъв друг начин ми спестиха гоненето на Михаля. В този списък влизат: Сисела Бок, Алън Брандт, Патрик Кавана, Ник Епли, Нанси Еткоф, Том Джилевич, Ричард Хакман, Джон Хелиуел, Дейвид Лейбсън, Андрю Осуалд, Стив Пинкър, Ребека Сейкс, Джонатан Шулер, Нанси Сегал, Дан Симонс, Робърт Трайвърс, Дан Уегнър и Тим Уилсън. Благодаря ви.

Моят агент Катинка Матсън ме предизвика да престана да плещя за тази книга, ами да седна да я напиша и въпреки че не е единственият човек, който ми е казвал да престана да плещя, тя си остава единственият, когото продължавам да харесвам. Моят редактор в „Кнопф“ Марти Ашър има чудесно ухо и огромен син молив и ако не смятате, че тази книга е удоволствие да се чете, тогава трябваше да я видите, преди да му беше паднала в ръцете.

Написах голяма част от книгата благодарение на отпуски, субсидирани от Президентът и Настоятелството на колежа в Харвард, фондация „Джон Саймън Гугенхайм“, фондация „Джеймс Маккийн Катъл“, Американското психологично общество, Националният институт за душевно здрави и Бизнес университета в Чикаго. Благодаря на всички тези институции за финансирането на изчезването ми.

И накрая, сантименталностите. Благодарен съм за съвпадението да имам жена и най-добър приятел, които се казват по един и същи начин — Мерилин Олифант. Никой не трябва да се преструва на заинтригуван от всяка недопечена мисъл, която изскача в главата ми. Никой не бива да го прави, но някой го прави. Членовете на клановете Гилбърт и Олифант — Лари, Глория, Шери, Скот, Даяна, Мистър Майки, Джо, Дани, Шона, Арло Аманда, Биг Зет, Сара Би, Рен и Дайлин — имат съвместно попечителство над сърцето ми и им благодаря, че го подслониха. Накрая, позволете да си спомня с благодарност и признателност две души, които дори небесата не заслужават: моят наставник Нед Джоунс и майка ми Дорис Гилбърт.

А сега да се препъваме.

18 юли 2005 Кембридж, Масачусетс

ПРЕДГОВОР

„Че по-добре е в пазвата да топлиш усойница, отколкото да имаш неблагодарно чедо!“

Шекспир, „Крал
Лир“^[1]

Какво бихте направили, ако разберете, че ще умрете след десет минути? Ще се втурнете ли на горния етаж, за да запалите цигара от кутията „Марлборо“, която криете още от времето на президента Форд в чекмеджето с чорапи? Ще влезете ли с танцова стъпка в кабинета на шефа, за да му представите подробен списък с всичките му лични недостатъци? Ще отидете ли с колата до ресторанта в новия търговски център да си поръчате вратна пържола, недопечена, с гарнитура от много лош холестерол? Разбира се, трудно е да се каже, но със сигурност днес сте направили много малко от нещата, които бихте направили в последните десет минути от живота си.

Някои хора ще се възмутят от този факт, ще ви размахат пръст и строго ще ви кажат, че трябва да изживявате всеки миг от живота си така, сякаш е последен, което показва единствено, че някои хора биха прекарвали последните си десет минути да дават тъпи съвети на другите. Нещата, които правим, когато очакваме животът ни да продължи, съвсем естествено и нормално се различават от нещата, които бихме направили, ако очаквахме да свърши всеки миг. Отказваме мазнините и цигарите, усмихваме се по задължение на тъпите шеги на шефа, четем книги като тази — вместо да си сложим хартиена шапка и да ядем ореховки във ваната — и правим всичко това като великодушна услуга на хората, които скоро ще станем. Отнасяме се към бъдещото си „аз“, сякаш е дете, прекарваме по-голяма част от времето на по-голяма част от дните си, за да градим неговото утре с надеждата, че ще го направим щастливо. Вместо да задоволяваме моментните си прищевки, поемаме

отговорност за добруването на бъдещото си „аз“, отделяме част от заплатата си всеки месец, така че да се пенсионираме на игрището за голф, редовно тичаме и си чистим зъбите с конец, за да няма сърдечно-съдови заболявания и коронки, сменяме мръсни пелени и повтаряме до затыпяване детски стихчета, за да може някой ден то да има дебелобузи внучета, които да дундурка на коленете си. Дори пускаме по някой долар в денонощния магазин като акт на благотворителност, за да сме сигурни, че нашето бъдещо „аз“ ще се наслади на сладкиша, който му купуваме в момента. Всъщност почти всеки път, когато желаем нещо — повишение, сватба, кола, чийзбургер — очакваме, че ако го получим, човекът, носещ нашите пръстови отпечатаъци след секунда, минута, ден или десетилетие, ще се радва на света, който е наследил от нас, и ще оцени жертвите ни, когато прибере урожая от мъдрите ни инвестиционни решения и диетичното ни хранене.

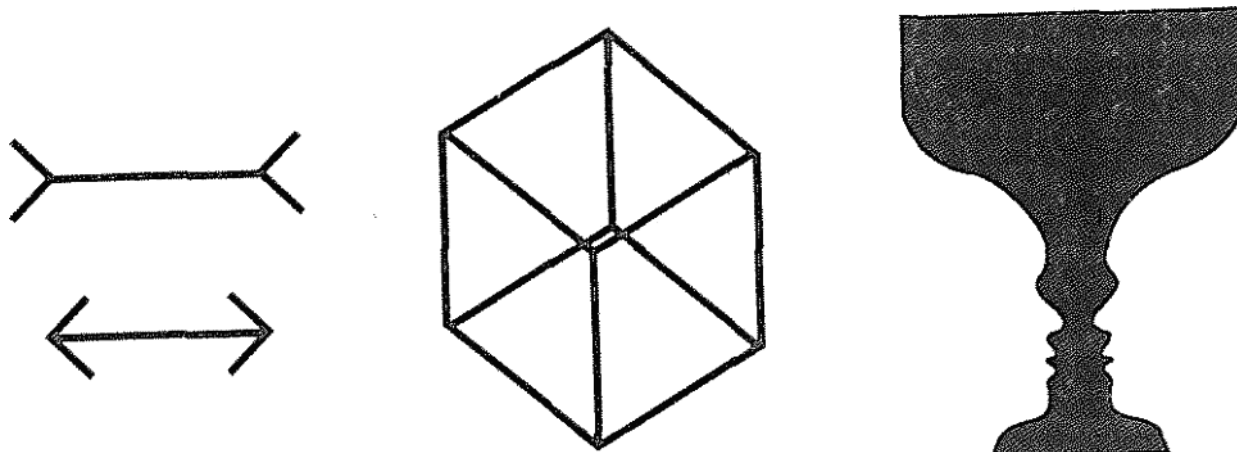
Да, да. Не съдържайте дъха си. Също като собствените ни деца, бъдещето ни „аз“ често е неблагодарно. Ние се бъхтим и потим, за да му дадем това, което си мислим, че ще му хареса, а то си напуска работата, пуска си дълга коса, мести се в или напуска Сан Франциско и се чуди как сме могли да бъдем толкова глупави и да си мислим, че това ще му хареса. Не успяваме да получим признанието и благодарността за това че сме мислили най-вече за неговото благоденствие — вместо това накрая бъдещото ни „аз“ благодари на Бога, че нещата не са се развили според нашия недалновиден и погрешен план.

Дори човекът, дете отхапва от сладкиша, който сме купили преди броени минути, може да направи кисела физиономия и да ни обвини, че сме взели не това, което е трябвало. Никой не обича да го критикуват, но ако нещата, които се мъчим да постигнем успешно — или нещата, които безуспешно се мъчим да избегнем — не ощастливят бъдещото ни „аз“, тогава изглежда напълно основателно (макар и доста неблагодарно) то да хвърли един пренебрежителен поглед назад и да се почуди какво, по дяволите, сме си мислили, че правим. Може да оцени добрите ни намерения и неохотно да се съгласи, че сме се постарали максимално, но неизбежно ще се жалва пред терапевтите си, че старанията ни не са били достатъчни.

Защо става така? Нима не би трябвало да знаем вкусовете, предпочитанията, нуждите и желанията на хората, които ще бъдем догодина — или поне днес следобед? Нима не би трябвало да

разбираме нашето бъдещо „аз“ достатъчно добре, за да устроим живота му — да намерим професията и любимия човек, когото ще цени, да купим калъфи за канапето, които ще пази с години? Защо накрая свършва с таван и живот, пълен с неща, които ние сме смятали за необходими, а то намира за болезнени, обърквачи или безполезни? Защо критикува избора ни на партньори, поставя под съмнение стратегиите ни за професионален напредък и плаща сума пари, за да махне татуировките, при положение, че ние сме платили сума пари да ни ги направят? Защо изпитва съжаление и облекчение, когато си мисли за нас, вместо гордост и благодарност? Щяхме да разберем всичко това, ако сме го изоставяли, пренебрегвали или малтретирали по някакъв начин — но, дявол да го вземе, ние сме му посветили най-хубавите години от живота си! Как може да е разочаровано, когато сме постигнали заветните си цели и защо е толкова лекомислено, когато накрая се озове точно на мястото, на което толкова сме се бърхтили да го докараме? Какво не му е наред? Или пък нещо не е наред с нас?

Когато бях на десет, най-магическият предмет у дома беше книга с оптически илюзии. На нейните страници научих за линиите на Мюлер-Лайер — стрелките в краищата им ги правеха да изглеждат така, сякаш бяха с различна дължина, макар че линийката показваше, че са еднакви; за кубът на Некер, който веднъж ти се струва отворен отстрани, а в следващия миг — отгоре; за бокала, който се превръща в силуети на лица и след миг пак става на бокал.

Седях на пода в кабинета на баща си и с часове не откъсвах очи от книгата, хипнотизиран от факта, че тези прости рисунки могат да принудят мозъка ми да вярва в неща, които със сигурност знае, че не са

верни. Тогава научих, че грешките са интересни и започнах да планирам живот, който съдържа доста от тях. Но оптичните илюзии са интересни не само защото карат всеки да греши, а защото карат всеки да прави една и съща грешка. Ако „аз“ съм видял бокал, вие сте видели Елвис, а наш приятел е видял картонена кутия с китайска храна, тогава рисунката, която сме гледали, вероятно е била чудесно мастилено петно, но ужасна оптическа илюзия. Най-привлекателното в оптичните илюзии е, че всеки вижда първо граала, после лицата и после — едно мигване, второ мигване — отново граала. Грешките, които оптичните илюзии предизвикват във възприятията ни, са закономерни, постоянни и систематични. Не са глупави грешки, а умни грешки — грешки, които позволяват на тези, които ги разбират, да оценят изкусния модел и начин на действие на зрителната система.

Грешките, които правим, когато се опитваме да си представим нашето собствено бъдеще, също са закономерни, редовни и систематични. И те имат модел, който ни разкрива възможностите и границите на прозрението, горе-долу по същия начин, по който оптичката илюзия ни разкрива възможностите и границите на зрението. Точно на това е посветена тази книга. Въпреки третата дума в заглавието, това не е ръководство с полезни инструкции как да бъдете щастливи. Тези книги се намират в раздела „Помогни си сам“, два реда по-нагоре. И когато си купите някоя от тях, изпълните всичко, което пише в нея, и откриете, че пак сте нещастни, винаги можете да се върнете и да разберете защо. Настоящата книга описва казаното от науката за това как и доколко човешкият мозък може да си представи собственото ни бъдеще и как и доколко може да предвиди кое точно бъдеще ще му хареса най-много впоследствие. Тази книга е за пъзела, над който много мислители са си блъскали главите през последните две хилядолетия, и в нея са използвани техни идеи (и някои лично мои), които обясняват защо явно знаем толкова малко за сърцата и умовете на хората, в които ще се превърнем. Изложението ни прилича малко на река, която прекосява граници, без да ѝ трябва паспорт, защото нито една наука досега не е намерила задоволително обяснение на пъзела. Като вплита факти и теории от психологията, когнитивната неврология, философията и поведенческата икономика, книгата позволява да се направи равносметка, която лично „аз“ смятам за убедителна, но в чиито достойнства вие сами ще трябва да се убедите.

Писането на книга възнаграждава автора само по себе си, но четенето на книга означава да отделите време и пари, от които трябва да получите дивиденди. Ако не се образовате или забавлявате, заслужавате да ви върнат и времето, и парите. Това, разбира се, няма как да стане, затова аз написах книга, която се надявам да ви заинтригува и увлече, да ви накара да не се взимате прекалено на сериозно и да си оставяте поне десет минути живот. Никой не може да каже как ще се почувствате, когато стигнете до края на книгата, включително и вие, които сега започвате. Но ако бъдещото ви „аз“ не остане доволно, когато прочете последната страница, поне ще разбере защо погрешно е смятало, че ще бъде.^[2]

[1] Шекспир, „Трагедии“, том 4, превод Валери Петров, изд. „Захари Стоянов“, 1998 г. — Б.пр. ↑

[2] Бележките в тази книга съдържат препратки към научни изследвания, които подкрепят твърденията, които правя в нея. От време на време съдържат и допълнителна информация, която може да представлява интерес, но не е много важна за темата. — Б.пр. ↑

ПЪРВА ЧАСТ
ПРОСПЕКЦИЯ^[1]

ПЪРВА ГЛАВА

ПЪТУВАНЕ КЪМ ДРУГО МЯСТО И ВРЕМЕ

*Тогаз напред! Защо не знаем
края*

на този ден, преди да е дошъл!

Шекспир
, „Юлий
Цезар“^[2]

Свещениците дават обет за безбрачие, лекарите се кълнат, че вече няма да навредят никому, пощальоните обещават бързо да обикалят разпределения район въпреки снега, лапавицата и правописните грешки. Малко хора си дават сметка, че психолозите също дават обет в определен момент от професионалния си живот да публикуват книга, глава или поне статия, която съдържа изречението: „Човекът е единственото живо същество, което...“ Изречението можем да завършим, както си пожелаем, но трябва да съдържа тези шест думи. Повечето от нас изчакват сравнително късен момент от кариерата си, за да изпълнят това скромно обещание, защото знаят, че идните поколения психолози ще пренебрегнат всички останали думи, които сме успели да опаковаме в един живот на добросъвестно натрупана ерудиция и ще ни запомнят главно с това как сме завършили изречението. Знаем също така, че колкото по-зле се справим, толкова по-добре ще ни запомнят. Например психолозите, които довършили изречението с „може да използва език“, били много добре запомнени, когато шимпанзетата били научени да общуват помежду си чрез жестикулиране. Когато пък изследователите открили, че дивите шимпанзета използват пръчки, за да вадят вкусни термити от термитниците (и да се удрят едно друго по главата от време на време), светът изведнъж си спомнил трите имена и пощенския адрес на всеки психолог, довършвал някога изречението с „използва сечива“. Така че

съвсем основателно повечето психолози отлагат колкото се може по-дълго довършването на изречението с надеждата, че ако изчакат достатъчно, може да умрат навреме и да избегнат публично да бъдат унижени от една маймуна.

Никога преди не съм писал изречението, но сега бих искал да го направя пред вас като свидетели. *Човекът е единственото живо същество, което мисли за бъдещето.* Нека най-напред да кажа, че съм имал котки, кучета, хомяци, мишки, златни рибки и раци и наистина признавам, че нечовешките същества често се държат така, сякаш могат да мислят за бъдещето. Но подобно на плешивците с евтини тупета, които сякаш забравят за тях, да се държиш все едно, че имаш нещо, и това да го имаш не е едно и също и вгледа ли се отблизо, всеки може да забележи разликата. Аз например живея в градски квартал и всяка есен катериците в двора ми (който побира горе-долу две на брой) се държат така, сякаш знаят, че после няма да могат да ядат, освен ако сега не си заровят малко храна. Градът ми има сравнително добре образовано гражданство, но според общото мнение катериците му не блестят с кой знае какъв интелект. По-скоро имат нормални катеричи мозъци, които подкарват програми за заравяне на храната, щом количеството слънчева светлина, което влиза в нормалните им катеричи очи, спадне до критичния минимум. По-кратките дни активират заравящото поведение без намесата на мисълта за утрешния ден и катерицата, която складира орех в двора ми, „знае“ за бъдещето горе-долу толкова, колкото падаща скала „знае“ за закона на гравитацията — иначе казано, нищо не знае. Докато някое шимпанзе не вземе да подсмърча при мисълта, че може да остане само на стари години или да се усмихва, докато си мисли за лятната ваканция, или да отказва сладолед на клечка, защото видиш ли, изглеждало прекалено дебело по къси панталони, ще държа на моята версия на изречението. Мислим за бъдещето по начин, по който нито едно друго живо същество не може, не прави или някога е правило и това просто, вездесъщо, обикновено действие е отличителна черта на нашата човешка същност.

[1] проспекция — Гледане напред във времето или съобразяване с бъдещето. — Б.пр. ↑

[2] Уилям Шекспир, „Трагедии“, превод Валери Петров, „Народна култура“, 1973 г. — Б.пр. ↑

РАДОСТТА ОТ „СЛЕДВА“

Ако ви накарат да назовете най-голямото постижение на човешкия мозък, най-вероятно първо ще се сетите за впечатляващите артефакти, създадени от него — Хеопсовата пирамида в Гиза, Международната космическа станция или пък моста „Голдън Гейт“. Това наистина са велики постижения и мозъкът ни заслужава своето тържествено шествие, при което ще го приветстват с хвърлени от прозорците хартиени ленти затова, че ги е създал. Но те не са най-великото. Сложна машина може да проектира и построи всяко едно от тях, защото проектирането и построяването изисква познание, логика и търпение, а сложните машини ги имат в изобилие. В действителност съществува само едно постижение — толкова забележително, че дори и най-сложните машини не могат да претендират, че се способни на него, и това постижение е съзнателното преживяване. Да видиш Хеопсовата пирамида в Гиза, да запомниш „Голдън Гейт“ или да си представиш космическата станция са действия много по-забележителни от това да построиш, което и да е от тях. Нещо повече, едно от тези забележителни действия е дори още по-забележително от останалите. Да видиш означава да преживееш света такъв, какъвто е, да си спомниш означава да преживееш света такъв, какъвто е бил, но да си представиш — ах, да си представиш, — означава да преживееш света такъв, какъвто не е и никога не е бил, но може да бъде. Най-голямото постижение на човешкия мозък е способността да си представя предмети и епизоди, които не съществуват в царството на реалното и именно тази способност ни позволява да мислим за бъдещето. Както беше отбелязал един философ, човешкият мозък е „машина за очаквания“ и „производството на бъдеще“ е най-важното нещо, което той прави.^[1]

Но какво точно означава „създаване на бъдеще“? Съществуват поне два начина, по които мозъкът създава бъдеще, единият делим с още много други животни, другият не делим с никого. Всички мозъци — човешкият, на шимпанзето, дори нормалният заравящ храна мозък на катерицата — правят предвиждания относно *непосредственото, местно, лично бъдеще*. Правят го, като използват информация за

текущи събития („Надушвам нещо“) и минали събития („Последния път, когато надуших тази миризма, едно голямо същество се опита да ме изяде“), за да предвидят събитието, което най-вероятно ще им се случи в следващия момент („Голямо същество се кани да...“)^[2]. Но обърнете внимание на две особености на това така наречено „предвиждане“. Първо, въпреки саркастичните забележки в скобите, то не изисква от мозъка, който го прави, да притежава нещо дори далечно наподобяващо съзнателна мисъл. Както сметалото може да събере две плюс две и да получи четири, без да мисли за аритметика, така и мозъкът може да добави миналото към настоящето, за да създаде бъдеще, без изобщо да помисли за едното или за другото. В действителност дори няма нужда от мозък, който да прави подобни предвиждания. С малко тренировки гигантският морски охлюв, известен като *Aplysia parvula*, може да се научи да предвижда и избягва електрически шок върху хрилете си, а както всеки със скалпел в ръка лесно може да демонстрира, морските охлюви са безспорно безмозъчни. Компютрите също са безмозъчни, но използват същия трик като охлюва, когато отказват кредитната ви карта, защото се опитвате да си платите вечерята в Париж, след като сте обядвали в Хобокен, Ню Джърси. С две думи машините и безгръбначните доказват, че няма нужда от умен, буден, съзнателен мозък за направата на прости предвиждания за бъдещето.

Второто, което трябва да отбележим, е, че подобни предвиждания не са много дългосрочни. Не са предвиждания в смисъл, че можем да предскажем годишната стойност на инфлацията, интелектуалното въздействие на постмодернизма, топлинната смърт на Вселената или следващия цвят на косата на Мадона. По-скоро предвиждаме какво ще се случи точно на това място, точно в следващия момент, точно на мен и ги наричаме *предвиждания* само защото за тях не съществува по-точна дума в английския език. Но използването на този термин — с неизбежните му отсенки на пресметнат внимателен размисъл за събития, които могат да се случат навсякъде, на всекиго, по всяко време — рискува да замъгли факта, че мозъците постоянно правят предвиждания за непосредственото, местно, лично бъдеще на техните притежатели, без самите им притежатели да го осъзнават. Вместо да казваме, че такива мозъци

предвиждат, нека кажем, че те „следват?“, „следвиждат?“, „послевиждат?“.

Вашият следва в момента. Например в момента може съзнателно да си мислите за току-що прочетеното изречение или за връзката с ключове в джоба, която ви убива на бедрото, или дали войната през 1812 г. наистина си е заслужавала да се води. За каквото и да мислите, мислите ви със сигурност са свързани с нещо друго, а не с коя дума ще свърши това изречение. Но дори когато чувате същите тези думи да отекват в главата ви и в същата тази глава минат мислите, предизвикани от тях, мозъкът ви използва думата, която четете в *момента* и думите, които е прочел *преди малко*, за да направи основателно предположение коя дума ще прочете в *следващия миг*, именно това ви позволява да четете толкова гладко.^[3] Всеки мозък, отгледан на постоянна диета от криминални филми и евтини детективски романи, напълно очаква думата „нощ“ да последва фразата „Беше тъмна и буреносна“ и така, когато срещне думата „нощ“ е съвсем подготвен да я смели. Докато предположенията на мозъка ви за следващата дума се оказват верни, вие щастливо продължавате напред, от ляво на дясно, от ляво на дясно, обръщате черните заврънкулки в идеи, сцени, герои и понятия, блажено неведоми, че мозъкът ви следва и предвижда бъдещето на изречението с фантастична скорост. Само когато предвиждането му не се сбъдне, вие изведнъж се чувствате... авокадо.

Изненада. Нещо да кажете?

Сега помислете върху значението на този кратък миг на изненада. Изненадата е емоция, която изпитваме, когато се сблъскаме с неочакваното — например трийсет и пет познати с картонени шапки, които стоят във всекидневната ни и крещят „Честит рожден ден!“, докато влизаме през входната врата с торба покупки и пълен мехур — и осъществяването на изненадата разкрива същността на нашите очаквания. Изненадата, която почувствахте в края на последния абзац, разкрива, че докато четяхте изречението „Само когато предвиждането му не се сбъдне, вие изведнъж се чувствате...“, мозъкът ви едновременно прави основателно предположение за това какво би следвало. Предвижда, че по някое време в следващите няколко милисекунди очите ви ще се натъкнат на поредица заврънкулки, които обозначават дума, която описва чувство като „натъжен“ или „объркан“,

или дори „изненадан“. Вместо това се натъква на плод, който ви събужда от догматичния унес и разкрива същността на вашите очаквания на всеки, който ви е наблюдавал. Изненадата ни показва, че очакваме нещо различно от онова, което сме получили, дори когато не подозираме, че изобщо очакваме нещо.

Понеже чувството на изненада обикновено е придружено от реакции, които могат да бъдат наблюдавани и измерени — повдигане на вежди, ококорване на очи, увисване на челюстта и звуци, последвани от поредица удивителни знаци — психолозите могат да използват изненадата, за да разберат кога мозъкът следва. Например, когато маймуни видят изследовател да пуска топка надолу по един от няколкото улея, те бързо поглеждат към долния край на улея и чакат топката да се появи отново. Щом някакъв експериментален трик накара топката да се появи от друг улей, а не от този, в който е била пусната, майmunите демонстрират изненада, вероятно защото мозъците им са следвиждали.^[4] Бебетата имат подобни реакции към странната физика. Например, когато покажат на бебета видео с голям червен куб, който се блъска в малък жълт куб, те реагират с безразличие, щом малкият жълт куб се килне и изчезне от екрана. Но когато малкото жълто кубче се забави миг или два, преди да се килне и изчезне, бебетата зяпват като свидетели на железопътна катастрофа — сякаш забавянето е нарушило някакво предвиждане, направено от следвиждащите им умове.^[5] Подобни изследвания показват, че майmunските мозъци „знаят“ за гравитацията (предметите падат надолу, а не настрани) и бебешките мозъци „знаят“ за кинетиката (движещите се предмети предават енергия на неподвижните предмети в мига, в който се допрат до тях, а не няколко секунди по-късно). По-важното обаче е, че те ни показват, че майmunските мозъци и бебешките мозъци добавят това, което вече знаят (миналото) към това, което виждат в момента (настоящето), за да предвидят какво ще последва (будещето). Когато действителното следващо нещо се различава от предвиденото следващо нещо, майmunите и бебетата преживяват изненада.

Мозъците ни са създадени да следват и те правят тъкмо това. Тръгнем ли на разходка по брега, мозъците ни предвиждат колко стабилен ще бъде пясъка, когато кракът ни стъпи върху него и според това нагласят колко да се разтегне коляното ни. Когато подскочим да

хванем фризби, мозъкът ни предвижда къде ще бъде диска, когато пресечем траекторията му на летене и тогава вдига ръцете ни точно в тази точка. Когато видим пясъчен рак да се носи зад парче дърво във водата, мозъкът ни предвижда кога и къде ще се появи отново и насочва очите ни към точната точка на повторната му поява. Тези предвиждания са забележителни както със скоростта, така и с точността, с която се правят и е трудно да си представим какъв щеше да бъде животът ни, ако мозъците ни престанат да ги правят и ни оставят изцяло в „настоящия момент“, без да сме в състояние да предприемем следващата крачка. Но въпреки че тези автоматични, непрекъснати, несъзнателни предвиждания на непосредственото, местно, лично бъдеще са едновременно удивителни и вездесъщи, те не са предвижданията, свалили нашия вид от дърветата в панталоните. В действителност това са предвиждания, които правят жабите, без изобщо да напускат гъоловете си и следователно не спадат към типа, който изречението има за цел да опише. Не, многообразието на бъдещето, което ние, човешките същества, създаваме — и то само ние създаваме — е съвсем друг тип.

[1] D. Dennett, *Kinds of Minds* (New York: Basic Books, 1996). — Б.пр. ↑

[2] M. M. Haith, „The Development of Future Thinking as Essential for the Emergence of Skill in Planning“ в: *The Developmental Psychology of Planning: Why, How, and When Do We Plan?*, ed. S. L. Friedman and E. K. Scholnick (Mahwah, N. J.: Lawrence Erlbaum, 1997), 25–42. — Б.пр. ↑

[3] E. Bates, J. Elman, and P. Li, „Language In, On, and About Time“ in *The Development of Future Oriented Processes*, ed. M. M. Haith et al. (Chicago: University of Chicago Press, 1994). — Б.пр. ↑

[4] B. M. Hood et al., „Gravity Biases in a Nonhuman Primate?“ *Developmental Science* 2: 35–41 (1999). Вж. също: D. A. Washburn and D. M. Rumbaugh, „Comparative Assessment of Psychomotor Performance: Target Prediction by Humans and Macaques (*Macaca mulatta*)“ *Journal of Experimental Psychology: General* 121: 305–12 (1992). — Б.пр. ↑

[5] L. M. Oakes and L. B. Cohen, „Infant Perception of a Causal Event“, *Cognitive Development* 5: 193–207 (1990). Вж. също: N. Wentworth and M. M. Haith, „Event-Specific Expectations of 2- and 3-

Month-Old Infants“, *Developmental Psychology* 28: 842–50 (1992). —
Б.пр. [↑](#)

ЧОВЕКОПОДОБНАТА МАЙМУНА, КОЯТО ГЛЕДАЛА НАПРЕД

Възрастните обичаме да задаваме идиотски въпроси на децата, така че да можем да се посмеем, когато ни дадат идиотски отговори. Един много идиотски въпрос, който обичаме да задаваме на децата е: „Какъв искаш да станеш, когато пораснеш?“ Малките деца изглеждат подобаващо озадачени, дори може би поразтревожени, дали пък няма някакъв риск да се смаят. Ако изобщо отговорят, обикновено казват неща от сорта: „продавач на бонбони“ или „катериач на дървета“. Смеем им се, защото вероятността детето някога да стане продавач на бонбони или катериач на дървета е почти нулева и е почти нулева, защото това не са неща, които повечето деца биха желали, пораснат ли веднъж достатъчно, за да започнат самите те да задават идиотски въпроси. Но забележете, че макар отговорите на нашия въпрос да са грешни, те са верните отговори на друг въпрос, а именно: „Какво искаш да бъдеш *сега*?“ Малките деца не могат да кажат какви искат да станат *после*, защото не разбират напълно значението на *после*^[1]. Така че подобно на хитрите политици те пренебрегват въпроса, който им задаваме, и отговорят на въпроса, на който могат да отговорят. Възрастните се справят много по-добре, разбира се. Ако попитат някоя трийсетинагодишна манхатанка къде евентуално смята да живее, след като се пенсионира, тя ще спомене Маями, Феникс или някое друго топло място. В момента може и да ѝ харесва забързания градски начин на живот, но тя е в състояние да си представи, че след няколко десетилетия ще цени бинго залите и подобаващите медицински грижи повече от музеите за изящно изкуство и мъжете, които чистят прозорците на колите на кръстовищата. За разлика от детето, което може да мисли само за това какви *са* нещата, възрастният може да мисли и за това какви *ще* бъдат. В определен момент между високите ни столчета и люлеещите се столове научаваме за *после*.^[2]

После! Каква удивителна идея. Какво въздействащо понятие. Какво митично откритие. Как човешките същества изобщо са се научили да предвиждат във въображението си поредица от събития, които още не са се случили? Какъв праисторически гений пръв е осъзнал, че би могъл да избяга от днешния ден, като затвори очи и

мълчаливо се пренесе в утрешния? За съжаление, великите идеи не оставят вкаменелости, за да бъдат датирани с оглед съдържанието на въглерод и естествената история на „после“ остава завинаги изгубена за нас. Но палеонтолозите и невроанатомиите ни уверяват, че този повратен момент в драматичната човешка еволюция се е случил някъде през последните 3 милиона години и е станал доста внезапно. Първите мозъци са се появили на земята преди около 500 милиона години и са прекарвали в безделие около 430 милиона години, докато еволюират в мозъците на най-ранните примати, и още 70 милиона години, докато еволюират в мозъците на първите *прачовеци*. После нещо се случило — никой не знае точно какво, но спекулациите започват от рязко застудяване на времето и стигат до изобретяване на готварството — и бъдещият човешки мозък претърпял безпрецедентен бурен растеж, като увеличил повече от двойно масата си за малко над два милиона години и се превърнал от половинкилограмовия мозък на *Homo habilis* в тежация близо килограм и половина мозък на *Homo sapiens*^[3].

Ако ви сложат на диета от течен шоколад и успеете да удвоите масата си за много кратко време, едва ли различните части на тялото ви ще наддадат еднакво. Коремът и задникът ви вероятно ще бъдат основните приемници на новопридобитите тлъстини, докато езикът и пръстите на краката ви ще останат сравнително слаби и незасегнати. По същия начин драматичното увеличение на размера на човешкия мозък не удвоило демократично масата на всяка част от него, та модерните хора накрая да се сдобият с нови мозъци, структурно идентични на старите, само че по-големи. Вместо това непропорционален дял от увеличението се съсредоточил върху конкретна част от мозъка, известна като челен дял, който — както загатва и названието му — се намира в предната част на главата, точно над очите (фигура 2). Ниското полегато чело на най-ранните ни предшественици било избутано напред, за да се превърне в скосеното и вертикално чело, на което носим шапките си. Промяната в структурата на главата станала главно, за да може да се побере нашият внезапно променил размера си мозък. Какво е направил този нов мозъчен апарат, за да оправдае архитектурното преустройство на човешкия череп? Какво толкова специално има в него, че природата се

постарала всеки от нас да получи голям дял? За какво служи челният дял?

До неотдавна учените смятали, че е почти безполезен, защото хора с увреждания на челния дял явно се справяли доста добре и без него. Финейс Гейдж бил майстор в „Рутланд Рейлроуд“. През един чудесен есенен ден на 1848 г. той предизвикал малка експлозия близо до краката си, като изстрелял еднометров метален прът във въздуха и предвидливо го уловил с лицето си. Прътът влязъл точно под лявата буза и пробил главата му отгоре, като прокопал тунел през черепа и отнесъл голямо парче от челния дял на мозъка със себе си (фиг. 3). Финейс се проснал на земята, където полегнал няколко минути. После, за удивление на всички, се изправил и помолил един колега да го придружи до лекаря, като през цялото време настоявал, че няма нужда да го карат, той можел да иде пеш, много благодаря.

Фигура 2. Челният дял е скорошната добавка към човешкия мозък, която ни позволява да си представяме бъдещето

Лекарят изчистил мръсотията от раната, колегатата изчистил мозъка от пръта и не след дълго Финейс и прътът му се заловили отново за работа.^[4] Въпреки че нравът му решително се влошил —

именно на този факт дължи славата си и до ден-днешен, — най-шокиращото било колко нормален си останал Финейс иначе. Ако прътът бил направил на кюфте друга част от мозъка — мозъчната кора, зоната на Брока, мозъчния ствол — тогава Финейс можел да умре, да ослепее, да загуби говорните си способности или да прекара остатъка от живота си, създавайки убедителното впечатление, че е зелка. Вместо това през следващите дванайсет години той живял, гледал, говорил, работил и пътувал, за разлика от зелките, така че невролозите могли да стигнат до единственото заключение, че челният дял на мозъка не върши кой знае каква работа и човек спокойно може да мине и без него.^[5] Както писал един от тях през 1884 г.: „От прочутия американски случай с пръта насам се знае, че унищожаването на тези дялове не води задължително до появата на симптоми“.^[6]

Фигура 3. Някогашна медицинска скица, която показва къде прътът-тампон е влязъл и излязъл от мозъка на Финейс Гейдж

Но невролозите грешали. През деветнайсети век познанията за функциите на мозъка се основавали най-вече на наблюдения върху хора, които подобно на Финейс Гейдж били станали злощастни обекти

на случайните и неточни експерименти на природата. През двайсети век хирурзите продължили работата, оставена им от природата, и започнали да правят по-точни експерименти, чиито резултати обрисували много по-различна картина на дейността на челния дял. През 30-те години на ХХ в., докато търсел начин да укроти буйстващите си психичноболни пациенти, един португалски лекар на име Антониу Егаш Мониз научил за нова хирургическа процедура, наречена „фронтална лоботомия“, свързана с химичното или механично отстраняване на части от челния дял. Тази процедура била извършвана върху маймуни, които обикновено ставали доста раздразнителни, щом ги оставели без храна, но които реагирали с непохватимо търпение на подобна обида, веднъж подложени на операцията. Егаш Мониз изпробвал процедурата върху своите пациенти и открил, че оказва подобен успокояващ ефект. (Другият успокояващ ефект бил, че спечелила на Егаш Мониз Нобелова награда за медицина през 1949 г.) През следващите няколко десетилетия хирургическите техники се развили (процедурата можела да бъде извършвана под местна упойка с никел) и нежеланите странични ефекти (като снижаване на интелигентността и подмокряне) били намалени. Унищожаването на някои части от челния дял се превърнало в стандартно решение за случаи на нервно напрежение и депресия, които не се поддавали на лечение с други форми на терапия.^[7] Противно на общоприетата, век по-рано медицинска мъдрост, челният дял имал значение. И то било, че някои хора се чувствали по-добре без него.

Но докато някои хирурзи наблягали на ползите от увреждането на челния дял, други отбелязвали пораженията. Макар че пациенти с увреждания на челния дял често се справяли добре със стандартните тестове за интелигентност, за запаметяване и тем подобни, способностите им рязко намалявали при всеки тест — дори и най-простия — свързан с планиране. Например, когато им дадели лабиринт или пъзел, чието решаване изисквало да обмислят цяла поредица от ходове, преди да направят първия, тези иначе интелигентни хора се запъвали.^[8] Неспособността им да правят планове не се ограничавала само до лабораторията. Тези пациенти можели да реагират сравнително добре в нормални ситуации: да пият чай, без да го разливат и да си бърбят за пердета, но на практика им било

невъзможно да кажат какво ще правят по-късно следобед. За да обобща научното знание по въпроса, един изтъкнат учен заключил: „Няма друг симптом, свързан с предния мозък, за който да се докладва толкова често, колкото за невъзможността за планиране... Симптомът изглежда уникален при нефункциониране на префронталната кора... (и) не е свързан с клинично увреждане на друга нервна структура“^[9]

Тези две наблюдения — че увреждането на определени части на челния дял могат да накарат хората да се успокоят, но могат също така да ги лишат от способността да съставят планове — явно водят до един извод. Какво е общото между *вътрешното безпокойство и планирането*? И двете, разбира се, са тясно свързани с мисълта за бъдещето. Чувстваме безпокойство, когато очакваме да ни се случи нещо лошо, и правим планове, като си представяме как действията ни ще се развият в бъдеще. Планирането изисква да надникнем в бъдещето си и безпокойството е една от реакциите, които може да изпитаме, когато го направим.^[10] Фактът, че увреждането на челния дял намалява по такъв уникален и точен начин способността за планиране и чувството на безпокойство означава, че челният дял е жизненоважната част от мозъчната машина, която позволява на нормалните модерни възрастни хора да се проектират в бъдещето. Без него сме уловени в мига, неспособни да си представим утрешния ден и следователно необезпокоени от това, което може да ни донесе той. Както учените днес признават, челният дял на мозъка „дава възможност на здравите възрастни индивиди да мислят за изтегленото напред във времето съществуване на тяхното Аз“.^[11] В този смисъл хората с увреден челен дял са описвани от онези, които ги изучават, като „вързани към стимулите на настоящето“^[12] или „заклучени в непосредственото пространство и време“^[13], или показващи „наклонност към ограничена във времето конкретност“^[14]. С други думи, подобно на продавачите на бонбони и катерачите на дървета, те живеят в свят без *после*.

Тъжният случай на пациента, известен с инициалите Н. Н. е прозорец към този свят. Н. Н. получил черепно-мозъчна травма на главата при автомобилна катастрофа през 1981 г., когато бил на трийсет години. Изследванията показали, че има значително увреждане на челния дял. Психолог разпитал Н. Н. няколко години след инцидента и записал разговора им:

ПСИХОЛОГ: Какво ще правите утре?

Н. Н.: Не знам.

ПСИХОЛОГ: Спомняте ли си въпроса?

Н. Н.: Какво ще правя утре ли?

ПСИХОЛОГ: Да, бихте ли описали какво става в ума ви, когато се опитате да мислите за това?

Н. Н.: Умът ми е празен... Сякаш е заспал... сякаш се намиращ в празна стая и някакъв човек ти казва да идеш да намериш стол, а вътре няма нищо... сякаш плувам по средата на езеро. Нямах нищо, което да те държи на повърхността или с което да направиш нещо^[15].

Неспособността на Н. Н. да мисли за собственото си бъдеще е характерна за пациенти с увреждане на челния дял. За Н. Н. утре винаги ще си остане празна стая и когато се опита да си представи *после*, винаги ще се чувства така, както се чувстваме всички останали, когато се опитаме да си представим несъществуването или безкрайността. Въпреки това, ако заговорите Н. Н. в метрото или се заприказване на опашката в пощата, може и да не разберете, че му липсва нещо толкова общочовешко. В крайна сметка той възприема *времето* и *бъдещето* като абстрактни понятия. Знае какво са часове и минути, колко от последните има в първите и какво означават *преди* и *след*. Както психологът, който разпитвал Н. Н. отбелязал: „Той знае много неща за света, съзнава знанието си и може лесно да намери точния му израз. В този смисъл не се различава особено от нормалните възрастни хора. Но явно няма възможност да преживява изтеглено напред субективно време... Изглежда живее в «постоянно сегашно време».“^[16]

Постоянно сегашно време — какъв натрапчив израз. Колко странно и сюрреалистично ще да е да излежаваш доживотна присъда, затворен в мига, завинаги в капана на вечното сега, свят без край, време без после. Повечето от нас трудно биха си представили подобно съществуване, толкова чуждо на нормалния ни житейски опит, че се изкушаваме да го отменим като малшанс — зловещо, рядко и ненормално отклонение, предизвикано от травма на главата. Но в интерес на истината, това странно съществуване е правилото, а ние сме изключението. През първите неколкостотин милиона години след началната си поява на нашата планета всички мозъци били заключени в постоянното настояще и повечето и досега си стоят там. Но не и

вашият, нито пък моят, защото преди два-три милиона години нашите предци стартирали великото бягство от тук и сега, като спасителното им средство било силно модифицирана маса от сива тъкан, крехка, сбръчкана, с придатък. Така челният дял — образувал се последен, развил се най-бавно и пръв развалящ се на стари години — се явява машина на времето, която позволява на всеки от нас да напуска настоящето и да преживява бъдещето, преди да се е случило. Никое друго животно няма челен дял подобен на нашия, именно поради това ние сме единственото живо същество, което мисли за бъдещето по такъв начин. Историята за челния дял ни разкрива как хората извикват въображаемото си утре, но от нея не става ясно *защо*.

[1] С. М. Atance and D. K. O’Neill, „Planning in 3-Year-Olds: A Reflection of the Future Self?“ in *The Self in Time: Developmental Perspectives*, ed. C. Moore and K. Lemmon (Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 2001); and). В. Benson, „The Development of Planning: It’s About Time“, в: Friedman and Scholnick, *Developmental Psychology of Planning*. — Б.пр. ↑

[2] Макар че децата започват да говорят за бъдещето около двегодишни, те изглежда нямат пълно разбиране за него, преди да станат на четири. Вж. D.). Povinelli and B. B. Simon, „Young Children’s Understanding of Briefly Versus Extremely Delayed Images of the Self: Emergence of the Autobiographical Stance“, *Developmental Psychology* 34:188-94 (1998) and K. Nelson, „Finding One’s Self in Time“, в: *The Self Across Psychology: Self-Recognition, Self-Awareness, and the Self Concept*, ed. J. G. Snodgrass and R. L. Thompson (New York: New York Academy of Sciences, 1997), 103–16. — Б.пр. ↑

[3] С. А. Banyas, „Evolution and Phylogenetic History of the Frontal Lobes“, in *The Human Frontal Lobes*, ed. B. L. Miller and J. L. Cummings (New York: Guilford Press, 1999), 83–106. — Б.пр. ↑

[4] Финеас останал до края на живота си с пръта и вероятно е бил удовлетворен, че и двамата завършили в постоянната изложба на Харвардския Антропологически музей. — Б.пр. ↑

[5] Вж. М. В. Macmillan, „A Wonderful Journey Through Skull and Brains: The Travels of Mr. Gage’s Tamping Iron“, *Brain and Cognition* 5: 67–107 (1986). — Б.пр. ↑

[6] M. B. Macmillan, „Phineas Gage’s Contribution to Brain Surgery“, *Journal of the History of the Neurosciences* 5: 56–77 (1996). — Б.пр. ↑

[7] S. M. Weingarten, „Psychosurgery“, in Miller and Cummings, *Human Frontal Lobes*, 446–60. — Б.пр. ↑

[8] D. R. Weinberger et al., „Neural Mechanisms of Future-Oriented Processes“, в: Haith et al., *Development of Future Oriented Processes*, 221–42. — Б.пр. ↑

[9] J. M. Fuster, *The Prefrontal Cortex: Anatomy, Physiology, and Neuropsychology of the Frontal Lobe* (New York: Lippincott-Raven, 1997), 160–61. — Б.пр. ↑

[10] A. K. MacLeod and M. L. Cropley, „Anxiety, Depression, and the Anticipation of Future Positive and Negative Experiences“, *Journal of Abnormal Psychology* 105: Z86-89 (1996). — Б.пр. ↑

[11] M. A. Wheeler, D. T. Stuss, and E. Tulving, „Toward a General Theory of Episodic Memory: The Frontal Lobes and Autonoetic Consciousness“, *Psychological Bulletin* 121: 331–54 (1997). — Б.пр. ↑

[12] F. T. Melges, „Identity and Temporal Perspective“, в: *Cognitive Models of Psychological Time*, ed. R. A. Block (Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1990), 255–66. — Б.пр. ↑

[13] P. Faglioni, „The Frontal Lobes“, в: *The Handbook of Clinical and Experimental Neuropsychology*, ed. G. Denes and L. Pizzamiglio (East Sussex, U.K.: Psychology Press, 1999), 525–69. — Б.пр. ↑

[14] J. M. Fuster, „Cognitive Functions of the Frontal Lobes“, в: Miller and Cummings, *Human Frontal Lobes*, 187–95. — Б.пр. ↑

[15] E. Tulving, „Memory and Consciousness“, *Canadian Psychology* 26: 1–12 (1985). Същият случай е описан нашироко под псевдонима „К.С.“ в: E. Tulving et al „Priming of Semantic Autobiographical Knowledge: A Case Study of Retrograde Amnesia“, *Brain and Cognition* 8: 3-20(1988). — Б.пр. ↑

[16] Tulving, „Memory and Consciousness.“ — Б.пр. ↑

ОБРАТ НА СЪДБАТА

В края на шейсетте години на миналия век един преподавател по психология в Харвард взел ЛСД, отказал се от поста си (с известна подкрепа от страна на ръководството), заминал за Индия, срещнал един гуру и се върнал, за да напише популярната книга, наречена „Бъди тук сега“, чието основно послание е сбито предадено от императива в заглавието.^[1] Ключът към щастието, удовлетворението и просветлението, твърдял бившият преподавател, бил да престанем да мислим толкова много за бъдещето.

Защо някой ще бие толкова път до Индия и ще изразходва време, пари и мозъчни клетки само за да научи как да не мисли за бъдещето? Защото всеки, който някога се е опитвал да се научи да медитира, знае, че да не мислиш за бъдещето е много по-голямо предизвикателство, отколкото да бъдеш преподавател по психология. Да не мислиш за бъдещето изисква да убедиш челния си дял да не прави това, за което е предназначен, и подобно на сърце, на което е заповядано да спре да бие, той естествено се съпротивлява на внушението. За разлика от Н. Н. повечето от нас не се *мъчат* да мислят за бъдещето, защото мисловни симулации на бъдещето редовно и безпрепятствено се появяват в съзнанието ни и заемат всяко ъгълче от духовния ни живот. Направи ли се допитване до хората колко мислят за миналото, настоящето и бъдещето, излиза, че най-много мислят за бъдещето.^[2] Когато изследователите преброят наистина темите, които преминават през потока на съзнанието на един средностатистически човек, те откриват, че близо 12 процента от всекидневните ни мисли засягат бъдещето.^[3] С други думи, на всеки осем часа размисъл се пада по един час за неща, които тепърва ще се случват. Ако прекарвате по един на всеки осем часа в моя щат, ще ви накарат да плащате данъци, което значи, че реално погледнато, всеки от нас е почасов жител в утрешния ден.

Защо не можем да бъдем тук сега? Защо не можем да направим нещо, което изглежда толкова просто на златната ни рибка? Защо мозъците ни упорито настояват да ни пренасят в бъдещето, когато има толкова много неща за мислене тук днес?

Най-очевидният отговор на този въпрос е, че мисленето за бъдещето може да доставя удоволствие. Представяме си как тръшваме отбелязващия точка бейзболен играч на служебния пикник, как позираме с човек от лотарията и голям колкото вратата чек или как си говорим задушевно с привлекателната касиерка в банката — не защото очакваме, нито дори, защото искаме всичко това да се случи, а защото самото представяне на възможностите е източник на радост. Подозренията ви са научно обосновани: когато хората си мечтаят за бъдещето, те обикновено си представят, че постигат целите си и успяват, а не че объркват всичко и се провалят.^[4]

И наистина, мисълта за бъдещето може да носи толкова голяма наслада, че понякога предпочитаме просто да си го представим, вместо да го преживеем. По време на едно изследване на група доброволци било съобщено, че печелят безплатна вечеря в прочут френски ресторант, като ги попитали кога искат да я изядат. Веднага? Довечера? Утре? Макар че насладата от храната била явна и изкусителна, повечето доброволци избрали да отложат вечерята малко, в основни линии до следващата седмица.^[5] Защо сами си налагат да отлагат? Защото, изчаквайки една седмица, не само ще хапват стриди и ще пият „Шато Шевал Блан“ от 1947 г., но също така ще се наслаждават на очакването на хапването и пиенето цели седем дни предварително. Отлагането на удоволствието е находчив способ за двойно повече сок от половин плод. И наистина някои неща носят повече наслада, когато си ги представяме, отколкото когато ги преживяваме (повечето от нас могат да си спомнят момент, в който сме правили любов с желан партньор или сме похапвали ужасно калоричен десерт само за да открием, че действието изглежда по-добре в представите ни, отколкото наяве), и в такива случаи хората могат да решат да отложат преживяването завинаги. Например накарали доброволни участници в едно проучване да си представят как канят на среща човека, по когото най-много си падат, и се оказало, че тези, които имали най-развнтени и пикантни фантазии относно това как да свалят голямата си тръпка, едва ли щели да предприемат нещо в близките няколко месеца.^[6]

Обичаме да се забавляваме в най-добрите ни въображаеми утрешни дни — и защо пък не? В крайна сметка пълним фотоалбумите

си със снимки от рождени дни и тропически ваканции, а не с автомобилни катастрофи и свиждания в спешното отделение, защото искаме да сме щастливи, когато се връщаме назад по Алеята на спомените, така че защо да не подходим по същия начин към разходките по Алеята на мечтите? Макар че представата за щастливи бъднини може да ни накара да се чувстваме щастливи, тя може също така да доведе и до обезпокояващи последици. Учените установили, че щом хората открият колко лесно е да си представиш нещо, те надценяват вероятността то действително да се случи.^[7] Тъй като повечето от нас се упражняват да си представят повече хубави, отколкото лоши неща, склонни сме да надценяваме вероятността, че действително ще ни се случат хубави неща, което ни кара да бъдем нереалистично оптимистични относно бъдещето.

Например американските колежани очакват да живеят повече, да задържат брака си по-дълго и да пътуват до Европа по-често от средното.^[8] Вярват, че е много по-вероятно да имат надарени деца, да притежават собствен дом и да се появят във вестниците и много по-малко вероятно да преживеят инфаркт, венерическа болест, проблем с пиенето, автомобилна катастрофа, счупване на кост или пародонтоза. Американците от всички възрасти очакват бъдещето им да е по-добро от настоящето^[9] и въпреки че представителите на други народности не са чак толкова оптимистични, колкото американците, те също са склонни да си представят, че бъдещето им ще е по-светло от това на техните връстници.^[10] Тези преобладаващо оптимистични очаквания относно личното ни бъдеще трудно могат да бъдат разрушени: преживяването на земетресение кара хората да станат временно реалисти и да приемат риска да умрат при бедствие в бъдещето, но след няколко седмици дори и оцелелите при земетресение се връщат към нормалното си ниво на неоснователен оптимизъм.^[11] В действителност събития, които поставят под съмнение оптимистичните ни виждания, могат понякога да ни направят повече, вместо по-малко оптимисти. Едно изследване показало, че болните от рак пациенти са по-големи оптимисти за бъдещето си от здравите им партньори.^[12]

Естествено бъдещето, което умът ни държи да симулира, не е само вино, целувки и апетитни стриди. То често е делнично, дразнещо, глупаво, неприятно или направо стряскащо и хората, които търсят лек

за неспособността си да спрат да мислят за бъдещето, обикновено се тревожат за него, вместо да се веселят из него. Точно както разклатеният зъб сякаш плаче да го разклатим още повече, така явно и ние напук се принуждаваме сами да си представяме нещастия и трагедии от време на време. На път към летището си представяме бъдещ сценарий, в който самолетът излита без нас и ние изпускаме важна среща с клиент. Тръгваме на вечеря и си представяме бъдещ сценарий, в който всеки носи на домакинята бутилка вино, само ние отиваме с празни ръце и се излагаме. На път за болницата си представяме бъдещ сценарий, в който лекарят ни свъсено разглежда рентгенова снимка на гърдите ни и казва нещо злоещо от сорта на: „Да поговорим за това какви са възможностите ви.“ Тези представи ни карат да се чувстваме ужасно — и то буквално — защо тогава си правим целия този труд да ги създаваме?

Причините са две. Първо, очакването на неприятни неща може да намали въздействието им. Например доброволци в едно научно изследване били подлагани на серия от двайсет електрошока и били предупреждавани три секунди преди началото на всеки.^[13] Част от доброволците (високошоковата група) получила по двайсет високоволтови електрошока в десния глезен. Останалата част (ниско шоковата група) получила по три високоволтови и седемнайсет нисковолтови шока. Макар че ниско шоковата получила по-малко волтове от високо шоковата, сърдечният ритъм на участниците в нея бил по-ускорен, те се потели по-обилно и се самоопределили като по-уплашени. Защо? Защото доброволците в ниско шоковата група получавали шокове с различен волтаж по различно време, при което било невъзможно да предугадят бъдещето си. Явно три големи раздрусвания, които човек не може да предвиди, са по-болезнени от двайсет големи раздрусвания, които може.^[14]

Втората причина, поради която полагаме такива неимоверни усилия да си представяме неприятни събития, е, че страхът, тревогата и безпокойството играят ползотворна роля в живота ни. Мотивираме служителите, децата, съпрузите и домашните животни да постъпват както трябва, като драматизираме неприятните последици от лошото им поведение, по същия начин мотивираме и себе си, като си представяме мрачното бъдеще, което ни очаква, ако решим да минем метър с крема против изгаряне и наблегнем на еклерите.

Предвижданията могат да бъдат „страховиждания“^[15], чиято цел е не толкова да предскажат бъдещето, колкото да го предотвратят и изследванията доказват, че подобна стратегия често се явява ефективен начин за мотивиране на хората да се държат благоразумно и предпазливо.^[16] С две думи, понякога си представяме бъдещето в черни краски само за да ни се разтреперят гащите от страх.

ПРОСПЕКЦИЯ И КОНТРОЛ

Проспекцията може да достави удоволствие и да предотврати болка и това е една от причините, поради която мозъците ни упорито държат да бълват мисли за бъдещето. Но не е най-важната причина. Американците охотно плащат милиони — дори милиарди — долари всяка година на лекари, инвестиционни съветници, духовни водачи, метеоролози и всякакви други търгаши, които твърдят, че могат да предскажат бъдещето. Онези от нас, които субсидират ясновидската индустрия, не искат да разберат какво евентуално ще се случи заради едничката радост от очакването. Искаме да знаем какво вероятно ще стане, за да можем да *направим нещо* по въпроса. Ако лихвите ще хвъркнат до небето другия месец, ще искаме да обърнем облигациите си в пари още сега. Ако ще вали следобед, ще искаме да си вземем чадър сутринта. Знанието е сила и най-важната причина, поради която мозъкът ни държи да симулира бъдещето, дори когато ни се иска да сме тук сега и да не мислим за нищо, е, че нашите мозъци искат да контролират преживяванията, които ще имаме.

Но защо искаме да упражняваме контрол над бъдещите си преживявания? На пръв поглед въпросът изглежда напълно безсмислен, все едно да попитаме защо искаме да контролираме телевизорите си или автомобилите. Имаме голям челен дял, за да можем да гледаме в бъдещето, гледаме в бъдещето, за да можем да правим предвиждания, правим предвиждания за него, за да можем да го контролираме — но защо изобщо искаме да го контролираме? Защо не оставим бъдещето да се развива, както си иска и да го живеем такова, каквото е? Защо да не бъдем тук сега и там тогава? Има два отговора на този въпрос, единият е изненадващо верен, а другият — изненадващо грешен.

Изненадващо верният отговор е, че на хората им доставя удоволствие да *упражняват* контрол — не само заради бъдещето, което той им осигурява, но и заради самото упражняване. Да въздействаш — да променяш нещата, да им влияеш, да ги караш да се случват — е една от основните потребности, с която човешкият мозък изглежда е надарен по природа. И голяма част от поведението ни от детството насетне е просто израз на склонността ни към контрол.^[17] Преди дупетата ни да се наврат в първата пелена, вече имаме неудържимото желание да сучем, спим, пълним гащите и караме да се случват разни неща. Трябва ни малко време, за да се ориентираме, преди да изпълним последното от желанията си, само защото ни трябва малко време, за да осъзнаем, че имаме пръсти, но направим ли го, светът да внимава. Едва проходилите деца крещат от радост, когато съборят подредените кубчета, бутнат топката или размажат кекчето по челото си. *Защо? Защото те са го направили, ето защо. Виж, мамо, ръката ми го стори. Стаята е различна, защото аз се намирам в нея. Реших да бутна кубчетата и пуф, те паднаха. Олеле! Просто го направих!*

Факт е, че човешките същества се появяват на този свят със стремеж към контрол, напускат го по същия начин и изследванията показват, че ако загубят способността си да контролират нещата в определен момент между влизането и излизането, стават нещастни, безпомощни, отчаяни и потиснати.^[18] И накрая умират. По време на едно изследване предоставили на възрастните обитатели на местния старчески дом саксия с цвете. Казали на половината от тях, че те контролират грижите и поливането на цветето (група с висока степен на контрол), а на останалите, че човек от персонала ще се грижи за благополучието на растението (група с ниска степен на контрол).^[19] Шест месеца по-късно 30 процента от обитателите в групата с ниска степен на контрол били умрели в сравнение с едва 15 процента от обитателите от групата с висока степен на контрол. Ново изследване потвърдило значението на чувството за контрол за доброто състояние на обитателите на старческия дом, но довело до неочакван и нещастен край.^[20] Изследователи уредили доброволци студенти да посещават редовно обитателите на старческия дом. На обитателите от групата с висока степен на контрол било разрешено да контролират времето и продължителността на визитите на студентите („Моля, елате да ме

видите следващия четвъртък за един час“), а на обитателите от групата с ниска степен на контрол — не („Ще дойда да ви видя следващия четвъртък за един час“). След два месеца обитателите от групата с висока степен на контрол били по-щастливи, по-здрави, по-дейни и взимали по-малко лекарства от обитателите в групата с ниска степен на контрол. На този етап изследователите приключили с изследването си и прекратили посещенията на студентите. Няколко месеца по-късно с огорчение научили, че голяма част от обитателите, които се числели към групата с висока степен на контрол, били починали. Причината за тази трагедия можела да се види ясно само в ретроспекция. Обитателите, на които бил даден контрол и които били извлекли значителна полза от него, докато го упражнявали, с лека ръка били лишени от него, щом изследването приключило. Явно придобиването на контрол може да упражни благотворно влияние върху здравето и доброто състояние на човек, докато загубата на контрол може да се окаже дори по-лоша от липсата му по принцип.

Желанието ни да контролираме, е толкова силно и усещането да упражняваме контрол — толкова възнаграждаващо, че често се държим така, сякаш можем да контролираме неконтролируемото. Например хората залагат повече пари на хазартни игри, когато съперниците им изглеждат по-скоро слаби, отколкото силни, сякаш вярват, че *могат* да контролират случайното теглене на картите от колодата и така да се възползват от слабия съперник.^[21] Хората се чувстват по-сигурни, че ще спечелят от лотарията, ако могат да изберат номера на билета си и са много по-уверени, че ще им се падне печелившо число, ако могат сами да хвърлят заровете.^[22] Залагат повече пари на зарове, които още не са хвърлени, отколкото на такива, които вече са хвърлени, но резултатът им още не е известен^[23] и ще заложат повече, ако те самите, а не някой друг, имат право да определят печелившото число.^[24] Във всеки един от тези случаи хората се държат по начин, който щеше да бъде абсолютно абсурден, ако те вярват, че нямат контрол над неконтролируемо събитие. Но ако някъде дълбоко в себе си са убедени, че могат да упражнят контрол — дори частица от йотата контрол — тогава поведението им е напълно разумно. Дълбоко в себе си явно повечето от нас вярват точно в това. Защо не ни е забавно да гледаме видеозапис на снощния футболен мач, дори и да не знаем кой е спечелил? Защото фактът, че мачът вече е

свършил, изключва възможността възгласите ни по някакъв начин да проникнат в телевизора, да минат по кабелната система, да стигнат до стадиона и да повлияят на траекторията на топката, докато лети към главата линия! Може би най-странното нещо на тази илюзия за контрол е не, че се сбъдва, а че явно носи много от психологичните ползи на истинския контрол. Единствената група хора, напълно имунизирани срещу тази илюзия, са страдащите от клинична депресия^[25], които често съвсем точно оценяват степента, до която могат да контролират случващото се в дадена ситуация.^[26] Тези и други открития водят някои изследователи до извода, че усещането за контрол — било то действителен или илюзорен — е един от източниците на душевно здраве.^[27] Така че ако въпросът е: „Защо искаме да контролираме бъдещето си?“, тогава изненадващо верният отговор е: защото се чувстваме добре, когато го правим — точка. Въздействието е удовлетворяващо. Нашата собствена значимост ни прави щастливи. Самото действие да направляваме лодката си надолу по реката на времето е източник на удоволствие, независимо до кое пристанище ще стигнем.

До този момент вероятно вече сте убедени в две неща. Първо, сигурни сте, че не искате никога повече да чувате израза „реката на времето“. Амин. Второ, вероятно сте убедени, че дори актът на насочване на метафорична лодка надолу по реката-клише да е източник на удоволствие и добруване, много, ама много по-важно е *накъде* върви лодката. Да си играем на капитани е голяма веселба, но истинската причина, поради която искаме да управляваме корабите си е, че желаем да стигнем с тях до Ханалей на Хаваите, а не до Джърси Сити. Естеството на мястото определя как се чувстваме при пристигането си и уникалната ни човешка способност да мислим за далечното бъдеще ни позволява да избираме най-добрите дестинации и да избягваме най-лошите. Ние сме маймуните, които са се научили да гледат напред във времето, защото по този начин можем да си избираме измежду много съдби, които могат да ни сполетят и да предпочетем най-добрата то тях. Другите животни трябва да *преживеят* дадено събитие, за да разберат дали носи наслада или болка, но нашата способност да предвиждаме ни позволява да си представяме онова, което още не се е случило и по този начин да си спестим суровите уроци на опита. Няма нужда да се пресегнем и да

пипнем жив въглен, за да разберем, че ще ни заболи и няма нужда да преживяваме изоставяне, подигравка, изгонване, понижение, болест или развод, за да разберем, че всички те са нежелан край, които трябва на всяка цена да избегнем. Ние искаме — и *трябва* да искаме — да контролираме посоката на нашите лодки, защото някои бъднини са по-добри от други и дори от разстояние би трябвало да можем да направим разлика между тях.

Тази идея е толкова очевидна, че едва ли си струва да се говори за нея, но аз все пак ще го направя. Всъщност ще я споменавам непрекъснато в книгата, защото вероятно ще са нужни не един и два пъти, за да ви убедя, че тази на пръв поглед толкова очевидна идея е всъщност изненадващо погрешен отговор на нашия въпрос. Държим да направляваме лодките си, защото си мислим, че много добре знаем къде трябва да идем, но истината е, че голяма част от навигацията ни е напразна — не защото лодката не ни се подчинява и не защото не можем да намерим посоката си, а защото бъдещето е напълно различно от това как ни изглежда през перспективоскопа. Както се поддавахме на зрителни илюзии („Не е ли странно как едната линия изглежда по-дълга от другата?“) и ретроспективни илюзии („Не е ли странно, че не мога да се сетя да съм изхвърлял боклука, макар че съм го направил?“), така също се поддавахме и на илюзорни предвиждания — и трите типа илюзии се обясняват от едни и същи основни принципи на човешката психология.

[1] R. Dass, *Be Here Now* (New York: Crown, 1971). — Б.пр. ↑

[2] L. A. Jason et al., „Time Orientation: Past, Present, and Future Perceptions“, *Psychological Reports* 64: 1199–1205 (1989). — Б.пр. ↑

[3] E. Klinger and W. M. Cox, „Dimensions of Thought Flow in Every day Life“, *Imagination, Cognition, and Personality* 72:105-28 (1987–88); and E. Klinger, „On Living Tomorrow Today: The Quality of Inner Life as a Function of Goal Expectations“, в: *Psychology of Future Orientation*, ed. Z. Zaleski (Lublin, Poland: Towarzystwo Naukowe KUL, 1994), 97–106. — Б.пр. ↑

[4] J. L. Singer, *Daydreaming and Fantasy* (Oxford: Oxford University Press, 1981); E. Klinger, *Daydreaming: Using Waking Fantasy and Imagery for Self-Knowledge and Creativity* (Los Angeles: Tarcher,

1990); G. Oettingen, *Psychologie des Zukunftsdenkens (On the Psychology of Future Thought)* (Göttingen, Germany: Hogrefe, 1997). — Б.пр. ↑

[5] G. F. Loewenstein and D. Prelec, „Preferences for Sequences of Outcomes“, *Psychological Review* 100: 91–108 (1993). Вж. също: G. F. Loewenstein, „Anticipation and the Valuation of Delayed Consumption“, *Economy Journal* 97: 666–84 (1987); и J. Elster and G. F. Loewenstein, „Utility from Memory and Anticipation“, в: *Choice Over Time*, ed. G. F. Loewenstein and J. Elster (New York: Russell Sage Foundation, 1992), 213–34. — Б.пр. ↑

[6] G. Oettingen and D. Mayer, „The Motivating Function of Thinking About the Future: Expectations Versus Fantasies“, *Journal of Personality and Social Psychology* 83: 1198–1212 (2002). — Б.пр. ↑

[7] A. Tversky and D. Kahneman, „Availability: A Heuristic for Judgment Frequency and Probability“, *Cognitive Psychology* 5: 207–32 (1973). — Б.пр. ↑

[8] N. Weinstein, „Unrealistic Optimism About Future Life Events“, *Journal of Personality and Social Psychology* 39: 806–20 (1980). — Б.пр. ↑

[9] P. Brickman, D. Coates, and R. J. Janoff-Bulman, „Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 36: 917–27 (1978). — Б.пр. ↑

[10] E. C. Chang, K. Asakawa, and L. J. Sanna, „Cultural Variations in Optimistic and Pessimistic Bias: Do Easterners Really Expect the Worst and Westerners Really Expect the Best When Predicting Future Life Events?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 81: 476–91 (2001). — Б.пр. ↑

[11] J. M. Burger and M. L. Palmer, „Changes in and Generalization of Unrealistic Optimism Following Experiences with Stressful Events: Reactions to the 1989 California Earthquake“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 18: 39–43 (1992). — Б.пр. ↑

[12] H. E. Stiegelis et al., „Cognitive Adaptation: A Comparison of Cancer Patients and Healthy References“, *British Journal of Health Psychology* 8: 303–18 (2003). — Б.пр. ↑

[13] A. Arntz, M. Van Eck, and P. J. de Jong, „Unpredictable Sudden Increases in Intensity of Pain and Acquired Fear“, *Journal of Psychophysiology* 6: 54–64 (1992). — Б.пр. ↑

[14] Говорейки за електрошоковете, му е времето да споменем, че и те, и психологическите експерименти се изпълняват съгласно

строгите етични правила на Американската психологична асоциация и трябва да бъдат одобрени от специална комисия, преди да бъдат осъществени. Участващите по свое желание са уведомявани подробно какви са рисковете за тяхното здраве и могат по всяко време да се откажат експеримента без последствия. Ако им е давана невярна информация в хода на експеримента, след неговото завършване те се уведомяват за това. Накъсо, ние наистина сме си готини. — Б.пр. ↑

[15] M. Miceli and C. Castelfranchi, „The Mind and the Future: The (Negative) Power of Expectations“, *Theory and Psychology* 12: 335–66 (2002). — Б.пр. ↑

[16] J. N. Norem, „Pessimism: Accentuating the Positive Possibilities“, в: *Virtue, Vice, and Personality: The Complexity of Behavior*, ed. E. C. Chang and L. J. Sanna (Washington, D.C.: American Psychological Association, 2003), 91-104; J. K. Norem and N. Cantor, „Defensive Pessimism: Harnessing Anxiety as Motivation“, *Journal of Personality and Social Psychology* 51: 1208–17 (1986). — Б.пр. ↑

[17] A. Bandura, „Self-Efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change“, *Psychological Review* 84:191-215 (1977); и A. Bandura, „Self-Efficacy: Mechanism in Human Agency“, *American Psychologist* 37: 122–47 (1982). — Б.пр. ↑

[18] M. E. P. Seligman, *Helplessness: On Depression, Development, and Death* (San Francisco: Freeman, 1975). — Б.пр. ↑

[19] E. Langer and J. Rodin, „The Effect of Choice and Enhanced Personal Responsibility for the Aged: A Field Experiment in an Institutional Setting“, *Journal of Personality and Social Psychology* 34:191-98 (1976); и J. Rodin and E. J. Langer, „Long-Term Effects of a Control-Relevant Intervention with the Institutional Aged“, *Journal of Personality and Social Psychology* 35: 897–902 (1977). — Б.пр. ↑

[20] R. Schulz and B. H. Hanusa, „Long-Term Effects of Control and Predictability-Enhancing Interventions: Findings and Ethical Issues“, *Journal of Personality and Social Psychology* 36: 1202–12 (1978). — Б.пр. ↑

[21] E. J. Langer, „The Illusion of Control“, *Journal of Personality and Social Psychology* 32: 311–28 (1975). — Б.пр. ↑

[22] D. S. Dunn and T. D. Wilson, „When the Stakes Are High: A Limit to the Illusion of Control Effect“, *Social Cognition* 8: 305–23 (1991). — Б.пр. ↑

[23] L. H. Strickland, R. J. Lewicki, and A. M. Katz, „Temporal Orientation and Perceived Control as Determinants of Risk Taking“, *Journal of Experimental Social Psychology* 2: 143–51 (1966). — Б.пр. ↑

[24] Dunn and Wilson, „When the Stakes Are High.“ — Б.пр. ↑

[25] S. Gollin et al „The Illusion of Control Among Depressed Patients“, *Journal of Abnormal Psychology* 88: 454–57 (1979). — Б.пр. ↑

[26] L. B. Alloy and L. Y. Abramson, „Judgment of Contingency in Depressed and Nondepressed Students: Sadderbut Wiser?“ *Journal of Experimental Psychology; General* 108:441-85 (1979). За противоположен възглед вж. D. Dunning and A. L. Story, „Depression, Realism and the Over-confidence Effect: Are the Sadder Wiser When Predicting Future Actions and Events?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 61: 521–32 (1991); и R. M. Msetfi et al., „Depressive Realism and Outcome Density Bias in Contingency Judgments: The Effect of the Context and Intertrial“ *Journal of Experimental Ps.: General* 134: 10–22 (2005). — Б.пр. ↑

[27] S. E. Taylor and J. D. Brown, „Illusion and Well-Being: A Social-Psychological Perspective on Mental Health“, *Psychological Bulletin* 103: 193–210 (1988). — Б.пр. ↑

ПО-НАГАТЪК

За да бъда напълно откровен, няма просто да споменавам изненадващо грешния отговор; ще го блъскам и удрям, докато не се предаде и не си отиде. Изненадващо грешният отговор явно е толкова осезаем и толкова широко разпространен, че само непрекъснатият бой може евентуално да го заличи от общоприетите ни представи. Така че преди началото на яростния мач, искам да споделя с вас моя план за атака:

Във втора част, „Субективност“, ще ви запозная с науката на щастието. Всички ние сме се насочили към бъднини, които си мислим, че ще ни направят щастливи, но какво всъщност означава тази дума? И как изобщо се надяваме да постигнем солидни, научни отговори на въпроси за толкова ефимерно чувство?

Използваме очите си, за да гледаме в пространството и въображението си, за да гледаме във времето. Както очите понякога ни карат да виждахме нещата такива, каквито не са, по същия начин и въображението от време на време ни кара да предвиждаме нещата такива, каквито няма да бъдат. Въображението има три недостатъка, които предизвикват илюзорни предвиждания, тази книга е посветена преди всичко на тях. В трета част, „Реализъм“, ще ви разкажа за първия недостатък: въображението работи толкова бързо, тихо и ефективно, че не проявяваме достатъчно скептицизъм към плодовете му.

В четвърта част, „Настоящност“ ще ви разкрия втория недостатък: Плодовете на въображението са... ами, не точно въображаеми, именно поради това въображаемото бъдеще често прилича толкова много на истинското настояще.

В пета част, „Обяснение“, ще ви покажа третия недостатък: на въображението ни му е много трудно да ни каже как ще мислим за бъдещето, когато се озовем в него. Щом ни е трудно да предвидим бъдещи събития, значи ни е два пъти по-трудно да предвидим как ще ги приемем, когато ни се случат.

Накрая, в шеста част, „Поправимост“, ще ви разкажа защо илюзорните представи не се оправят лесно чрез личен опит или чрез

мъдростта, която сме наследили от бабите си. Ще завърша, като ви разкрия един прост лек за тези илюзии, който почти със сигурност вие няма да приемете.

Когато прочетете и последната глава, надявам се, ще разберете защо повечето от нас прекарват голяма част от живота си да въртят руля и да вдигат платната само за да открият, че Шангрила не е това, за което сме го мислили, нито се намира там, където сме смятали, че ще бъде.

ВТОРА ЧАСТ
СУБЕКТИВНОСТ^[1]

ВТОРА ГЛАВА ПОГЛЕД ОТВЪТРЕ

*„Но, ах, колко горчиво е да гледаш
щастие то през чужди очи!“*

Шекспир, „Както ви
харесва“^[2]

Лора и Реба Шепъл може да са близначки, но са съвсем различни като хора. Реба е абсолютна въздържателка, записала албум с кънтри музика, който е бил награден. Лори, която е общителна, духовита и си пада много по ягодово дайкири, работи в болница и иска някой ден да се омъжи и да има деца. От време на време се карат, както всички сестри, но през по-голяма част от времето се разбират добре и взаимно си правят комплименти, закачат се и си довършват една на друга изреченията. Има само две необичайни неща за Лори и Реба. Първото е, че имат общо кръвоснабдяване, делят си част от черепа и част от мозъчната тъкан, тъй като са свързани при челата още от раждането си. Едната страна на челото на Лори е свързана с едната страна на челото на Реба и те са прекарвали всеки миг от живота си заедно, лице в лице. Второто необичайно нещо за Лори и Реба е, че са щастливи — не просто примирени или доволни, а радостни, весели и оптимистично настроени.^[3] Необикновенният им живот е пълен с предизвикателства, но както самите те често отбелязват, на кого не е? Попитат ли ги за възможността да бъдат разделени по хирургичен път, Реба отговаря от името на двете: „Нашето мнение е «не», категорично «не». Защо да искаме да го правим? Дори и за всичките пари в Китай, защо? Така ще съсипете два живота.“^[4]

Така че задавам ви следния въпрос: Ако това беше вашият живот, а не техният, *вие* как щяхте да се чувствате? Ако кажете: „Радостни, весели и оптимистично настроени“, значи не сте в играта и ще ви дам още един шанс. Опитайте се да бъдете искрени, вместо възпитани. Искреният отговор е: „Унили, отчаяни и депресирани.“ Изглежда

повече от ясно, че нито един нормално мислещ човек не би могъл да бъде *истински* щастлив при подобни обстоятелства, поради което според широко разпространеното медицинско виждане сиамските близнаци трябва да бъдат разделяни още при раждането, с риск един от тях или и двамата заедно да бъдат убити. Както един виден учен, занимаващ се с история на медицината пише: „Много хора, които не са близнаци, и най-вече хирурзите, смятат, че е безсмислено да се живее като сиамски близнак, че няма начин човек да не иска да рискува всичко — двигателните си способности, репродуктивните си възможности, животът на единия или двамата близнаци, — за да опита разделяне.“^[5] С други думи, не само че всички знаят, че сиамските близнаци ще бъдат драматично по-малко щастливи от нормалните хора, но освен това са и убедени, че да се живее като сиамски близнак толкова не си струва, че рискованото разделяне чрез хирургическа намеса е задължително от етична гледна точка. И ето, застанали на фона на нашата убеденост за тези неща са самите близнаци. Когато попитаме Лори и Реба как се чувстват в това положение, те ни отговарят, че не биха желали да е по друг начин. В изчерпателно изследване на медицинската литература същият учен открива: „желанието да останат заедно е толкова широко разпространено сред свързаните сиамски близнаци, че на практика е универсално.“^[6] Нещо тук не е наред. Но какво?

Изглежда има само две възможности. Някой — или Лори и Реба, или всички останали на света — прави ужасна грешка, когато говори за щастие. Понеже ние сме въпросните всички останали, съвсем естествено е да приемем за вярно първото, като пренебрегнем твърдението на близначките, че са щастливи с безцеремонни възражения от сорта на: „О, те просто така го казват“ или „Може да си мислят, че са щастливи, но не са“ или дори популярното „Не знаят какво всъщност е щастие“ (казано обикновено така, сякаш ние знаем). Съгласен съм. Но подобно на твърденията, които опровергават, същите тези възражения също са твърдения — научни или философски — които предполагат отговори на въпроси, тормозили учени и философи хилядолетия наред. За какво говорим всички ние, когато твърдим, че знаем що е щастие?

[1] субективност — Фактът, че преживяването не може да бъде наблюдавано от който и да било друг, освен от човекът, който го преживява. — Б.пр. ↑

[2] Шекспир, „Комедии“, том 2, превод Валери Петров, изд. „Захари Стоянов“, 1998 г. — Б.пр. ↑

[3] N. L. Segal, *Entwined Eives: Twins and What They Tell Us About Human Behavior* (New York: Dutton, 1999). — Б.пр. ↑

[4] N. Angier, „Joined for Life, and Living Life to the Full“, *New York Times*, 23 December 1997, Fi. — Б.пр. ↑

[5] A. D. Dreger, „The Limits of Individuality: Ritual and Sacrifice in the Lives and Medical Treatment of Conjoined Twins“, *Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences* 29: 1–29 (1998). — Б.пр. ↑

[6] Докато книгата бе под печат, поне една двойка почина при опит за хирургическо разделяне. „A Lost Surgical Gamble“, *New York Times*, 9 July 2003, 20. — Б.пр. ↑

ДА ТАНЦУВАШ ЗА АРХИТЕКТУРА

Има хиляди книги за щастие и повечето от тях започват с въпроса какво *всъщност* представлява то. Както читателите бързо научават, въпросът е горе-долу същия като да тръгнеш на поклонение и да стъпиш право в първата изпречила се яма с катран, защото щастието *всъщност* е нищо повече или по-малко от дума, която словоизлиятелите могат да използват, за да означат всяко нещо, което ни харесва. Проблемът е, че на хората явно им харесва да използват тази дума, за да обозначават най-различни неща, което създава огромна терминологична каша, върху която са основани не една и две научни кариери. Ако човек се замисли достатъчно върху тази каша, ще разбере, че повечето препирни за това какво *всъщност* е щастие са по-скоро семантични, с оглед дали думата трябва да бъде използвана за *това* или за *онова*, а не толкова научни или философски, засягащи естеството на *това* и *онова*. Какво е *това* или *онова*, към което най-често се отнася щастието? Думата щастие се използва за обозначаване поне на три сродни неща, които грубо можем да наречем емоционално щастие, морално щастие и оценъчно щастие.

ДА СЕ ЧУВСТВАШ ЩАСТЛИВ

Емоционалното щастие е най-изначалното от трите — *всъщност* толкова изначално, че ни се връзва езикът, когато се опитаме да го определим. „Емоционално щастие“ е израз, описващ чувство, изживяване, субективно състояние и затова няма обективно изражение в материалния свят. Ако се отбием до кръчмата на ъгъла, срещнем там извънземен от друга планета и той ни накара да дадем определение за това чувство, ние или ще се позовем на обекти от материалния свят, които го пораждат, или ще споменем други подобни чувства. *Всъщност* това е единственото нещо, което можем да направим, когато ни накарат да дадем определение за субективно преживяване.

Помислете например как бихме могли да обясним едно много просто субективно преживяване като жълтото. Вие сигурно си мислите, че жълтото е цвят, но не е. Това е психологично състояние.

Представява нещото, което човешките същества с нормално действащ зрителен апарат преживяват, щом в очите им попадне светлина с дължина на вълната 580 нанометра. Ако нашият извънземен приятел в кръчмата ни накара да определим какво *преживяваме*, когато казваме, че виждаме жълто, вероятно ще започнем да изброяваме училищен автобус, лимон, гумено пате и да казваме: „Виждаш ли тези неща? Нещото, което отговаря на зрителните преживявания, които имаш, когато ги гледаш, се нарича *жълто*“. Или може да опитаме да определим преживяването, наречено жълто с помощта на други преживявания. „Жълто? Ами то е нещо като преживяването оранжево, с малко по-малко преживяване на червено в него.“ Ако извънземният отвърне, че не може да си представи какво е общото между училищния автобус, лимона и гуменото пате и че никога не е преживявал жълто или червено, значи е дошъл момента да поръчате по още една голяма бира и да смените темата с универсалния хокей на лед, защото просто няма как другояче да се обясни жълто. Философите обичат да казват, че субективните състояния са несводими, което ще рече, че нищо, което посочваме, нищо, с което можем да ги сравним и нищо, което можем да кажем за неврологичната им основа, може напълно да замести самите изживявания.^[1] Музикантът Франк Запа е известен с думите си, че да пишеш за музика е като да танцуваш за архитектура, същото е и да говориш за жълто. Ако на новия ни приятел по чашка му липсва механизъм за цветно виждане, тогава значи никога няма да сподели нашето преживяване на жълто — или никога няма да разбере, че го споделя, — без значение колко добре му го обясняваме и описваме.^[2]

Емоционалното щастие е нещо подобно. То е чувство подобно на чувствата, които изпитваме, когато видим новородената ни внучка да се усмихва за пръв път, получим повишение, помогнем на заблудил се турист да открие музея за изобразително изкуство, усетим вкуса на белгийския шоколад в задната част на езика си, вдишаме аромата на шампоана на любимия човек, чуем песента, която толкова сме харесвали в гимназията и която не сме чували от години, докоснем бузата си до козината на малко котенце, излекуваме рак или шмръкнем една хубава доза кокаин. Чувствата са различни, разбира се, но всички те имат нещо общо. Недвижимата собственост не е същата като дял от акции, който не е същия като кюлче злато, но всичките са форми на

богатство, които заемат различни места в една стълбица на *ценност*. По същият начин кокаиновото преживяване не е същото като преживяването с котешката козина, което пък е различно от преживяването на повишението, но всички представляват форми на чувство, което заема различно място в една стълбица на *щастие*. Във всеки от тези случаи досега с нещо от материалния свят предизвиква, грубо погледнато, сходен модел на нервна дейност^[3] и затова логично погледнато във всяко едно от нашите преживявания има нещо общо — някаква обща идея, която е накарала човешките същества да групират този миш-маш от събития заедно в една и съща лингвистична категория, откакто се помним. И действително, когато учени анализират как всички думи в езика се отнасят една към друга, неизбежно откриват, че положителността на думите — иначе казано, до каква степен отразяват щастливо или нещастно преживяване — е единственият и най-важен фактор за връзките помежду им.^[4] Въпреки всички усилия на Толстой, повечето говорещи същества смятат, че *война* се свързва много по-често с *повръщане*, отколкото с *мир*.

Щастието е знаеш-какво-има-предвид чувство. Ако сте човек, който живее в този век и споделяте някои от моите културни условни реакции, тогава примерите и сравненията ми трябва да свършат работа и вие ще разберете точно кое *чувство* имам предвид. Ако сте извънземно, което още се мъчи с жълтото, тогава щастието наистина ще ви затрудни. Но не губете кураж: и на мен също би ми било трудно, ако ми кажете, че на вашата планета има чувство, което е близко до следните действия: делението на числата на три, чукването на главата в дръжката на вратата и изпускането на ритмична канонада от азот от всички отверстия на тялото по всяко време, освен във вторник. Нямаше да имам ни най-малка представа какво е това чувство и щях просто да науча как се казва и да се надявам, че ще го вмъквам учтиво в разговора. Тъй като емоционалното щастие е преживяване, то може да бъде само приблизително дефинирано чрез минали преживявания или чрез отношението му към други преживявания.^[5] Поетът Александър Поуп посвещава една четвърт от своето „Есе за човека“ на въпроса за щастието и обобщава със следния въпрос: „Който тръгне да го определя, все това повтаря,/ щастието си е щастие?“^[6]

Емоционалното щастие може да се съпротивлява на опитите ни да го вмъкнем в описание, но когато го почувстваме, не се съмняваме

изобщо в реалността и важността му. Всеки, който е наблюдавал човешкото поведение повече от трийсет секунди, не може да не е забелязал, че хората са силно, може би дори целенасочено мотивирани да се чувстват щастливи. Ако изобщо съществуват човешки същества, които да предпочитат отчаянието пред радостта, раздразнението пред задоволството и болката пред удоволствието, явно много добре са се скрили, защото никой никога не ги е виждал. Хората искат да бъдат щастливи и всички останали неща, които желаят, всъщност трябва да послужат като средства за постигане на щастието. Дори когато загърбват щастието в момента — като пазят диета, когато могат да ядат или работят до късно, когато могат да спят — обикновено го правят, за да засилят добива му за в бъдеще. В речника пише, че „предпочитам“ означава „да избереш или да искаш едно нещо, вместо друго, защото ти харесва повече“, което ще рече, че преследването на щастието се съдържа в самото определение за желание. В този смисъл предпочитанието на болка и страдание е не толкова диагноза на психично състояние, колкото оксиморон.

Психолозите по принцип са превърнали стремежа към щастие в централна част на теориите си за човешкото поведение, понеже са видели, че не го ли направят, теориите им няма да вървят толкова гладко. Както пише Зигмунд Фройд:

„Въпросът за смисъла на човешкия живот е повдиган безброй пъти; никога не е получил задоволителен отговор и вероятно на него не може да се отговори еднозначно... Затова ще се обърнем към не толкова амбициозния въпрос: какво демонстрират хората чрез поведението си като цел и стремеж на своя живот. Какво искат от живота и желаят да постигнат в него? Отговорът на този въпрос едва ли може да остави някакво съмнение. Те се стремят към щастие; искат да бъдат щастливи и да останат щастливи. Този стремеж има две страни: положителна и отрицателна. Той е насочен, от една страна, към липсата на болка и страдание и от друга — към изпитването на силни чувства на удоволствие.“^[7]

Фройд е явен защитник на тази идея, но тя не е негова, същото заключение се появява под една или друга форма в психологичните теории на Платон, Аристотел, Хобс, Мил, Бентам и други. Философът и математик Блез Паскал е особено ясен в изказването си по този въпрос:

„Всички хора търсят щастие. Без изключение. Колкото и различни средства да използват, всички се стремят към него. Причината някои да тръгнат на война, а други да я избягват, е породена от едно и също желание, погледнато от различни страни. Волята никога не би направила дори малка крачка в различна посока. Това е мотивът на всяко действие на всеки човек, дори и на тези, които се обесват.“^[8]

ЧУВСТВАТЕ СЕ ЩАСТЛИВИ, ЗАЩОТО...

Ако всеки мислител във всяко столетие приема, че хората търсят емоционално щастие, как се е стигнало до такова объркване относно значението на думата? Един от проблемите е, че много хора смятат, че желанието за щастие е горе-долу като желанието за ходене по голяма нужда: нещо, което всички имаме, но с което не трябва особено да се гордеем. Видът щастие, което имат предвид е евтино и долно — празно състояние на „волско доволство“^[9], което е невъзможно да бъде в основата на един осмислен човешки живот. Както философът Джон Стюарт Мил пише:

„По-добре е да си недоволен човек, отколкото доволен свиня; по-добре да си недоволен Сократ, отколкото доволен глупак. И ако глупакът или свинята са на друго мнение, то е защото са наясно само със своето виждане по въпроса.“^[10]

Философът Робърт Нозик се опитва да илюстрира повсеместното разпространение на това убеждение, като описва измислена машина за виртуална реалност, която би позволила на всеки да има каквито преживявания си пожелае и която удобно ще направи така, че хората да забравят, че са закачени към нея.^[11]

Заклучението му е, че никой няма доброволно да избере да бъде закачен за цял живот, защото щастиято, което ще преживява с помощта на машината, изобщо няма да бъде щастие. „Едва ли бихме назвали с термина «щастлив» човек, чието чувство се основава на напълно неоснователни и фалшиви преценки, независимо от това какво

изпитва.“^[12] Казано накратко, емоционалното щастие е добро за прасетата, но е цел, която не си струва да преследват същества, толкова извисени и способни, колкото сме ние.

А сега нека се замислим за миг върху трудното положение, в което се намира всеки, който споделя това мнение, и да предположим как би могъл да излезе от него. Ако според вас е пълна трагедия, вместо към нещо по-съдържателно и значимо, животът да бъде насочен само към *чувство*, но няма как да не забележите, че хората по цял ден търсят щастие, какво най-вероятно ще се изкушите да си помислите? Бинго! Сигурно ще си помислите, че думата „щастие“ не означава хубаво чувство, а по-скоро означава много специално хубаво чувство, което може да бъде предизвикано само чрез много специални средства — например като живеете живота си по благопристоен, морален, пълноценен, смислен, съдържателен начин като Сократ, а не като прасе. Е, това вече би било чувство, към което човек не би се срамувал да се стреми. Древните гърци имали дума за този вид щастие — *евдаймония* — което буквално се превежда като „добър дух“, но което вероятно означава по-скоро нещо като „човешко благоденствие“ или „добре живян живот“. За Сократ, Платон, Аристотел, Цицерон и дори Епикур (име, често свързвано със свинското щастие) единственото нещо, което би могло да породи подобен род щастие, било добродетелното изпълнение на задълженията, като точното значение на „добродетелно“ останало да бъде определено по усмотрение на всеки философ. Древният атински законотворец Солон смятал, че човек не би могъл да каже дали някой е щастлив, докато животът му не свърши, защото щастието е резултат от оползотворяването на човешките възможности — и как можем да направим подобна преценка, докато не видим какво ще излезе накрая? Няколко века по-късно християнските теолози добавили елегантно усукване към класическата идея: щастието било не просто продукт на праведния живот, ами и награда за него, която не било задължително да очакваме приживе.^[13]

В продължение на две хиляди години философите се чувстват длъжни да отъждествят щастието с добродетелта, защото според тях именно този вид щастие *би трябвало* да искаме. И вероятно са прави. Но ако добродетелният живот е причина за щастие, той сам по себе си не е щастие и няма смисъл да объркваме дебата, като наричаме

причината и следствието по един и същи начин. Мога да ви причиня болка, като убода пръста ви с карфица или пък чрез електрическа стимулация на определена точка в мозъка ви и двете болки ще бъдат еднакви чувства, предизвикани чрез различни средства. Няма голяма полза, ако наречем първото *истинска*, а второто *фалшива болка*. Болката си е болка, без значение какво я причинява. Като объркват причините и следствията, философите са принудени да градят измъчени защиты на някои наистина удивителни твърдения — например че нацистки военнопръстърник не бил истински щастлив, докато се печал на плажа в Аржентина, докато благочестивият мисионер, изяден жив от канибали, бил.

„Щастието няма да трепне“, написал Цицерон през първи век преди Христа. „Независимо колко го мъчат“.

Това изказване може да буди възхита заради куража си, но едва ли отразява чувствата на мисионера, принуден да играе ролята на предястие.

Щастие е дума, която обикновено използваме, за да отбележим преживяване, а не действия, които са го предизвикали. Има ли някакъв смисъл да кажем: „След като убил родителите си през деня, Франк бил щастлив“? Всъщност има. Дано никога не се появи такъв човек, но изречението е правилно от граматична гледна точка, добре построено и се разбира. Франк е откачен, но щом казва, че е щастлив и изглежда щастлив, има ли основателна причина да не му повярваме? Не, разбира се, че не. Ако Сю е в кома, тя не може да бъде щастлива, без значение колко добри дела е извършила, преди да я сполети нещастие. Или какво ще кажете за следното: „Компютърът се подчини на Десетте Божии заповеди и беше щастлив като риба във вода“? Съжалявам пак, ама не. Има някаква малка вероятност, че рибите могат да бъдат щастливи, защото има някаква малка вероятност да притежават способността да изпитват чувства. Дори и рибата да има някаква форма на съзнателни преживявания, можем да бъдем повече от сигурни, че компютърът няма такива и затова не може да бъде щастлив, независимо колко от жените на ближния си не е пожелал.^[14]

Щастието е свързано с чувства, добродетелта е свързана с действия и тези действия могат да предизвикат тези чувства. Но не задължително и не единствено.

ЧУВСТВАТЕ СЕ ЩАСТЛИВИ ОТ...

Под щастие хората обикновено имат предвид чувството, определяно като „сецаш се какво имам предвид“, но те нямат предвид само това. Ако философите бъркат моралното и емоционалното значение на думата „щастие“, тогава психолозите от своя страна не по-зле и не по-малко често бъркат емоционалното и оценъчното значение. Например, когато човек каже: „В края на краищата съм щастлив от начина, по който тече животът ми“, психолозите обикновено с охота приемат, че този човек е щастлив. Проблемът е, че хората понякога използват думата „щастлив“, за да изразят мнението си за нещо, както когато казват: „Щастлив съм, че хванаха малкото копеле, което ми строши предното стъкло“ и казват подобни неща, дори когато чувствата им нямат нищо общо с удоволствието. Как разбираме кога човек изразява възглед и кога говори за субективно преживяване? Когато думата „щастлив“ е последвана от „че“ и „от“, говорещият обикновено се опитва да ни каже, че трябва да приемем думата „щастлив“ не толкова като израз на чувствата му, колкото на позицията му. Например, когато съпругата ви развълнувано сподели, че ѝ предлагат да прекара шест месеца в новооткрития клон на компанията в Таити, а вие трябва да останете у дома и да гледате децата, вероятно ще кажете: „Не съм щастлив, разбира се, но съм щастлив, че ти си щастлива.“ Подобни изречения могат да доведат гимназиалните учители по литература до апоплектичен удар, но всъщност са съвсем смислени, ако успеем да удържим на изкушението да не приемаме всяка отделна употреба на думата „щастие“ като израз на емоционално щастие. Всъщност с първото споменаване на думата споделяме със съпругата си, че не изпитваме „сецате се кое“ чувство (емоционално щастие), вторият път, когато споменаваме думата искаме да кажем, че одобряваме факта, че съпругата ни е щастлива (оценъчно щастие). Когато кажем, че сме „щастливи от“ или „щастливи, че“, просто отбелязваме, че нещо е потенциален източник на приятно чувство, но че със сигурност не го изпитваме в момента. Не твърдим, че преживяваме чувството или нещо подобно на него. По-правилно би било да кажем на съпругата си: „Не съм щастлив, но разбирам, че ти си и дори мога да си представя, че ако аз отивах на Таити, а ти оставах у дома с малолетните престъпници, щях да *изпитвам* щастие, а не да *оценявам* твоето.“ Разбира се, ако говорим по този начин, означава да се откажем от всякакви възможности за човешко общуване, затова за

по-кратко предпочитаме да казваме, че сме щастливи, дори когато се чувстваме напълно объркани. Всичко е наред, стига да не забравяме, че невинаги мислим това, което казваме.

[1] J. R. Searle, *Mind, Language, and Society: Philosophy in the Real World* (New York: Basic Books, 1998). — Б.пр. ↑

[2] Субективните състояния могат да бъдат дефинирани само съобразно техните обективни предшественици или други субективни състояния. Ако не можем да определим физическия обект съобразно субективните състояния, в които той ни вкарва („пастата е вкусна, сладка и приятна“) или съобразно някой друг обект („направена е от царевичен сироп, захарен сироп, белтъци и ванилия“) ние просто няма да му дадем дефиниция. Всички дефиниции се постигат, като сравняваме нещото, което искаме да определим, с други неща, попадащи в същата онтологическа категория, т.е. физически обекти с физически обекти, или го съпоставяме с неща от друга онтологическа категория, т.е. физически обекти със субективни състояния. Все още никой не е открил *трети* начин. — Б.пр. ↑

[3] R. D. Lane et al „Neuroanatomical Correlates of Pleasant and Unpleasant Emotion“, *Neuropsychologia* 35: 1437–44 (1997). — Б.пр. ↑

[4] C. Osgood, G. J. Suci, and P. H. Tannenbaum, *The Measurement of Meaning* (Urbana: University of Illinois Press, 1957). Обичайният извод е, че думите се различават в три отношения: оценка (добра или лоша), дейност (активна или пасивна) и потенциал (силен или слаб). Затова и психолозите говорят за „О-то“, „Д-то“ и „П-то“ на думата. Само ги кажете тези неща на глас и после не ми разправяйте, че учените нямат чувство за хумор. — Б.пр. ↑

[5] T. Nagel, „What Is It Like to Be a Bat?“ *Philosophical Review* 83: 435-50(1974). — Б.пр. ↑

[6] Вж. А. Pope, *Essay on Man*, Epistle 4 (1744), в: *The Complete Poetical Works of Alexander Pope*, ed. H. W. Boynton (New York: Houghton Mifflin, 1903). — Б.пр. ↑

[7] U.S. Freud, *Civilization and Its Discontents*, vol. 1 of *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (1930; London: Hogarth Press and Institute of Psychoanalysis, 1953), 75–76. — Б.пр. ↑

[8] B. Pascal, „Pensees“, в: Pensees, ed. W. F. Trotter (1660; New York: Dutton, 1908). — Б.пр. ↑

[9] R. Nozick, The Examined Life (New York: Simon & Schuster, 1989), 102. — Б.пр. ↑

[10] J. S. Mill, „Utilitarianism“ (1863), в: On Liberty, the Subjection of „Women and Utilitarianism“, in Tire Basic Writings of John Stuart Mill, ed. D. E. Miller (New York: Modern Library, 2002). — Б.пр. ↑

[11] R. Nozick, Anarchy, State, and Utopia (New York: Basic Books, 1974). — Б.пр. ↑

[12] Nozick, The Examined Life, p. 111. Вж. и Е. В. Royzman, K. W. Cassidy, and J. Baron, " 'I Know, You Know': Epistemic Egocentrism in Children and Adults", Review of General Psychology 7: 38–65 (2.003). — Б.пр. ↑

[13] D. M. MacMahon, „From the Happiness of Virtue to the Virtue of Happiness: 400 bcad 1780“, Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences 133: 5–17 (2004). — Б.пр. ↑

[14] За някои дискусии по разграничението между морално и емоционално щастие, всяка от които е на противоположна позиция по отношение на моята, вж. D. W. Hudson, Happiness and the Limits of Satisfaction (London: Rowman & Littlefield, 1996); M. Kingwell, Better hiving: In Pursuit of Happiness from Plato to Prozac (Toronto: Viking, 1998); и E. Telfer, Happiness (New York: St. Martin's Press, 1980). — Б.пр. ↑

СИГНАЛНО ЖЪЛТО

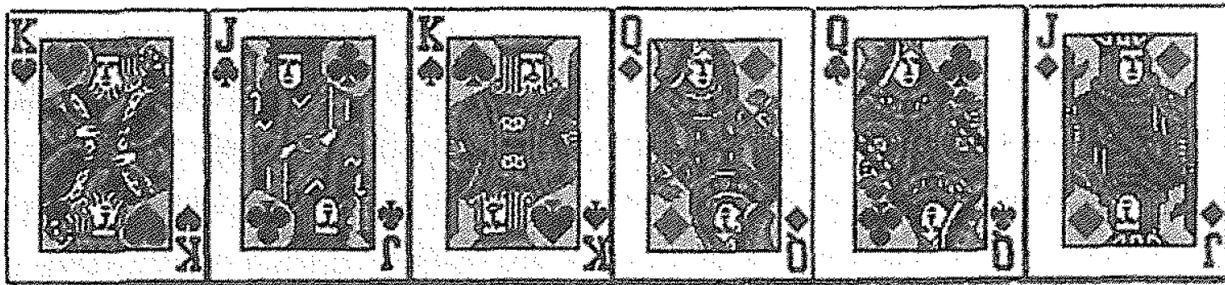
Ако се съгласим да запазим думата *щастие* само за този клас субективни емоционални преживявания, които мъгливо се описват като *радостни* и *приятни* и ако решим да обещаем да не използваме същата дума, за да определяме моралността на действията, които човек трябва да предприеме, за да породи тези преживявания или да определяме преценките си за достойнствата на тези преживявания, пак може да продължим да се чудим дали щастието, което човек изпитва, когато помага на някоя дребна възрастна дама да пресече улицата, представлява различен вид емоционално преживяване — по-голямо, по-добро, по-дълбоко, отколкото щастието, което човек изпитва, докато яде парче торта с бананов крем. Може би щастието, което човек изпитва в резултат на добри дела, е по-различно като усещане от другия вид щастие. В действителност, както сме я подкарвали, може да се запитаме и дали щастието, което човек изпитва, когато яде торта с бананов крем, е по-различно от щастието, което изпитва, когато яде торта с кокосов крем. Или от това да яде парче от тази торта с бананов крем или от *онази* торта с бананов крем. Как можем да разберем дали субективните емоционални преживявания са различни, или са еднакви?

Истината е, че не можем — както не можем и да кажем дали жълтото преживяване, което имаме, докато гледаме училищния автобус, е същото жълто преживяване, което другите имат, докато гледат същия жълт автобус. Философите си блъскат главата с този проблем от доста време и не могат да се похвалят с кой знае какво, освен с цитините си, защото в края на краищата единственият начин да се измери точно еднаквостта на две неща е човекът, който прави измерването, да ги сравни едно до друго — което значи да ги преживее едно до друго. А извън сферата на научната фантастика никой не може да изпита преживяванията на друг човек в действителност. Когато сме били деца, нашите майки са ни учили да наричаме преживяването „глеждане на училищен автобус“ *жълто* и като послушни малки начинаещи сме направили точно така, както са ни казали. Останали сме доволни, когато по-късно се е оказало, че всички останали в детската градина са заявили, че и те преживяват жълто, когато гледат автобус. Но тези общи

етикети може би маскират факта, че действителните ни преживявания на жълто са доста различни, именно поради това някои хора не разбират, че са далтонисти чак докато някой офталмолог не забележи, че не правят разликите, които останалите явно правят. Затова колкото и невероятно да изглежда, че човешките същества имат коренно различни преживявания, когато гледат училищен автобус, чуят бебешки плач или подушат миризмата, оставена от скункс, това е напълно възможно, и ако искате да го вярвате, имате пълното право и никой, който цени времето си, не би трябвало да се опитва да спори с вас.

ПОМНЕТЕ РАЗЛИКИТЕ

Надявам се, че няма да се предадете *толкова* лесно. Може би начинът да се определи дали две щастия се усещат по различен начин е да забравим за сравняването на преживяванията на различни умове и просто да попитаме някой, който ги е изживял и двете. Може никога да не разбере дали *моето* преживяване на жълто се различава от *вашето* преживяване на жълто, но със сигурност мога да твърдя, че моето преживяване на *жълто* се различава от моето преживяване на *синьо*, сравня ли ги двете наум. Нали така? За съжаление, тази стратегия е по-сложна, отколкото изглежда. Същината на проблема е, че когато казваме, че наум сравняваме две от нашите субективни преживявания, всъщност не преживяваме двете едновременно. В най-добрия случай преживяваме едното и вече сме преживели другото и когато ни попитат кое преживяване ни прави по-щастливи или дали двете щастия са еднакви, пак в най-добрия случай сравняваме нещо, което изпитваме в момента със спомена за нещо, което сме преживели в миналото. Нямахте да го правим на въпрос, ако не беше фактът, че спомените — особено спомените за преживявания — са пословично неблагоприятни, факт, демонстриран както от фокусници, така и от учени. Първо фокусите. Погледнете четирите карти на Фигура 4 и си изберете една. Не, не ми казвайте. Задръжте си я за себе си. Просто погледнете картата и кажете името ѝ един-два пъти (или го напишете), за да го запомните за няколко страници.

Фигура 4.

Добре. Сега да видим как учените подхождат към проблема със запаметяването на преживяванията. В едно научно изследване учените показали на доброволци цветна мостра, като тази на щанда с боите в кварталната железария, и ги оставили да я гледат в продължени на пет секунди.^[1] После някои доброволци за секунди описали цвета (описващи), докато други не го описали (неописващи). После на всички доброволци бил показан картон с шест мостри цветове, като един от тях съвпадал с цвета, който видели трийсет секунди по-рано, и ги накарали да посочат първоначалния цвят. Първото интересно откритие било, че само 73 процента от неописващите могли да го посочат точно. С други думи, по-малко от три четвърти от хората могли да кажат, че *това* преживяване на жълто било същото като преживяването на жълто, което изпитали само преди половин минута. Второто интересно откритие било, че описването на цвета по-скоро влошило, отколкото подобрило представянето при познаването. Само 33 процента от описващите могли да посочат вярно първоначалния цвят. Явно устното им описание на преживяното „пренаписвало“ спомена им от самото преживяване и накрая те си спомняли не какво са преживели, а какво са казали за това, което са преживели. И казаното от тях не било достатъчно точно и ясно, за да им помогне да го разпознаят, когато го видели отново след трийсет секунди.

Повечето от нас са изпадали в подобна ситуация. Казваме на приятел, че сме разочаровани от шардонето на заведението в модното бистро в центъра или от начина, по който струнният квартет е изпълнил любимата ни Четвърта на Барток, но фактът е, че едва ли ще си спомним какъв е бил точно вкусът на виното или как точно е звучал квартетът, докато правим това изказване. По-скоро ще си спомним, че на тръгване сме споменали на придружителя си, че както виното, така и музиката са имали обещаващо начало и незадоволителен край.

Преживяванията на шардонета, струнни квартети, алтруистични дела и торти с бананов крем са богати, сложни, с много измерения и неосезаеми. Една от функциите на езика е да ни помогне да ги направим осезаеми — да ни помогне да извлечем и запомним важните характеристики на преживяванията ни, за да можем по-късно да ги анализираме и споделим. Филмовият онлайн архив на „Ню Йорк Таймс“ съдържа критики на филми, а не самите филми, които щяха да заемат прекалено много място, да са трудни за търсене и напълно непотребни за всеки, който иска да разбере какво представлява филмът, без да го гледа. Преживяванията са като филмите с няколко допълнителни измерения и ако мозъците ни съхраняваха пълнометражните филми на живота ни, вместо сбити описания, главите ни щяха да бъдат няколко пъти по-големи. И ако искаме да разберем или да кажем на другите дали обиколката в парка със скулптури си струва билета, щеше да се наложи да превъртаме целия епизод, за да разберем. Всеки акт на запаметяване би изисквал точно толкова време, колкото запомненото събитие е отнело първоначално, което тотално би ни блокирало още първия път, когато някой ни попита дали ни е харесало да прекараме детството си в Чикаго. Затова свеждаме преживяванията си до думи като *щастлив*, което едва ли е справедливо спрямо тях, но това са нещата, които можем надеждно и удобно да отнесем с нас в бъдещето. Мирисът на розата не може да бъде възкресен, но ние знаем, че е бил хубав, знаем също, че е бил сладък, следователно знаем да спрем и да помиришем следващата.

ВНИКНЕТЕ В РАЗЛИКИТЕ

Припомнянето на отминали неща е несъвършено, затова да сравняваме новото ни щастие със спомена за старото ни щастие е рискован начин за определянето на това дали две субективни преживявания наистина се различават. Така че да опитаме един малко по-различен подход. Щом не можем да си спомним чувството от вчерашната торта с бананов крем достатъчно добре, за да го сравним с чувството от днешното добро дело, може би решението е да сравним преживявания, които са толкова близо едно до друго във времето, че можем действително да ги наблюдаваме как се променят. Например, ако ние трябва да проведем вариант на преживяването с цветната мостра, в което намаляваме количеството време, изминало между представянето

на първата мостра и представянето на картона с мостри, хората със сигурност няма да имат проблем да определят каква е била първоначалната мостра, нали така? Така че какво ще стане, ако намалим времето, да кажем, на двайсет и пет секунди? Или на петнайсет? На десет? Ами на частица от секундата? И какво ще стане, ако като бонус направим задачата с разпознаването малко по-лесна, като покажем на доброволците цветната мостра за няколко секунди, махнем я за частица от секундата и после им покажем една мостра (вместо картон с шест) и ги накараме да ни кажат, дали втората единична мостра е същата като първата. Без прекъсване за устни описания, които да объркват спомените им, без други мостри, които да объркват очите им и само една малка частица от секундата между представянето на първата и втората мостра. Леле! Като се има предвид колко опростихме задачата, не можем ли да предскажем, че всеки ще се справи с нея, хм, и то с пълен успех?

Да, но само ако се радваме да грешим. В изследване, подобно по замисъл на това, което вече описахме, учените накарали доброволци да гледат компютърен екран и да четат странен наглед текст^[2]. Това, което правело текста толкова странен било, че буквите постоянно ставали ту малки, ту големи, тоест иЗгЛеЖдАл еТо ТаКа. Вероятно знаете, че когато изглежда така, сякаш хората гледат директно към нещо, очите им всъщност три-четири пъти в секундата се местят леко встрани от обекта, в който е насочен погледът им, и именно поради тази причина, наблюдавани отблизо, очните ябълки сякаш играят. Изследователите използвали уред за следене на очите, който показвал на компютъра кога очите на доброволеца са фиксирани върху обекта на екрана и кога се отклоняват за кратко. При всяко отклоняване на очите от текста за частица от секундата, компютърът им правел номер: променял големината на всяка буква в текста, който четели, така че текстът, който иЗгЛеЖдАл ТаКа изведнъж започвал да ИзГлЕжДа тАкА. За най-голямо учудване доброволците не забелязали, че текстът сменя стила си няколко пъти всяка секунда, докато те го четат. Това изследване показва, че хората не забелязват голяма част от подобни „визуални непоследователности“ и поради тази причина филмопроизводителите могат изведнъж да сменят стила на роклята на жената или цвета на косата на мъжа от единия кадър в другия или да направят така, че предмет от масата напълно да изчезне, без публиката изобщо да

забележи.^[3] Интересното е, че когато накараш хората да предположат дали ще забележат подобна визуална непоследователност, те доста уверено заявяват, че ще го направят.^[4]

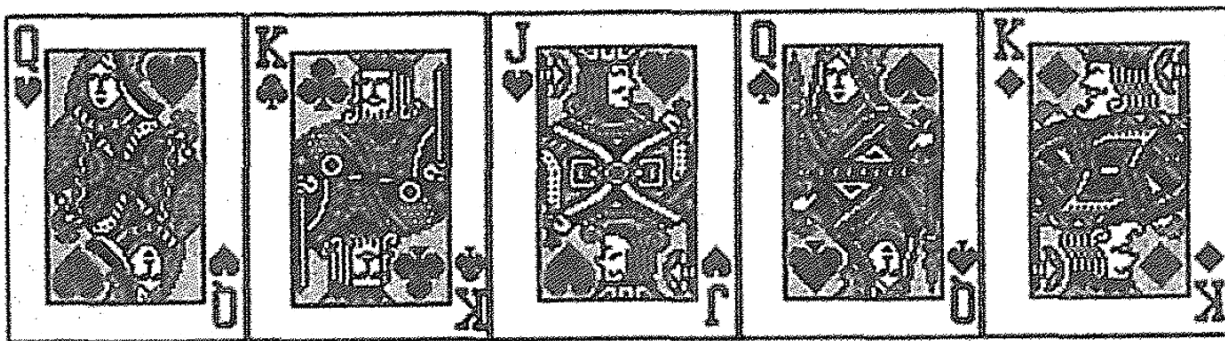
Не пропускаме само едва забележимите промени. Понякога подминаваме дори драстични несъответствия в начина, по който изглежда една сцена. По време на един експеримент, заимстван директно от „Скрита камера“, учени карат човек да се приближава до пешеходци в студентско градче и да пита къде е дадена сграда.^[5] Докато пешеходците и въпросният човек се чудят над картата, двама строителни работници, хванали от двата края голяма врата, грубо се врязват между тях, като временно скриват подставения заблуден пришълец от поглед. Когато строителните работници минават, първият човек се навежда зад вратата и се отдалечава заедно с тях, като на негово място се появява втори, скрил се зад вратата, и разговорът над картата продължава. Първият пришълец и заместникът му са с различна височина, различно телосложение и имат забележимо различни гласове, прически и дрехи. Няма да имате никакъв проблем да ги различите, ако стоят един до друг. Какво разбират обаче от размяната добрите самаряни, които спират да помогнат на изгубен турист? Не много. В действителност повечето от пешеходците не забелязват нищо — *изобщо не забелязват, че човекът, с когото са говорили, изведнъж се превръща в съвсем различен индивид.*

Да повярваме ли тогава, че хората не могат да направят разликата, дори когато тяхното преживяване на света се променя право пред очите им? Разбира се, че не. Ако приемем това изследване в логичната му крайност, ще свършим така, както обикновено свършват екстремистите: затънали в абсурд, ще раздаваме брошури. Ако никога не можем да кажем кога преживяването ни на света се променя, как бихме могли да разберем, че нещо се движи, как бихме могли да разберем дали да спрем или да тръгнем на кръстовището и как бихме могли да преброим повече от едно? Тези експерименти показват, че преживяванията на нашето предишно „аз“ понякога са ни също толкова неясни, колкото и преживяванията на други хора, но по-важното е, че те също така ни показват кога има най-голяма и кога най-малка вероятност да се получи така. Коя е най-важната съставка, която позволява на всяко от споменатите изследвания да доведе до резултата, до който води? Във всяко едно от тях доброволците не *присъстват* на собственото си

преживяване на начина, по който изглежда конкретен стимул, в момента на неговата промяна. В изследването с мострите, мострите са преместени в друга стая по време на трийсетсекундно прекъсване; в експеримента с четенето текстът се променя, когато окото на доброволеца се отмества за миг; в изследването с вратата мъжете сменят местата си едва когато голяма дървена плоскост препречва погледа на доброволеца. Едва ли бихме очаквали изследванията да дадат същия резултат, ако убито тъмнокафяво се превърне във флуоресцентно бледорозово или ако това стане онова, или ако някой счетоводител от Пъкипси се превърне в кралица Елизабет II, докато доброволецът гледа право в нея или него, или каквото било там. И наистина, изследването показва, че когато доброволците следят внимателно стимула в момента на неговата промяна, те сигурно и бързо я забелязват.^[6] Смесът на тези изследвания е не че сме безнадеждно неспособни да забележим промените в преживяванията си на света, а по-скоро, че освен ако умът ни не е силно съсредоточен върху конкретен аспект на преживяването в момента, в който то се променя, ще бъдем принудени да разчитаме на спомените си — принудени да сравним настоящото преживяване със спомена за минало преживяване — за да установим промяната.

Фокусниците са наясно с това от векове и обикновено използват познанието си, за да свалят от плещите ни тежкото бреме на парите. Преди няколко страници вие избрахте една карта от шест възможни. Това, което не ви казах тогава е, че знаех коя карта ще си изберете, преди да сте си я избрали. За да го докажа, я магнах от редицката. Погледнете на Фигура 5 и ми кажете, не съм ли невероятен. Как го направих ли? Този фокус е много по-вълнуващ, когато не знаете предварително, че е фокус и не се налага да се мъчите няколко страници, за да прочетете отговора на края. И фокусът изобщо няма да стане, ако сравните двете фигури една до друга, защото мигновено ще видите, че нито една от картите на фиг. 4. (включително и тази, която сте си избрали) я няма на фиг. 5. Но когато има някаква вероятност фокусникът да знае коя карта сте избрали — било то чрез трик с ръце, прозорливо умозаклучение или телепатия — и когато играещите ви очи не гледат право в първата група от шест карти, докато се превръщат във втората група от пет, илюзията може да бъде много въздействаща. Когато трикът за пръв път се появи в интернет, някои от най-умните

учени, които познавам, изказаха хипотезата, че свръхмодерна технология позволява на сървъра да отгатва картата им, като проследява скоростта и ускорението на ударите им по клавишите. Лично аз си магнах ръката от мишката, за да съм сигурен, че едва доловимите ѝ движения няма да бъдат измервани. Чак на третия път ми хрумна, че докато гледам първата група от шест карти, запомням само вербалното обозначение на избраната от мен карта и затова не забелязвам, че всички останали карти също се сменят.^[7] Това, което за нас е важно да отбележим, е, че подобни трикове с карти действат по същата причина, поради която на хората им е трудно да кажат колко са били щастливи в предишния си брак.

Фигура 5.

[1] J. W. Schooler and T. Y. Engstler-Schooler, „Verbal Overshadowing of Visual Memories: Some Things Are Better Left Unsaid“, *Cognitive Psychology* 22: 36–71 (1990). — Б.пр. ↑

[2] G. W. McConkie and D. Zola, „Is Visual Information Integrated in Successive Fixations in Reading?“ *Perception and Psychophysics* 25: 221–24 (1979). — Б.пр. ↑

[3] D. J. Simons and D. T. Levin, „Change Blindness“, *Trends in Cognitive Sciences* 1:261-67 (1997). — Б.пр. ↑

[4] M. R. Beck, B. L. Angelone, and D. T. Levin, „Knowledge About the Probability of Change Affects Change Detection Performance“, *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 30: 778–91 (2004). — Б.пр. ↑

[5] D. J. Simons and D. T. Levin, „Failure to Detect Changes to People in a Real-World Interaction“, *Psychonomic Bulletin and Review* 5: 644–49 (1998). — Б.пр. ↑

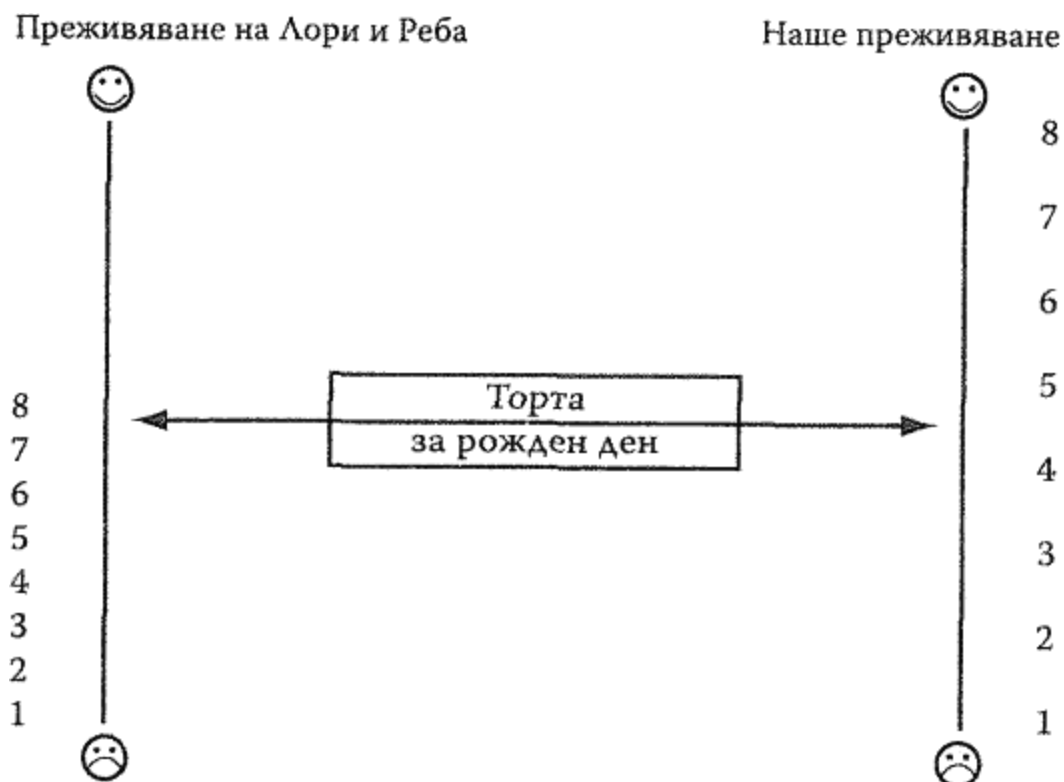
[6] R. A. Rensink, J. K. O'Regan, and J. J. Clark, „To See or Not to See: The Need for Attention to Perceive Changes in Scenes“, *Psychological Science* 8: 368–73 (1997). — Б.пр. ↑

[7] „Hats Off to the Amazing Hondo“, www.hondomagic.com/html/a_little_magic.htm. — Б.пр. ↑

ЕЗИКЪТ НА ЩАСТИЕТО

Реба и Лори Шепъл твърдят, че са щастливи, и това ни притеснява. Ние сме повече от сигурни, че това *не може* да е истина, но при все това явно не съществува глупакоустойчив метод за сравняване на тяхното щастие с нашето собствено. Щом казват, че са щастливи, на какво основание можем да твърдим, че грешат? Е, може да опитаме да се направим на адвокати и да поставим под въпрос способността им да познават, да оценяват или да описват собственото си преживяване. „Може да си мислят, че са щастливи — ще кажем ние — но това е само защото не знаят какво всъщност е щастие.“ С други думи, понеже Лори и Реба никога не са имали повечето от преживяванията, които ние, които не сме сиамски близнаци, сме имали — правене на цигански колела по моравата, гмуркане с шнорхел покрай Големият бариерен риф, разходка по улицата, без да привличаме тълпа от хора — подозираме, че може би имат по-беден запас от щастливи преживявания, който ги кара да оценяват живота си по-различно, отколкото ние, останалите, бихме го направили. Ако например подарим на близначките торта за рождения ден и им даден осемточкова скала (която можем да приемем като изкуствен език с осем думи за различна сила на щастие) и ги накараме да оценят тяхното субективно преживяване, те може да ни отговорят, че са почувствали *радостна осмица*. Но нима не е възможно тяхната *осмица* и нашата *осмица* да представляват напълно различни степени на радост и тяхната употреба на осемсловния език да е изкривена от незавидното им положение, което никога не им е дало възможност да открият колко щастлив може да бъде човек в действителност? Лори и Реба може да използват осемсловния език различно от нас, защото за тях тортата за рождения ден е най-хубавото възможно нещо. Естествено, те означават най-щастливото си преживяване с най-щастливата дума в осемсловния език, но това не може да ни накара да пренебрегнем факта, че преживяването, което те наричат *осмица* е преживяване, което ние можем да назовем *четворка и половина*. С две думи, те не влагат в *щастлив* смисъла, който ние влагаме. Фигура 6 показва как бедният запас от щастливи преживявания може да смачка

езика, така че пълният набор от вербални обозначения да бъде използван за описването на ограничен набор от преживявания. С оглед на това, когато близначките казват, че са в екстаз, те всъщност чувстват това, което ние чувстваме, когато сме доволни.

Фигура 6. Според хипотезата за смачкването на езика, когато им дадат торта за рождения ден, Дори и Реба се чувстват точно така, както се чувствате и вие, но го казват по различен начин.

СМАЧКВАНЕ НА ЕЗИКА

Хубавите неща на хипотезата за смачкването на езика са: (а) че според нея всеки навсякъде има еднакво преживяване, когато получи торта за рождения ден, дори и да описва преживяването си по различен начин, което прави света доста просто място за живеене; (б) позволява ни да продължим да вярваме, че независимо какво казват за себе си, Лори и Реба в края на краищата не са *истински* щастливи и по този начин с пълно право можем да предпочетем нашия живот пред техния. Не чак толкова хубавите неща в тази хипотеза са доста на брой и щом се тревожим, че Лори и Реба използват осемсловния език по-различно от нас, защото никога не са изпитвали тръпката от циганското колело,

тогава е по-добре да се разтревожим и за още няколко неща. Например по-добре е да се разтревожим, че никога не сме изпитвали завладяващото чувство на душевен мир и сигурност от това, че знаем, че любимият ни брат или сестра са винаги до нас, че никога няма да изгубим неговото или нейното приятелство, независимо каква глупост може да кажем или направим в някой лош ден, че винаги ще има някой, който ни познава толкова добре, колкото и ние самите, споделя надеждите ни, преживява тревогите ни и така нататък. Ако те не са имали преживяванията ни, то и ние не сме имали техните и е напълно възможно ние да сме тези със смачкан език — когато кажем, че се чувстваме радостни, нямаме представа за какво говорим, защото никога не сме изпитвали единодушната любов, блаженото сливане, неизменната всеотдайност, която Лори и Реба хранят една към друга. И всички ние — вие, аз, Лори, Реба — е по-добре да се тревожим, че има преживявания далеч по-хубави от тези, които сме изпитали досега — преживяването да летиш без самолет, да видиш как децата ти печелят оскари и пулицъри, да срещнеш Господ и да научиш тайното ръкостискане — и че осемсловният език се употребява дефектно от всеки от нас и че никой не знае какво представлява в действителност щастието. С оглед на това би трябвало да последваме съвета на Солон и никога да не казваме, че сме щастливи, чак докато не умрем, защото иначе, ако истинското щастие ни застигне, ще сме използвали думата и няма да има с какво да разкажем на вестниците за него.

Но това са само предварителните тревоги. Има и още. Ако сме готови да извършим мислен експеримент, чийто резултати биха демонстрирали веднъж завинаги, че Лори и Реба просто не знаят какво в действителност е щастие, вероятно трябва да си представим, че с едно махване на вълшебна пръчка можем да ги разделим и да им позволим да поживеят отделно. Ако след няколко седмици дойдат при нас, отречат се от предишните си твърдения и ни помолят да не ги връщаме обратно в предишното им състояние, това няма ли да ни убеди, така както явно е убедило и тях самите, че преди това са сбъркали четворките с осмици? Всички ние познаваме човек, който е сменил вярата си, преживял е развод или е оцелял след инфаркт и сега твърди, че очите му са се отворили за пръв път — че независимо от всичко, което е мислил и говорил в предишния си живот, всъщност

никога досега не е бил истински щастлив. Трябва ли да вярваме на думите на хора, преживели подобни чудни метаморфози?

Не е задължително. Да разгледаме едно изследване, в което на доброволци били показани въпроси от телевизионно шоу и после ги накарали да оценят вероятността да дадат правилен отговор. На някои доброволци били показани само въпросите (групата само с въпроси), а на останалите били показани въпросите и отговорите (групата с въпроси и отговори). Доброволците в групата само с въпроси преценила, че въпросите са прекалено сложни, докато тези от групата с въпроси и отговори — които видели заедно с въпроса („Какво е изобретил Фило Т. Фарнсуърт?“) и отговора („Телевизора“) — вярвали, че са могли лесно да отговорят на въпроса, без изобщо да гледат отговора. Явно, щом веднъж доброволците разберели отговора, въпросът им изглеждал лесен („Разбира се, че телевизора — всеки го знае!“) и вече не били в състояние да преценят колко труден би се видял същият този въпрос на човек, който не знаел отговора заедно с тях.^[1]

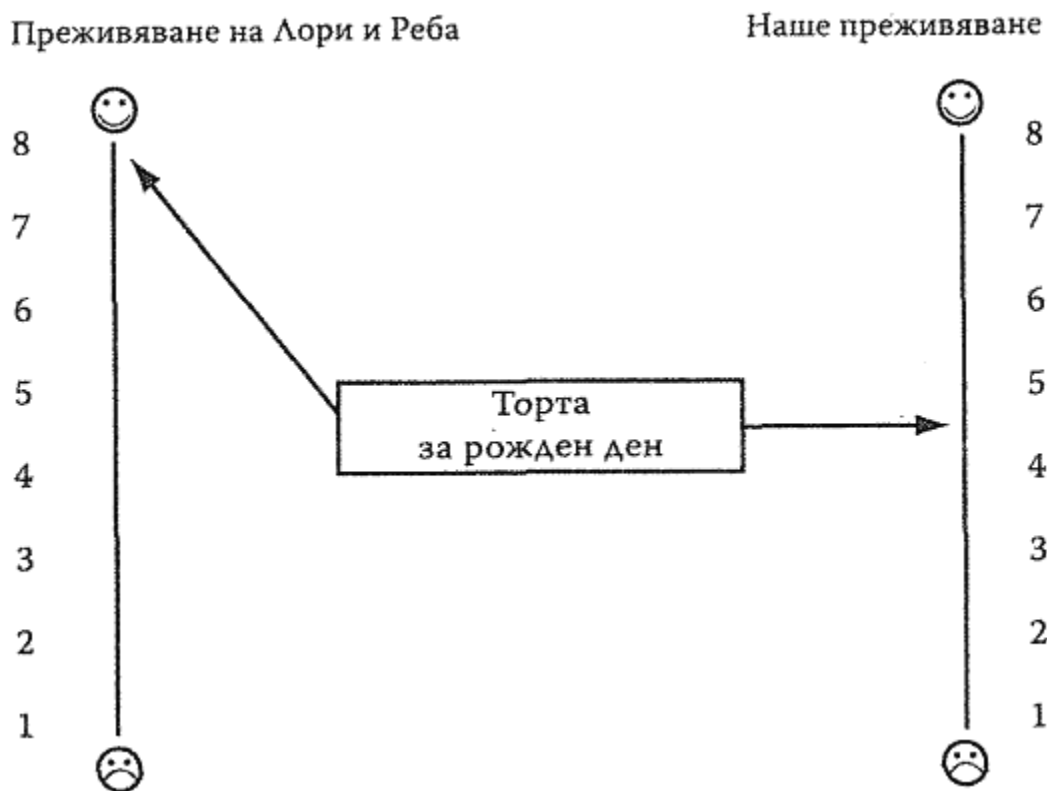
Подобни проучвания показват, че имаме ли веднъж някакво преживяване, не можем просто да го оставим настрана и да погледнем на света така, както бихме погледнали, ако преживяването изобщо не се е случило. За ужас на съдията, съдебните заседатели не могат да пренебрегнат саркастичните забележки на прокурора. Нашите преживявания мигновено се превръщат в част от обектива, през който гледаме цялото си минало, настояще и бъдеще и подобно на всеки обектив нагаждат и изкривяват това, което виждаме. Този обектив не е като чифт очила, които можем да оставим на нощното шкафче, когато ни скимне, а по-скоро като чифт контактни лещи, които са залепени завинаги към очните ни ябълки със суперздраво лепило. Научим ли се веднъж да четем никога повече няма да видим буквите като мастилени заврънкулки. Научим ли се веднъж да слушаме фриджаз, никога повече саксофонът на Ориет Колман няма да ни прозвучи като източник на какофония. Научим ли веднъж, че Ван Гог е бил душевно болен или че Езра Паунд е бил антисемит, никога повече няма да можем да погледнем на изкуството им по същия начин. Ако Лори и Реба бъдат разделени за няколко седмици и ни кажат, че са пощастливи сега, отколкото преди, може и да са прави. Но може и да не са. Може просто да ни кажат, че самостоятелните хора, които са сега,

гледат на живота като сиамски близнаци като на голямо нещастие, също като всички нас, които никога не сме били сиамски близнаци. Дори и да могат да си спомнят какво са си мислели, казвали и правели като сиамски близнаци бихме очаквали по-скорошното им преживяване като отделни хора да оцвети преценката им за живота като сиамски близнаци, и да им попречи да кажат със сигурност как всъщност се чувстват сиамски близнаци, които никога не са били разделяни. В известен смисъл опитът от разделянето би ги поставил в същото трудно положение, в което се намираме и ние, когато се мъчим да си представим какво е преживяването да бъдеш сиамски близнак. Това че стават отделни хора би се отразило на погледа им към миналото по начин, който просто не могат да пренебрегнат. Всичко това означава, че когато хората имат нови преживявания, които ги карат да твърдят, че езикът им е бил смачкан — че всъщност не са били щастливи, макар че са го твърдели и са си го мислели в онзи момент, — може да грешат. С други думи, хората могат да грешат в настоящето, когато твърдят, че са грешали в миналото.

РАЗТЯГАНЕ НА ПРЕЖИВЯВАНЕТО

Лори и Реба не са правили много от нещата, които при нас, останалите, предизвикват чувства, близки до върха на скалата на щастие — цигански колела, гмуркане или каквото ви е гот на вас — и със сигурност това има значение. Щом не е задължително бедният опит да смачква езика, тогава какво прави вместо това? Да предположим, че Лори и Реба наистина имат беден житейски опит, въз основа на който да преценят нещо толкова просто, като например подарената за рождения им ден в знак на уважение шоколадова торта. Едната възможност е, че бедният им житейски опит може да смачка езика им. Но съществува и друга възможност, че бедният им житейски опит няма толкова да смачка езика им, колкото ще разтегне преживяването им — иначе казано, когато кажат *осмица*, имат предвид абсолютно същото нещо, което имаме предвид и ние, когато кажем *осмица*, защото при получаването на торта за рождения си ден те се чувстват абсолютно по същия начин, по който ние, останалите, се чувстваме, когато правим цигански колела под вода около Големия бариерен риф. Фигура 7 илюстрира хипотезата за *разтягане на преживяването*.

Разтягане на преживяването е странен израз, но не и странна идея. Често казваме за онези, които твърдят, че са щастливи въпреки обстоятелства, които според нас изключват тази възможност, че „просто си мислят, че са щастливи, защото не знаят какво изпускат“. Добре, много ясно, *но това е смисълът*. Да не знаем какво изпускаме може да означава, че сме истински щастливи при обстоятелства, които не биха ни позволили да сме щастливи, ако веднъж преживеем това, което ни липсва. Това не означава, че онези, които не знаят какво им липсва, са по-малко щастливи от тези, които го притежават.

Фигура 7. Според хипотезата за разтегленото преживяване, когато им дадем тортата за рождения ден. Дори и Реба говорят за чувствата си по същия начин, по който и ние, но изпитват нещо различно.

Примери много и в моя, и във вашия живот, но да поговорим за моя. От време на време пуша пура, защото това ме прави щастлив и жена ми от време на време не може да разбере защо ми трябва пура, за да съм щастлив, при положение, че тя явно може да бъде щастлива и без нея (и дори още по-щастлива, ако и аз не пуша). Но според

хипотезата за разтеглянето на преживяването аз също бих могъл да бъда щастлив без пура, ако в младостта си не съм преживял фармакологичните ѝ тайнства. Но съм го направил и понеже съм го сторил, знам какво изпускам, ако не го направя, следователно чудният момент по време на пролетната ми ваканция, когато съм се изтегнал в шезлонга върху златния пясък на Кауай, пия „Талискър“ и гледам как слънцето бавно се плъзга в морето от тафта, не е напълно съвършен, ако нямам нещо миризливо и кубинско в устата си. Мога да насиля както късмета, така и брака си, ако се позова на хипотезата за смачкването на езика и внимателно обясня на жена си, че понеже никога не е изпитвала острата пълнота на вкуса на „Монтекристо“ №4, има победен житейски опит и следователно не знае какво всъщност е щастие. Бих загубил, разбира се, защото винаги губя, но този път съвсем заслужено. Не е ли по-логично да кажа, че понеже съм се научил да се наслаждавам на пурите, аз съм променил жизнения си опит и необратимо съм съсипал всички бъдещи преживявания, в които пурите ги няма? Хавайският залез беше осмица, докато на негово място не дойде хавайският залез с пура и не смъкна залеза без пура до седмица.^[2]

Стига сме говорили за мен и ваканцията ми. Да поговорим за мен и китарата ми. Свиря на китара от години и изпитвам много малко удоволствие от изпълнението на безкрайни повторения на блус от три акорда. Но когато бях тийнейджър и за пръв път се научих да свиря, седях горе в стаята си и щастливо удрах тези три акорда, докато родителите ми не започнеха да удрят по тавана и да се позовават на правата си според Женевската конвенция. Предполагам, че бихме могли да пробваме хипотезата за смачкването на езика тук и да кажем, че очите ми са се отворили от усъвършенстваните ми музикални способности и сега си давам сметка, че не съм бил наистина щастлив през тийнейджърските си години. Но не е ли по-логично да използвам хипотезата за разтягането на преживяването и да кажа, че преживяване, което някога ми е доставяло удоволствие, вече не ми доставя? Мъж, на когото са дали вода, след като се е лутал в пустинята Мохаве в продължение на седмица, може в този миг да оцени щастията си на осмица. Година по-късно същата напитка може да го накара да почувства не повече от двойка. Трябва ли да повярваме, че е сгрешил колко щастлив е бил, когато е отпил животворната глътка от ръждясала

манерка или е по-логично да кажем, че тази глътка вода може да бъде източник на екстаз или източник на влага в зависимост от личния опит на човек? Ако бедният личен опит смачква езика ни, вместо да разтяга преживяването ни, тогава децата, които казват, че са щастливи от фъстъчено масло и желе просто грешат и ще го признаят по-нататък в живота си, когато опитат за пръв път гъши дроб, и на този етап ще бъдат прави, докато не остарееят и не започнат да усещат парене в гърдите от мазни храни и тогава ще осъзнаят, че и втория път пак са грешили. Всеки ден би се превърнал в отхвърляне на предишния, тъй като изпитваме все по-голямо и по-голямо щастие и осъзнаваме колко сме се заблуждавали до — съвсем удобно — сега.

Така че коя е правилната хипотеза? Не можем да кажем. Това, което можем да кажем, е, че всички твърдения за щастие са твърдения от нечия гледна точка — от перспективата на едно човешко същество, чиято уникална колекция от минали преживявания служи като контекст, като обектив, като фон за оценката на настоящото преживяване. Колкото и да им се иска на учените, няма поглед от никъде. Преживеем ли веднъж нещо, след това сме неспособни да гледаме на света както преди. Невинността ни е загубена и не можем повече да се върнем назад. Може да помним какво сме си мислели или казали (не че е задължително) и да помним какво сме направили (макар че и това не е задължително), но вероятността да възкресим преживяното и да го оценим сякаш отново сме се върнали назад, е депресиращо малка. В известен смисъл пушеците пура, свирещи на китара и похапващи пастет хора, в които сме се превърнали, нямат по-голямо право да говорят от името на хората, които сме били, отколкото външните наблюдатели. Разделените близнаци може и да са в състояние да ни кажат как се чувстват днес от това, че са разделени, но не могат да ни кажат как се чувстват сиамските близнаци, които никога не са били разделяни. Никой не знае дали осмицата на Реба и Лори се чувства като нашата осмица, включително и всички Реби и Лори, които някога ще съществуват на света.

[1] В. Fischhoff, „Perceived Informativeness of Facts“, *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 3: 349–58 — Б.пр. ↑

[2] A. Parducci, Happiness, Pleasure, and Judgment: The Contextual Theory and Its Applications (Mahwah, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1995). — Б.пp. ↑

НАТАГЪК

На сутринта на 15 май 1916 г. полярният изследовател Ърнест Шакълтън започва последния курс на едно от най-изтощителните приключения в света. Корабът му, „Издръжливост“ потъва в море Уедъл, а той и екипажът му успяват да се спасят на остров Елефант^[1]. След седем месеца Шакълтън заедно с още петима души от екипажа си се качва на малка спасителна лодка, в която прекарват три седмици и прекосяват осемстотин мили бурен леден океан. След като пристигат на остров Южна Джорджия, изгладнелите, измръзнали мъже се приготвят да слязат и да прекосят пеша острова с надеждата да стигнат до китоловния лагер от другата страна. Никой досега не е оцелял по този маршрут. Преди да тръгне почти на сигурна смърт същата тази сутрин, Шакълтън пише:

„Минахме през тясното устие на малкото заливче с опасните скали и полюшващи се кафяви водорасли от двете страни, завихме на изток и се отправихме в приповдигнато настроение на юг към големия залив. Слънцето проби през мъглата и накара бурната вода да заблести покрай нас. Бяхме странна наглед дружинка в тази ясна сутрин, но се чувствахме щастливи. Дори запяхме песен и макар да изглеждахме като Робинзон Крузо, ако някой ни видеше, можеше да ни вземе за туристи, тръгнали на разходка из норвежките фиорди или из някой от красивите проливи по западното крайбрежие на Нова Зеландия.“^[2]

Възможно ли е Шакълтън наистина да е искал да каже точно това? Може ли неговото *щастлив* да е равносилно на нашето *щастлив* и има ли начин да разберем? Както видяхме, щастието е относително преживяване, което трудно можем да опишем на нас самите и на останалите, така че оценката на твърденията на хората за собственото

им щастие е изключително трудна работа. Но не се тревожете — защото преди нещата да се оправят, работата става още по-трудна.

[1] Английското название на остров Мордвинов. — Б.пр. ↑

[2] E. Shackleton, *South* (1959; New York: Carroll & Graf, 1998), 192. — Б.пр. ↑

ТРЕТА ГЛАВА

ПОГЛЕД ОТВЪН НАВЪТРЕ

„Надзърнете в себе си, разпитайте
самичък сърцето си.“

Шекспир, „Мяра за
мяра“^[1]

Няма много вицове за преподаватели по психология, така че ценим и малкото, с което разполагаме. Ето един. Какво си казват двама преподаватели по психология, когато се разминават по коридора? „Здрасти, ти си добре, аз как съм?“ Знам, знам. Вицът не е много смешен. Но причината, поради която *би трябвало* да е смешен е, че хората няма как да знаят как се чувстват другите, но би трябвало да знаят как се чувстват те самите. „Как си?“ ни звучи съвсем непринудено поради същата причина, поради която „Как съм?“ ни звучи доста странно. Но колкото и странно да звучи, има моменти, в които хората явно не познават собствените си сърца. Когато сиамските близначки твърдят, че са щастливи, няма как да не се почудим дали те само не си *мислят*, че са щастливи. Иначе казано, може да вярват на това, което казват, но казаното от тях може да не е вярно. Преди да решим дали да приемем твърденията на хората, че са щастливи, трябва първо да решим дали хората могат, по принцип, да грешат за това какво чувстват. Можем да грешим за всевъзможни неща — цената на соята, продължителността на живота на домашните акари, историята на кашата, — но можем ли да грешим относно собственото си емоционално преживяване? Можем ли да вярваме, че чувстваме нещо, без да го чувстваме? Има ли наистина хора, които не могат да дадат правилен отговор на най-често срещания въпрос на света?

Да, можете да видите един в огледалото. Четете нататък.

[1] Шекспир, „Комедии“, том 7, превод Валери Петров, изд. „Захари Стоянов“, 1998 г. — Б.пр. ↑

ЗАМАЯН И ОБЪРКАН

Не още. Преди да продължите с четеното, искам да ви накарам да спрете и да погледнете хубаво палеца си. Обзалагам се, че не го направихте. Обзалагам се, че просто продължихте да си четете, защото да си погледнеш палеца е толкова лесно, че се превръща в доста безсмислен спорт — всеки може да го направи хиляди пъти и играта става пълна скука. Но ако гледането на палеца е под достойнството ви, помислете какво трябва да ни се случи, за да видим някои обект от обкръжаващата ни среда — палец, поничка с глазура или разярена росомаха. В мъничкия промеждутък между времето, в което светлината се отразява от повърхността на предмета и стига до очите ни, и времето, в което осъзнаваме какво представлява обекта, мозъците ни трябва да извлекат и анализират отличителните му черти и да ги сравнят с информацията в паметта ни, за да решат какво представлява той и какво ние трябва да направим по въпроса. Това е сложно нещо — толкова сложно, че досега нито един учен не е разбрал как точно става и нито един компютър не е могъл да симулира този трик — но именно това сложно нещо правят мозъците с изключителна точност и бързина. В интерес на истината, те извършват подобни анализи с такава вещина, че нашето преживяване се свежда до това да погледнем вляво, да видим росомахата, да се уплашим и да се подготвим да направим по-нататъшния анализ от безопасно място върху клена.

Замислете се за миг за това как би трябвало да се извършва гледането. Ако проектирате мозък от нулата, вероятно ще направите така, че *първо* да забелязва предметите около него („Остри зъби, кафява козина, странно тихо ръмжене, топли лиги — олеле, това е разярена росомаха!“) и *после* да реши какво да правите („Да се махна май е чудесна идея“). Но човешките мозъци не са проектирани от нулата. По-скоро първо са проектирани най-важните им функции, а не толкова важните са добавяни подобно на звънчета и свирки с течение на вековете. Именно поради това наистина важните части от вашия мозък (например тези, които контролират дишането ви) са на дъното, а частите, без които вероятно ще можете да живеете (например тези, които контролират нрава ви), се намират върху тях, като сладолед във

фунийка. Както се оказва, да избягаш с всички сили от разярена росомаха е много по-важно от това, да знаеш какво представлява тя. Всъщност действия като това да избягаш са толкова жизненоважни за оцеляването на сухоземните бозайници като тези, от които сме произлезли ние, че еволюцията не е рискувала и е проектирала мозъка да отговаря на въпроса „Какво трябва да направя?“ преди на *въпроса* „Какво е това?“. ^[1] Експериментите показват, че в мига, в който ни се изпречи някакъв обект, мозъците ни незабавно анализират само някои от най-важните му отличителни черти, за да вземат бързо едно много важно решение: „Този обект важно нещо ли е и трябва ли да му реагирам веднага?“ ^[2] Разярени росомахи, ревящи бебета, падащи камъни, привлекателни партньори, боязлива жертва — тези неща са много важни в играта на оцеляване, която изисква да предприемаме незабавни действия, ако се натъкнем на тях, без да си губим време да се замисляме върху по-деликатните подробности от същността им. По такъв начин мозъкът ни е проектиран да решава първо дали обектите си струват и после — какво представляват. Това означава, че когато обърнете глава наляво, за частица от секундата вашият мозък *не знае*, че вижда росомаха, но *знае*, че вижда нещо страшно.

Но как е възможно? Как може да знаем, че нещо е страшно, без да знаем какво е? За да разберете как става така, помислете по какъв начин ще тръгнете да различавате човек, който върви към вас през огромна пустиня. Първото, което ще улови окото ви, е леко раздвижване на хоризонта. Когато се загледате, скоро ще забележите, че движещ обект се приближава към вас. Докато се приближава, ще видите, че движението е биологично, после ще видите, че биологичният обект е двуного, после човек, после жена, после дебела жена с тъмна коса и надпис „Бъдуайзър“ върху тениската и после — а бе, какво прави леля Мейбъл в Сахара? Разпознаването на леля Мейбъл ще *напредва* — иначе казано, ще бъде доста общо в началото и ще става все по-конкретно с течение на времето, докато накрая не свърши със семейна сбирка. По същия начин разпознаването на росомахата до лакътя ви напредва с течение на времето — било то няколко милисекунди — и също върви от общото към конкретното. Изследвания показват, че съществува достатъчно информация в съвсем началните, съвсем общите стадии на този разпознавателен процес, за да се реши дали даден обект е страшен, но не и достатъчно

информация, за да се разбере какъв е обектът. Щом веднъж умовете ни решат, че до тях има нещо страшно, те дават указания на жлезите да произведат хормони, които създават състояние на повишена психологична възбуда — кръвното налягане се вдига, сърдечния ритъм се ускорява, зениците се разширяват, мускулите се напрягат, — която ни подготвя да се впуснем в действие. Преди мозъците ни да са довършили пълния анализ, който ще ни позволи да разберем, че обектът е росомаха, вече са включили телата ни в режим „готов за бягство“ — всичко е напомпано и изгарящо от желание да тръгне.

Фактът, че можем да се чувстваме възбудени, без да знаем точно какво ни е довело до възбуда, крие важни изводи за способността ни да определяме собствените си емоции.^[3] Например учени изследвали реакциите на група млади мъже, докато прекосявали дълъг, тънък, висящ мост, построен от дървени дъски и метални въжета, който се клател и люлеел на седемдесет метра над река Капилано в Северен Ванкувър.^[4] Млада жена се приближавала до всеки мъж и го питала дали има нещо против да се включи в един експеримент, след като се включел, жената давала на мъжа телефонния си номер и предлагала да обясни по-подробно изследователския си проект, ако той ѝ се обади.

Ето я и уловката: до някои от мъжете жената се приближавала, докато те прекосявали моста, а до други — след като го били прекосили. Впоследствие се оказало, че мъжете, които се запознали с жената, докато прекосявали моста, били много по-склонни да ѝ се обадят през следващите дни. Защо? Мъжете, които срещнали жената по средата на люлеещия се мост, преживявали силна психологична възбуда, която при нормални обстоятелства биха определили като страх. Но понеже били заговорени от привлекателна жена, те погрешно определили възбудата си като сексуално привличане. Явно чувства, които човек може да изтълкува като страх в присъствието на дълбока пропаст, могат да бъдат изтълкувани и като страст в присъствието на дълбоко деколте — което идва да рече, че хората могат да грешат за това какво чувстват.^[5]

[1] J. LeDoux, *The Emotional Brain: The Mysterious Underpinnings of Emotional Life* (New York: Simon & Schuster, 1996). — Б.пр. ↑

[2] R. B. Zajonc, „Feeling and Thinking: Preferences Need No Inferences“, *American Psychologist* 35:151-75 (1980); R. B. Zajonc, „On

the Primacy of Affect“, American Psychologist 39: 117–23 (1984); и „Emotions“, в: The Handbook of Social Psychology, ed. D. T. Gilbert, S. T. Fiske, and G. Lindzey, 4th ed., vol. 1 (New York: McGraw-Hill, 1998), 591–632. — Б.пр. ↑

[3] S. Schachter and J. Singer, „Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State“, Psychological Review 69: 379–99 (1962). — Б.пр. ↑

[4] D. G. Dutton and A. P. Aron, „Some Evidence for Heightened Sexual Attraction Under Conditions of High Anxiety“, Journal of Personality and Social Psychology 30: 510–17 (1974). — Б.пр. ↑

[5] Вж. A. R. Hariri, S. Y. Bookheimer, and J. C. Mazziotta, „Modulating Emotional Response: Effects of a Neocortical Network on the Limbic System“, Neuro Report 11: 43–48 (2000); and M. D. Lieberman et al „Two Captains, One Ship: A Social Cognitive Neuroscience Approach to Disrupting Automatic Affective Processes“ (unpublished manuscript, UCLA, 2003). — Б.пр. ↑

УДОБНО БЕЗЧУВСТВЕН

Писателят Грeъм Грийн пише: „Омразата явно задейства същите жлези като любовта.“^[1] Наистина, изследване показва, че психологичната възбуда може да бъде тълкувана по различни начини и нашето тълкуване на нашата възбуда зависи от това какво си мислим, че я е предизвикало. Възможно е да сбъркаме страх със страст, опасение с вина^[2], срам с безпокойство.^[3] Но само защото винаги знаем как да наречем нашето емоционално преживяване не означава, че не знаем какво представлява преживяването ни, нали? Вероятно не можем да го назовем и вероятно не знаем какво го е предизвикало, но винаги знаем какво е като усещане, нали така? Възможно ли е да смятаме, че изпитваме *нещо*, когато всъщност не изпитваме *абсолютно нищо*?

Да предположим, че на човек му е внушено чрез хипноза, че след като се събуди, ще изпитва болка в китката. Ако хипнозата подейства, за какво става въпрос: за болка, внушена чрез хипноза, или просто за човек, на когото е внушено да *вярва*, че изпитва болка? Ако отговорим, че хипнозата е предизвикала истинска болка, тогава да предположим, че постхипнотичното внушение е било: „Когато се събудите, ще вярвате, че изпитвате болка в китката“, Ако внушението подейства, ситуацията не е ли една и съща? Да вярваш, че те боли не е ли равносилно да те боли?^[4]

На пръв поглед идеята, че можем погрешно да вярваме, че изпитваме болка, изглежда нелепа, дори и само защото разликата между „изпитвам болка“ и „вярвам, че изпитвам болка“ изглежда доста подозрително като езиков артефакт. Но замислете се отново върху идеята и разгледайте следния сценарий. Седите в кафене на тротоара, пиете си ароматното еспресо и доволно разлиствате неделния вестник. Хората минават покрай вас и разговарят в прекрасната сутрин и младата двойка, която влюбено се натиска на съседната маса, е свидетелство за несекващото чудо на пролетта. Трелите на червоглавата пиранга засилват аромата на прясно изпечени кифлички, който се носи от близката пекарна. Статията за реформата във финансирането на предизборната кампания, която четете, е доста

интересна и всичко е супер — докато изведнъж не осъзнаете, че в момента четете третия параграф и че някъде по средата на първия сте започнали да долавяте сладкия аромат и да слушате птичето чуруликане и в момента нямате ни най-малка представа за какво става дума в материала, който четете. Дали наистина сте прочели втория параграф или така ви се е сторило? Връщате се обратно и излиза, че всички думи са ви познати. Докато ги препрочитате, можете дори да си спомните как сте ги чули преди няколко минути от устата на разказвача в главата ви, който звучи досущ като вас и чийто глас е бил заглушен в продължение на един-два параграфа от разсейващите радости на пролетта.

Пред нас стоят два въпроса. Първо, преживели ли сте параграфа първия път, когато сте го прочели? Второ, ако да, разбрали ли сте, че сте го преживели? Отговорите са съответно да и не. Преживели сте параграфа и затова ви изглежда толкова познат, когато се върнете да го прочетете отново. Ако на масата ви беше имало устройство за следене на погледа, щеше да отчете, че нито за миг не сте преставали да четете. В действителност вие сте били изцяло погълнати от плавните движения, които очите извършват при четене, когато изведнъж сте се хванали... хванали... хванали сте се какво? Как преживявате, без да съзнавате, че преживявате — ето какво. Позволете ми да забавя темпото за миг и да заобиколя внимателно тези думи от страх да не започнете да се ослушвате за високите трели на индиговата чинка. На английски „преживявам“ (experience) произлиза от латинската дума *experientia*, която означава „опитвам“, докато думата осъзнавам (aware) идва от гръцката *horan*, която означава „виждам“. Преживяването означава участие в дадено събитие, докато осъзнаването означава наблюдаване на дадено събитие. Двете думи по принцип могат да бъдат използвани безпроблемно като синоними в разговор, но те имат различна смислова натовареност. Едната ни дава чувството, че участваме, докато другата ни дава чувството, че знаем за участието си. Едната означава осъзнаване, а другата означава нещото, което бива осъзнавано. В действителност осъзнаването може да бъде прието като един вид преживяване на собственото ни преживяване.^[5] Когато двама души спорят дали кучетата им са съзнателни, единият обикновено използва този изтърган от употреба термин в смисъл на „способно да преживява“, а другият в смисъл на „способно да осъзнава“. Кучетата

не са камъни, твърди единият, така че разбира се, че са съзнателни. Кучетата не са хора, отвърща му другият, така че разбира се, че не са съзнателни. И двамата опоненти вероятно имат право. Кучетата сигурно имат преживявания на жълто и сладко: има такова нещо, като да си куче, което стои пред сладко жълто нещо, дори човешките същества никога да не разберат какво представлява това нещо. Но преживяващото куче вероятно не осъзнава същевременно, че преживява подобно нещо и не си мисли, докато дъвче „Страхотно пухкаво кексче!“

Разликата между преживяване и осъзнаване е неуловима, защото през по-голямата част от времето си пасват идеално заедно. Пъхаме кексчето в уста, преживяваме сладост, знаем, че преживяваме сладост и това по никакъв начин не ни изглежда кой знае колко предизвикателно. Но ако обичайната здрава връзка между преживяване и осъзнаване ни кара да подозираме, че да направиш разлика между тях е като да махнеш с ръка, трябва само да пренавиете малко лентата и да си представите как седите в кафето точно в мига, в който очите ви пробягват по вестника, а мозъкът ви се кани да се чупи и да обмисли звуците и ароматите наоколо. Сега натиснете копчето за пускане и си представете, че мозъкът ви се е запилял някъде и никога няма да се върне. Точно така. Представете си, че докато преживявате статията във вестника, осъзнаването остане завинаги отделно от преживяването и вие така и не се улавяте, че сте се отнесли — никога не се връщате в момента, в който се сепвате и откривате, че четете. Младата двойка на съседната маса спира да се натиска за малко и ви пита за последните новости около законопроекта за финансова реформа на предизборната кампания и вие търпеливо им обяснявате, че няма откъде да ги знаете, защото както те самите със сигурност биха забелязали, ако обръщаха внимание на нещо друго, освен на жлезите си, вие блажено си слушате звуците на пролетта и *не четете вестник*. Младата двойка е смутена от отговора, защото доколкото вижда, вие наистина държите вестник в ръцете си и очните ви ябълки в интерес на истината се движат бързо по страницата, нищо че го отричате. След кратък шепот и още една влажна целувка решават да ви подложат на тест, за да видят дали казвате истината. „Съжаляваме, че пак ви притесняваме, но ужасно много искаме да разберем колко сенатори са гласували «за» реформата в закона за финансирането на предизборната кампания миналата

седмица и се чудим дали ще бъдете така добър да направите някакво предположение?“ Понеже надушвате кифлички, слушате повика на птиците и *не четете вестник*, нямате никаква представа колко сенатори са гласували „за“ законопроекта. Но явно единственият начин да накарате тези странни хора да си гледат работата е да им кажете нещо, така че просто си измисляте някакво число. „Какво ще кажете за четирийсет и един?“ — предлагате вие. И за ваше най-голямо учудване цифрата се оказва вярна.

Този сценарий може да изглежда прекалено странен, за да е действителен (в крайна сметка каква вероятност има четирийсет и един сенатора наистина да гласуват за реформа във финансирането на предизборни кампании?), но е хем странен, хем действителен. Визуалното ни преживяване и осъзнаването ни на това преживяване са породени от различна части на мозъка и поради тази причина определени видове мозъчни увреждания (и особено при левия на първичната зрителна кора, известна като V) могат да увредят едното, без да увреждат другото, в резултат на което осъзнаването и преживяването може да разхлабят обичайната си здрава прегръдка. Например хора, които страдат от състояние, известно като „централна слепота“ нямат съзнание, че виждат и честно ще ви кажат, че са напълно слепи.^[6] Скенер на мозъка потвърждава твърденията им, като разкрива намалена активност в областите, нормално свързани с осъзнаването на зрително преживяване. От друга страна същите изследвания разкриват сравнително нормална дейност в областите, свързани със зрението.^[7] Така че, ако светнем с фенерче на определено място върху стената и попитаме човека, страдащ от централна слепота, дали е видял светлината, която току-що сме пуснали, той ще ни каже: „Не, разбира се, че не. Както можете да предположите от присъствието на куче-водач, аз съм сляп.“ Но ако го накараме да предположи къде точно се е появила светлината — *просто се пробвай, кажи нещо, посочи наслуки* — той „предполага“ вярно доста по-често, отколкото бихме очаквали, ако налучква. Той наистина *вижда*, ако под „виждане“ имаме предвид преживяването на светлината и научаването на местоположението ѝ, но е *сляп*, ако под „сляп“ имаме предвид, че не осъзнава, че вижда. Очите му прожектират филма на реалността върху малкия киноекран в главата му, но зрителите са във фоайето и се редят за пуканки.

Това отделяне между осъзнаване и преживяване може да породи подобна загадка и по отношение на чувствата ни. Някои хора изглеждат ясно осъзнават настроенята и чувствата си и дори притежават писателска дарба, за да опишат всеки техен нюанс и привкус. Останалите от нас разполагат с по-беден емоционален речник, за голямо съжаление на интимните ни партньори, който се състои основно от *добре, не толкова добре и вече ти казах*. Ако липсата на изразни средства е толкова голяма и продължителна, че дори се простира извън футболния сезон, може да ни поставят диагноза *алекситимия*, което буквално означава „липса на думи за описване на емоционални състояния“. Когато попитат болни от алекситимия какво чувстват, те обикновено отговарят „Нищо“, а когато ги попитат как се чувстват, обикновено отвърщат „Не знам“. За съжаление, това заболяване не може да бъде излекувано с джобен речник или съкратен курс по ораторско майсторство, защото на алекситимиците не им липсва толкова обичайният, изразяващ чувства речник, колкото им липсва интроспективното осъзнаване на емоционалните им състояния. Те определено имат чувства, просто не знаят за съществуването им. Например, когато учени покажат на доброволци емоционално въздействащи снимки на ампутации и автомобилни катастрофи, психологичните реакции на алекситимиците по нищо не се различават от тези на нормалните хора. Но когато ги накарат да дадат словесна оценка на неприятното усещане, което събуждат тези снимки, алекситимиците са определено по-малко способни от нормалните хора да ги различат от снимките на дъги и малки кутрета.^[8] Има някои доказателства, според които алекситимията се причинява от нарушено функциониране на мистериозния участък на мозъка, скътан между двете полукълба и наречена благозвучно и непреводимо *Anterior Cingulate Cortex*. Тази част от мозъка е известна с това, че осъществява осъзнаването на много неща, включително и на вътрешните ни състояния.^[9] По същия начин, по който разделянето на осъзнаването и зрителното преживяване може да предизвика централна слепота, така може да предизвика и състояние, което можем да наречем „вцепененост“. Явно е напълно възможно — поне за някои хора, и то понякога — да бъдем щастливи, тъжни, отегчени или любопитни и да не го знаем.

[1] G. Greene, *The End of the Affair* (New York: Viking Press, 1951), 29. — Б.пр. ↑

[2] R. A. Dienstbier and P. C. Munter, „Cheating as a Function of the Labeling of Natural Arousal“, *Journal of Personality and Social Psychology* 17: 208–13 (1971). — Б.пр. ↑

[3] M. P. Zanna and J. Cooper, „Dissonance and the Pill: An Attribution Approach to Studying the Arousal Properties of Dissonance“, *Journal of Personality and Social Psychology* 29: 703–9 (1974). — Б.пр. ↑

[4] D. C. Dennett, *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology* (Cambridge, Mass.: Bradford/MIT Press, 1981), 218. — Б.пр. ↑

[5] J. W. Schooler, „Rerepresenting Consciousness: Dissociations Between Consciousness and Meta-Consciousness“, *Trends in Cognitive Science* 6: 339–44 (2002). — Б.пр. ↑

[6] L. Weiskrantz, *Blindsight* (Oxford: Oxford University Press, 1986). — Б.пр. ↑

[7] A. Cowey and P. Stoerig, „The Neurobiology of Blindsight“, *Trends in Neuroscience* 14: 140–45 (1991). — Б.пр. ↑

[8] E. J. Vanman, M. E. Dawson, and P. A. Brennan, „Affective Reactions in the Blink of an Eye: Individual Differences in Subjective Experience and Physiological Responses to Emotional Stimuli“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 24: 994–1005 (1998). — Б.пр. ↑

[9] R. D. Lane et al „Is Alexithymia the Emotional Equivalent of Blindsight?“ *Biological Psychiatry* 42: 834–44 (1997). — Б.пр. ↑

ДА ЗАГРЕЕМ ЩАСТИЕМЕТЪРА

Имало едно време един брадат бог, който създал една плоска земя и я залепил насред небето, за да могат човешките същества да бъдат в центъра на всичко. После дошли физиците и усложнили картинката с големи взривове, кварки, брани и супер струни и в резултат на целия този критичен анализ сега, неколкостотин години по-късно, повечето хора изобщо нямат представа къде се намират. Психологията също създала проблеми там, където някога не съществували, като показала дефектите в собственото ни интуитивно разбиране за самите нас. Може вселената да има няколко малки измерения, наврени в по-големи, може времето накрая да спре или да потече назад и може хора като нас никога да не успеят да проумеят дори и малка част от това. Но ние можем винаги да се уповаваме на собствения си опит. Философът и математик Рене Декарт заключил, че нашето преживяване е *единственото* нещо, за което можем да бъдем напълно сигурни и че всичко останало, което си мислим, че знаем, произтича от него. Въпреки това видяхме, че когато кажем с приблизителна точност какво имаме предвид под думи като „щастие“, пак не можем да сме сигурни, че двама души, които твърдят, че са щастливи, преживяват едно и също нещо, или че настоящото ни преживяване на щастие наистина се различава от миналото ни преживяване на щастие или че изобщо някога сме преживявали щастие. Ако целта на науката е да ни накара да се чувстваме объркани и невежи по отношение на неща, които преди са ни изглеждали ясни, то тогава сред всички науки психологията е отбелязала най-голям напредък.

Но също като „щастие“, и думата „наука“ е една от онези думи, които означават прекалено много неща за прекалено много хора и така често рискуват да не означават абсолютно нищо. Баща ми е виден биолог, който, след като мисли по въпроса десетилетия наред, наскоро разкри пред мен, че психологията не може да бъде смятана за истинска наука, защото науката изисква използването на електричество. Явно електрошоковете на глезена не се броят. Собственото ми определение на наука е малко по-еклектично, но поне за едно аз, баща ми и

повечето учени сме на едно мнение, и то е, че ако нещо не може да се измери, то не може да бъде изучено научно. Може да бъде изучавано и някой може дори да поспори, че изучаването на количествено неизмеримото е много по-ценно от всички науки, взети заедно. Но това не е наука, защото науката означава измерване и ако нещо не може да бъде измерено — не може да бъде сравнено с часовник, линия или нещо друго, различно от него самото, — то не представлява потенциален обект на научно изследване. Както видяхме, изключително трудно е да измериш индивидуалното щастие и да се чувстваш напълно уверен във валидността и надеждността на това измерване. Хората може да не знаят как се чувстват или да не помнят как са се чувствали, но дори и да знаят, учените никога не могат да разберат как точно преживяването им се нанася върху описанието на това преживяване и оттам не могат да знаят как да тълкуват твърденията на хората. Всичко това предполага, че научното изследване на субективното преживяване със сигурност върви мъчно.

Мъчно да, но не и невъзможно, защото пропастта между преживяванията може да бъде преодоляна — не със стоманени греди или с магистрала с шест платна, а с достатъчно дълго и яко въже — ако приемем три предварителни условия.

ДА МЕРИМ ПРАВИЛНО

Първото предварително условие е нещо, което би ви казал всеки дърводелец: дефектните инструменти са истинска мъка, но все пак са по-добре от това да вадиш пирони със зъби. Същността на субективното преживяване подсказва, че никога няма да има щастиеметър — напълно надежден инструмент, който да позволява на изследователя да измерва с абсолютна точност характеристиките на субективното преживяване на друг човек, така че измерването да бъде направено, записано и сравнено с друго.^[1] Ако очакваме подобие ниво на съвършенство от нашите инструменти, по-добре да опаковаме уредите за следене на очите, мозъчните скенери у шарените мостри и да оставим изучаването на субективното преживяване на поетите, които са свършили отлична работа в първите няколко хиляди години. Но ако го направим, ще е най-справедливо да им прехвърлим и изучаването на почти всичко останало. Хронометри, термометри, барометри, спектометри и всички останали уреди, които учените

използват, за да измерват интересуващите ги обекти, са несъвършени. Всеки един от тях дава някаква степен на грешка в наблюдението, което позволява, и поради тази причина правителства и университети плащат неприлично големи суми всяка година за малко по-съвършен вариант на всеки един от тях. И ако решим да захвърлим всички инструменти, които ни позволяват само да се приближим до истината, тогава трябва да се откажем не само от психологията и психиатрията, но и от правото, икономиката и историята. С две думи, ако се придържаме към стандарта за съвършенство на всички наши начинания, ще ни остане само математиката и „Белият албум“ на „Бийтълс“. Така че просто трябва да приемем малко неяснота и да престанем с оплакванията.

Второто предварително условие е, че от всички несъвършени измервания на субективното преживяване, които можем да направим, непосредственият разказ на наблюдателен човек крие най-малко дефекти.^[2] Разбира се, има много други начини да се измерва щастие и някои от тях изглеждат много по-точни, научни и обективни от нечиитвърдения. Например електромиографията ни позволява да измерваме електрическите сигнали, произведени от набраздените мускули на лицето, като например мускулът, който свива челото при намръщване, когато преживяваме нещо неприятно или мускулът на смеха, който разтегля устата ни към ушите, когато се усмихваме. Физиографията ни позволява да измерваме електродермалната (кожното съпротивление), дихателната и сърдечната дейност на функциониращата самостоятелно нервна система, понеже всяка една от тези дейности се мени, когато преживяваме силни емоции. Получаването на образи чрез електроенцефалография, позитрон емисионна томография и магнитен резонанс ни позволява да измерваме електрическата активност и кръвния приток в различни части на мозъка, като левия и десния челен дял на мозъчната кора, които се активизират съответно, когато преживяваме положителни и отрицателни емоции. Дори и часовникът може да послужи като уред за измерване на щастие, защото слисаните хора мигат по-бавно, когато се чувстват щастливи, отколкото когато изпитват страх или тревога.^[3]

Учени, които се осланят на откровени и непосредствени сведения от наблюдателни индивиди, често трябва да защитават избора си, като ни напомнят, че тези сведения съвпадат до голяма

степен с останалите измервания на щастието. И в известен смисъл тези измервания се правят наопаки. В крайна сметка единствената причина, поради която отчитаме резултатите от физиологичните дейности — от движението на мускулите до притока на кръв в мозъка — като показатели на щастие, е, че *хората ни казват, че те са такива*. Ако всеки твърди, че изпитва яростен гняв или непреодолима дълбока депресия, когато мускулът на бузата се свие, мигането се забави и левият преден дял на мозъка се изпълни с кръв, тогава ще трябва да преосмислим тълкуването на тези физиологични промени и да ги приемем като показатели на нещастieto, вместо като показатели на щастието. Ако искаме да разберем как се чувства човек, трябва да започнем, като приемем факта, че съществува един-единствен наблюдател, застанал на важното място за наблюдение. Той може невинаги да си спомня какво е чувствал преди и може невинаги да осъзнава какво чувства в момента. Може да бъдем озадачени от сведенията, които ни дава, да се отнасяме скептично към паметта и да се тревожим относно способността ѝ да използва езика така, както ние го използваме. Но когато престанем да кършим ръце, ще се наложи да признаем, че това е *единственият* човек, който изобщо има някакъв шанс да опише „какво се вижда отвътре“, поради което твърденията му служат като златен стандарт за измерването на всички останали показатели. Ще сме много по-сигурни в твърденията му, когато съвпадат с това, което други, не толкова привилегировани наблюдатели ни казват, когато се уверим, че оценява преживяването си въз основа на същия опит, който имаме и ние, когато тялото му прави това, което правят и останалите, когато преживява това, което твърди, че преживява и така нататък. Но дори и когато всички тези различни показатели на щастие съвпадат чудесно, не можем да бъдем абсолютно сигурни, че знаем истината за вътрешния му мир. Можем обаче да сме сигурни, че сме се доближили толкова, колкото наблюдателите могат изобщо да се приближат и това *би трябвало* да ни е достатъчно.

ДА МЕРИМ ЧЕСТО

Третото предварително условие е, че неточностите при измерване винаги са проблем, но стават ужасен проблем само когато не си даваме сметка за тях. Ако имаме голяма драскотина на очилата и не знаем за нея, може по погрешка да заключим, че в пространството

се е отворила малка цепнатина и ни преследва навсякъде. Но ако знаем за драскотината, можем да се постареем да я изключим от наблюденията си, като си напомняме, че това, което ни изглежда като пукнатина в пространството, всъщност е просто дефект на наблюдателното ни средство. Какво може да направи учения, за да „види през“ дефектите, които се съдържат в сведенията за субективните преживявания? Отговорът се крие във феномен, наречен от статистиците *законът за големите числа*.

Повечето от нас имат погрешна представа за големите числа, а именно, че те са като малките числа, само че по-големи. Като такива очакваме да правят по-голяма част от това, което правят малките числа, но не и нещо *по-различно*. Така например знаем, че предаването на електрохимични сигнали между два неврона по техните аксони и дендрити не може да бъде съзнателно. Нервните клетки са прости устройства, по-прости от уокитокито, което можете да си купите по интернет, и те правят едно просто нещо, а именно реагират на химикалите, които стигат до тях, като на свой ред отделят химикали. Ако на майтап решим, че десен милиона от тези прости устройства могат да направят само десет милиона прости неща, никога няма да предположим, че милиони от тях могат да покажат свойство, което две, десет или десет хиляди не могат. Съзнанието е точно такъв вид *нововъзникнало свойство* — феномен, който се появява отчасти като резултат от самия брой взаимовръзки между невроните в човешкия мозък и не съществува в отделни части или във взаимовръзки само на ограничен брой от тях.^[4] Квантовата физика предлага подобен урок. Знаем, че субатомните частици имат удивителната способност да съществуват на две места едновременно и ако приемем, че всичко, съставено от тези частици, притежава същото свойство, трябва да очакваме, че всички крави ще бъдат във всички възможни обори едновременно. Кое то очевидно не е така, защото стабилността е още едно свойство, пораждащо се от взаимодействието на ужасно голям брой ужасно мънички частици, които поединично не го притежават. С две думи, повече не е просто повече — понякога е нещо различно от по-малко.

Магията на големите числа действа според законите на вероятността и оправя много от проблемите, свързани с несъвършеното измерване на субективното преживяване. Знаете, че

ако нормална монета се хвърли във въздуха няколко пъти, близо половината пъти ще се падне ези. Ако нямате по-приятно занимание вторник вечер, ви каня да се срещнем в „Графтън Стрийт Пъб“ на „Харвард Скуеър“ и да поиграем на приятно неангажираща игра на име „Раздели сметката с Дан“. Ето как се играе. Хвърляме монета, аз казвам ези, вие казваме тура и който изгуби плаща бирите на добрия барман Пол. Ако хвърлим монетата четири пъти и аз спечеля трите от тях, вие без съмнение ще решите, че нямате късмет и ще ме предизвикате да играем на стрелички. Но ако хвърлим монетата четири милиона пъти и аз спечеля три милиона от тях, тогава вие и приятелите ви най-вероятно ще пратите някого за много катран и пера. Защо? Защото дори и да не сте чували за теория на вероятностите, имате много силно развита интуиция и знаете, че когато числата са малки, малки пречки — като полъх на вятъра или капка пот на пръста — могат да повлияят на резултата от хвърлянето на монетата. Но когато числата са големи, подобни недостатъци спират да имат значение. Може да има капка пот върху монетата на няколко хвърляния и може да има полъх на вятъра при други няколко и тези недостатъци може да са виновни за факта, че се е паднало ези един път повече от очакваното, когато сме я хвърлили четири пъти. Но каква е вероятността тези недостатъци да накарат монетата да падне с ези отгоре милиони пъти повече от очакването? Безкрайно малка, подсказва ви интуицията, и интуицията ви е бетон. Вероятността е толкова близо до безкрайно малка, колкото и вероятността нещо на земята да изчезне просто ей така.

По същата логика може да се разгледа и проблема със субективното преживяване. Да предположим, че създадем на двама доброволци две преживявания, които би трябвало да предизвикат щастие — например на единия да дадем един милион долара, а на другия да подарим малокалибрен револвер. После да поискаме всеки един от доброволците да ни каже колко щастлив се чувства. Доброволецът новобогаташ казва, че изпитва екстаз, а въоръженият доброволец казва, че е умерено доволен (вероятно не чак толкова доволен, колкото човек очаква от въоръжен доброволец). Възможно ли е двамата в действителност да имат еднакви субективни емоционални преживявания, но да ги описват различно? Да. Новият милионер може да демонстрира любезност, а не радост. Или може би новият

собственик на пистолет изпитва екстаз, но понеже наскоро се е ръкувал с Господ близо до Големия бариерен риф, описва екстаза си като обикновено задоволство. Тези проблеми са истински проблеми, важни проблеми и е глупаво да заключим въз основа на двете изказвания, че щастието не е, когато всъщност е, горещ пистолет.^[5] Но ако раздадем *милион пистолети* и *милион плика с пари* и 90 процента от хората, получили пари, твърдят, че са по-щастливи от 90 процента от хората, получили ново оръжие, вероятността да сме били заблудени от индивидуалните особености на словесното описание става наистина много малка. По същия начин, ако някой ни каже, че е по-щастлив от днешната торта с бананов крем, отколкото от вчерашната торта с кокос, с право може да се разтревожим, че бърка в спомена за предишното си преживяване. Но ако това се повтаря отново и отново със стотици или хиляди хора, някои от които са опитали кокосовата торта преди банановата, а някои след, ще имаме пълното основание да подозираме, че различните торти наистина събуждат различни преживявания, като едното от тях е по-приятното от другото. В крайна сметка каква е вероятността всеки да си спомня погрешно, че банановата торта е по-хубава, а тортата с кокос по-лоша, а не действително да е било така?

Основният проблем в науката за преживяването е, че ако хипотезата за смачкването на езика е вярна или пък хипотезата за разтягането на преживяването е вярна, тогава всеки от нас би означавал преживяването си с различни думи — и понеже субективното преживяване може да бъде споделено само чрез думи, истинската същност на тези преживявания никога не може да бъде точно измерена. С други думи, ако вземете на преживяването и описанието са калибрирани различно за всеки човек, който ги използва, тогава *за учените става невъзможно да сравнят твърденията на двама души*. Това е проблем. Но проблемът не е в думата „сравнят“, а в думата „двама“. Две е прекалено малко число и когато стане двеста или две хиляди различните калибрации на различните хора започват да се съкращават взаимно. Ако работниците във фабриката, която произвежда всички рулетки, линии и метри на света се напият на купон през почивните дни и започнат да произвеждат милиони малко по-различни по размер мерни инструменти, няма да се чувстваме сигурни дали динозавърът е бил по-голям от ряпата, ако вие сте измерили едното, а аз — другото. В

крайна сметка, може да сме използвали къркани метри. Но ако стотици хора със стотици метри се приближат до едно от двете и го измерят, можем да изчислим средната стойност на мерките и да се чувстваме уверени с основание, че тиранозавърът наистина е по-голям от кореноплодния зеленчук. В края на краищата каква е вероятността всички хора, които са мерили динозавъра, да са използвали по-дълги линии и всички хора, които са мерили ряпата, да са използвали по-къси линии? Да, възможно е и вероятността може да бъде изчислена доста точно, но ще ви спестя математиката и ще ви обещаю, че тя е толкова минимална, че изписването ѝ ще застраши целия запас от нули в света.

Изводът е: непосредствените откровени сведения на наблюдателния човек приблизително се доближават до субективното преживяване, но това е играта — друга няма. Когато плодова салата, любим човек или джаз трио не са достатъчно свършени за вкуса ни, спираме да ядем, да целуваме и да слушаме. Но Законът за големите числа показва, че дори измерването да е прекалено несвършено за вкуса ни, не може да спрем да измерваме. Точно обратното — трябва да измерваме отново и отново, докато дребните несвършенства отстъпят пред яростната атака на фактите. Субатомните частици, които обичат да са навсякъде по всяко време явно взаимно се съкращават, така че огромният конгломерат от частици, които наричаме крави, коли и френски канадци си остават точно там, където са поставени. По същата логика внимателното събиране на голям брой експериментални сведения позволява недостатъците на едно сведение да се съкрати с недостатъците на друго. Сведенията на никой човек не могат да бъдат приети като неопровержим и абсолютно точен показател за преживяването му — нито вашите, нито моите — но можем да сме сигурни, че ако зададем на достатъчно голям брой хора същия въпрос, средният отговор ще бъде грубо погледнато точен показател на средното преживяване. Науката за щастieto изисква да поемем риска, като по този начин винаги има вероятност информацията, която ни предоставя, да е погрешна. Но ако желаете да заложите на обратното твърдение, хвърлете монетата още веднъж, извадете портфейла си и кажете на Пол да ми налее една „Гинес“.

[1] Икономистът от XIX в. Франсис Еджуърт нарича този уред „хедониметър“. Вж. F. Y. Edgeworth, *Mathematical Psychics: An Essay on the Application of Mathematics to the Moral Sciences* (London: Kegan Paul, 1881). — Б.пр. ↑

[2] N. Schwarz and F. Strack, „Reports of Subjective Well-Being: Judgmental Processes and Their Methodological Implications“, in *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, ed. D. Kahneman, E. Diener, and N. Schwarz (New York: Russell Sage Foundation, 1999), 61-84; D. Kahneman, „Objective Happiness“, in *Well-Being*, 3–25. — Б.пр. ↑

[3] R. J. Larsen and B. L. Fredrickson, „Measurement Issues in Emotion Research“ в: *Well-Being*, 40–60. — Б.пр. ↑

[4] M. Minsky, *The Society of Mind* (New York: Simon & Schuster, 1985); W.G.Lycan, *Homuncular Functionalism Meets PDP, Philosophy and Connectionist Theory*, ed. W. Ramsey, S. P. Stich, and D. E. Rumelhart (Mahwah, N.J.; Lawrence Erlbaum, 1991), 259–86. — Б.пр. ↑

[5] Игра на думи с песента от „Белия албум“ на „Бийтълс“ „Щастието е горещ пистолет“. — Б.пр. ↑

НАТАГЪК

Една от най-досадните песни в често досадната история на поп музиката започва с „Чувства, нищо повече от чувства“. Мръщя се, всеки път, когато го чуя, защото това е все едно да започнеш химн с „Иисус, нищо повече от Иисус“. Нищо повече от чувства? Какво може да е по-важно от чувствата? Разбира се, сещаме се веднага за войната и мира, но войната и мира не са ли важни именно поради чувствата, които предизвикват? Ако войната не причинява страдание и мъка, ако мирът не осигурява радости, както духовни, така и плътски, щяха ли да имат някакво значение за нас? Война, мир, изкуство, пари, брак, раждане, смърт, болест, религия — това са само някои от Наистина Важните Теми, заради които са се лели океани от кръв и мастило, но те наистина са важни теми поради една-единствена причина: всяка е мощен източник на човешка емоция. Ако не ни карат да се чувстваме приповдигнато, отчаяно, признателно и безнадеждно, щяхме да си задържим цялото мастило и кръвта. Както Платон пита: „Нима единствената причина тези неща да са добри не е, че пораждат удоволствие и премахват и предотвратяват страданието? Търсите ли друго мерило, освен удоволствието и страданието, когато ги наричате добри?“^[1] Така е, чувствата не само имат значение — те *определят* значението. Бихме очаквали всяко създание, което усеща болка, когато се изгори и удоволствие, когато се нахрани да назове изгарянето и нахранването съответно *зло* и *добро*, както и бихме очаквали едно азбестово създание без храносмилателен тракт да сметне тези наименования за спорни. Философите моралисти се опитват от векове да открият друг начин, по който да дефинират добро и зло, но никой не е успял да убеди останалите (или мен). Не можем да кажем, че нещо е добро, освен ако не поясним защо е добро, отговорът е един: по правило добро е, защото ни кара да се чувстваме щастливи.

Предвид важноста на чувствата хубаво ще е, ако можем да кажем точно какво представляват те и как могат да бъдат измерени. Както видяхме, не можем да го направим с точността, която се изисква в науката. Въпреки това, ако методологичният и понятиен апарат, развит от науката, не ни позволява да измерваме чувствата на един

индивид с абсолютна точност, поне ни позволява да се препъваме в тъмното с къркани линии и да измерваме дузина индивиди отново и отново. Проблемът, пред който сме изправени, е труден, но е прекалено важен, за да го пренебрегваме: Защо толкова често не можем да разберем какво ще ни направи щастливи в бъдеще? Науката предлага няколко интригуващи отговора на този въпрос и сега, когато сме наясно с проблема и основния метод за разрешаването му, сме готови да пристъпим към тях.

[1] O. Jowett, Plato: Protagoras, facsimile ed. (New York: Prentice Hall, 1956). — Б.пр. ↑

ТРЕТА ЧАСТ
РЕАЛИЗЪМ^[1]

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

В ТЪМНОТО ПЕТНО НА ВЪТРЕШНОТО ОКО

*„Поетът, пък, в треска, в унес
мята
очи между небето и земята
и щом фантазията му роди,
каквото и да е,
той в миг с перото описва го
така,
че за четеца превръща
своето въздушно нищо — в
нещо
с местожителство и име.“*

Шекспир
, „Сън в лятна
нощ“^[2]

Това поне го знаем със сигурност: Адолф Фишер не е организиран бунта. Не е започнал бунта. Дори не е бил близо до размириците, когато са били убити полицаите. Но неговият работнически профсъюз се изправя срещу задушавачата хватка, в която мощните индустриалци на Чикаго държат мъжете, жените и децата, докато те се бършат за мизерни надници във фабриките им в края на деветнайсети век, и на този профсъюз е трябвало да се даде урок. Затова Адолф Фишер е бил съден и въз основа на подкупени и фалшиви свидетелски показания, осъден на смърт за престъпление, което не е извършил. На 11 ноември 1887 г. той се изправя пред бесилката и удивлява всички с последните си думи: „Това е най-щастливият миг в живота ми.“ Няколко секунди по-късно капакът под краката му се отваря, въжето прекършва врата му и той умира.^[3]

За щастие, мечтите му за справедливост на работното място в Америка не можели да бъдат унищожени толкова лесно. Една година след обесването на Фишер един млад и интелигентен мъж усъвършенства процеса на безсребърната фотография, пуска на пазара своя революционен фотоапарат „Кодак“ и моментално се превръща в един от най-богатите хора в света. През следващите десетилетия Джордж Истман разработва революционна управленческа философия, като осигурява на работниците си по-малко работни часове, дава им компенсация при нетрудоспособност, пенсия, животозастраховка, дялово участие и накрая и една трета от акциите на компанията си. На 14 март 1932 г. обичаният изобретател и филантроп сяда на бюрото си, написва кратка бележка, внимателно завинтва писалката си и изпушва една цигара. После за удивление на всички се самоубива.^[4]

Фишер и Истман представляват забележителен контраст. И двамата вярвали, че обикновените работници имат правото на справедливо възнаграждение и добри работни условия, и двамата посветили по-голямата част от живота си за осигуряването на социални придобивки в зората на индустриалната ера. Фишер се провалил главоломно и умрял като престъпник, беден и очернен. Истман постигнал абсолютен успех и умрял като победител, богат и уважаван. Защо тогава един бедняк, постигнал толкова малко в живота си, пристъпва щастливо към собственото си линчуване, докато един богаташ, постигнал толкова много, се чувства принуден да посегне сам на живота си? Начините, по който Истман и Фишер реагират на ситуацията, в която се намират, са толкова коренно противоположни, абсолютно обърнати наопаки, че човек е склонен да ги приеме като проява на фалшива смелост и душевно заболяване. Фишер явно е бил щастлив в последния ден на нещастното си съществуване, Истман явно е бил нещастен в последния ден на пълноценния си живот и знаем много добре, че ако ние самите стояхме на мястото на единия или на мястото на другия, щяхме да изпитаме абсолютно противоположни на техните емоции. Тогава какво не е наред с тези двамата? Ще ви помоля да обмислите вероятността, че на тях всичко им е наред, но на вас нещо ви има. И на мен също. И това, което не е наред и с двама ни, е, че правим систематична поредица от грешки, когато се опитаме да си представим „какво бихме изпитвали, ако“.

Да си представим „какво бихме изпитвали, ако“ звучи малко като витаене в облаците, но в действителност това е едно от най-важните мисловни дейности, които можем да извършваме и които извършваме всеки ден. Вземаме решения за кого да се бракосъчетаем, къде да работим, кога да се възпроизведем, къде да се пенсионираме и основаваме тези решения до голяма степен на вижданията си за това как ще се чувстваме, ако *това* се случи, а *онова* — не.^[5] Животът ни може невинаги да се подрежда така, както ни се иска или както сме планирали, но ние сме уверени, че ако се подреди, щастието ни ще бъде безгранично, а неволите ни дребни и бързо отлитащи. Може би е вярно, че невинаги можем да получаваме онова, което желаем, но поне се чувстваме сигурни, че знаем какво желаем. Знаем, че щастието може да намерим на игрището за голф, а не на поточната линия, с Лана, а не с Лиза, като грънчар, а не като водопроводчик, в Атланта, а не в Афганистан и знаем всички тези неща, защото можем да погледнем напред във времето и да симулираме съществуването на светове, които още не съществуват. Винаги когато се озовем на прага на решение — *Да си взема ли още едно рибено филе, или да мина направо на шоколадовите кекчета? Да приема ли работата в Канзас сити, или да стоя и да се надявам на повишение? Да си направя ли операция на коляното, или първо да опитам с физиотерапия?* — ние си представяме бъдещето, което различните варианти осигуряват и после си представяме как ще се чувстваме във всеки един от тях („Ако операцията не е сполучлива, винаги ще съжалявам, че не съм пробвал първо с физиотерапията“). И не е нужно да се напъваме кой знае колко, за да разберем, че ще бъдем по-щастливи като изпълнителен директор на голяма и просперираща компания, отколкото в ролята на чувал на бесилката. Понеже сме маймуната, която гледа напред, няма нужда наистина да сме живели живота на Адолф Фишер или на Джордж Истман, за да знаем какво би било, ако се поставим на тяхно място.

Има само една уловка: те, които са на това място, явно не са съгласни със заключенията ни. Фишер твърдял, че е щастлив, Истман постъпил като човек, който не е, така че освен ако двамата не грешат за това как са се чувствали, докато са живели собствения си живот, сме принудени да обмислим вероятността грешката да е наша — иначе казано, когато сме се опитали да си представим как би се чувствал човек в положението на Фишер или Истман, странно защо нашето

въображение не е успяло да се справи със задачата. Принудени сме да обмислим вероятността, че това, което на пръв поглед изглежда като по-добрия живот може в действителност да е било по-лошият живот и когато погледнем назад във времето към различните животи, които е можело да водим, може невинаги да сме в състояние да разберем кой какъв е. Принудени сме да се замислим върху вероятността, че сме направили основна грешка, когато на ум сме се поставили на тяхно място и че тази фундаментална грешка може да ни накара да изберем погрешно бъдеще.

Каква може да е тази грешка? Въображението е мощен инструмент, който ни позволява да създаваме образи от „нищото“. Но подобно на всички инструменти, и то има своите недостатъци и в тази и следващата глава ще ви разкажа за първия от тях. Най-добрият начин да разберете този недостатък на *въображението* (способността, която ни позволява да виждаме бъдещето) е да схванете недостатъците на паметта (способността, която ни позволява да виждаме миналото) и възприемането (способността, която ни позволява да виждаме настоящето). Както ще научите недостатъкът, който ни кара да си припомним погрешно миналото и да възприемаме погрешно настоящето е същият, който ни кара и да си представяме погрешно бъдещето. Този недостатък се дължи на трик, който мозъкът ви погажда всяка минута от всеки час от всеки ден — трик, който ви върти в същия този момент. Нека ви разкрия малката мръсна тайна на мозъка.

[1] Реализъм — Убеждението, че нещата действително са такива, каквито изглеждат в съзнанието ни. — Б.пр. ↑

[2] Уилям Шекспир, „Сън в лятна нощ“, превод Валери Петров, изд. „Захари Стоянов“, 2004 г. — Б.пр. ↑

[3] R. O. Boyer and H. M. Morals, *Labor’s Untold Story* (New York: Cameron, 1955); P. Avrich, *The Haymarket Tragedy* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1984). — Б.пр. ↑

[4] E. Brayer, *George Eastman: A Biography* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1996). — Б.пр. ↑

[5] R. Karniol and M. Ross, „The Motivational Impact of Temporal Focus: Thinking About the Future and the Past“, *Annual Review of Psychology* 47: 593–620 (1996); и B. A. Mellers, „Choice and the Relative

Pleasure of Consequences“, Psychological Bulletin 126: 910–24 (2000). —
Б.пр. [↑](#)

МАЛКА ГОЛЯМА ГЛАВА

Има един чуден момент в повечето на ранните филми на братя Маркс, в който Харпо, мимът с вид на херувимче, бърка дълбоко в джоба на провисналия си шлифер и изважда флигорна, димяща чаша кафе, мивка за баня или овца. До тригодишна възраст повечето от нас са научили, че големите неща не се побират в малки неща и това убеждение е нарушено и води до комичен ефект, когато някой извади тръба или птица от джобовете си. Как може една флигорна да се побере в шлифер? Как може малката колица да побере толкова весели клоуни? Как може асистентката на фокусника да се сгъне в малката кутия? Не могат, разбира се, и ние много добре го знаем, затова толкова се радваме на илюзията, когато го направят.

ДОПЪЛВАНЕ ПРИ ПРИПОМНЯНЕ

Човешкият мозък създава подобна илюзия. Ако някога сте се опитвали да запазите цял сезон от любимото ви телевизионно шоу на хард диска на компютъра си, тогава вече знаете, че достоверното повторение на нещата в реалността изисква много място. А пък нашият мозък прави милиони снимки, записва милиони звуци, миризми, вкусове, материи триизмерно, последователно във времето, придружени от постоянен коментар — и го прави по цял ден, всеки ден, година след година, съхранява тези представи за света в банката на паметта, която никога не прелива и при това ни позволява мигновено да си спомним онзи ужасен ден в шести клас, когато дразнихме Фил Майърс за шината на зъбите му и той обеща да ни набие след училище. Как успяваме да натъпчем огромната вселена на преживяното от нас в относително малкото складово помещение между ушите ни? Правим същото, което прави и Харпо. Мамим. Както научихте в предишните глави, сложната плетеница от преживяванията ни не се съхранява в паметта — поне не цялата. По-скоро се компресира, като се свежда до няколко важни нишки, като например обобщаващата фраза („Обядът беше разочарование“) или малък набор ключови характеристики (жилава пържола, корк във виното, груб

сервитьор). По-късно, когато искаме да си спомним преживяното, мозъкът ни бързо изтъква отново плетеницата, като си изфабрикува — без действително да възстановява — основната част от информацията, която преживяваме като спомен.^[1] Това изфабрикуване става толкова бързо и без всякакво усилие, че ни създава илюзията (както винаги става с публиката на добрия фокусник), че всичко това е било в главите ни през цялото време.

Но не е било и фактът може да бъде лесно демонстриран. Например на доброволци в едно изследване показали поредица диапозитиви, на която било заснето как червена кола се движи към знак за път без предимство, завива надясно и блъсва пешеходец.^[2] След като изгледали диапозитивите, на част от доброволците (групата без въпрос) не били зададени никакви въпроси, а на останалата част (групата с въпрос) били. Въпросът, който им задали, бил следният: „Мина ли друга кола покрай червената, докато беше спряла на стопа?“ После на всички доброволци били показани две снимки — на едната червената кола приближавала знак стоп, а на другата червената кола приближавала знак път без предимство и ги накарали да посочат коя от двете всъщност са видели. И така, ако доброволците бяха складирали преживяването си в паметта, тогава щяха да посочат снимката, на която колата наближава знак път без предимство и действително над 90 % от доброволците в групата без въпрос направили тъкмо това. Но 80 % от доброволците от групата с въпрос показали снимката, на която колата приближавала знак стоп. Явно въпросът променил спомените на доброволците за тяхното по-раншно преживяване и тъкмо това трябва да се очаква, ако мозъкът трябва да съчини отново преживяванията — и тъкмо това не би трябвало да се очаква, ако мозъкът трябва да възстанови преживяванията.

Това важно откритие — че информация, научена след дадено събитие, променя спомена за него — е възпроизвеждано толкова много пъти в толкова много лаборатории и различни полски изследвания, че е накарало повечето учени да се убедят в две неща.^[3] Първо, самото действие на връщане към спомена е свързано с „попълване“ на подробности, които в действителност не са били складирани и второ, не можем да кажем кога попълваме, защото го вършим бързо и несъзнателно.^[4] В действителност този феномен е толкова въздействащ, че става, дори когато знаем, че някой се опитва да ни

погоди номер. Например прочетете списъка с думи отдолу и когато свършите, бързо го покрийте с ръце. После ще ви направя един трик.

Легло
Почивка
Буден
Уморен
Сън
Буден
Дрямка
Одеяло
Унес
Хъркане
Почивка
Покой
Прозявка
Сънлив

Ето го и трика. Коя от следните думи я няма в списъка? *Легло, унес, спане* или *бензин*. Правилният отговор е бензин, разбира се. Но другият правилен отговор е спане и ако не ми вярвате, вдигнете ръце от страницата. (И без това трябва да ги вдигнете, защото се налага да продължим нататък.) Ако сте като повечето хора, ще знаете, че бензинът го нямаше в списъка, но погрешно ще си спомните, че сте прочели думата *спане*.^[5] Тъй като всички думи в списъка са близки по значение, мозъкът ви складира същината на това, което четете („куп думи, които значат спане“), а не всяка дума поотделно. По принцип това би било умна и икономична стратегия за запаметяване. Същината би послужила като инструкция, която ще позволи на мозъка ви да съчини отново преживяването и да ви позволи да си „спомните“, че сте прочели думите, които сте видели. Но в този случай мозъкът ви е подведен от факта, че същината — ключовата дума, основната дума — всъщност липсва от списъка. Когато мозъкът ви съчинява отново плетеницата на вашето преживяване, по грешка включва дума, която се подразбира от същината, но всъщност не се е появявала, също както доброволците в предишното изследване погрешно включват знака стоп, вмъкнат във въпроса, който им е зададен, но който иначе не се е появявал в диапозитивите, видени от тях.

Този експеримент е правен десетки пъти с десетки различни списъци с думи и изследванията правят две изненадващи открития. Първо, хората не просто смътно си спомнят, че са видели ключовата дума и не просто налучкват, че са я видели. По-скоро ясно си спомнят, че са я видели и са напълно уверени, че е била там.^[6] Второ, този феномен се получава, дори когато хората са предупредени предварително за него. Това че знаеш, че изследователят се опитва да те подмами да си спомниш погрешно наличието на ключовата дума, не ти пречи да го направиш.

[1] D. L. Schacter, *Searching for Memory: The Brain, the Mind and the Past* (New York: Basic Books, 1996). — Б.пр. ↑

[2] E. F. Loftus, D. G. Miller, and H. J. Burns, „Semantic Integration of Verbal Information into Visual Memory“, *Journal of Experimental Psychology: Human Learning and Memory* 4: 19–31 (1978). — Б.пр. ↑

[3] E. F. Loftus, „When a Lie Becomes Memory’s Truth; Memory Distortion After Exposure to Misinformation“, *Current Directions in Psychological Sciences* 1: 121–23 (X992-). За опониращ възглед вж. M. S. Zaragoza, M. McCloskey, and M. Jamis, „Misleading Postevent Information and Recall of the Original Event: Further Evidence Against the Memory Impairment Hypothesis“, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 13: 36–44 (1987). — Б.пр. ↑

[4] M. K. Johnson and S. J. Sherman, „Constructing and Reconstructing the Past and the Future in the Present“, в: *Handbook of Motivation and Cognition: Foundations of Social Behavior*, ed. E. T. Higgins and R. Al. Sorrentino, vol. 2 (New York: Guilford Press, 1990), 482-526; и M. K. Johnson and C. L. Raye, „Reality Monitoring“, *Psychological Review* 88: 67–85 (1981). — Б.пр. ↑

[5] H. L. Roediger and K. B. McDermott, „Creating False Memories: Remembering Words Not Presented in Lists“, *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition* 21: 803–14 (1995). — Б.пр. ↑

[6] K. B. McDermott and H. L. Roediger, „Attempting to Avoid Illusory Memories: Robust False Recognition of Associates Persists Under Conditions of Explicit Warnings and Immediate Testing“, *Journal of Memory and Language* 39: 508–20 (1998). — Б.пр. ↑

ДОПЪЛВАНЕ ПРИ ВЪЗПРИЕМАНЕ

Мощното и неуловимо допълване, свързано с припомняне на минали неща, се отнася и за възприемането на настоящи. Например ако нямате друга работа и ви хрумне да си направите дисекция на очната ябълка, ще се натъкнете на едно петно отзад на ретината, откъдето оптичният нерв излиза от окоето и се отправя към мозъка ви. Очната ябълка не може да регистрира образ в точката, в която е свързан оптичният нерв и затова тази точка е известна като тъмно петно. Никой не може да види обект, който се появява в тъмното петно, защото там няма зрителни рецептори. При все това, ако се огледате във всекидневната, няма да забележите черна дупка в иначе ясната картинка, която представлява зет ви, седнал на дивана и нагъващ фондю. Защо? Защото мозъкът ви използва информацията от областите около тъмното петно, за да направи логично предположение какво би видяло тъмното петно, ако можеше да вижда и после допълва сцената с тази информация. Точно така, изобретява неща, създава неща, съчинява си! Не се консултира с вас затова, не търси одобрението ви. Просто се опитва да отгатне максимално точно естеството на липсващата информация и пристъпва към допълване на сцената — затова частта от зрителното преживяване на вашия нагъващ фондю зет, което е предизвикано от истинска светлина, отразена от истинско лице и частта, която мозъкът ви е измислил изглеждат *съвсем еднакви*. Можете да се убедите в това, като си затворите лявото око, фокусирате дясното върху фокусника на фиг. 8 и после бавно приближите книгата към вас. Фокусирайте погледа си върху фокусника, но обърнете внимание, че когато земята влезе в тъмното ви петно, сякаш изчезва. Това, че изведнъж ще видите бяло петно на мястото, където всъщност се намира земята, се дължи на факта, че мозъкът ви вижда бялото около земята и затова погрешно приема, че и в тъмното ви петно също е бяло. Ако продължите да приближавате книгата към вас, земята ще се появи отново. Накрая, естествено, носът ви ще докосне заека.

Фигура 8. Ако съсредоточите погледа на дясното си око върху магьосника и бавно приближите книгата до носа си, земята ще изчезне в тъмното ви петно.

Триъкът с допълването не се отнася само за видимия свят. Учени записали на касета изречението „Губернаторите на всички щати се срещнаха с представителите на изпълнителната власт в столицата“. После подправили лентата, като заменили с кашлица „с“ в „представителите“.^[1] Доброволците чули кашлицата, но я доловили между буквите, защото чули и липсващото „с“. Дори когато били специално инструктирани да се вслушат за липсващия звук и дори когато им дали хиляди пъти да опитат, доброволците не били в състояние да назоват липсващата буква, която мозъкът им знаел, че трябва да е там и услужливо я бил подсигурил.^[2] В едно още по-забележително проучване доброволци слушали записа на думата eel^[3], предшествана от кашляне (което ще отбележа с -). Доброволците чули думата peel^[4], когато била вкарана в изречението „The eel was on the orange“^[5], но чули думата heel^[6], когато била вкарана в изречението „The -eel was on the shoe“^[7].^[8] Това е удивително откритие, тъй като двете изречения се различават само по последната дума, което означава, че мозъците на доброволците е трябвало да чакат до последната дума на изречението, преди да могат да доставят информацията, която е липсвала от втората дума. Но са го направили и са го направили толкова

гладко и бързо, че доброволците наистина са чули липсващата информация, изречена на точното място.

Подобни експерименти ни снабдяват с пропуск зад кулисите, за да видим как мозъкът изпълнява чудния си магически номер. Разбира се, ако отидете зад кулисите на едно магическо шоу и видите всички жици, огледала, трапове, шоуто вече ще е провалено, когато отново се върнете на мястото си. В крайна сметка, ако знаете как става фокуса, няма да можете да му се насладите, нали така? Е, ако се върнете назад и опитате трика от фигура 8 отново, ще забележите, че въпреки подробното научно обяснение на зрителното тъмно петно, което получихте през последните няколко страници, трикът още си го бива. Всъщност няма значение колко знаете за оптиката и колко дълго сте си навирали носа в заека, трикът никога няма да ви разочарова. Как е възможно? Опитах се да ви убедя, че нещата не са винаги такива, каквито изглеждат. А сега нека да се опитам да ви убедя, че не ви остава нищо друго, освен да вярвате, че са.

[1] R. Warren, „Perceptual Restoration of Missing Speech Sounds“, *Science* 167: 392–93 (1970). — Б.пр. ↑

[2] A. G. Samuel, „A Further Examination of Attentional Effects in the Phonemic Restoration Illusion“, *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 43A: 679–99 (1991). — Б.пр. ↑

[3] Змиорка, англ. — Б.пр. ↑

[4] Кора, англ. — Б.пр. ↑

[5] Кората беше върху портокала, англ. — Б.пр. ↑

[6] Ток — Б.пр. ↑

[7] Токът беше на обувката. — Б.пр. ↑

[8] R. Warren, „Perceptual Restoration of Obliterated Sounds“, *Psychological Bulletin* 96: 371–83 (1984). — Б.пр. ↑

МРЪВКАТА МЕСО ОТ ОЗ

Освен ако не сте пропуснали детството и не сте преминали директно от пюре от моркови към ипотечните вноски, вероятно си спомняте сцената от книгата „Магьосникът от Оз“, в която Дороти и приятелите ѝ треперят пред огромния и страшен Оз, който изглежда като ужасна гигантска глава. Кучето Тото изведнъж се откъсва, преобръща екрана в ъгъла на стаята и разкрива едно джудже, което дърпа лостовете на машина. Главните герои са сащисани и Плашилото обвинява джуджето, че е измамник.

— Точно така! — заяви дребното човече, като потриваше доволно ръце. — Аз съм измамник.

— Знае ли още някой, че си измамник? — попита Дороти.

— Никой, освен вас и мен самият не знае — отвърна Оз. — Понеже заблуждавах всички толкова дълго, реших, че никога няма да ме разкрият...

— Но не разбирам — отвърна учудено Дороти. — Как така ми изглеждаше като голяма глава?

— Това беше един от триковете ми — отвърна Оз...

— Мисля, че си много лош човек — каза Дороти.

— О, не, скъпа моя, аз съм много добър човек, но много лош магьосник.^[1]

ОТКРИВАНЕТО НА ИДЕАЛИЗМА

Към края на осемнайсети век философите ги споходило прозрение, подобно това на Дороти, и заключили (с известна неохота), че макар човешкият мозък да е много добър орган, той е много лош магьосник. До този момент философите смятали сетивата за проводници, които позволяват на информацията за свойствата на обектите от материалния свят да стигнат до съзнанието. Съзнанието

било като филмов екран, на който обектите повторно се излъчвали. Понякога операцията се проваляла и хората виждали нещата такива, каквито не са. Но когато сетивата работели както трябва, показвали каквото имало в действителност. Теорията на емпиризма била описана през 1690 г. от философа Джон Лок:

„Когато сетивата доведат до знанието ни някаква идея, можем само да сме доволни, че в този момент нещо наистина съществува без нас и влияе на сетивата ни, като чрез тях дава знак за съществуването си на способностите ни да разбираме и създава идеята, която после ние възприемаме: затова не можем да не се доверим на сведенията им, както и да се съмняваме, че подобен сбор от прости идеи, които наблюдаваме чрез сетивата си, са свързани помежду си и наистина съществуват заедно.“^[2]

С други думи мозъците вярват, а не си представят. Когато хората виждат огромни плаващи глави, то е защото пред погледа им наистина се носят гигантски глави и единственият въпрос пред настроения на вълна психология философ бил как мозъците извършват този удивителен акт на достоверно отражение. Но през 1781 г. един самотен немски преподавател на име Имануел Кант възроптал, преобърнал екрана в ъгъла на стаята и изобличил мозъка като измамник от най-висша класа. Новата теория за идеализма на Кант твърдяла, че възприятията ни не са резултат от психологичен процес, чрез който очите ни по някакъв начин предават образ от света към мозъка ни, а че по-скоро са резултат от психологичен процес, който съчетава това, което виждат очите ни, с това, което вече мислим, чувстваме, знаем, искаме и вярваме и после мозъкът използва тази комбинация от сетивна информация и предварително съществуващо познание, за да изгради нашето възприемане на реалността. „Разумът не може да знае нищо по интуиция, сетивата не могат да мислят нищо“, пише Кант. „Само чрез техния съюз се ражда познание.“^[3] Историкът Уил Дюрант успява забележително да пресъздаде идеята на Кант в едно изречение: „Светът такъв, какъвто го познаваме, е структура, завършен продукт,

почти — може да се каже — манифактурна стока, към която разумът допринася толкова чрез калъпите си, колкото и обекта допринася чрез стимулите си.“^[4] Кант твърди, че индивидуалното възприемане на плуваща глава е структурирано от представата му за плуващи глави и съчетана с нещо реално — но невинаги — от действителното съществуване на плуващата глава. Възприятията са портрети, не фотографии и формата им разкрива ръката на художника също толкова, колкото и отразява нещата, изобразени върху тях.

Теорията е голямо откритие и в следващите векове психолозите я разширяват, като предлагат, че всеки индивид минава, грубо погледнато, по същия път, по който е минала и философията, за да стигне до това откритие. През 20-те години на ХХ век, психологът Жан Пиаже забелязва, че малкото дете често пъти не може да направи разлика между възприемането на даден обект и истинската същност на обекта, тъй като е склонно да вярва, че нещата всъщност са такива, каквито изглеждат — и че следователно и останалите ги виждат по същия начин, по който и то ги вижда. Когато едно двегодишно дете види другарчето си да напуска стаята и после види възрастен да взема сладка от буркана със сладки и да я крие в чекмеджето, то очаква другарчето му по-късно да потърси сладката в чекмеджето — независимо от факта, че другарчето му не е било в стаята, когато възрастният е преместил сладката от буркана в чекмеджето.^[5] Защо? Защото двугодишното дете знае, че сладката е в чекмеджето и затова очаква, че и всички останали го знаят. Без да прави разликата между *нещата в света* и *нещата в ума*, детето не може да разбере как различните умове могат да съдържат различни неща. Разбира се, колкото повече съзряват, децата преминават от реализъм към идеализъм и осъзнават, че възприятията са просто гледни точки и че това, което виждат невинаги е такова, каквото е в действителност, и поради тази причина двама души могат да имат различни възприятия или виждания за едно и също нещо, Пиаже стигнал до извода, че „детето е реалист в мисленето си“ и че „развитието му се състои в освобождаването от този първоначален реализъм“.^[6] С други думи, подобно на философите, обикновените хора започват като реалисти, но скоро го преодоляват.

[1] L. F. Baum, *The Wonderful Wizard of Oz* (New York: G. M. Hill, 1900), 113–19. — Б.пр. ↑

[2] J. Locke, Book IV, *An Essay Concerning Human Understanding*, vol. 2 (1690; New York: Dover, 1959). — Б.пр. ↑

[3] I. Kant, *Critique of Pure Reason*, trans. N. K. Smith (1781; New York: St. Martin's Press, 1965), 93. — Б.пр. ↑

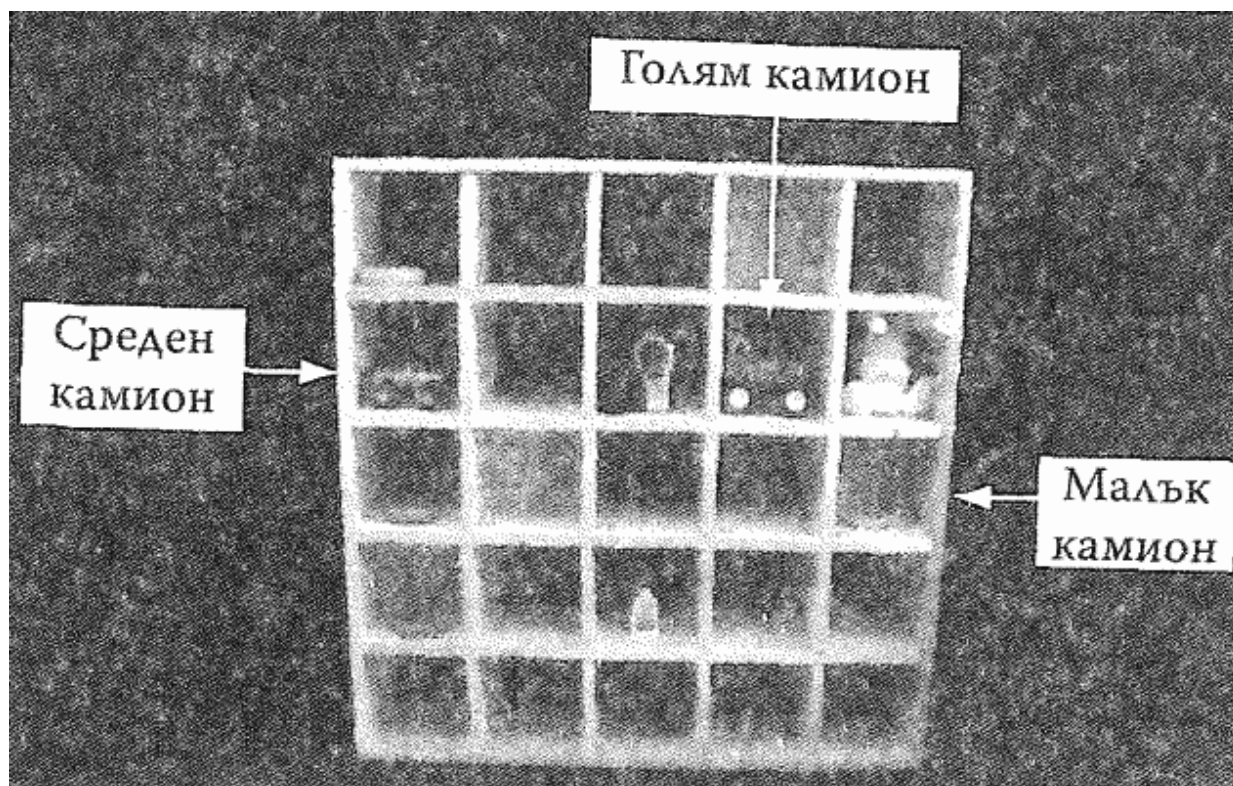
[4] W. Durant, *The Story of Philosophy* (New York: Simon & Schuster, 1926). — Б.пр. ↑

[5] A. Gopnik and J. W. Astington, „Children's Understanding of Representational Change and Its Relation to the Understanding of False Beliefs and the Appearance-Reality Distinction“, *Child Development* 59: 26–37 (1988); и H. Wimmer and J. Perner, „Beliefs About Beliefs: Representation and Constraining Function of Wrong Beliefs in Young Children's Understanding of Deception“, *Cognition* 13: 103–28 (1983). — Б.пр. ↑

[6] J. Piaget, *The Child's Conception of the World* (London: Routledge & Kegan Paul, 1929), 166. — Б.пр. ↑

БЯГСТВО ОТ РЕАЛИЗМА

Но дори когато реализмът си тръгва, той не стига кой знае колко далече. Изследванията показват, че дори и възрастни хора се държат като реалисти при определени обстоятелства. Например в едно проучване двойка възрастни доброволци били сложени да седнат от двете страни на един куб с кутийки, както е показано на фигура 9.^[1] В някои от кутийките били поставени обикновени предмети. Някои от кутийките били отворени и от двете страни, така че предмети като големия камион и средния камион ясно се виждали и от двамата доброволци. Другите кутийки били отворени само от едната страна, така че предмети като малкия камион можели да се видят само от единия доброволец, а от другия — не. Доброволците играели на игра, в която този, който не виждал всички кутийки (директорът) карал другият, който виждал ясно всичко (работникът) да премества определени предмети на определени места. Какво би трябвало да се случи, когато директорът каже: „Премести малкия камион на най-долния ред“? Ако работникът е идеалист, той ще премести средния камион, защото ще осъзнае, че директорът не може да види малкия камион, следователно има предвид средния камион, който *от гледна точка на директора е най-малкият*. От друга страна, ако работникът е реалист, тогава ще премести малкия камион, независимо от факта, че директорът не може да го види, за разлика от него и следователно няма как да има него предвид, когато дава инструкциите. Е, кой камион в действителност е преместил работникът?

Фигура 9.

Средният камион, разбира се. Какво — да не мислите, че е бил глупак? Това е нормален възрастен човек. Притежава нормален мозък, добра работа, банкова сметка, изискани маниери на масата — както си му е редът. Знае, че гледната точка на директора е различна и той сигурно има предвид средния камион, когато казва: „Премести малкия камион“. Но докато тези нормални хора с нормални мозъци се държат като съвършени идеалисти, ръцете им говорят съвсем друго. Освен, че следели движенията на ръцете на работника, учените използвали уред за следене на очите, за да установят накъде е насочен погледът му. Уредът разкрил, че в момента, в който работникът чул изречението „Премести малкия камион“, той за кратко погледнал към малкия камион — не към средния камион, който бил най-малкия камион, който директорът можел да види, а към малкия камион, който виждал самият той. С други думи, мозъкът на работника изтълкувал, че изразът „малкия камион“ се отнася за най-малкия камион от *негова гледна точка*, независимо от факта, че гледната точка на директора била друга. Чак след като пофлиртувал малко с идеята да премести малкия камион, мозъкът на работника взел под внимание факта, че директорът има

различна гледна точка и затова сигурно има предвид средния камион и в този момент мозъкът изпратил до ръцете инструкции да преместят камиона, който трябвало. Ръката се държала като идеалист, но окото разкрило, че мозъкът за миг бил реалист.

Подобни експерименти показват, че не надрастваме реализма чак толкова, че да се научим да го надхитряваме, и че дори и възприятията ни на възрастни се характеризират от първоначален момент на реализъм.^[2] В този ред на мисли ние автоматично приемаме, че субективното ни преживяване на нещо е вярно представяне на свойствата на това нещо. Чак по-късно — ако имаме време, енергия и способност — бързо отхвърляме това предположение и обмисляме вероятността реалният свят всъщност да не изглежда така, както ни се струва.^[3] Пиаже описва реализма като „спонтанна и непосредствена склонност да объркаме знака и нещото, което означава“^[4] опитът показва, че тази склонност да уеднаквяваме субективното си усещане за нещата с обективните свойства на тези неща остава спонтанна и непосредствена цял живот. Не я загубваме завинаги и не я губим само понякога. По-скоро тя незабавно, бързо и безмълвно е разкрита, но си остава завинаги първата ни крачка във възприемането на света. Ние вярваме в това, което виждаме и после спираме да вярваме, когато трябва.

Всичко това показва, че психологът Джордж Милър е бил прав, когато пише: „Върхът на интелектуалните способности на мозъка е реалният свят.“^[5] Мръвката месо с тегло кило и половина между ушите ни не е просто записващо устройство, а забележително умен компютър, който събира информация, прави проникателни преценки и още по-проникателни догадки и ни представя най-добрата си интерпретация на начина, по който стоят нещата. Тъй като тези интерпретации обикновено са толкова добри, тъй като обикновено поразително приличат на начина, по който в действителност е устроен света, *ние не осъзнаваме, че виждаме интерпретация*. Вместо това се чувстваме така, сякаш сме се настанили удобно в главите си, гледаме навън през прозрачното предно стъкло на очите си и виждаме света такъв, какъвто е. Склонни сме да забравяме, че мозъците ни са изкусни измамници и вътъкават в едно плетеницата от спомени и възприятия, като всеки детайл е толкова убедителен, че неавтентичността му рядко може да бъде забелязана. В известен смисъл всеки от нас е фалшификатор на

пари, който печати фалшиви доларови банкноти и после с радост ги приема като разплащателно средство, без да съзнава, че е едновременно извършител и жертва на добре организирана измама. Както сами ще се уверите след малко, понякога плащаме голяма цена за това, че си позволяваме да изпуснем от поглед този основен факт, защото грешката, която правим, когато забравим за трика с допълването и без да мислим приемаме нашите спомени и възприятия за валидни е същата грешка, която правим, когато си представяме бъдещето си.

[1] В. Keysar et al., „Taking Perspective in Conversation: The Role of Mutual Knowledge in Comprehension“, *Psychological Science* 11; 3238 (2000). — Б.пр. ↑

[2] D. T. Gilbert, „How Mental Systems Believe“, *American Psychologist* 46: 107-19(1991). — Б.пр. ↑

[3] Интересно, но способността за това се увеличава с годините, но се влошава на стари години. Вж. С. Ligneau-Herve and E. Mullet, „Perspective-Taking Judgments Among Young Adults, Middle-Aged, and Elderly People“, *Journal of Experimental Psychology: Applied* n: 53–60 (2005). — Б.пр. ↑

[4] Piaget, *Child's Conception*, 124. — Б.пр. ↑

[5] G. A. Miller, „Trends and Debates in Cognitive Psychology“, *Cognition* 10: 215–25 (1981). — Б.пр. ↑

ОБЪРКАНОТО УТРЕ

Когато Джон Ленън ни кара да си „представим, че няма държави“, бърза да добави „не е толкова трудно да го направим“. Така е, въображението обикновено не изисква усилия. Когато си помислим за сандвича с пастърма върху ръжено хлебче, който възнамеряваме да хапнем за обяд или за новата фланелена пижама, която майка ни се кълне, че е изпратила по пощата миналата седмица, не трябва да отделяме специално време между другите задачи, да си запретваме ръкавите и да се залавяме за работа да извикваме в съзнанието си образи на пижами и сандвичи. Напротив, в мига, в който усетим и най-лекото влечение да си помислим за тези неща, мозъците ни без грам усилие използват това, което знаят за деликатесите и обедите и пакетите и майките, за да изградят мислени представи (топло ръжено хлебче с пастърма, карирана пижама с пантофи като зайчета), които преживяваме като плод на въображението. Подобно на възприятията и спомените, тези умствени представи изскачат в съзнанието ни *напълно завършени*. Трябва да сме признателни за лекотата, с която нашето въображение ни осигурява тази удобна услуга, но понеже не надзираваме съзнателно изграждането на тези умствени образи, сме склонни да се отнасяме към тях, както се отнасяме към спомените и възприятията — първоначално приемаме, че са точно представяне на обектите, които си представяме.

Например в момента можете да си представите чиния спагети и да ми кажете колко ще се радвате утре да си хапнете спагети за вечеря. Добре. Сега обърнете внимание на две неща. Първо, не беше кой знае колко уморително. Можете да си представяте паста цял ден, без да си мръднете и пръста, като оставите мозъкът ви да свърши тежката работа по изграждането, докато се излежавате в новата си пижама. Второ, обърнете внимание, че спагетите, които си представяте, са много по-богати от спагетите, които ви помолих да си представите. Вашите въображаеми спагети може да са блудкав бълвоч от консерва или прясна паста с босилек и розмарин, залята с копринен сос болонез. Сосът може да е доматиен, сметанов, със скариди, дори и с желе от грозде. Спагетите може да са на куп под двойка традиционни

кюфтенца или поръсени с половин дузина парченца патешка наденица, пълна с каперси и борови семки. Може да сте си представили как ядете спагетите на барплота в кухнята с вестник в едната ръка и кока-кола в другата или пък сте си представили как вашият сервитьор ви е дал малката маса до камината в любимото ви квартално ресторантче и ви е налял гъсто „Бароло“ 1990 за начало. Каквото и да си представяте, е почти сигурно, че когато аз казах спагети, вие не изпитвахте на свой ред желание да ме разпитате за нюансите на соса и мястото, преди да си представите и един макарон. Вместо това мозъкът ви се държа като портретист, на когото е поръчано да нарисува цветно маслено платно от груба скица с въглен, да допълни всички детайли, които липсваха във въпроса ми, и да ви поднесе конкретна купчина въображаема паста. И когато оценявахте насладата си от бъдещите спагети, реагирахте на този конкретен въображаем образ така, както реагирате и на конкретни спомени и конкретни възприятия — сякаш подробностите са определени от нещото, което си представяте, а не съчинени от вашия мозък.

Като правите това, вие допускате грешка, за която бъдещото ви похапващо спагети „аз“ може да съжалява.^[1] Фразата „спагети за вечеря утре вечер“ не описва толкова едно събитие, колкото цяло семейство от събития и конкретния член от семейството, който сте си представили, е повлиял на предвижданията ви колко много ще ви хареса да го изядете. Всъщност да се опитвате да си представите колко много ще ви хареса чиния спагети, без да знаете коя чиния спагети, е като да се опитвате да предвидите колко ще платите за кола, без да знаете коя кола (ферари или шевролет), или да се опитате да предвидите колко ще се гордеете с постижението на половинката си, без да знаете кое постижение (спечелването на Нобелова награда или наемането на най-добрия бракоразводен адвокат в града), или да се опитате да предвидите колко тъжни ще бъдете, когато почине някой от близките ви, без да знаете кой близък (скъпият стар татко или заядливия прачичо Шърман на мъжа на братовчедката Ида). Има безкрайно много варианти на спагети и конкретният вариант, който вие сте си представили, със сигурност е повлиял на това колко много очаквате да се насладите на преживяването. Понеже тези подробности са толкова важни за точното предвиждане на реакцията ви на събитието, което си представяте и понеже тези важни подробности са

неизвестни, ще бъде по-разумно да задържите предвиждането си за спагетите или поне да го смекчите с възражение от сорта на: „Очаквам спагетите да ми харесат, ако са *ал денте* със сос «Помодоро».“

Но съм готов да се обзаложа, че нито сте се въздържали, нито сте направили горната уговорка, а вместо това сте си спретнали наумчиния въображаеми спагети по-бързо от прочутия Боярди на ролкови кънки^[2], след което сте направили уверено предвиждане за отношенията, които очаквате да имате с въпросната храна. Ако не сте го направили, тогава поздравления. Дайте си медал. Но ако сте го направили, знайте, че не сте единствен. Проучванията показват, че когато хората правят предвиждания относно реакциите си на бъдещи събития, са склонни да пренебрегват факта, че мозъците им са изпълнили трика с допълването като неразделна част от акта на въображение.^[3] Например накарали доброволците в едно проучване да предвидят как биха постъпили в различни бъдещи ситуации — колко време биха искали да отделят за отговори на въпроси от телефонно проучване, колко пари биха искали да похарчат за празнуването на специален повод в ресторант в Сан Франциско и така нататък.^[4] Накарали ги също така да кажат доколко уверени се чувстват, че всяко едно от предвижданията им ще излезе вярно. Преди да направят предвижданията, помолили някои от тях да опишат подробно как си представят бъдещето събитие (Представям си как ям мариновани във вино ребърца с печени зеленчуци и пюре от магданоз в „Жардиниер“) и после им казали да приемат, че всяка една подробност е абсолютно вярна (приемащи). Останалите доброволци не били карани да описват в подробности и да приемат каквото и да било за вярно (неприемащи). Резултатът показал, че неприемащите били също толкова уверени, колкото и приемащите. Защо? Защото когато ги попитали за вечеря, неприемащите бързо и несъзнателно създали в ума си представа за конкретно ястие в конкретен ресторант и после приели, че подробностите са точни, а не просто появили се магически от въздуха.

Всички ние попадаме в подобно положение от време на време. Половинката ни кара да присъстваме на парти следващия петък, мозъкът ни незабавно си изработва образ на коктейл в луксозен хотелски апартамент със сервитьори с черни вратовръзки, които разнасят сребърни подноси с ордъоври покрай леко отегчената арфистка и предвиждаме каква ще е реакцията ни на въображаемото

събитие с прозявка, която поставя нов рекорд по продължителност и разтягане на челюстта. Това, което не ни минава през ума е колко много вида партита има — рождени дни, откриване на галерии, офис партита, яхтени партита, оргии, бдения — и колко различни биха били реакциите ни на всяко едно от тях. И така, казваме на половинката си, че предпочитаме да пропуснем партито, обаче въпреки всичко тя ни завлича и ние си прекарваме чудесно. Защо? Защото на партито има евтина бира и гюрултия, а не от класическа музика и хапки от водорасли. Било е точно в наш стил и ни е харесало това, което според предвижданията е нямало да ни хареса, защото предвижданията ни са били основани на детайлно изображение, отразяващо най-добрата догадка на нашия мозък, която в този случай се е оказала абсолютно погрешна. Въпросът тук е, че когато си представяме бъдещето, често го правим в тъмното петно на нашето вътрешно око и тази склонност може да ни накара да си представим погрешно бъдещи събития, чиито емоционални последици се опитваме да претеглим.

Тази склонност надхвърля светски предвиждания за партита, ресторанти и чинии със спагети. Например повечето от нас няма да имат и грам съмнение, че повече би ни харесало да бъдем Истман, отколкото да бъдем Фишер — несъмнено така е, ако не спрем и не се замислим колко бързо и безусловно мозъкът ни допълва подробностите около живота и смъртта им и какво голямо значение имат тези измислени подробности. Помислете върху двете истории в началото на тази глава, които мозъкът ви със сигурност не е съчинил за вас.

Вие сте млад имигрант от Германия, който живее в пренаселен, мръсен град, какъвто е бил Чикаго през XIX в. Няколко богати фамилии — Армър, Маккормик, Суифт и Фийлд — са монополизирани индустриите си и имат право да използват вас и семейството ви, както биха използвали машини и коне. Посвещавате времето си на малък вестник, чиито статии призовават за социална справедливост, но не сте глупак и знаете, че писанията няма да променят нищо и че фабриките ще продължат да бълват хартия, месо, трактори и да сдъвкват и изплюват изтощените работници, които с кръвта и потта си задвижват производствените машини. Вие сте незначителен и винаги могат да ви заменят. Добре дошли в Америка. Една вечер става сблъсък между група работници и полицаи на Хаймаркет Скуеър и въпреки че вие не

сте били там, когато е хвърлена бомбата, арестуват ви с още „лидери анархисти“ и ви обвиняват в подбуждане на размирици. Изведнъж името ви се появява на първите страници на всички големи вестници и ви се дава трибуна да изразите вижданията си пред цялата нация. Когато съдията ви осъжда въз основа на изфабрикувани доказателства, осъзнавате, че този позорен момент ще присъства в учебниците по история, че ще станете известен като „Мъченикът от Хаймаркет“ и че екзекуцията ви ще постеле пътя към реформите, към които сте се стремили, но не сте били в състояние да осъществите. След няколко десетилетия ще има една по-добра Америка и гражданите ѝ ще ви почитат заради саможертвата, която сте направили. Вие не сте религиозен човек, но няма как да не се сетите за миг за Исус на кръста — лъжливо обвинен, несправедливо осъден и жестоко екзекутиран — отдал живота си, за да живее през бъдните векове една велика идея. Докато се приготвяте да умрете, естествено сте нервни. Но по-дълбоко погледнато, в този миг сте извадили късмет, това е кулминацията на една мечта — вероятно можете дори да кажете, най-щастливият момент в живота ви.

Да минем на втората история: Рочестър, Ню Йорк, 1932 г., средата на Голямата депресия. Вие сте седемдесет и седем годишен мъж, който цял живот е градил империи, създавал нови технологии и използвал богатството си, за да дарява библиотеки, симфонии, колежи и зъболекарски клиники, които са направили по-добър живота на милиони. Най-щастливите мигове от вашия живот са били, когато сте усъвършенствали фотоапарати, обикаляли музеите за изящно изкуство в Европа, ходили на риболов, ловували или сте се занимавали с дърводелство на вилата ви в Северна Каролина. Но заболяване на гръбначния стълб ви пречи все повече и повече да водите активния живот, на който винаги сте се радвали и всеки ден, прекаран на легло, е гавра с неуморимия човек, който някога сте били. Вече няма да се подмладите, нито ще оздравеете. Хубавите дни са отминали и още дни означават само още по-голяма немощ. Един понеделнишки следобед сядате на бюрото си, отвинтвате любимата си писалка и написвате следното върху бележника си: „Скъпи приятели, работата ми е свършена. Защо да чакам?“ После запалвате цигара и когато ѝ се насладите докрай, загасяте я и внимателно опирате пистолета до гърдите си. Личният лекар ви е показал как да намерите сърцето си и

сега усещате как бие ускорено под ръката ви. Докато се приготвяте да дръпнете спусъка, естествено сте нервен. Но по-дълбоко погледнато знаете, че този точно прицелен куршум ще ви позволи да оставите прекрасно минало и да избягате от горчиво бъдеще.

Добре, светнете лампите. Тези подробности за живота на Адолф Фишер и Джордж Истман са верни, но не в това е смисълът. Смисълът е, че както има партита и паста, които харесвате и партита и паста, които не харесвате, така има начини да бъдеш богат и начини да бъдеш екзекутиран, които правят първото не толкова чудесно и второто не толкова ужасно, колкото бихме очаквали. Причината, поради която смятате реакциите на Фишер и Истман за толкова ненормални е, че почти сигурно сте си изградили грешна представа за подробностите около положението им. И без да се замислите, сте се държали като непоправим реалист и уверено сте основали предвижданията си за това как вие бихте се чувствали върху подробности, които мозъкът ви е създал, докато не сте го гледали. Грешката ви не е била в това, че си представяте неща, които не можете да знаете — в крайна сметка нали точно за това е въображението. Грешката ви е била в това, че без да помислите сте приели това, което сте си въобразили като вярно предаване на фактите: Вие сте чудесен човек, сигурен съм. Но сте много лош магьосник.

[1] D. T. Gilbert and T. D. Wilson, „Miswanting: Some Problems in the Forecasting of Future Affective States“, в: *Feeling and Thinking: The Role of Affect in Social Cognition*, ed.). Forgas (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 178–97. — Б.пр. ↑

[2] Еторе Боярди, прочут италиански готвач. — Б.пр. ↑

[3] D. Dunning et al., „The Overconfidence Effect in Social Prediction“, *Journal of Personality and Social Psychology* 58: 568–81 (1990); and R. Vallone et al., „Overconfident Predictions of Future Actions and Outcomes by Self and Others“, *Journal of Personality and Social Psychology* 58: 582–92 (1990). — Б.пр. ↑

[4] D. W. Griffin, D. Dunning, and L. Ross, „The Role of Construal Processes in Overconfident Predictions About the Self and Others“, *Journal of Personality and Social Psychology* 59: 1128–39 (99). — Б.пр. ↑

НАТАГЪК

Ако по време на зачеването ви бяха дали правото да си изберете мозък, със сигурност нямаше да си изберете такъв, дето да ви върти номера. Добре, че никой не ви е питал. Без трика с допълването щяхте да имате щрихи от спомени, празно въображение и малка черна дупка, която да ви преследва навсякъде. Когато Кант написал, че „възприятие без представа е сляпо“^[1], той искал да каже, че без трика с допълването не бихме имали нищо дори далечно наподобяващо на субективното преживяване, което всички ние смятаме за даденост. Виждаме неща, които ги няма в действителност и си спомняме неща, които не са се случили в действителност и дори и да звучат като симптоми на отравяне с живак, това всъщност са жизненоважни съставки от рецептата за непрекъснато гладка и прекрасно нормална реалност. Дори и да имаме някакво неясно академично усещане, че умовете ни погаждат трика с допълването, нищо не можем да направим, освен да чакаме бъдещето да се развие с подробностите, които си представяме. Както сами ще се уверите, подробностите, които мозъкът допълва, изобщо не са толкова смущаващи, колкото детайлите, които пропуска да допълни.

[1] Kant, Critique, 93. — Б.пр. ↑

ПЕТА ГЛАВА ХРЪТКАТА НА МЪЛЧАНИЕТО

*„Грешко, грозна дъще
На меланхолията, ах,
защо преиначаваш гибелно
нещата
за впечатлителните умове?“*

Шекспир
, „Юлий
Цезар“^[1]

Не минава много време от изчезването на Сребърния Пламък и инспектор Грегъри и полковник Рос установяват самоличността на непознатия, който се е прокраднал в конюшната и е откраднал великолепия състезателен кон. Но както обикновено Шерлок Холмс е една крачка пред полицията. Полковникът се обръща към великия детектив.

— Има ли нещо конкретно, към което бихте желали да привлечете вниманието ми?

— Към странния инцидент с кучето през нощта.

— Кучето не е направило нищо през нощта.

— Точно това е странното — отбеляза Шерлок Холмс.^[2]

Явно, че в конюшната е имало куче, че и двамата коняри са спали по време на кражбата и че тези два факта позволяват на Холмс да направи едно от неоспоримите си прозорливи заключения. Както по-нататък обяснява:

„Хванах се за това какво значи мълчанието на кучето... В конюшната е имало куче и въпреки че някой е влязъл и е извел кон, то не се е разляло достатъчно силно, за да събуди двете момчета отгоре. Явно кучето добре е познавало среднощния посетител.“^[3]

Макар че инспекторът и полковникът са наясно какво се е случило, само Холмс си дава сметка какво не се е случило: кучето не е изляло, което означава, че крадецът не е бил непознатият, чиято самоличност е установила полицията. Като обръща специално внимание на липсващо събитие, Шерлок Холмс още повече се отличава от останалото човечество. Както ще видим, когато останалото човечество си представя бъдещето, рядко забелязва какво е пропуснало въображението — а липсващите парчета са много по-важни, отколкото си мислим.

[1] Уилям Шекспир, „Трагедии“, превод Валери Петров, „Народна култура“ 1973 г. — Б.пр. ↑

[2] A. C. Doyle, „Silver Blaze“, в: The Complete Sherlock Holmes (1892; New York: Gramercy, 2002), 149. — Б.пр. ↑

[3] Ibid. — Б.пр. ↑

МОРЯЦИТЕ ГИ НЯМА

Ако живеете в град с високи сгради, значи вече знаете, че гълъбите имат неподражаемата способност да се изакват в точния момент, с точната скорост и от нужното положение, за да улучат точно най-скъпия ви пуловер. Като се има предвид талантът им на бомбардировачи, странно е, че гълъбите не могат да се научат на много по-прости неща. Например ако гълъб е сложен в клетка с две лостчета, които могат да светват за миг, той може бързо да се научи да натиска светещия лост, за да получи като награда храна за птици, но *никога* не може да се научи да натиска несветещия лост, за да получи същата награда. Гълъбите нямат никакъв проблем да схванат, че наличието на светлинен сигнал е възможност за наяждане, но не могат да научат същото за *липсата* на светлина. Проучванията показват, че хората доста приличат на гълъбите в това отношение. Например доброволци в едно проучване играели на дедуктивна игра, в която им били показани серия триграми (комбинации от три букви, като например SXY, GTR, BCC и EVX). Провеждащият експеримента посочил към една от триграмите и казал на доброволците, че тази *триграма* е специална. Работата на доброволците била да открият какво правело триграмата специална — тоест да открият коя черта на специалната триграма я отличава от останалите. Доброволците разглеждали серия след серия и всеки път провеждащият експеримента им посочвал специалната. Колко серии с триграми трябвало да видят доброволците, преди да стигнат до умозаклучението коя е отличителната черта на специалната триграма? За половината доброволци специалната триграма се отличавала от останалите по това, че само тя съдържа буквата „Г“ и тези доброволци трябвало да видят около трийсет и четири серии от триграми, преди да разберат, че наличието на буквата „Г“ прави триграмата специална. За останалата половина специалната триграма се отличавала с това, че само на нея ѝ липсвала буквата „Г“. Резултатите били изумителни. Независимо колко серии от триграми видели, нито един от доброволците изобщо не могъл да стигне до верния извод. Лесно било да се забележи присъствието на буквата, но

също както с лая на кучето, било невъзможно да се забележи липсата ѝ.

ЛИПСА В НАСТОЯЩЕТО

Ако тази склонност се отнасяше само до семена за птици и триграми, нямаше да ѝ обръщаме кой знае какво внимание. Но както се оказва, широко разпространената неспособност да се мисли за липси е мощен източник на грешки във всекидневието ни. Например само преди миг предположих, че гълъбите притежават необичайния талант да улучват пешеходци и ако някога сте били жертва на някое наистина добро плъок, сигурно и вие сте стигнали до същото заключение. Но какво ни кара да мислим, че гълъбите наистина се прицелват и поразяват целта си? Отговорът е, че повечето от нас не си спомнят да са минали много пъти под някой корниз, обримчен с тези проклетите летящи гадове, и те да не са ги улучили с вонящо бяло петно, независимо от факта, че от въздуха човешката глава изглежда сравнително малка и бързодвижеща се цел.

Имате основание. Но ако искаме да разберем дали гълъбите наистина са си поставили за цел да ни улучат и имат нужните умения да го направят, трябва също така да вземем под внимание и пътиите, в които сме минавали под корниза и сме се измъквали чисти. Правилният начин да се пресметне враждебността и точния мерник на градския гълъб е да се вземат както наличието, така и отсъствието на курешка на сакото. Ако гълъбите са ни улучили девет от десет пъти, тогава трябва да им признаем точността и да ги заобикаляме отдалече, но ако са ни улучили девет пъти от девет хиляди, тогава това, което ни изглежда като добър мерник и лошо отношение, вероятно не е нищо повече от гаден късмет. Липсата на попадения е от изключително значение, за да определим какъв вид заключения можем основателно да си извлечем от самите попадения. Всъщност, когато учени искат да установят близка връзка между две неща — заоблачаването и дъжда, инфаркта и холестерола и така нататък, — те изчисляват математически показател, който взима под внимание *съвпадащи явления* (колко хора, които наистина имат висок холестерол, получават инфаркт) и *несъвпадащи явления* (колко хора, които имат висок холестерол, не получават инфаркт и колко хора, които нямат висок холестерол, получават инфаркт) и *съвпадащи отсъствия* (колко хора,

които *нямат* висок холестерол, не получават инфаркта). Всички тези количества са необходими, за да се оцени точно вероятността за реална близка връзка между двете неща.

Това е много разумно, разбира се. За статистиците. Но проучванията показват, че когато обикновени хора искат да разберат дали има близка връзка между две неща, обикновено търсят, следят внимателно, обмислят и запомнят информация за това какво *се е случило* и не търсят, следят внимателно, обмислят и запомнят информация за онова, което не е.^[1] Изглежда хората правят тази грешка от много дълго време. Преди близо четири века философът и учен сър Франсис Бейкън писал за начините, по които умът греша, и подредил невъзможността да се мисли за отсъствията сред най-сериозните грешки.

Дотук най-големите пречки и грешки на човешкия разум произлизат от (факта, че)... нещата, които попадат в сетивата, превишават нещата, които, макар и може би по-важни, не попадат директно в тях. Затова размисълът обикновено се изчерпва с видяното, и то до такава степен, че се обръща много малко или никакво внимание на невидимите неща.^[2]

Бейкън илюстрира твърдението си с една история (която, както се оказва, е взел от Цицерон, който я бил разказал седемнайсет века по-рано) за едни посетител в римски храм. За да впечатли посетителя с могъществото на боговете, римлянинът му показал рисунка на няколко набожни моряци, чиято вяра по всяка вероятност им позволила да оцелеят след страшно корабкрушение. Когато бил притиснат да приеме това като доказателство за чудо, посетителят се заинатил и попитал: „Но къде са образите на тези, които са загинали, след като са приели вярата?“^[3] Научни изследвания показват, че обикновените хора като нас рядко искат да видят картината на липсващите моряци.^[4]

Неспособността ни да мислим за отсъствията може да ни накара да стигнем до някои много странни заключения. Например в едно изследване, направено преди трийсет години, попитали американци кои държави си приличат повече помежду си — Цейлон и Непал или Западна и Източна Германия? Повечето избрали втората двойка.^[5] Но когато ги попитали кои държави се различават повече, повечето американци отново избрали втората двойка. Как е възможно една двойка държави едновременно да си прилича повече и да се различава

повече от друга двойка? Не могат, разбира се. Но когато накарали хората да оценят приликите на двете страни, те били склонни да търсят наличието на прилики (които Западна и Източна Германия имат в изобилие — например, името) и да *пренебрегват отсъствието* на прилики. Когато ги накарали да оценят разликите между двете страни, те търсели наличието на разлики (каквито Западна и Източна Германия имат в изобилие — например правителствата им) и *пренебрегвали отсъствието* на разлики.

Склонността да се пренебрегват отсъствията може да обърка и много лични решения. Например представете си, че се приготвяте да прекарате ваканцията си на един от двата острова: Модерация (който има средно хубав климат, средни плажове, средни хотели и среден нощен живот) или Екстремия (който има прекрасен климат и фантастични плажове, но отвратителни хотели и никакъв нощен живот). Дошъл е моментът да направите резервации, така че кой от двата ще изберете? Повечето хора избират Екстремия.^[6] Но сега си представете, че вече имате предвидливо резервации и за двете места и е време да откажете едната, преди да се е отразило на кредитната ви карта. Коя ще отмените? Повечето хора избират да отменят резервацията за Екстремия. Защо хората едновременно избират и отхвърлят Екстремия? Защото когато избираме, преценяваме положителните качества на възможностите ни, а когато отхвърляме, преценяваме отрицателните качества. Екстремия има най-положителните и най-отрицателните качества, затова хората са склонни да я изберат, когато търсят какво да избират и да я отхвърлят, когато търсят какво да отхвърлят. Разбира се, логичният начин да избереш къде да прекараш ваканцията си е да прецениш едновременно наличието и отсъствието на положителни и отрицателни качества, но повечето от нас не постъпват по този начин.

ОТСЪСТВИЕ В БЪДЕЩЕТО

Това, че не обръщаме внимание на отсъствията, оказва влияние на начина, по който мислим за бъдещето. Както не помним всички подробности от миналото си (какви са на цвят чорапите на човека зад вас в момента?), така не можем да си представим и всички подробности от бъдещо събитие. Можете да затворите очи в момента и да си представяте в продължение на два часа как се разкарвате в

сребрист „Мерцедес SL600 Роудстър“ с дванайсетцилиндров би турбо двигател с обем 5,5 литра. Можете да си представяте извивката на решетката отпред, наклона на предното стъкло и миризмата на нова кожена тапицерия в купето. Но колкото и дълго да си представяте, ако аз се появя и ви накарам да разгледате въображаемия образ, който сте създали и да ми кажете номера на колата, ще бъдете принудени да си признаете, че точно тази подробност сте я пропуснали. Никой не може да си представи *всичко*, естествено, и е абсурдно да предполагаме, че би могъл. Но както се отнасяме към подробностите от бъдещо събитие, които си представяме, сякаш наистина ще се случат, така имаме не по-малко обезпокоителната склонност да се отнасяме към подробностите от бъдещи събития, които не си представяме, сякаш те няма да се случат. С други думи, не взимаме под внимание колко много допълва въображението ни, но също така не взимаме под внимание и колко много изобщо пропуска.

За да илюстрирам това, често карам хората да ми кажат как мислят, че ще се чувстват две години след внезапната смърт на най-голямото им дете. Както сигурно се досещате, това ме прави желан събеседник на всички партита. Знам, знам — това е мъчително упражнение и не ви карам да го правите. Но факт е, че ако вече сте го направили, вероятно и вие ще ми отговорите като всички останали, нещо от сорта на: *Да не си се побъркал? Ще бъда съкрушен — напълно съкрушен. Няма да съм в състояние да стана сутрин от леглото. Може дори да се самоубия. Тебе кой обаче те покани на това парти?* Ако в този момент буквално целият коктейл на човека не е върху мен, леко задълбавам и го питам как е стигнал до това заключение. Какви мисли или образи са му дошли в главата, каква информация е взел под внимание? Хората обикновено ми казват, че са си представили как научават новината или как присъстват на погребението, или как отварят вратата на празната детска стая. Но през цялото време, през което съм задавал този въпрос и следователно съм се изключвал от всеки социален кръг, към който някога съм принадлежал, досега не съм чул нито един човек да ми казва в допълнение към тези покъртителни тъжни образи, че си е представил и останалите неща, които неизбежно ще се случат през двете години след смъртта на детето му. В действителност никой никога не спомена ходене на училищна пиеса на друго дете или правене на любов със съпругата си,

или яденето на сочна ябълка в топла лятна вечер, или четене на книга, или писане на книга, или каране на колело, или някое от многото действия, които ние — и които те — бихме очаквали да се случат за две години. В никакъв случай, под никаква форма не предполагам, че хапка вкусен сладкиш може да компенсира загубата на дете. Не е там работата. Моето предположение е, че периодът от две години след трагичното събитие трябва да съдържа *нещо* — иначе казано, трябва да бъде пълен с епизоди и някакви случки — и тези епизоди и случки трябва да имат някакви емоционални последствия. Независимо дали тези последствия са малки или големи, отрицателни или положителни, човек не може да отговори точно на въпроса ми, без да помисли за тях. И въпреки това нито един човек, когото познавам, никога не си е представял нещо друго, освен едничкото ужасно събитие, подсказано от въпроса ми. Когато си представят бъдещето, отсъства огромна част от него, а отсъстващите неща имат значение.

Този факт е илюстриран от проучване, в което накарали колежани от университета във Вирджиния да предвидят как биха се чувствали няколко дни след като университетският футболен отбор спечели или загуби предстоящия мач срещу университета на Северна Каролина.^[7] Преди да бъдат направени предвижданията, накарали една група студенти (описалите) да опишат какво се случва в един обикновен ден, за разлика от друга група студенти (неописалите), които не го направили. След няколко дни студентите трябвало да заявят колко щастливи в действителност са се чувствали и резултатите показали, че само неописалите драстично надценили въздействието, което победата или загубата щяла да има върху тях. Защо? Защото когато неописалите си представяли бъдещето, те били склонни да пропуснат подробности за нещата, които биха се случили след края на мача. Например не си представили, че веднага след като отборът им падне (което би било тъжно), ще идат да се напият с приятелите си или че след като отборът им спечели (което би било чудесно), ще трябва да идат в библиотеката и да се подготвят за изпита по химия (което би било тъжно). Неописаните се били съсредоточили само върху един-единствен аспект на бъдещето — резултата от футболния мач — и не успели да си представят други аспекти на бъдещето, които ще повлияят на щастието им, като пиянски купони и изпити по химия. Описалите, от друга страна, били по-точни в предвижданията си,

защото били *принудени* да се замислят върху подробностите, които неописалите пропуснали.^[8]

Трудно е да се избегне фокуса на собственото ни внимание — трудно е да се мисли какво е това, за което може би не мислим — и това е една от причините, поради която толкова често предвиждаме погрешно емоционалните си реакции на бъдещи събития. Например повечето американци могат да бъдат разделени на два типа: тези, които живеят в Калифорния и са щастливи от това и тези, които не живеят в Калифорния, но вярват, че биха били щастливи, ако го направят. Проучванията обаче показват, че калифорнийците всъщност не са по-щастливи от всички останали — тогава защо всеки (включително и калифорнийците) изглежда вярва, че са?^[9] Калифорния има едни от най-живописните природни гледки и един от най-хубавите климати в континенталните Съединени щати и когато не калифорнийци чуят магическата дума, въображението им мигновено създава измислени образи на слънчеви плажове и гигантски секвои. Добре, Лос Анжелес има по-хубав климат от Кълъмбъс, Охайо, но климатът е едно от многото неща, които определят човешкото щастие — и въпреки това всички останали неща липсват от въображаемата картина. Ако добавим някои от липсващите подробности към измисления ни образ с плажове и палми — да кажем задръстване, супермаркети, летища, спортни отбори, цени на кабелна телевизия, цени на къщи, земетресения, срутвания и така нататък, — тогава може да признаем, че Лос Анжелес превъзхожда Кълъмбъс в някои отношения (по-хубав климат) и Кълъмбъс превъзхожда Ел Ей в други (по-малко движение). Мислим, че калифорнийците са по-щастливи от жителите на Охайо, защото си представяме Калифорния без много подробности — и не обръщаме внимание на факта, че подробностите, които не си представяме, могат драстично да променят заключенията, които си вадим.^[10]

Склонността, която ни кара да надценяваме щастието на калифорнийците ни кара по същия начин да подценяваме щастието на хората с хронични заболявания и инвалидите.^[11] Например, когато виждащи хора си представят, че са слепи, те явно забравят, че слепотата не е работа на пълен работен ден. Слепите хора не могат да виждат, но правят повечето от нещата, които правят и виждащите хора — ходят на пикници, плащат си данъците, слушат музика, попадат в

задръствания — и затова са толкова щастливи, колкото и виждащите хора. Те не могат да правят *всичко*, което виждащите хора могат, но и виждащите хора не могат да правят *всичко*, което слепите могат и поради това животът на слепия и виждащия не е еднакъв. Но какъвто и да е животът на слепия, той изобщо не се свежда само до слепота. И въпреки това, когато виждащи хора си представят, че са слепи, те пропускат да си представят всички останали неща, които може да има в подобен живот, и оттам предвиждат погрешно колко пълноценен може да бъде такъв живот.

[1] H. M. Jenkins and W. C. Ward, „Judgment of Contingency Between Responses and Outcomes“, *Psychological Monographs* 79 (1965); P. C. Wason, „Reasoning About a Rule“, *Quarterly Journal of Experimental Psychology* 20: 273–81 (1968); and D. L. Hamilton and R. K. Gifford, „Illusory Correlation in Interpersonal Perception: A Cognitive Basis of Stereotypic Judgements“, *Journal of Experimental Social Psychology* 12: 392–407 (1976). See also J. Crocker, „Judgment of Covariation by Social Perceivers“, *Psychological Bulletin* 90: 272–92 (1981); L. B. Alloy and N. Tabachnik, „The Assessment of Covariation by Humans and Animals: The Joint Influence of Prior Expectations and Current Situational Information“, *Psychological Review* 91: 112–49 (1984). — Б.пр. ↑

[2] F. Bacon, *Novum organum*, ed and trans. P. Urbach and J. Gibson (1620; Chicago: Open Court, 1994), 60. — Б.пр. ↑

[3] *Ibid.*, 57. — Б.пр. ↑

[4] J. Klayman and Y. W. Ha, „Confirmation, Disconfirmation, and Information in Hypothesis-Testing“, *Psychological Review* 94: 211–28 (1987). — Б.пр. ↑

[5] A. Tversky, „Features of Similarity“, *Psychological Review* 84: 327–52 (1977). — Б.пр. ↑

[6] E. Shafir, „Choosing Versus Rejecting: Why Some Options Are Both Better and Worse Than Others“, *Memory & Cognition* 21: 546–56 (1993). — Б.пр. ↑

[7] T. D. Wilson et al., „Focalism: A Source of Durability Bias in Affective Forecasting“, *Journal of Personality and Social Psychology* 78: 821–36 (2000). — Б.пр. ↑

[8] Самото изследване е описано в една статия, в която става дума и за други изследвания, в които пък участниците трябвало да

предположат как биха се почувствали, ако (а) совалката „Колумбия“ експлодира и всички астронавти на борда загинат или (б) ако Америка обяви война на Ирак и свали Саддам Хюсемн. Шантавото в случая, е, че въпросните изследвания са били проведени през 1998 г., т.е. пет години преди двете събития да се случат в действителност. Ако щете, вярвайте... — Б.пр. ↑

[9] D. A. Schkade and D. Kahneman, „Does Living in California Make People Happy? A Focusing Illusion in Judgments of Life Satisfaction“, *Psychological Science* 9: 340–46 (1998). — Б.пр. ↑

[10] Това може би не важи в такава степен за културите, които поставят ударението върху холистичното мислене. Вж. К. С. Н. Lam et al., „Cultural Differences in Affective Forecasting: The Role of Focalism“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 31: 1296–309 (2005). — Б.пр. ↑

[11] P. Menzela et al. „The Role of Adaptation to Disability and Disease in Health State Valuation: A Preliminary Normative Analysis“, *Social Science & Medicine* 55: 2149–58 (2002). — Б.пр. ↑

НА ХОРИЗОНТА НА СЪБИТИЕТО

Преди около петдесет години един пигмей на име Кендже излязъл за пръв път от гъстата тропическа гора на Африка в просторните савани в компанията на един антрополог. В далечината се появили биволи — малки черни петънца на фона на светлосиньото небе — и пигмейт любопитно втренчил поглед в тях. Накрая се обърнал към антрополога и го попитал що за насекоми са това. „Когато казах на Кендже, че насекомите са биволи, той избухна в гръмогласен смях и ми каза да не му разправам толкова глупави лъжи.“^[1] Антропологът не бил глупав, нито пък лъжел. По-скоро понеже Кендже цял живот бил живял в гъстата джунгла, в която не се вижда хоризонта, той е пропуснал да научи това, което на повечето от нас изглежда като даденост, а именно, че нещата изглеждат различно, когато са далече. Ние с вас не бъркаме насекомите си с копитните животни, защото сме свикнали да гледаме големи открити пространства и рано сме научили, че обекти създават по-малки образи върху ретината ни, когато са далече, отколкото когато са близо. Как мозъкът ни разбира дали малък образ върху ретината е създаден от малък предмет наблизко или от голям предмет в далечината? Подробности, подробности, подробности! Мозъците ни знаят, че повърхностите на близкостоящите обекти предлагат ситни подробности, които се замъгляват и сливат, когато обектът се отдалечи на разстояние и по този начин те използват нивото на подробности, които можем да видим, за да преценят разстоянието между обекта и окото. Ако малкият образ върху ретината е с много подробности — можем да видим косъмчетата по главата на комара и прозрачната тъкан на крилете му, — мозъците ни заключват, че обектът е на около два сантиметра от окото ни. Ако малкият образ върху ретината не е подробен — можем да видим само неясния контур и лишената от нюанси форма на тялото на бивола, — мозъкът ни заключва, че обектът е на няколко хиляди метра от нас.

Обектите, които са близо до нас в пространството изглеждат по-детайлни от онези, които са далеч, същото става и със събитията, които са близо до нас във времето.^[2] Докато близкото бъдеще е много

детайлно, далечното бъдеще е размазано и гладко. Например, когато накарат млади двойки да кажат какво си мислят, когато си представят „сватбата си“, тези от тях, които ги дели месец от събитието (било то, защото ще се женят след един месец или са се оженили преди един месец), си представят сватбата по чисто абстрактен и неясен начин и дават високопарни описания като „акт на сериозно обвързване“ или „правене на грешка“. За разлика от тях хора, които ще се женят на следващия ден предвиждат конкретни детайли от сватбата и дават описания от сорта на „ще ни правят снимки“ или „ще сме облечени специално“.^[3] По същия начин, когато накарат доброволци да си представят как заключават врата на следващия ден, те описват въображаемите си образи с подробни фрази като „пъхам ключа в ключалката“, но когато накарат доброволци да си представят как заключават врата догодина, те описват въображаемите си образи със смътни изрази от сорта на „обезопасявам къщата“.^[4] Когато мислим за събития в далечното минало или далечното бъдеще, сме склонни да разсъждаваме абстрактно за това *защо* са се случили или ще се случат, но когато мислим за събития в близкото минало или близкото бъдеще, сме склонни да мислим конкретно за това *как* са се случили или ще се случат.^[5]

Да се вижда във времето е като да се вижда в пространството. Но има една съществена разлика между пространствения и времеви хоризонт. Когато възприемаме бивола в далечината, мозъците ни съзнават факта, че биволът изглежда гладък, неясен и му липсват детайли, *защото* е далеч и не правят погрешното заключение, че самият бивол е неясен и гладък. Но когато си спомняме или представяме отдалечено във времето събитие, мозъците ни явно пропускат факта, че детайлите изчезват с дистанцията на времето и вместо това стигат до заключението, че отдалечените събития наистина са гладки и неясни така, както си ги представяме или спомняме. Например питали ли сте се някога *защо* давате обещания, за които дълбоко съжалявате, когато дойде моментът да ги изпълните? Всички го правим, разбира се. Съгласяваме се да гледаме племенниците и племенничките следващия месец и очакваме с нетърпение това задължение, дори го вписваме в програмата си. После, когато наистина настъпи часа да купуваме детско меню в Макдоналдс, да си играем с къщичката на Барби, да скрием тревата и

да пренебрегнем факта, че плейофите на Ен Би Ей започват в един часа, започваме да се чудим какво сме си мислили, когато сме се съгласили. Е, ето какво сме си мислили: Когато сме казали „да“, сме си мислели за гледането на деца от гледна точка на *защо*, вместо на *как*, от гледна точка на причини и следствия, а не на изпълнение и сме пропуснали да обмислим факта, че лишеното от подробности гледане на деца, което сме си представяли, няма да бъде отрупаното с подробности гледане на деца, което в крайна сметка ще преживеем. Гледането на деца следващия месец е „акт на любов“, докато гледането на деца в момента е „акт на обяд“ и изразяването на привързаност е духовно възнаграждаващо, за разлика от купуването на пържени картофи.^[6]

Вероятно не е изненадващо, че зърнистите подробности от гледането на дете, които ни се виждат толкова очебийни, когато го вършим, не са част от въображаемия образ на гледането на дете, когато сме си го представяли преди месец, изненадващото обаче е колко сме изненадани, когато в крайна сметка тези подробности излязат наяве. Далечното гледане на дете притежава същата илюзорна гладкост както далечното поле с царевица^[7], но докато всички ние добре знаем, че полето с царевица не е *наистина* гладко и че просто *изглежда* така отдалече, явно само смътно си даваме сметка за същия факт, когато се отнася за събития, отдалечени във времето. Когато доброволци бъдат накарани да си „представят хубав ден“, те си представят съвсем различни събития, ако хубавият ден е утре и ако хубавият ден е догодина.^[8] Тъй като в представите хубавото утро се вижда със значителни подробности, то се оказва неравна смес от предимно хубави неща („Ще спя до късно, ще чета вестник, ще ида на кино, ще видя най-добрия си приятел“) с няколко неприятни парченца („Но вероятно ще трябва да събера с греблото тъпите листа“). От друга страна, хубав ден догодина изглежда в представите като гладко пюре от щастливи епизоди. Нещо повече, когато попитали хора колко реалистични смятат представите си за близкото и далечното бъдеще, те твърдели, че гладкото пюре от догодина е също толкова реалистично, колкото соса с парченца на утрешния ден. В известен смисъл ние сме като пилоти, които приземяват самолетите си и са искрено шокирани, когато открият, че полетата с царевица, които са изглеждали такива гладки жълти правоъгълници от въздуха, в действителност са пълни —

най-вече — със зрънца! Възприятието, въображението и паметта са забележителни способности, които имат доста общо помежду си, но поне в едно отношение възприятието е най-умно от трите. Рядко бъркаме бивол в далечината с насекомо под носа ни, но когато хоризонтът е във времето, а не в пространството, сме склонни да допуснем същата грешка като пигмеите.

Фактът, че си представяме близкото и далечното бъдеще с толкова различна структура ни кара да ги оценяваме по различен начин.^[9] Повечето от нас биха дали повече пари, за да видят някое шоу на Бродуей довечера или да хапнат ябълков пай следобед, отколкото ако същият билет или същият пай им бъдат предоставени другия месец. Няма нищо нелогично в това. Забавянията са мъчителни и е съвсем логично да искаш намаление, щом се налага да ги търпиш. Но проучванията показват, че когато хората си представят мъките на чакането, те си въобразяват, че ще е по-лошо, ако се случи в близкото бъдеще, отколкото в *далечното бъдеще* и това води до някои доста странни форми на поведение.^[10] Например повечето хора по-скоро биха получили 20 долара след 1 година, отколкото 19 долара след 364 дни, защото един ден забавяне, който ще се случи в далечното бъдеще изглежда (от настоящия момент) незначително неудобство. От друга страна, повечето хора предпочитат да вземат 19 долара днес, отколкото 20 долара утре, защото един ден забавяне, който се случва в *близкото бъдеще*, изглежда (от настоящия момент), като непоносим тормоз.^[11] Независимо от количеството неприятно усещане, което един ден изчакване причинява, то със сигурност е едно и също, когато и да бъде преживяно, и при все това хората си представят неприятното усещане в близкото бъдеще толкова силно, че с удоволствие биха платили един долар, за да го избегнат, а неприятното усещане в далечното бъдеще толкова незначително, че с удоволствие биха приели един долар, за да го понесат.

Защо се случва така? Ярките подробности на близкото бъдеще го правят много по-осезаемо, отколкото далечното бъдеще, затова се чувстваме по-неспокойни и развълнувани, когато си представяме събития, които ще се случат скоро, отколкото когато си представяме събития, които ще се случат по-нататък. В действителност проучванията показват, че частите от мозъка, които най-вече отговарят за пораждането на чувства на приятно вълнение, се активизират, когато

хората си представят, че получават награда, например пари, в близко бъдеще, но не и когато си представят, че получават същата награда в далечно бъдеще.^[12] Ако някога сте купували много кутии шоколадови бисквити от скаутката, която продава стоката си пред местната библиотека, а само няколко кутии от скаутката, която звъни на вратата и взима поръчката ви за бъдеща доставка, тогава и вие самите сте изпитвали тази аномалия. Когато надзъртаме в бъдещето през нашите перспективоскопи, яснотата на следващия час и мъгливостта на следващата година, могат да ни накарат да допуснем най-различни грешки.

[1] C. Turnbull, *The Forest People* (New York: Simon & Schuster, 1961), 222. — Б.пр. ↑

[2] Y. Trope and N. Liberman, „Temporal Construal“, *Psychological Review* no: 403–21 (2003). — Б.пр. ↑

[3] R. R. Vallacher and D. M. Wegner, *A Theory of Action Identification* (Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1985), 61–88. — Б.пр. ↑

[4] N. Liberman and Y. Trope, „The Role of Feasibility and Desirability Considerations in Near and Distant Future Decisions: A Test of Temporal Construal Theory“, *Journal of Personality and Social Psychology* 75: 5–18 (1998). — Б.пр. ↑

[5] M. D. Robinson and G. L. Clore, „Episodic and Semantic Knowledge in Emotional Self-Report: Evidence for Two Judgment Processes“, *Journal of Personality and Social Psychology* 83: 198–215 (2002). — Б.пр. ↑

[6] T. Eyal et al., „The Pros and Cons of Temporally Near and Distant Action“, *Journal of Personality and Social Psychology* 86: 781–95 (2004). — Б.пр. ↑

[7] I. R. Newby-Clark and M. Ross, „Conceiving the Past and Future“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 29: 807–18 (2003); and M. Ross and I. R. Newby-Clark, „Construing the Past and Future“, *Social Cognition* 16: 133–50 (1998). — Б.пр. ↑

[8] N. Liberman, M. Sagristano, and Y. Trope, „The Effect of Temporal Distance on Level of Mental Construal“, *Journal of Experimental Social Psychology* 38: 523–34 (2002). — Б.пр. ↑

[9] G. Ainslie, „Specious Reward; A Behavioral Theory of Impulsiveness and Impulse Control“, *Psychological Bulletin* 82:463-96 (1975); and

G. Ainslie, *Picoeconomics: The Strategic Interaction of Successive Motivational States Within the Person* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992). — Б.пр. ↑

[10] Първият забелязал това е Платон, който използва случая да даде своето обективно определение на щастието (за подробности вж. „Прогагор“). — Б.пр. ↑

[11] G. Loewenstein, „Anticipation and the Valuation of Delayed Consumption“, *Economy Journal* 97: 666–84 (1997). — Б.пр. ↑

[12] S. M. McClure et al. „The Grasshopper and the Ant: Separate Neural Systems Value Immediate and Delayed Monetary Rewards“, *Science* 306; 503–7 (2004). — Б.пр. ↑

НАТАТЪК

Преди да се запъти обратно към Бейкър Стрийт, Шерлок Холмс не успява да се въздържи да не се направи на велик и да се заяде за последно с инспектор Грегъри. Холмс споделя с Уотсън: „Виждаш ли колко ценно е въображението — каза Холмс — Това е единственото качество, което липсва на Грегъри. Представяме си какво вероятно се е случило, действаме с оглед на предположението и смятаме това за оправдано.“^[1]

Много добро заяждане, но не много честно. Проблемът на инспектор Грегъри не е, че му липсва въображение, а че се доверява на въображението. Всеки мозък, който прави трика с допълването, няма как да не прави и трика с пропускането и затова бъднините, които си представяме, съдържат някои подробности, които мозъците ни са измислили и им липсват някои подробности, които мозъците ни са пропуснали. Проблемът не е в това, че мозъците ни допълват и пропускат. Господ да ни е на помощ, ако не го правеха. Не, проблемът е, че го правят толкова добре, че ние дори не го осъзнаваме. Затова сме склонни да приемаме плодовете на въображението безкритично и да очакваме бъдещето да се развие с подробностите — и само с подробностите, — които мозъкът си е измислил. Един от недостатъците на въображението следователно е, че си позволява волности, без да ни казва, че го прави. Но ако въображението може да бъде прекалено либерално, то също може да бъде и прекалено консервативно, и този недостатък си има собствена история.

[1] Doyle, Complete Sherlock Holmes, 147. — Б.пр. ↑

ЧЕТВЪРТА ЧАСТ
НАСТОЯЩНОСТ^[1]

ШЕСТА ГЛАВА БЪДЕЩЕТО Е СЕГА

*„О, мой Гламиски и Кодорски
тане
комуто трети сан
предначертан е,
писмото ти отнесе ме отвъд
незнаещото настояще; аз съм
изцяло в бъдещето!“*

Шекспир
, „Макбет“^[2]

Повечето сравнително големи библиотеки имат рафтове с футуристични томове от 50-те години на ХХ в. със заглавия като „В атомната ера“ и „Светът на утрешния ден“. Ако прелистите няколко от тях, бързо ще забележите, че всяка една от тези книги казва повече за времената, в които е била написана, отколкото за времената, които е трябвало да предскаже. Разлистете няколко страници и ще откриете рисунка с домакия с фризура ала Дона Рийд и надиплена пола, развяваща се над снабдена с всевъзможни домакински уреди кухня, която чака звука от колата с ракетен двигател на съпруга, преди да сложи тенджерата с риба тон на масата. Прелистете още няколко страници и ще видите рисунка на модерен град под облак смог, пълен с ядрени влакове, коли на въздушни възглавници и добре облечени граждани, които плавно се плъзгат към работните си места по движещите се ленти на тротоарите. Освен това обаче ще забележите, че някои неща липсват. Мъжете не носят бебета, жените не носят куфарчета, децата нямат пиърсинг на веждите и зърната и мишките не казват клик, вместо цвър. Няма скейтбордисти, нито просяци, нито мобилни телефони, нито енергийни напитки, няма спандекс, латекс, гортекс, АмЕкс^[3], ФедЕкс^[4] или „Уол-Март“^[5]. Освен това всички

хора от африкански, азиатски и латиноамерикански произход явно изцяло са пропуснали бъдещето. Всъщност това, което прави тези рисунки толкова очарователни, е, че те са напълно, невероятно и нелепо погрешни. Как изобщо на някого е могло да му хрумне, че бъдещето ще изглежда като някакъв хибрид на „Забранената планета“ и „Бащата знае най-добре“^[6]?

[1] Настоящност — Склонността сегашно преживяване да оказва влияние върху възгледите на човек за миналото и бъдещето. — Б.пр. ↑

[2] Уилям Шекспир, „Макбет“, превод Валери Петров, изд."Захари Стоянов", 2004 г. — Б.пр. ↑

[3] Американ Експрес — Б.пр. ↑

[4] Федерал Експрес — Б.пр. ↑

[5] Американски хипермаркети — Б.пр. ↑

[6] Американски сериали — Б.пр. ↑

ОЩЕ ОТ СЪЩОТО

Осъзнаването на новостта на бъдещето е отколешна традиция. Лорд Уилям Томсън Келвин бил един от най-прозорливите физици на XIX в. (именно затова измерваме температурата в келвини), но когато внимателно се вгледал в света на бъдещето, той заключил, че „потезки от въздуха летящи машини са невъзможни“.^[1] Повечето от колегите му се съгласили. Както прочутият астроном Саймън Нюком написал през 1906 г.: „Доказателството, че нито една вероятна смес от познати субстанции, познати форми на апарати и познати форми на сила могат да бъдат обединени в използвана машина, с помощта, на която човек да може да прелита на дълги разстояния във въздуха, изглежда на пищеция толкова пълно, колкото е възможно за доказателството на даден физичен факт да бъде.“^[2]

Дори Уилбър Райт, който доказал, че Келвин и Нюком грешат, признал, че през 1901 г. бил казал на брат си, че „човекът няма да полети още петдесет години“. Не познал с четирийсет и осем. Броят на уважавани учени и видни изобретатели, които обявили, че съществуването на самолета е невъзможно, е по-малък само от броя на тези, които твърдели същото и за летенето в космоса, телевизионните приемници, микровълновите печки, ядреното гориво, сърдечните трансплантации и сенаторите жени. Литанията от неверни прогнози, пропуснати цели и пророчески издънки е дълга, но нека ви накарам за миг да се абстрахирате от самия брой на подобни грешки и вместо това да обърнете внимание на приликите във формата им. Писателят Артър Кларк формулира станалият по-късно известен като Първия закон на Кларк по следния начин: „Когато изтъкнат, но застаряващ учен заяви, че нещо е възможно, той почти сигурно е прав. Когато заяви, че нещо е невъзможно, най-вероятно греши.“^[3] С други думи, когато учените правят грешни предвиждания, те почти винаги грешат, като предвиждат, че бъдещето ще прилича прекалено много на настоящето.

НАСТОЯЩНОСТ В МИНАЛОТО

Обикновените хора подхождат доста научно в това отношение. Вече видяхме как мозъците се възползват изцяло от трика с допълването, когато си спомнят миналото или си представят бъдещето и изразът „допълвам“ предполага образна дупка (например в стена или зъб) да бъде запълнен с някакъв вид материал (гипс или сребро). Както се оказва, когато мозъците запълват дупки в тяхната представа за утре или вчера, те са склонни да използват материал, наречен *днес*. Помислете си колко често се случва това, когато се опитаме да си спомним миналото. Когато група студенти чуят убедителни речи, които коренно променят политическите им възгледи, те имат склонността да си спомнят, че винаги са се чувствали така, както се чувстват в момента.^[4] Когато двама влюбени се опитат да си спомнят какво са си мислели за романтичния си партньор преди два месеца, те са склонни да си спомнят какво усещат в момента.^[5] Когато студенти получат изпитните си резултати, те са склонни да си спомнят, че са били толкова съсредоточени, преди да вземат изпита, колкото са и в настоящия момент.^[6] Когато попитат пациенти за главоболието им, количеството болка, която изпитват в момента, определя какво количество болка ще си спомнят, че са изпитвали предишния ден.^[7] Когато накарат хора на средна възраст да си спомнят какво са мислели за секса преди брака, какво е било мнението им по политически въпроси или колко алкохол са изпили в колежа, спомените им са повлияни от това как мислят, какво чувстват и колко пият сега.^[8] Когато попитат овдовели мъже и жени колко мъка са изпитвали, когато съпругът или съпругата им са починали преди пет години, спомените им са повлияни от количеството мъка, което изпитват в момента.^[9] Изброяването продължава, но това, което нас ни интересува, е, че във всеки един от случаите хората бъркат спомена за миналото си, като си припомнят, че това, което някога са мислели, правили и казвали е това, което сега мислят, правят и казват.^[10]

Склонността да запълваме дупките в паметта си за миналото с материал от настоящето е особено силна, когато трябва да си спомняме чувствата си. През 1992 г., след като съобщава в телевизионно шоу, излъчвано по няколко канала едновременно, че би искал да живее в Белия Дом, Рос Перо се превръща за една нощ в месия на недоволния електорат. За пръв път в историята на Америка се случва така, че

човек, който никога не е заемал държавнически пост и който не е номиниран от нито една голяма политическа сила, може да спечели поста с най-много власт на земята. Поддръжниците му бяха ентузиазирани и оптимистично настроени. Но на 16 юли 1992 г. толкова внезапно, колкото се появи на сцената, Перо се оттегли от надпреварата, като изтъкна мъгляви притеснения за „мръсни номера“, които можели да развалят сватбата на дъщеря му. Поддръжниците му бяха съкрушени. После, през октомври същата година, Перо отново промени решението си и се включи повторно в надпреварата, която главолмно изгуби на следващия месец. Между първоначалното му изненадващо изявление, още по-изненадващото му оттегляне, невероятното му изненадващо завръщане и неизненадващия му погром неговите поддръжници преживяха най-различни силни емоции. За щастие имало учен, който да измери емоционалните реакции през юли, след оттеглянето на Перо и пак през ноември, след поражението му.^[11] Освен това той накарал доброволци през ноември да си спомнят как са се чувствали през юли и стигнал до удивителни открития. Тези, които останали верни на Перо, докато се въртял ту така, ту иначе си спомнили, че се чувствали по-малко тъжни и ядосани, когато се оттеглил през юни, отколкото в действителност били, докато онези, които го били изоставили, когато той ги изоставил, си спомнили, че са се чувствали по-малко отчаяни, отколкото в действителност били. С други думи поддръжниците на Перо погрешно си спомнили, че са изпитвали към Перо това, което изпитвали в настоящия момент.

НАСТОЯЩНОСТ В БЪДЕЩЕТО

Ако миналото е стена с дупки, то бъдещето е дупка без стени. Паметта използва трика с допълването, но въображението представлява трик с допълване, и ако настоящето леко оцветява миналото, което помним, то изцяло изпълва въображаемото ни бъдеще. Казано по-просто, на повечето от нас им е безкрайно трудно да си представят утре, което да е ужасно различно от днес и ни е особено трудно да си представим, че някога ще мислим, желаем или чувстваме различно от начина, по който го правим сега.^[12] Тийнейджърите си правят татуировки, защото са сигурни, че *смъртта е яка* винаги ще е страхотно мото, млади майки изоставят обещаващи юридически

кариери, защото са уверени, че да си стоят вкъщи при децата винаги ще бъде удовлетворяваща работа и пушачи, които току-що са загасили цигарата са уверени през следващите пет минути, че могат лесно да се откажат и че решимостта им няма да намалее с намаляването на никотина в кръвния поток. Психолозите нямат нищо против тийнейджърите, пушачите и майките. Спомням си един път на Деня на благодарността (всъщност не един), когато така преядох, но го осъзнах чак когато преглътнах и последната хапка от тиквения пай, че започнах да се задъхвам, защото дробовете ми нямаха място за въздух. Отидох, клатушкайки се, до всекидневната, строполих се на дивана и докато милостиво изпадах в чернодробна кома, се чух как произнасям следните думи: „Никога повече няма да ям.“ Но, разбира се, ядох отново — вероятно дори още същата вечер, със сигурност в рамките на двацет и четири часа и най-вероятно пуйка. Предполагам, че съм бил наясно, че обетът ми е абсурден още докато съм го давал и въпреки това някаква част от мен явно искрено е вярвала, че дъвченето и гълтането са гадни навици, които лесно могат да бъдат изкоренени, в случай че огромната маса, която си пробиваше път през храносмилателния ми тракт със скоростта на континентален нанос, би могла да задоволи всичките ми хранителни, интелектуални и духовни нужди завинаги.

Останах доста смутен от този инцидент поради няколко факта. Първо, ядох като прасе. Второ, въпреки че съм ял като прасе и преди, и следователно от опит вече би трябвало да знам, че прасетата се връщат отново към копанката, наистина си мислех, че *този път* може наистина да не хапна в продължение на дни, дори седмици. Намирам малка утеха във факта, че останалите прасета явно се поддават на същата заблуда. Изследвания в лаборатории и супермаркети показват, че когато хора, които наскоро са яли, се опитат да решат какво ще им се яде следващата седмица, те уверено подценяват степента на бъдещия си апетит.^[13] Шейковете с двойно повече сметана, сандвичите с пилешка салата, джобовете с пикантни наденички, които току-що са изсърбали, налапали и преглътнали не намаляват временно интелигентността им. По-скоро на тези хора просто им е трудно да си представят, че могат отново да огладнеят, когато са се наiali и затова не са в състояние да се снабдят с всичко необходимо за неизбежното завръщане на глада. Тръгнем ли да пазаруваме, след като сме закусили

обилно с яйца, гофрети и канадски бекон, купуваме съвсем малко провизии и когато вечерта отново ни се прияде кокосов сладолед се проклинаме, че не сме напазарували като хората.

Вярното за сития стомах е вярно и за сития ум. В едно проучване учените накарали няколко доброволци да отговорят на пет въпроса от географията и им казали, че след като направят предположенията си, ще получат една от двете награди: или ще научат верните отговори на въпросите, които им били зададени, или ще им дадат шоколадче, но никога няма да научат верните отговори.^[14] Някои от доброволците си избрали награда *преди* да се подложат на географския тест, а други *чак когато* свършили с теста. Както вероятно се досещате, хората предпочели шоколада преди теста и отговорите след теста. С други думи, правенето на теста направило хората толкова любопитни, че отговорите им се видели по-ценни от готиния шоколад. Но дали хората знаели, че ще стане така? Когато нова група доброволци били накарани да предскажат коя от наградите ще изберат преди и след теста, те предсказали, че ще изберат шоколада и в двата случая. Тези доброволци — които в действителност не били изпитали острото любопитство, което пораждал теста — просто не можели да си представят, че изобщо биха разменили сникърс за някакви тъпи факти за градове и реки. Това откритие извиква в мисълта чудната сцена от филма „Шементна сделка“, 1967 г. в която дяволът ходи по цял ден из книжарниците и къса последните страници на детективските романи. Този акт може да не ви се стори чак толкова зъл, за да заслужи личното внимание на Луцифер, но когато стигнете до края на хубав трилър и откриете, че развързката липсва, разбирате защо хората вероятно са готови да си продадат безсмъртните души заради развързката. Любопитството е велика сила, но когато не ви гложди отвътре, е трудно да си представите колко далече и колко бързо може да ви подкара нанякъде.

Проблемите с предвиждането на глада ни — било то вкусов, сексуален, емоционален, социален или интелектуален — си приличат прекалено много. Но защо? Защо силите на човешкото въображение се укротяват толкова лесно? В края на краищата, това е същото въображение, което е породило пътуванията в космоса, генната терапия, Теорията на относителността и скеча на Монти Пайтън в магазина за сирена. Дори и хората с най-бедно въображение могат да

си представят толкова шантави и развинтени неща, че майките ни биха ни измили мозъците със сапун, ако знаеха. Можем да си представим как ни избират в Конгреса, как скачаме от хеликоптер, как се боядисваме в розово и се овъргалваме в бадеми. Можем да си представим как живеем в бананова плантация или в подводница. Можем да си представим, че сме роби, войни, шерифи, канибали, куртизанки, леководолази и данъчни инспектори. И въпреки това, поради някаква причина, когато стомасите ни са натъпкани с пюре от картофи и сос от боровинки, не можем да си представим, че ще сме *гладни*? Как така?

[1] Всеки уж е сигурен, че Келвин го е казал през 1895 г. но аз и досега не съм открил оригиналния източник, който да докаже това твърдение. — Б.пр. ↑

[2] S. A. Newcomb, *Side-Lights on Astronomy* (New York: Harper & Brothers, 1906), 355. — Б.пр. ↑

[3] A. C. Clarke, *Profiles of the Future* (New York: Bantam, 1963), 14. By the way, Clarke defines „elderly“ as somewhere between thirty and forty-five. Yikes! — Б.пр. ↑

[4] G. R. Goethals and R. F. Reckman, „The Perception of Consistency in Attitudes“, *Journal of Experimental Social Psychology* 9: 491–501 (1973). — Б.пр. ↑

[5] C. McFarland and M. Ross, „The Relation Between Current Impressions and Memories of Self and Dating Partners“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 13: Z28-38 (1987). — Б.пр. ↑

[6] M. A. Safer, L. J. Levine, and A. L. Drapalski, „Distortion in Memory for Emotions: The Contributions of Personality and Post-Event Knowledge“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 1495–1507 (2002). — Б.пр. ↑

[7] E. Eich et al. „Memory for Pain: Relation Between Past and Present Pain Intensity“, *Pain* 23: 375–80 (1985). — Б.пр. ↑

[8] L.N. Collins et al., „Agreement Between Retrospective Accounts of Substance Use and Earlier Reported Substance Use“, *Applied Psychological Measurement* 9: 301–9 (1985); G. B. Markus, „Stability and Change in Political Attitudes: Observe, Recall, and Explain“ *Political Behavior* 8: 21–44 (X986); D. Offer et al. „The Altering of Reported

Experiences“ *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* 39: 735–42 (2000). — Б.пр. ↑

[9] M. A. Safer, G. A. Bonanno, and N. P. Field, " 'It Was Never That Bad': Biased Recall of Grief and Long-Term Adjustment to the Death of a Spouse", *Memory* 9: 195–204 (2001). — Б.пр. ↑

[10] За подробности вж. M. Ross, „Relation of Implicit Theories to the Construction of Personal Histories“, *Psychological Review* 96: 341–57 (1989); L. J. Levine and M. A. Safer, „Sources of Bias in Memory for Emotions“, *Current Directions in Psychological Science* 11: 169–73 (2002). — Б.пр. ↑

[11] L. J. Levine, „Reconstructing Memory for Emotions“, *Journal of Experimental Psychology: General* 126: 165–77 (1997). — Б.пр. ↑

[12] G. F. Loewenstein, „Out of Control: Visceral Influences on Behavior“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 65: 272–92 (1996); G. F. Loewenstein, T. O’Donoghue, and M. Rabin, „Projection Bias in Predicting Future Utility“, *Quarterly Journal of Economics* 118:1209-48 (2003); G. Loewenstein and E. Angner, „Predicting and Indulging Changing Preferences“, in *Time and Decision*, ed. G. F. Loewenstein, D. Read, and R. F. Baumeister (New York: Russell Sage Foundation, 2003), 351-91; L. van Boven, D. Dunning, and G. F. Loewenstein, „Egocentric Empathy Gaps Between Owners and Buyers: Misperceptions of the Endowment Effect“, *Journal of Personality and Social Psychology* 79: 66–76 (2000). — Б.пр. ↑

[13] R. E. Nisbett and D. E. Kanouse, „Obesity, Food Deprivation and Supermarket Shopping Behavior“, *Journal of Personality and Social Psychology* 12: 289–94 (1969); D. Read and B. van Leeuwen, „Predicting Hunger: The Effects of Appetite and Delay on Choice“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 66: 189–205 (1998). — Б.пр. ↑

[14] G. F. Loewenstein, D. Prelec, and C. Shatto, „Hot/Cold Intrapersonal Empathy Gaps and the Under-prediction of Curiosity“ (unpublished manuscript, Carnegie-Mellon University 1998), cited in G. F. Loewenstein, „The Psychology of Curiosity: A Review and Reinterpretation“, *Psychological Bulletin* 116: 75–98 (1994). — Б.пр. ↑

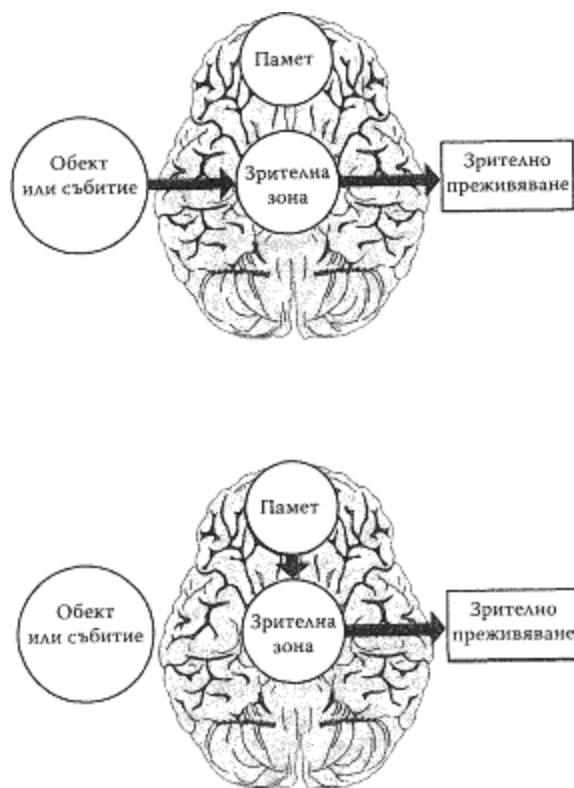
ПРОКРАДВАЩО СЕ ПРЕДЧУВСТВИЕ

Отговорът на този въпрос ни води до дълбоката същност на самото въображение. Когато си представяме обекти като пингвини, водни колела или рула за тиксо, повечето от нас изпитват чувството, че действително *виждат* бегла скица на обекта в главите си. Ако ви попитам дали плавниците на пингвина са по-къси или по-дълги от краката му, вероятно ще ви се стори, че си съставяте въображаем образ от нищото и после го „поглеждате“, за да решите кой е верният отговор. Вероятно имате чувството, че картинка на пингвин току-що е изскочила в главата ви, защото така сте поискали и имате усещането, че за миг сте се вгледали в плавниците, погледнали сте към нахвърляните набързо крака, отново сте вдигнали поглед към плавниците и тогава сте ми отговорили. Стореното от вас има сходно усещане с виждането, защото в действителност то е именно това. Областта в мозъка ви, която нормално се задейства, когато виждате обекти с очите си — сетивна зона, наречена зрителна зона на мозъчната кора — се задейства и когато гледате въображаеми образи с вътрешното си око.^[1] Същото важи и за останалите сетива. Например, ако ви попитам на коя сричка се пее най-високата нота в песента „Happy Birthday“, вероятно ще си пуснете мелодията наум и ще я „изслушате“, за да решите къде се качва и къде слиза тоналността. Това усещане за „слушане с вътрешното ухо“ пак не е метафора (още повече, че никой не я използва).

Когато хората си представят звуци, те показват активизиране в сетивната зона на мозъка, наречена слухова зона на мозъчната кора, която обикновено се активира само когато чуваме истински звуци с ушите си.^[2]

Тези открития ни показват нещо важно за това как мозъкът си представя, а именно, че той се възползва от помощта на сензорните зони, когато иска да си представи сетивни свойства на света. Ако искаме да разберем как изглежда конкретен обект, когато обектът го няма пред нас, изпращаме информация за обекта от паметта ни към зрителната зона на мозъчната кора и преживяваме въображаем образ. По същия начин, ако искаме да разберем как звучи дадена мелодия, без

тя да звучи в момента по радиото, изпращахме информация за обекта от паметта си до слуховата зона на мозъчната кора и преживяваме въображаем звук. Понеже пингвините живеят в Антарктида, а „Нарру Birthday“ се пее само на рожден ден, обикновено не разполагаме нито с едното, нито с другото, за да ги разгледаме. Когато очите и ушите ни не захранват зрителната и слуховата зона на мозъчната кора, информацията, от която зоните имат нужда, за да отговорят на въпросите, които задаваме, се изисква от паметта и това ни позволява да симулираме, че гледаме или слушаме. Понеже мозъците ни могат да направят този трик, ние сме в състояние да откриваме неща за песни (най-високият тон е върху „birthday“) и птици (плавниците на пингвините са по-дълги от краката им), дори и когато сме сами в килера.

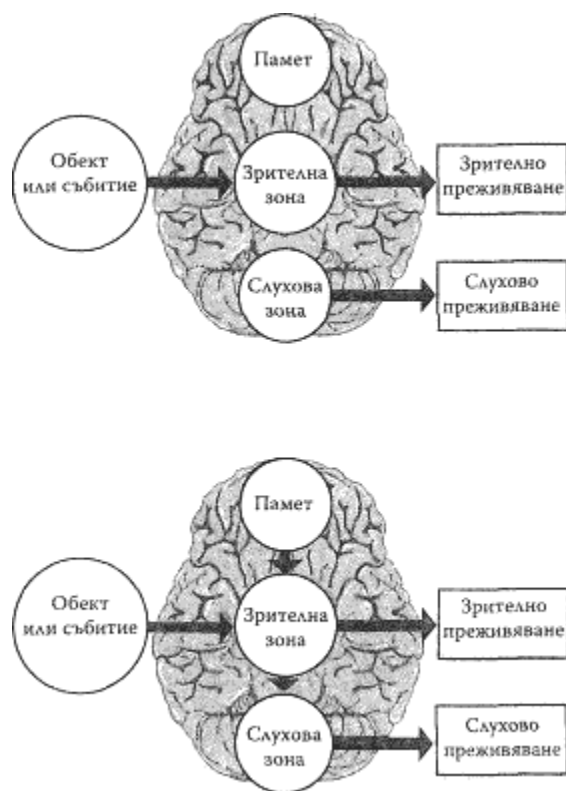
Фигура 10. Зрителното възприятие (горе) получава информация от обекти и събития в материалния свят, докато зрителното представяне (долу) получава информация от паметта.

Използването на зрителните и слуховите зони на мозъчната кора за изпълняването на въображаеми действия е наистина гениално

постижение на техниката и еволюцията заслужава наградата на „Майкрософт Уиндоу“ за това, че го е инсталирала на всеки един от нас, без да иска разрешение. Но какво общо имат виждането и слушането с лакомници в Деня на благодарността като нас — е, поне като мен? Както се оказва, мисловните процеси, които ни позволяват да открием как изглежда един пингвин, дори когато сме заключени в килера, са същите процеси, които ни позволяват да открием какво ще е усещането на бъдещето, когато сме заключени в настоящето. В мига, в който някой ви попита дали ще ви хареса да заварите интимния си партньор в леглото с пощальона, вие усещате нещо. Вероятно нещо не особено приятно. Както произвеждате въображаем образ на пингвина и после зрительно го преглеждате, за да отговорите на въпроса за плавниците му, така произвеждате въображаем образ на изневеря и после реагирате емоционално на него, за да отговорите на въпроса за бъдещите ви чувства.^[3] Зоните в мозъка ви, които реагират емоционално на истински събития, реагират емоционално и на въображаеми събития, именно поради това зениците ви вероятно са се разширили, а кръвното ви налягане се е повишило, когато ви накарах да си представите конкретния акт на специална доставка.^[4] Това е хитър начин за предсказване на бъдещи чувства, защото това как се чувстваме, когато си представяме дадено събитие, обикновено е добър показател за това как ще се чувстваме, когато събитието се случи. Ако въображаемите образи на ускорено дишане и млатене с пощальонски чанти предизвиква пристъпи на ревност и вълни на гняв, тогава трябва да очакваме и истинска изневеря да предизвика същото, дори с още по-голяма бързина и сигурност.

Не е нужна случка с толкова силен емоционален заряд като изневярата, за да илюстрираме този факт. Всеки ден, когато казваме нещо от сорта на „Пица ми звучи добре“ и въпреки буквалното значение на тази фраза, не коментираме акустичните достойнства на моцарелата. По скоро казваме, че когато си представим как ядем пица, преживяваме слабо приятно чувство и тълкуваме това чувство като показател на дори още по-силното и по-приятното чувство, което ще преживеем, когато изкараме пицата от въображението си и я сложим в устата си. Когато китайският домакин ни предложи ордьовър от пържени паяци или хрупкави скакалци, няма нужда да сдъвчем един, за да разберем колко неприятно ще ни бъде реалното преживяване,

защото самата мисъл да ядеш буболечки кара повечето северноамериканци да изтръпнат от отвращение и тези тръпки ни показват, че истинското нещо, вероятно ще ни накара да си изповръщаме червата. Важното тук е, че обикновено не сядаме с лист хартия и не започваме логично да подреждаме „за“ и „против“ на бъдещите събития, за които мислим, а по скоро ги обмисляме, като ги симулираме във въображението си и после отбелязваме емоционалните си реакции на симулацията. По същия начин, по който въображението преглежда обекти, то *предчувства* и събития. [5]

Фигура 11. Както чувството (горе), така предчувствието (долу) получават информация от зрителната зона на мозъчната кора, но зрителната зона получава информация от различни източници.

СИЛАТА НА ПРЕДЧУВСТВИЕТО

Предчувствието често ни позволява да предвидим чувствата си по-добре, отколкото логичното мислене. В едно проучване изследователите предложили на доброволци репродукция на импресионистична картина или хумористичен плакат на котка от

рисуван филм.^[6] Преди да направят избора си, някои от доброволците били накарани да мислят логично за това защо според тях може да харесат или да не харесат всеки от плакатите (мислители), докато останалите били насърчени да направят избора си бързо, така „както им идва отвътре“ (немислители). Професионалните консултанти и финансовите съветници винаги ни казват, че трябва да мислим дълго и усилено, ако желаем да вземем правилни решения, но когато изследователите по-късно се обадили по телефона на доброволците и ги попитали колко им харесва новопридобитото произведение на изкуството, мислителите се оказали най-недоволни. Вместо да изберат плаката, който щял да ги зарадва, когато си представяли как го окачват у дома, мислителите пренебрегнали предчувствията си и избрали плакатите, чиито качества професионалният консултант или финансовият съветник биха одобрили („Маслинозеленото в картината на Моне може да се бие със завесите, докато плаката на Гарфилд ще сигнализира на всеки, който дойде, че имам искрящо чувство за хумор“). Немислителите, от друга страна, се доверили на предчувствието си: те си представили постера на стената си, отбелязали как се чувстват, когато го правят и заключили, че щом представата за постера на стената им ги кара да се чувстват добре, тогава, когато го видят наистина там вероятно ще почувстват същото, и се оказали прави. Предчувствието позволило на немислителите да предвидят бъдещето си удовлетворение по-точно, отколкото направили мислителите. В действителност, когато хората нямат възможност да изпитат чувство в настоящето, те временно не са в състояние да предскажат как ще се чувстват в бъдеще.^[7]

Но предчувствието си има граници. Как се чувстваме, когато си представяме нещо, невинаги е добър ориентир за това как ще се чувстваме, когато видим, чуем, облечем, притежаваме, караме, ядем или го целунем. Например защо си затваряте очите, когато искате да си представите даден обект или запушвате уши с ръце, когато искате за си спомните мелодията на дадена песен? Правите тези неща, защото мозъкът ви трябва да използва зрителната и слуховата зона на мозъчната кора, за да извърши действията на зрително и слухово мислено представяне и ако тези зони са вече заети с основната си работа — а именно да виждат и да чуват неща от материалния свят, — тогава не могат да си въобразяват.^[8] Не можете лесно да си

представите пингвин, когато сте заети да разглеждате щраус, защото зрението вече използва частите от мозъка ви, от които въображението се нуждае. Казано иначе, когато накараме мозъците ни да гледат към реален обект и въображаем обект едновременно, те обикновено изпълняват първото искане и отхвърлят второто. Мозъкът смята възприемането на реалността за първостепенното си и най-важно задължение, затова молбата ви да вземете назаем зрителната зона на мозъчната кора за момент е незабавно отхвърлена. Ако мозъкът не води тази политика на „Първо реалността“, щяхте да минете направо на червено, ако случайно сте си помислили, че е зелено. Политиката, която ни затруднява да си представяме пингвини, когато гледаме щрауси също така ни пречи да си представяме страст, когато изпитваме отвращение; любов, когато изпитваме гняв или глад, когато се чувстваме сити. Ако ваш приятел ви потроши новата кола и после предложи да ви се реваншира, като ви заведе на бейзболен мач следващата седмица, мозъкът ви ще бъде прекалено зает да реагира на катастрофата, за да симулира емоционалната ви реакция за мача. Бъдещи събития могат да изискват достъп до зоните на чувствата в нашия мозък, но настоящите събития почти винаги получават предимство.

ГРАНИЦИТЕ НА ПРЕДЧУВСТВИЕТО

Не можем да видим, нито да почувстваме две неща едновременно и мозъкът си има стриктни приоритети за това какво ще видим, чуем и почувстваме, и какво ще пропусне. Исканията на въображението често се отхвърлят. Както сетивната, така и емоционалната система налагат същата политика и въпреки това явно познаваме кога сетивната система отхвърля искане на въображението, но не успяваме да познаем кога емоционалната система прави същото. Например ако се опитаме да си представим пингвин, докато гледаме щраус, политиката на мозъка няма да го позволи. Ние го разбираме и затова никога не се объркваме и не стигаме до заключението, че голямата птица с дълъг врат, която гледаме в момента е в действителност пингвина, който се опитваме да си представим. Зрителното преживяване в резултат на поток от информация, който произлиза от материалния свят се нарича *виждане*; зрителното преживяване в резултат от поток от информация, който произлиза от

паметта се нарича *въображаем образ*; и понеже и двата вида преживявания се пораждат в зрителната зона на мозъчната кора, трябва доста голямо количество водка, преди да ги смесим.^[9] Един от отличителните белези на зрителното преживяване е, че почти винаги можем да кажем дали е плод на реален или въображаем обект — за разлика от емоционалното преживяване. Емоционално преживяване в резултат на поток информация, който произлиза от материалния свят, се нарича чувство; емоционално преживяване в резултат на поток информация, който произлиза от паметта се нарича *предчувствие*; и тяхното смесване е един от най-популярните спортове на света.

Например в едно проучване учени телефонирали на хора от различни краища на страната и ги попитали дали са доволни от живота си.^[10] Когато хора, които живеели в град, в който се случило времето да е хубаво този ден, си представяли живота, те отвърждали, че животът им е сравнително щастлив; но когато хора, които живеели в градове, в които се случило времето да е лошо този ден, си представяли живота си, те отговаряли, че са сравнително нещастни. Тези хора се опитали да отговорят на въпроса на изследователите, като си представили живота си и после се питали как са се почувствали, докато са го правили. Мозъците им наложили политиката „Първо реалността“ и настояли да се реагира на истинското време вместо на въображаемия живот. Но явно тези хора не знаели за постъпката на мозъците си и затова погрешно възприели породените от реалността чувства за породени от въображението предчувствия.

В едно подобно изследване учени попитали хора, които тренирали в местната зала как биха се почувствали, ако се загубят, докато се катерят в планината и се наложи да прекарат нощта в гората без храна и вода.^[11] Специално ги накарали да предвидят дали гладът или жаждата ще бъдат по-неприятни. Някои хора изказали предположенията си чак след като свършили с тренировката на пътеката (жадната група), а други изказали предположението си, преди да се качат на пътеката (не жадната група). Резултатите показали, че 92 процента от хората в жадната група предвидили, че ако се загубят в гората, жаждата ще е по-неприятна от глада, но само 61 процента от хората от нежадната група направили същото предвиждане. Явно жадните хора се опитали да отговорят на въпроса на изследователите, като си представили как се загубват в гората без храна и вода и после

се запитали как биха се чувствали, когато стане така. Но мозъците им наложили политиката „Първо реалността“ и настояли да се реагира на истинската тренировка, а не на въображаемото изкачване в планината. Понеже тези хора не *знаели* за постъпката на мозъците си, те объркали чувствата си с предчувствия.

Вероятно и вие сте се изправяли пред същата загадка. Има ли сте ужасен ден — котката се е изпикала върху килима, кучето се е изпикало върху котката, пералната машина се е скапала, кечът е бил заменен с театрална постановка — и естествено, чувствате се ужасно. Ако в този миг се опитвате да си представите колко много ще ви хареса да играете карти с приятелите си утре вечер, може по погрешка да изпитате чувства, предизвикани от невъзпитанието на истински домашни животни и истински кухненски уреди („Ядосан съм“), вместо на приятелите, които сте си представили („Мисля, че няма да отида, защото Ник вечно ме вбесява“). Наистина, една от отличителните черти на депресията е, че когато депресирани хора мислят за бъдещи събития, не могат да си представят, че ще им харесат кой знае колко.^[12] *Ваканция? Свалка? Вечер навън? Не, благодаря, просто ще си стоя тук в тъмното.* На техните приятели им писва да ги гледат как кършат ръце, обзети от паника и им казват, че и това ще мине, че винаги е най-тъмно преди зората, че на всеки му се усмихва късметът и разни други важни клишета. Но от гледна точка на депресирания цялото кършене на ръце е съвсем обосновано, защото когато си представи бъдещето, човекът открива, че му е трудно да се чувства щастлив днес и оттам му е трудно да повярва, че ще се чувства щастлив утре.

Не можем да се чувстваме добре за въображаемо бъдеще, когато сме заети да се чувстваме зле за реално настояще. Но вместо да приемем това за неизбежен резултат от политиката на „Първо реалността“, погрешно приемаме, че бъдещото събитие е *причина* за нещастията, което изпитвахме, когато мислим за него. Объркването ни изглежда повече от явно за тези, които стоят до страничната линия и говорят неща от сорта на: „Чувстваш се депесиран сега, защото татко се напи и падна от терасата, мама отиде в затвора, задето пречука татко и твоят пикап смени собственика си — но всичко ще изглежда различно другата седмица и ще ти се иска да беше решил да дойдеш с нас на опера.“ До известна степен приемаме, че приятелите ни вероятно имат право. Въпреки това, когато се опитахме да

пренебрегнем, пропуснем или оставим настрана мрачното си настроение и да направим прогноза как ще се чувстваме утре, откриваме, че е горе-долу същото като да се опитваш да си представиш вкуса на дъвчащ бонбон, докато дъвчеш дроб.^[13] Съвсем естествено е да си представяме бъдещето и после да си мислим как сме се чувствали, докато сме го правили, но понеже мозъците ни са твърдо решени да откликват на настоящи събития, стигахме до погрешното заключение, че утре ще се чувстваме така, както се чувстваме днес.

[1] S. M. Kosslyn et al., „The Role of Area 17 in Visual Imagery: Convergent Evidence from PET and TMS“, *Science* 284: 167–70 (1999). — Б.пр. ↑

[2] P. K. McGuire, G. M. S. Shah, and R. M. Murray, „Increased Blood Flow in Broca’s Area During Auditory Hallucinations in Schizophrenia“, *Lancet* 342: 703–6 (1993). — Б.пр. ↑

[3] D. J. Kavanagh, J. Andrade, and J. May, „Imaginary Relish and Exquisite Torture: The Elaborated Intrusion Theory of Desire“, *Psychological Review* 112: 446–67 (2005). — Б.пр. ↑

[4] 19. A. K. Anderson and E. A. Phelps, „Lesions of the Human Amygdala Impair Enhanced Perception of Emotionally Salient Events“, *Nature* 411: 305–9 (2001); E. A. Phelps et al., „Activation of the Left Amygdala to a Cognitive Representation of Fear“, *Nature Neuroscience* 4: 437–41 (2001); and H. C. Breiter et al., „Functional Imaging of Neural Responses to Expectancy and Experience of Monetary Gains and Losses“, *Neuron* 30 (2001). — Б.пр. ↑

[5] Доколкото знам, понятието *pre/eel* е било използвано за първи път от Арло Линдси в заглавието на една песен от албума му 1999 г. *Prize*. Вж. също и C. M. Atance and D. K. O’Neill, „Episodic Future Thinking“, *Trends in Cognitive Sciences* 5; 533–39 (2001). — Б.пр. ↑

[6] T. D. Wilson et al., „Introspecting About Reasons Can Reduce Post-Choice Satisfaction“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 19: 331–39 (1993). See also T. D. Wilson and J. W. Schooler, „Thinking Too Much: Introspection Can Reduce the Quality of Preferences and Decisions“, *Journal of Personality and Social Psychology* 60: 181–92 (1991). — Б.пр. ↑

[7] C. N. DeWall and R. F. Baumeister, „Alone but Feeling No Pain: Effects of Social Exclusion on Physical Pain Tolerance and Pain Threshold,

Affective Forecasting, and Interpersonal Empathy“, *Journal of Personality and Social Psychology* (In press). — Б.пр. ↑

[8] D. Reisberg et al., „'Enacted' Auditory Images Are Ambiguous; 'Pure' Auditory Images Are Not“, *Quarterly Journal of Experimental Psychology: Human Experimental Psychology* 41: 619–41 (1989). — Б.пр. ↑

[9] По-съобразителните психолози биха посочили и някои по-необичайни обстоятелства, явяващи се изключение от това правило — вж. С. W. Perky, „An Experimental Study of Imagination“, *American Journal of Psychology* 21: 422–52 (1910). Струва си отбележим също, че ако ние почти винаги правим разлика между това, което виждаме, и онова, което си въобразяваме в момента, то невинаги успяваме да разграничим това, което (вече) сме видели, от онова, което сме си въобразили, Вж. М. К. Johnson and С. L. Raye, „Reality Monitoring“ *Psychological Review* 88: 67–85 (1981). — Б.пр. ↑

[10] N. Schwarz and G. L. Clore, „Mood, Misattribution, and Judgments of Well-Being: Informative and Directive Functions of Affective States“, *Journal of Personality and Social Psychology* 45: 513–23 (1983). — Б.пр. ↑

[11] L. van Boven and G. Loewenstein, „Social Projection of Transient Drive States“ *Personality and Social Psychology Bulletin* 29: 1159–68 (2003). — Б.пр. ↑

[12] A. K. MacLeod and M. L. Cropley, „Anxiety, Depression, and the Anticipation of Future Positive and Negative Experiences“, *Journal of Abnormal Psychology* 105: 286-89(1996). — Б.пр. ↑

[13] E. J. Johnson and A. Tversky, „Affect, Generalization, and the Perception of Risk“, *Journal of Personality and Social Psychology* 45: 20–31 (1983); and D. DeSteno et al., „Beyond Valence in the Perception of Likelihood: The Role of Emotion Specificity“, *Journal of Personality and Social Psychology* 78; 397–416 (2000). — Б.пр. ↑

НАТАТЪК

Чакам от сума време, за да покажа на някого този комикс (фигура 12), който си изрязах от един вестник през 1983 г. и оттогава все го премествам от една дъска за съобщения на друга. Винаги успява да ме разсмее. Накарали гъбата да си представя без ограничения — да си представи какво би искала да бъде, ако цялата вселена от възможности се отвори пред нея — и най-екзотичното нещо, което тя успява да си представи е членестоного. Художникът не си прави гаргара с гъбите, разбира се, прави си гаргара с нас. Всеки от нас е приклещен във време, място и обстоятелства и опитите ни да използваме умовете си, за да излезем от границите са най-често безрезултатни. Подобно на гъбата смятаме, че мислено излизаме извън рамката само защото не можем да видим колко голяма е тя в действителност. Въображението не може лесно да излезе от границите на настоящето и една от причините за това е, че трябва да вземе назаем инструмент, който принадлежи на възприятието. Фактът, че тези два процеса трябва да протичат върху една и съща платформа означава, че понякога се бъркаме кой от двата тече в момента. Приемаме, че това, което чувстваме, когато си представяме бъдещето е онова, което ще чувстваме, когато се озовем в него, но в действителност това, което чувстваме, когато си представяме бъдещето, често е реакция на това, което се случва в настоящето. Споразумението за право на ползване между възприятието и въображението е една от причините за настоящността, но не е единствената. Затова, ако влакът още не е пристигнал на вашата спирка, ако не сте готови да изгасите лампата и да заспите или хората в „Старбъкс“ не ви хвърлят мръснишки погледи, докато вече вадят парцалите за под, да видим още една причина.

ШЕГИЧКИ С ЖИВОТНИ

СЕДМА ГЛАВА БОМБИ СЪС ЗАКЪСНИТЕЛ

*„Пресита няма в устните ми
зрели,
в обилие гладът ти ще расте.
По устните ти алени и бели
една целувка — век, а миг —
стоте.
И летният ни ден ще трае час,
с наслади времето стопил за
нас.“*

Шекспир
, „Венера и
Адонис“^[1]

Никой досега не е ставал свидетел на летене на летящо уинибего, но всеки е ставал свидетел на летене на времето. Тогава защо е толкова по-лесно да си представим първото, отколкото второто? Защото колкото и невероятно да изглежда дващсеттонно правоъгълно превозно средство да набере достатъчно височина, за да полети, летящото уинибего поне ще изглежда като *нещо*, затова нямаме никакъв проблем да възпроизведем въображаемия му образ. Изключителният ни талант да създаваме въображаеми образи на конкретни обекти е една от причините да функционираме толкова ефективно в материалния свят.

^[2] Ако си представите грейпфрут, поставен върху кръгла кутия от овесени ядки, и после си представите как накланяте кутията напред, можете наистина да предвидите как грейпфрутът ще падне и можете да видите как грейпфрутът ще се търкулне към вас, ако наклоните кутията рязко, но че ще се търкулне далече от вас, ако я наведете бавно. Подобни действия на въображението ви позволяват да разсъждавате за нещата, които си представяте и по този начин да

решавате важни проблеми в реалния свят, като например как да си набавите грейпфрут в скута, когато ви дотрябва. Но времето не е грейпфрут. То няма цвят, форма, размер, нито структура. Не може да бъде опипвано, белено, пробождено, бутано, рисувано или проумяно. Времето не е обект, а абстракция, затова няма как да си представим въображаемия му образ и именно поради този факт създателите на филми са принудени да пресъздават хода на времето чрез средства, които включват видими обекти, като листове от календар, разместени от вятъра или часовници, които се движат с бясна скорост. Въпреки това предвиждането на емоционалните ни бъднини ни кара да мислим в рамките на, за и отвъд отрязъци от време. Ако не можем да създадем въображаем образ на абстрактна идея като времето, тогава как мислим и разсъждаваме за него?

[1] Уилям Шекспир и Кристофър Марлоу, „Поеми“, превод Евгения Панчева, издателство „Обсидиан“, 1994 г. — Б.пр. ↑

[2] M. Hegarty, „Mechanical Reasoning by Mental Simulation“, Trends in Cognitive Sciences 8: 280–85 (2004). — Б.пр. ↑

ПРОСТРАНСТВЕНО МИСЛЕНЕ

Когато хората трябва да разсъждават върху нещо абстрактно, те са склонни да си представят нещо конкретно, на което абстрактното прилича, и да разсъждават върху него.^[1] За повече от нас *пространство* е конкретно нещо, на което прилича *времето*.^[2] Проучванията показват, че хората по целия свят си представят времето сякаш е пространствено измерение и именно поради това казваме, че миналото е *зад* нас, а бъдещето е *пред* нас, че *вървим напред* към старостта и *гледаме назад* към детството и че дните *минават покрай нас* горе-долу по същия начин, по който и летящото унибега би го направило. Мислим и говорим така, сякаш наистина се отдалечаваме от вчера, което се намира ей там и се *приближаваме* към утре, което се намира на 180 градуса. Когато теглим линията на времето, тези от нас, които говорят английски поставят миналото отляво, тези от нас, които говорят арабски, поставят миналото отдясно^[3], а тези от нас, които говорят китайски, поставят миналото отдолу.^[4] Независимо от родния си език, всички ние поставяме миналото на *едно място* — а бъдещето на *друго място*. И наистина, когато искаме да решим проблем, свързан с време, например: „Ако съм изял закуската си, преди да съм разходил кучето, но след като съм прочел вестника, тогава какво съм направил най-напред?“ — повечето от нас си представят как нареждат три обекта (закуска, куче, вестник) подред на една линия и после проверяват да видят, кой е най-вляво (или дясно, или отдолу, в зависимост от езика). Разсъждаването с помощта на метафора е гениална техника, която ни позволява да поправим слабостите си, като извлечем полза от силните си страни — използваме неща, които можем да онагледим във въображението си, за да мислим, говорим и разсъждаваме за неща, които не можем.

За жалост, метафорите могат да ни подведат, както и да ни просветлят, и склонността ни да си представяме времето като пространствено измерение прави и двете неща. Например представете си, че вие и ваш приятел успеете да си резервирате маса в нов шикозен ресторант, за който са нужни три месеца в листата на чакащите и след като прегледате менюто откриете, че и двамата искате яребица в кора от

уасаби, но вместо това решавате единият да поръча еленски наденички с бамя и да си ги поделите, както е модерно да се прави. Правите го не само за да не ви помислят за туристи, но и защото вярвате, че разнообразието е солта на живота. Има много малко проповеди за солта в живота и тази е толкова добра, колкото и останалите. Настина, ако бяхме измерили удоволствието след храненето, вероятно щяхме да открием, че вие с приятеля ви сте по-щастливи от размяната, отколкото щяхте да бъдете, ако и двамата си бяхте поръчали по една порция яребици.

Но нещо странно се случва, когато разтеглим този проблем във времето. Представете си, че салонният управител е толкова впечатлен от изискания ви външен вид, че ви покани (но уви, без приятеля ви, който се нуждае от нов имидж) да идвате всеки първи понеделник на месеца в продължение на една година, за да се радвате на безплатен обяд на най-хубавата му маса. Понеже от време на време продуктите в кухнята свършват, ви кара да решите на часа какво бихте искали да ядете по време на всяко идване, така че да бъде напълно подготвен да ви глези по начин, към който вие много бързо привиквате. Прелиствате отново менюто. Мразите заек, телешкото е подозрително, отнасяте се подобаващо апатично към зеленчуковата лазаня и след като преглеждате списъка, решавате, че има само четири блюда, които пасват на вашата бързо набъбваща фантазия: яребица, еленски наденички с бамя, пушена спара и ризото с шафран и морски дарове. Яребицата определено ви е любима, дори и без крушово дърво, и сте изкушени да си поръчате дванайсет. Но това би било толкова просташко, същинско падение и още повече ще пропуснете солта на живота. Затова карате салонният управител да приготвя яребица през месец и попълвате останалите шест хранения с равни епизоди: бамя, спара и ризото.

Може да сте много шик облечени, *мон ами*, но стане ли дума за храна, ще трябва да сърбате това, което сам сте си надробили.^[5] Изследователи изучавали това преживяване, като поканили доброволци да идват на закуска в лабораторията веднъж седмично в продължение на няколко седмици^[6] Накарали част от доброволците (избиращи) да изберат всичките си закуски предварително и — точно както и вие направихте — избиращите се спрели на здравословна доза разнообразие. След това изследователите накарали друга група

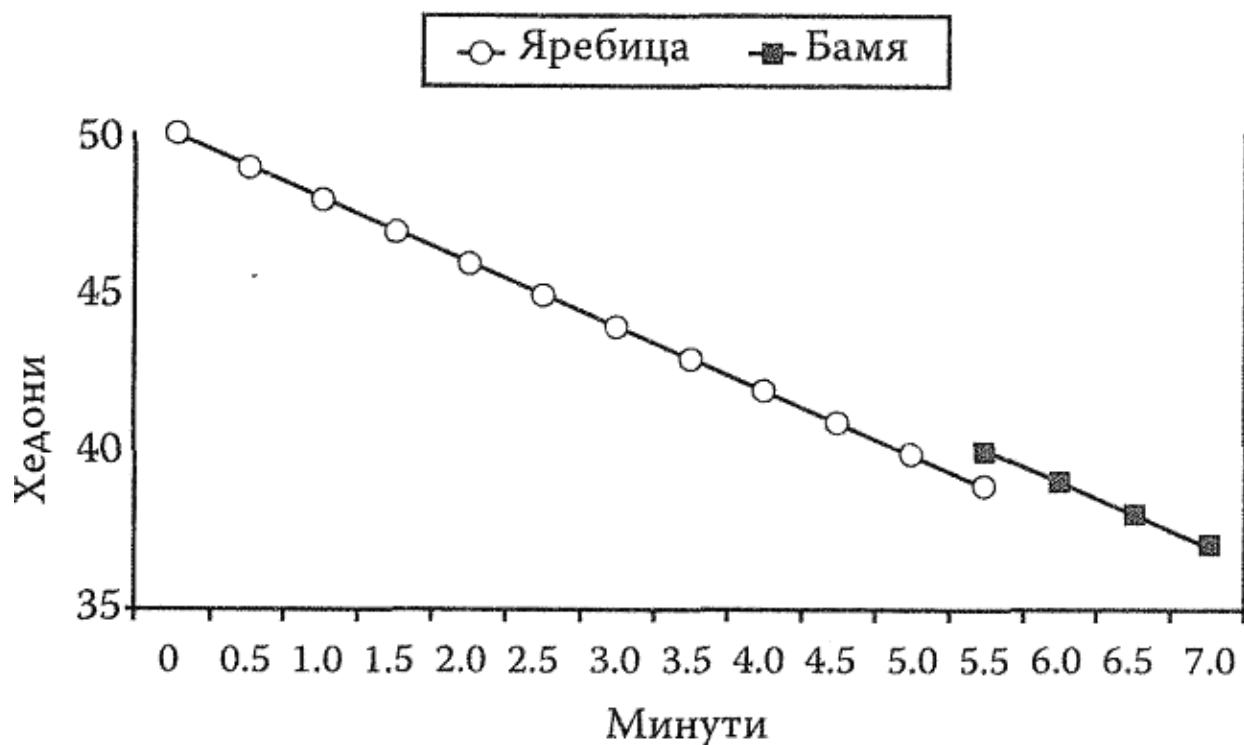
доброволци да идват на закуска в лабораторията веднъж седмично в продължение на няколко седмици. На някои от тези доброволци давали любимата им закуска всеки път (неразнообразна група), а на други любимата им закуска в повечето от случаите и втората им любима закуска през останалите (разнообразна група). Когато измерили задоволството на доброволците по време на проучването, открили, че доброволците в неразнообразната група били по-доволни от доброволците в разнообразната група. С други думи, разнообразието прави хората *по-малко* щастливи, а не *повече*. Почакайте за момент — тук има нещо гнило и това не е бамята. Как може разнообразието да бъде солта на живота, когато човек седи с приятел в изискан ресторант, но отрова в нечие съществуване, когато си поръчва какви закуски да консумира през следващите седмици?

Една от най-жестоките истини в живота е следната: чудесните неща са особено чудесни, когато се случват за пръв път, но чудесията им избледнява с повторението.^[7] Просто сравнете първия и последния път, когато детето ви е казало „мамо“ или партньорът ви „обичам те“ и ще разберете какво точно имам предвид. Когато преживяваме нещо — слушаме дадена соната, правим любов с даден човек, гледаме как слънцето залязва от даден прозорец на дадена стая — и когато това се случи повторно са две различни неща: ние бързо започваме да свикваме с него и преживяването ни носи все по-малко удоволствие с всеки изминал път. Психолозите наричат това *привикване*, икономистите го наричат *намаляваща пределна полезност*, а останалите му викаме *брак*. Но човешките същества са открили две средства, които им позволяват да се борят с тази склонност: разнообразието и времето. Единият начин да се пребориш с привикването е да увеличиш разнообразието на преживяванията си („Хей, скъпа, хрумна ми една извратена идея, дай да гледаме залеза от *кухнята* този път!“).^[8] Друг начин да се преборим с привикването е да увеличим времето между повторенията на преживяването. Чуването с шампанско и целуването на половинката, щом удари полунощ, би било сравнително тъпо упражнение, ако се повтаря всяка нощ, но когато се случва в новогодишната вечер и минава цяла година, преди да го повторим отново, преживяването ще ни предложи безкраен букет от наслади, защото една година е доста дълъг период, за да могат ефектите на привикването да изчезнат. Важното тук е, че времето и разнообразието са два начина да се избегне

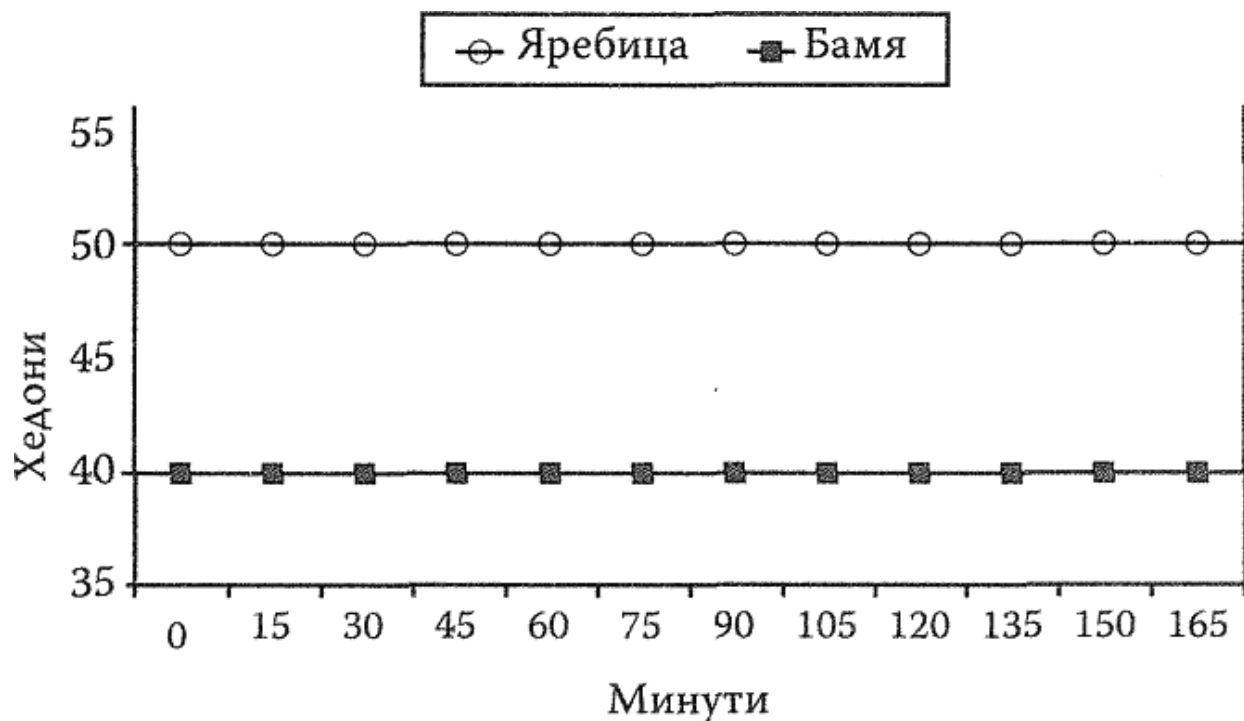
привикването и ако разполагате с единия, нямате нужда от другия. В действителност (и това наистина е много важен момент, затова моля оставете вилицата и слушайте), когато епизодите са достатъчно отдалечени във времето, разнообразието е не само излишно, но може и да ни излезе през носа.

Мога да илюстрирам този факт с известна прецизност, ако ми позволите да направя някои логични предположения. Първо, представете си, че можем да използваме машина, наречена хедониметър, за да измерваме индивидуалното удоволствие в хедони. Да започнем с едно *предположение за предпочитание*. Да приемем, че първата хапка от яребицата ви осигурява, да кажем, петдесет хедона, докато първата хапка от бамята ви дава четирийсет хедона. Второ, да направим едно *предположение за скорост на привикване*. Да приемем, че след като опитате първата хапка от блюдото, всяка следваща хапка от същото блюдо, която поемате, да кажем, през десет минути, ви доставя един хедон по-малко от предишната. Накрая, да направим *предположение за скорост на консумация*. Да предположим, че обикновено ядете бързо, със скорост една хапка на всеки трийсет секунди. Фигура 13 показва какво става с удоволствието ви, ако направим всички тези предположения за предпочитанията, скоростта на привикване и скоростта на консумация. Както виждате, най-добрият начин да увеличим максимално удоволствието в този случай е да започнем с яребица и след десет хапки да преминем на бамя (което ще рече след пет минути). Защо да сменяме? Защото, както линиите показват, единайсетата хапка от яребицата (поета в 5,5-тата минута) ще ви донесе само 39 хедона, докато хапката от все още неопитаната бамя ще ви осигури четирийсет. Това е точният момент от обяда, в който вие и приятелят ви трябва да си смените чиниите или поне местата. Но сега погледнете на фигура 14 и забележете колко радикално се променят нещата, когато разтеглим този гастрономически епизод във времето, като променим скоростта на консумация. Когато хапките ви са отделени от повече от десет минути (в случая петнайсет минути), тогава вече не се стига до привикване, което означава, че всяка хапка е толкова добра, колкото и първата и една хапка бамя *никога* не е по-добра от една хапка яребица. С други думи, ако можете да се храните достатъчно бавно, тогава разнообразието не само ще е излишно, а реално скъпо струващо,

защото една хапка бамя винаги ще ви дава по-малко удоволствие от още една хапка яребица.

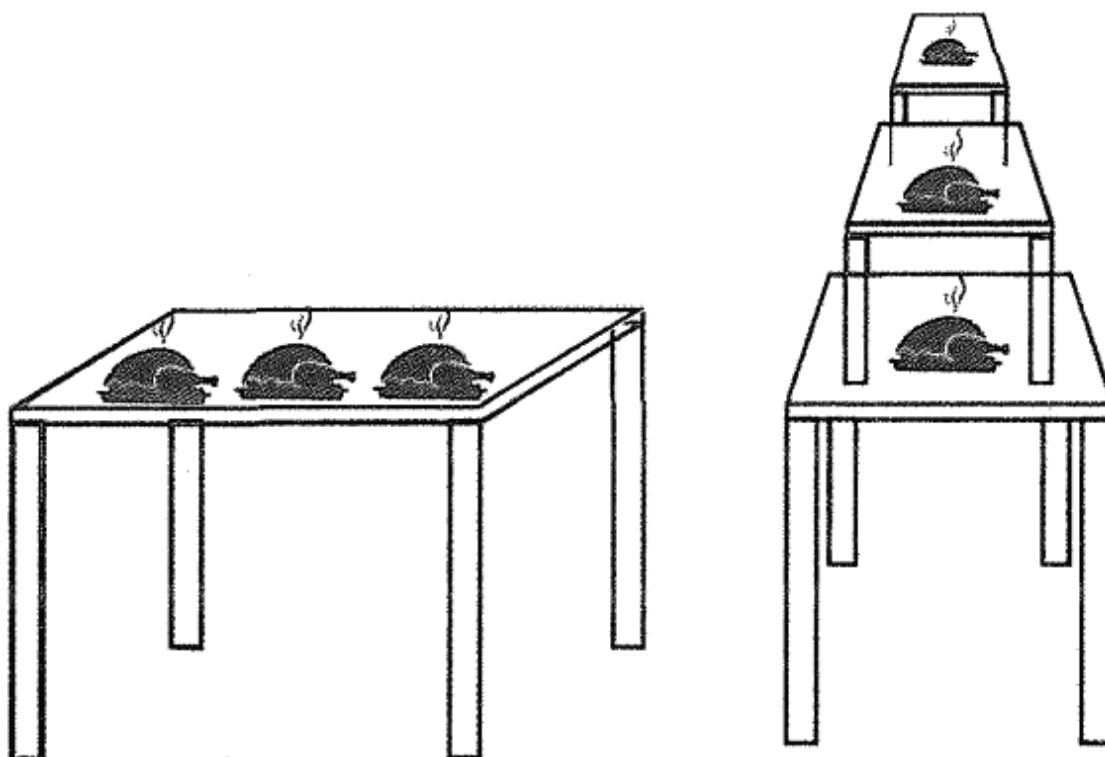

Фигура 13. Разнообразието увеличава удоволствието, когато консумацията се извършва бързо.

Фигура 14. Разнообразието намалява удоволствието, когато консумацията се извършва бавно.

Значи вие и вашият приятел сте седнали заедно във въображаемия ресторант и сте си поръчали два специалитета, които да изядете едновременно. Знаели сте, че няма да имате много време между хапките, затова сте поръчали разнообразие, за да направите нещата по-пикантни. Браво на вас. Но когато салонният управител ви е помолил да си поръчате поредица от блюда предварително, вие пак сте си поръчали разнообразни неща. Защо сте си поръчали разнообразни неща, когато вече разполагате с време? Виновна е пространствената метафора (вж. фигура 15). Защото сте си представили раздалечените във времето блюда като блюда на разстояние от по няколко сантиметра върху една маса и сте решили, че това, което е вярно за раздалечени в пространството блюда, ще е вярно и за раздалечени във времето блюда. Когато блюдата са разделени от пространство, е напълно логично да търсите разнообразие. В крайна сметка, кой би искал да седне на маса с дванайсет еднакви порции яребица? Обичаме хапки, плата и шведски маси, защото искаме — и *би трябвало* да искаме — разнообразни възможности за избор, от които да се възползваме в един епизод. Проблемът е, че когато разсъждаваме чрез метафори и си представяме дванайсет последователни яденета в дванайсет последователни месеци, сякаш са дванайсет блюда, подредени на дълга маса пред нас, погрешно приемаме последователните възможности за избор като едновременни възможности за избор. Това е грешка, понеже последователните възможности за избор вече имат времето на своя страна, следователно разнообразието намалява от удоволствието им, вместо да го увеличава.

Фигура 15. Едновременна консумация (ляво) и последователна консумация (дясно).

[1] G. Lakoff and M. Johnson, *Metaphors We Live By* (Chicago: University of Chicago Press, 1980). — Б.пр. ↑

[2] D. Gentner, M. Imai, and L. Boroditsky, „As Time Goes By: Evidence for Two Systems in Processing Space Time Metaphors“, *Language and Cognitive Processes* 17: 537–65 (2002); and L. Boroditsky, „Metaphoric Structuring: Understanding Time Through Spatial Metaphors“, *Cognition* 75: 1–28 (2000). — Б.пр. ↑

[3] B. Tversky, S. Kugelmass, and A. Winter, „Cross-Cultural and Developmental Trends in Graphic Productions“, *Cognitive Psychology* 23: — Б.пр. ↑

[4] L. Boroditsky, „Does Language Shape Thought? Mandarin and English Speakers’ Conceptions of Time“, *Cognitive Psychology* 43: 122 (2001). — Б.пр. ↑

[5] R. K. Ratner, B. E. Kahn, and D. Kahneman, „Choosing Less-Preferred Experiences for the Sake of Variety“, *Journal of Consumer Research* 26: 1–15 (1999). — Б.пр. ↑

[6] D. Read and G. F. Loewenstein, „Diversification Bias: Explaining the Discrepancy in Variety Seeking Between Combined and Separated Choices“, *Journal of Experimental Psychology: Applied* 1: 34–49 (1995). See also I. Simonson, „The Effect of Purchase Quantity and Timing on Variety-Seeking Behavior“, *Journal of Marketing Research* 27: 150–62 (1990). — Б.пр. ↑

[7] T. D. Wilson and D. T. Gilbert, „Making Sense: A Model of Affective Adaptation“ (unpublished manuscript, University of Virginia, 2005). — Б.пр. ↑

[8] Хората не са единствените животни, които ценят разнообразието. Ефектът на Кулидж дължи името си на президента Калвин Кулидж. Когато той и съпругата му посетили една ферма, собственикът се похвалил със... сексуалната мощ на своя петел: „Този петел може да прави секс по цял ден, без да спира.“ „О, така ли?!“, възкликнала г-жа Кулидж, „Моля ви, кажете го на моя съпруг.“ Тогава президентът попитал фермера: „А този петел всеки път с една и съща кокошка ли го прави?“ „Не“, рекъл фермерът. „О, така ли?!“, възкликнал президентът, „Моля ви, кажете това на жена ми.“ Тази история вероятно е апокрифна, но не и самото явление. Бозайниците, които са грохнали от копулации, могат да бъдат накарани да повторят акта само с някоя нова самка. За подробности вж. J. Wilson, R. Kuehn, and F. Beach, „Modifications in the Sexual Behavior of Male Rats Produced by Changing the Stimulus Female“, *Journal of Comparative and Physiological Psychology* 56: 636–44 (1963). Ако щете, вярвайте, но дори и биковете за разплод (чиято сперма се събира в специално приспособление) еякулират доста по-бързо, когато въпросното приспособление е преместено на ново място. Вж. E. B. Hale and J. O. Almquist, „Relation of Sexual Behavior to Germ Cell Output in Farm Animals“, *Journal of Dairy Science* 43: Supp. 145–67 (1960). — Б.пр. ↑

ДА ЗАПОЧНЕМ СЕГА

Понеже е толкова трудно да си представим времето, понякога си го представяме като пространствено измерение. А понякога изобщо не си го представяме. Например, когато си представяме бъдещи събития въображаемите ни образи обикновено са свързани с определени хора, места, думи и действия, но рядко включват ясно означаване на времето, в което тези хора по тези места говорят и действат. Когато си представяме как откриваме за изневярата на съпруга/съпругата си в новогодишната вечер, въображаемият ни образ изглежда горе-долу по същия начин, по който би изглеждал, ако откриехме за изневярата по време на Пурим, в деня на Все светии или на православния Великден. Но въображаемият образ на това как *заварвате половинката си в леглото с пощальона в новогодишната нощ* се променя драматично, когато замените *половинката* с бръснаря си или на мястото на *легло* сложите *спор*, но изобщо не се променя, ако *заместите новогодишната нощ с Деня на благодарността*. В действителност дори е безсмислено да правим подобна замяна, защото, уви, нищо във въображаемата представа няма да се промени. Можем да я разгледаме внимателно и да видим *кой какво прави и къде го прави, но не и кога го прави*. По принцип въображаемите образи са *безвремеви*.^[1]

Тогава по какъв начин решаваме как ще се чувстваме за неща, които ще се случат в бъдещето? Отговорът е, че сме склонни да си представяме какво бихме изпитали, ако тези неща се случат *сега* и после допускаме факта, че *сега* и *после* не са съвсем едно и също. Например попитайте хетеросексуално момче в пубертета как би се почувствало, ако някоя от мацките на „Бъдуаизър“ цъфне на вратата му *точно сега*, по бикини, чуруликаща и отчаяно нуждаеща се от масаж. Реакцията му ще е очевидна. Той ще се усмихне, очите му ще се уголемят, зениците му ще се разширят, бузите му ще пламнат и останалите системи ще реагират по начина, определен от природата. Сега, ако зададете на друго момче в пубертета абсолютно същия въпрос, като замените *точно сега* със *след петдесет години*. Ще забележите почти същата първоначална реакция. Даже за миг може и да ви се стори, че вторият пубертет се е съсредоточил изцяло върху

въображаемия образ на босата богиня с ужилени от пчели устни и пропуска да отбележи факта, че това въображаемо събитие трябва да се случи след половин век. Но дайте му малко време — да кажем, неколкостотин милисекунди. Когато милисекундите минат, ще забележите, че първоначалният му прилив на ентузиазъм отслабва, докато обмисля датата на въображаемото събитие и осъзнава, че подрастващите мъже имат едни нужди, а дядовците — други и стига до верния извод, че епизодичната поява на напъпилата нимфетка вероятно няма да е толкова възбуждащо в златните му години, колкото би било в зареденото му с тестостерон настояще. Първоначалното му нагоре и последвалото надолу са доста показателни, защото предполагат, че когато го накарат да си представи бъдещето събитие, той започва да си го представя, все едно се случва в настоящето и чак тогава взема под внимание факта, че събитието би трябвало да се случи в бъдещето, когато възрастта неминуемо ще е взела своето от зрението и либидото му.

Защо това има значение? В крайна сметка в окончателния анализ момчето все пак взема под внимание, че сега и пет десетилетия по-късно не са едно и също нещо, така че на кого му пука, че се сеца за този факт чак след като за миг вниманието му е приковано от въображаемия образ на нарисуваната със спрей мадама? На мен ми пука. И на вас би трябвало да ви пука. Като си представя, че събитието се случва сега и после се коригира в резултата на факта, че в действителност би трябвало да се случи после, момчето използва метод за правене на преценки, който е доста разпространен, но неизбежно води до грешка.^[2] За да разберем същността на тази грешка, ще разгледаме едно проучване, в което накарали доброволци да отгатнат колко африкански страни членуват в ООН.^[3] Вместо да отговорят направо на въпроса, доброволците били накарани да направят преценката си по метода на превключването. Част от доброволците били помолени да отговорят, като кажат колко по-голям или по-малък от десет е броят им, а друга част от доброволците трябвало да отговорят колко повече или по-малко от шейсет е броят им. С други думи, на доброволците била дадена условна отправна точка и ги накарали да я коригират, докато стигнат до съответна *крайна точка* — точно както момчето използвало образа на красива жена в настоящето като начална точка за преценката си („Страшно съм

възбуден!“) и после я коригирал, за да стигне до крайната точка на преценката си („Но понеже ще бъда на шейсет и седем години, когато това се случи, вероятно няма да съм толкова възбуден, колкото сега“).

Проблемът с този метод на правене на преценки е, че началните точки оказват огромно влияние върху крайните точки. Доброволците, които започнали от десет, предположили, че в ООН има около двадесет африкански държави, докато доброволците, които започнали от шейсет, предположили, че са около четирийсет и пет. Защо толкова различни отговори? Защото доброволците подхождали към задачата, като си задали въпроса дали отправната точка може да е верният отговор и после, след като си дали сметка, че не може, се отправили бавно към по-логична точка („Не може да са десет. Ами дванайсет? Не пак са много малко. Четиринайсет? Може би двадесет и пет?“).^[4] Уви, понеже този процес изисква време и внимание, групата, която започнала от десет и групата, която започнала с шейсет се уморили и се отказали, преди да се срещнат по средата. Това всъщност не е толкова странно. Ако накарате някое дете да брои нагоре от нула, а друго дете надолу от милион, можете да сте доста сигурни, че когато накрая се уморят, откажат се и се юрнат да търсят яйца, с които да замерят вратата на гаража ви, ще са стигнали до много различни числа. Отправната точка има значение, защото често свършваме близо дотам, откъдето сме започнали.

Когато хората правят предвиждания за бъдещето като си представят бъдещо събитие, сякаш се случва в настоящето и после се коригират с оглед на това къде във времето се намира то, те правят същата грешка. Например накарали доброволци в едно проучване да предвидят дали повече ще им хареса да хапнат малко спагети със сос от кайма на следващата сутрин или на следващия следобед.^[5] Някои от доброволците били гладни, когато направили предвиждането си, а някои не били. Когато доброволци направили предвижданията при идеални обстоятелства, те предвидили, че ще харесат спагетите повече следобед, отколкото сутринта и гладът, който изпитвали в момента, оказал малко влияние върху прогнозата им. Но други доброволци направили предвижданията си при не чак толкова идеални обстоятелства. По-специално те били накарани да направят предвижданията, докато едновременно с това трябвало да изпълнят второ задание, в което трябвало да разпознават музикални тонове.

Изследователите показали, че едновременното изпълнение на подобна задача кара хората да се придържат много близо до отправната си точка. И наистина, когато доброволци направили предвиждания, докато разпознавали музикални тонове, те прогнозирали, че спагетите ще им харесат еднакво и сутринта, и следобеда. Освен това гладът, който изпитвали в момента, оказал силно влияние върху предвижданията им, така че гладните доброволци очаквали да им харесат спагетите на следващия ден (независимо кога ще ги изядат), а ситите доброволци очаквали да не им харесат спагетите на следващия ден (независимо кога ще ги изядат). Тези примерни резултати показват, че всички доброволци са направили предвижданията си по метода на превключването. Първо са си представили колко ще им хареса да хапнат спагети в момента („Ам-ам!“, ако са гладни и „Пфу!“, ако са сити) и са използвали предчувствието си като отправна точка за предвиждането на утрешното удоволствие. После, точно както хипотетичният пубертет коригира преценката си, когато обмисли факта, че сегашните му мераци към кръшната кокетка вероятно ще са по-различни сред петдесетина години, доброволците коригират оценките си, като се замислят за времето през деня, в което ще бъдат изядени спагетите („Спагети за вечеря е супер, но спагети за закуска? Пфу!“). Въпреки това доброволците, които направили предвижданията си, докато разпознавали музикални тонове, не успели да коригират преценките си и затова крайната им точка била доста близо до отправната им точка. Понеже обикновено използваме настоящите си чувства за отправна точка, когато се опитваме да предвидим бъдещите си чувства, очакваме бъдещето ни да прилича на настоящето малко повече, отколкото се получава в действителност.

[1] За подробности вж. R. J. Herrnstein, *The Matching Law: Papers in Psychology and Economics*, ed. H. Rachlin and D. I. Laibson (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1997). — Б.пр. ↑

[2] D. T. Gilbert, „Inferential Correction“, в: *Heuristics and Biases: The Psychology of Intuitive Judgment*, ed. T. Gilovich, D. W. Griffin, and D. Kahneman (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 16784. — Б.пр. ↑

[3] A. Tversky and D. Kahneman, „Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases“, *Science* 185: 1124–31 (1974). — Б.пр. ↑

[4] N. Epley and T. Gilovich, „Putting Adjustment Back in the Anchoring and Adjustment Heuristic: Differential Processing of Self-Generated and Experimenter-Provided Anchors“, *Psychological Science* 12: 391-96 (2001). — Б.пр. ↑

[5] D. T. Gilbert, M. J. Gill, and T. D. Wilson, „The Future Is Now: Temporal Correction in Affective Forecasting“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 88: 430–44 (2002). — Б.пр. ↑

ПОЧТИ НИЩО

Ако не притежавате специални таланти или интигуващи деформации, но въпреки това храните тайно желание да влезете в Книгата на световните рекорди, ето какво можете да опитате. Влезте с бодр стъпка в кабинета на началника си в понеделник сутрин и кажете: „Работя в компанията вече доста време, убеден съм, че работата ми е перфектна и искам да ми отрежете 15 процента от заплатата... макар че и десет биха ме устройвали, ако компанията не може да си позволи повече в момента.“ Хората от „Гинес“ ще обърнат специално внимание, защото в дългата и често пъти напрегната история на трудовите взаимоотношения едва ли някой преди вас е поискал да му отрежат от заплатата. В действителност хората мразят да им режат от заплатите, но изследвания показват, че причината, поради която го мразят има много малко общо с частта със *заплатата* и е свързана най-вече с частта с *рязането*. Например, когато попитат хора дали предпочитат да имат работа, с която да печелят 30 000 долара първата година, 40 000 долара втората година и 50 000 долара третата година, или работа, с която да печелят 60 000 долара първата година, 50 000 долара втората година и 40 000 долара третата година, обикновено те биха предпочели тази, при която заплатата се увеличава, въпреки че ще спечелят по-малко пари в течение на трите години.^[1] Това е доста любопитно. Защо хората биха желали да намалят общия си доход, за да избегнат рязането на заплатата?

В СРАВНЕНИЕ С МИНАЛОТО

Ако някога сте заспивали на включен телевизор, а друг път сте се събуждали от една-единствена стъпка, тогава вече знаете отговора. Човешкият мозък не е особено чувствителен към абсолютния магнитуд на стимулация, но е изключително чувствителен към разлики и промени — иначе казано към относителния магнитуд на стимулация. Например ако ви сложа превръзка на очите и ви накарам да хванете дървено кубче в ръка, ще можете ли да познаете, ако отгоре му сложа пакетче дъвки? Правилният отговор е „Зависи“ и това, от което зависи,

е тежестта на кубчето. Ако кубчето тежи само 30 грама, веднага ще забележите 500-процентното увеличение в теглото, когато добавя 150-грамовото пакетче дъвки. Но ако кубчето тежи пет килограма, тогава никога няма да забележите 0,03 процентното увеличение в теглото. Няма отговор на въпроса „Могат ли хората да забележат 150 грама?“, защото мозъците не долавят грамове, те долавят промени в грамовете и различия в килограмите, същото се отнася за всяко друго физично свойство на даден обект. Нашата сетивност към относителни, а не към абсолютни магнитуди не се ограничава до физични свойства като тегло, яркост или обем. Тя се простира до субективни свойства като стойност, доброта и ценност.^[2] Например повечето от нас с желание ще прекосят с колата целия град, за да си спестят 50 долара при покупката на радио за 100 долара, но не и на кола за 100 000 долара, защото 50 долара изглеждат цяло състояние, когато си купуваме радио („Леле, купил си е радио на половин цена!“), но истинско подаяние, когато си купуваме кола („Да бе, ще мина през целия град, за да си спестя 0,05 процента от стойността ѝ!“).^[3]

Икономистите ще поклатят глава при подобен род поведение и с право ще ви кажат, че банковата ви сметка има абсолютна стойност в долари, а не „проценти по-малко“. Ако си заслужава да прекосите града заради 50 долара, тогава е без значение от какво ги спестявате, защото когато похарчите тези долари за бензин и храна, те няма да знаят откъде идват.^[4] Но тези икономически аргументи минават през ушите ни, защото човешките същества не мислят в абсолютни величини. Те мислят в относителни величини и 50 са или не са много в зависимост от това, към което се отнасят (именно поради тази причина хората, които не се тревожат дали борсовият им посредник увеличава с 0,5 или 0,6 процента инвестициите им, ще прекарат часове над неделния вестник, за да търсят талони за 40% намаление на паста за зъби.) Маркетолози, политици и други важни дейци знаят за нашата мания към относителните величини и редовно се възползват от нея. Например един древен номер да накарате някого да плати нереално висока цена („Ще дойдете ли на събирането ни за спасяването на мечките другия петък и после в събота на протестен митинг в зоопарка?“), преди да го накарате да платят по-малка цена („Добре, тогава можете ли поне да дадете пет долара в подкрепа на нашата организация?“). Проучванията показват, че хората са много по-склонни

да се съгласят да платят по-ниската цена, след като първо са обмислили високата, отчасти защото по този начин малката цена изглежда толкова... ами, поносима.^[5]

Понеже субективната стойност на дадена стока е относителна, тя варира и се променя в зависимост от това с какво сравняваме стоката. Например всяка сутрин на път към работата ми се отбивам до „Старбъкс“ и давам 1,89 долара на барманката, която от своя страна ми дава 500 милилитра по-добро от средното кафе. Нямам представа какво излиза на „Старбъкс“ приготвянето на това кафе и нямам представа защо за решили да ми вземат точно тази сума, но знам, че ако някоя сутрин се отбия и открия, че цената внезапно е скочила на 2,89 долара, незабавно ще направя едно от двете: ще сравня новата цена с цената, която съм плащал преди, ще стигна до извода, че кафето в „Старбъкс“ е станало прекалено скъпо, ще инвестирам в една от онези вакуумирани преносими чаши за кафе и ще започна да си варя кафето у дома; или пък ще сравня новата цена с цената на други неща, които мога да си купя със същите пари (например два маркера, осемметрова пръчка от изкуствен бамбук или 1/100 от серията с двайсет диска „Майлс Дейвис в Монтьо“) и ще стигна до извода, че кафето в „Старбъкс“ си струва парите. На теория мога да направя всяко едно от двете сравнения, така че кое от двете действително бих направил?

И двамата знаем отговора на въпроса: бих направил по-лесното. Когато се сблъскам със струващата 2,89 долара чаша кафе, ще ми бъде много по-лесно да си представя колко съм платил за него вчера и не толкова лесно да си представя всички останали неща, които бих могъл да си купя с тези пари.^[6] Понеже ми е много по-лесно да си *спомням миналото*, вместо да си *измислям нови възможности*, ще продължа да сравнявам настоящето с миналото дори когато би трябвало да го сравнявам с някаква възможност. А всъщност *би трябвало* да правя точно това, защото наистина няма значение какво е струвало кафето преди един ден, преди една седмица или по времето на управлението на Хувър. В момента трябва да похарча абсолютна стойност в долари и единственият въпрос, на който трябва да си отговоря, е как да го направя, за да увелича максимално удоволствието си. Ако международно ембарго за внос на кафе изведнъж накара цената да скочи до 10 000 долара на чаша, тогава единственият въпрос, на който

ще се наложи да си отговоря, ще бъде: какво друго мога да направя с 10 000 долара и повече или по-малко задоволство ще ми донесе то от чаша кафе? Ако отговорът е „повече“, тогава трябва да си изляза. Ако отговорът е „по-малко“, тогава трябва да си взема чаша кафе. И счетоводител с камшик.

Фактът, че е много по-лесно да си спомним миналото, отколкото да създаваме възможности, ни кара да взимаме много безумни решения. Например хората са по-склонни да си купят ваканционен пакет, намален от 600 на 500 долара, вместо същия пакет, който струва 400 долара, но който предишния ден се е продавал за 300.^[7] Защото е по-лесно да се сравни цената на ваканционния пакет с предишната ѝ цена, отколкото с цената на други неща, които могат да се купят със същите пари, накрая предпочитаме лоши сделки, които са станали прилични сделки, пред страхотни сделки, които преди са били великолепни сделки. Същата склонност ни кара да се отнасяме към стоки, които имат „запомнящо се минало“ по-различно, отколкото към тези, които нямат. Например представете си, че в портфейла имате 20-доларова банкнота и билет за концерт на стойност 20 долара, имате две двайсетдоларови хартийки, но когато отидете на концерта, установявате, че сте си загубили едната по пътя. Бихте ли си купили концертен билет? Повечето хора отговарят с „не“.^[8] Сега си представете, че вместо двайсетдоларова банкнота и билет за концерт на стойност двайсет долара, имате две двайсетдоларови банкноти в портфейла си и когато отидете на концерта, установявате, че сте загубили една от банкнотите по пътя. Бихте ли си купили билет за концерта? Повечето хора отговарят с „да“. Не е нужно да си голям логик, за да стигнеш до заключението, че двата примера са сходни във всички важни отношения. И в двата случая сте загубили парче хартия на стойност 20 долара (банкнота или билет), и в двата случая трябва да решите дали да похарчите парите, които са останали в портфейла ви, за концерт. Въпреки това упоритата ни настойчивост да сравняваме настоящето с миналото ни кара да разсъждаваме по различен начин за тези еднакви във функционално отношение случаи. Когато загубим двайсетдоларова банкнота и после се замислим дали да си купим билет за концерт за пръв път, концертът не е минал и затова вярно сравняваме цената да видим концерта с други възможности („Да дам ли двайсет долара за концерт, или да си купя ръкавици от кожа на

акула?“), но когато загубим билет, който предварително сме закупили и се замислим дали да го „възстановим“, концертът е минало и затова сравняваме настоящата цена да гледаме концерта (40 долара) с предишната цена (20 долара) и предпочитаме да се откажем да гледаме представление, чиято цена изведнъж се е удвоила.

В СРАВНЕНИЕ С ВЪЗМОЖНОТО

Правим грешка, когато сравняваме с миналото вместо с възможното. Но дори когато сравняваме с възможното, пак правим грешки. Ако сте като мен, например, всекидневната ви е малък склад на стоки за бита, като се започне от столове и лампи и се стигне до стереоуредби и телевизори. Вероятно сте обиколили магазините, преди да си купите тези неща и вероятно сте сравнили това, което в крайна сметка сте купили, с още две-три възможности — други лампи в същия каталог, други столове на втория етаж на магазина, други уредби на същия рафт, други телевизори в същия търговски център. Вместо да решите *дали* да похарчите парите, вие сте решили как да похарчите парите и всички възможни начини да ги похарчите са ви предложени от любезни хора, които са искали да ви ги вземат. Тези хора са ви помогнали да преодолеете естествената си склонност да сравнявате с миналото („Този телевизор наистина ли е толкова подобър от стария?“), като изключително са ви улеснили да сравнявате с възможното („Когато ги видите, изложени един до друг в магазина, «Панасоник» има много по-кристален образ от «Сони».). Уви, прекалено лесно се лъжем от подобни «едно до друго» сравнения, и именно заради това продавачите се трудят толкова усърдно, за да се уверят, че ще ги направим.

Например хората обикновено не обичат да купуват най-скъпата стока от дадена категория, затова продавачите могат да повишат продажбите си, като предлагат няколко *много скъпи* стоки, които никой на практика не купува («О, боже! „Шато О-Брьон Песак-Леонян“ 1982 се продава за петстотин долара бутилката!»), но в сравнение с това превръща не толкова скъпите стоки в истинска далавера («Предпочитам да си купя зинфандел^[9] за шейсет долара»).[10] Безскрупулни брокери на недвижимо имущество първо водят клиентите си в разнебитени дупки, които за по-удобно се намират между студио за масаж и сборище на наркомани, преди да ги заведат в

обикновените домове, които всъщност се надяват да продадат, защото дупките правят обикновените домове да изглеждат изключителни («О, скъпи, няма спринцовки на моравата!»).^[11] Нашите «едно до друго» сравнения могат да бъдат повлияни от крайни възможности като екстравагантни вина и разнебитени къщи, но могат също така да бъдат повлияни и от допълнение на извънредни възможности, идентични на тези, които вече обмисляме. Например в едно проучване лекари прочели за лекарство X и след това ги попитали дали биха предписали лекарството на пациент с остеопороза.^[12] Лекарите явно решили, че лекарството си струва, защото само 28 процента избрали да не го предпишат. Но когато попитали друга група лекари дали биха предписали лекарство X или също толкова ефективното лекарство Y на пациент със същото заболяване, 48 процента предпочели да не предписват нищо. Явно добавянето на още едно също толкова ефективно лекарство в списъка с възможностите затруднило лекарите да направят избора си между двете лекарства и накарало много от тях да не предписват нищо. Ако някога се хванете, че казвате: «Толкова ми е трудно да избира между тези два филма, че май просто ще си остана у дома и вместо това ще гледам репортажите от мача», тогава знаете защо лекарите са допуснали грешката.^[13]

Едно от най-коварните неща на сравнението «едно до друго» е, че ви кара да обръщате внимание на всяко качество, по което се различават възможностите, които сравняваме.^[14] Вероятно съм прекарал най-нещастните часове от живота си в магазини, в които съм имал намерение да се отбия за петнайсет минути. Спирам в търговския център на път за пикника, паркирам колата, втурвам се вътре и очаквам да се появя отново няколко минути по-късно с модерен цифров фотоапарат в джоба. Но когато стигам до «Супер Мега Големия Гигантски Свят на Камерите на Боб Откачалката» се натъквам на стряскащо богат избор от модерни малки цифрови фотоапарати, които се различават по всевъзможни качества. Върху някои от тези качества бих се замислил дори и на витрината да имаше изложена само една-единствена камера («Тази е достатъчно лека, за да си я нося в джоба на ризата.»), върху други изобщо не бих се замислил, ако разликите между различните фотоапарати не бяха приковали вниманието ми («Олимпус» има компенсация на светкавицата, а «Никон» няма. Между другото, какво означава компенсация на светкавицата?«).

Защото сравненията „едно до друго“ ме карат да се замисля върху всички качества, по които се различават фотоапаратите и накрая започвам да се чудя за неща, за които всъщност не ми пука, но само така мога да различа един фотоапарат от друг.^[15] Например какви качества ще търсите, ако искате да си купите нов речник? В едно проучване на хора дали възможност да наддават за речник, който бил в идеално състояние и съдържал 10 000 думи, средно наддаването стигнало до 24 долара. На други хора дали възможност да наддават за речник със скъсана подвързия, който съдържал 20 000 думи и средно наддаването стигнало до 20 долара. Но когато на трета група хора било разрешено да сравнят двата речника един до друг, те дали 19 долара за малкия речник в перфектно състояние и 27 долара за скъсания голям речник. Явно хората се вълнували от състоянието на корицата и обърнали внимание на броя думи, който съдържал речника, чак когато ги сравнили един до друг и това привлякло вниманието им.

СРАВНЕНИЕ И НАСТОЯЩНОСТ

Нека се отдръпнем крачка назад за миг и да се запитаме какво значение имат всички факти за сравнението относно способността ни да си представяме бъдещи чувства. Фактите са следните: (а) стойността се определя чрез сравнението на две неща едно с друго; (б) има повече от един вид сравнение, което можем да направим във всеки даден момент; (в) можем да оценим нещо повече, когато направим един вид сравнение, отколкото когато направим друг вид сравнение. Тези факти предполагат, че ако искаме да предвидим как нещо ще ни накара да се чувстваме в бъдеще, *трябва* да помислим какъв вид сравнение ще направим в бъдеще, а *не* какъв вид сравнение правим в настоящето. За жалост, понеже правим сравнения, без дори да помислим за тях („Боже, кафето е станало толкова скъпо!“ и „Няма да платя двойно, за да гледам този концерт“), рядко отчитаме факта, че сравненията, които правим в момента, може да нямат нищо общо със сравненията, които ще правим после.^[16] Накарали доброволци в едно проучване да седнат на една маса и да предвидят колко ще им хареса да ядат картофен чипс след няколко минути.^[17] Част от доброволците видели на масата плик с картофен чипс и шоколад, други видели плик с картофен чипс и консерва сардини. Повлияло ли наличието на тези

допълнителни храни върху предвижданията на доброволците? Много ясно. Доброволците, естествено, сравнили картофения чипс с допълнителната храна и предвидили, че чипсът ще им хареса *повече* в сравнение със сардините, отколкото в сравнение с шоколада. Но сгрешили. Защото когато доброволците наистина *изяли* картофения чипс, сардините и шоколада, които били на масата, не оказали *никакво влияние* върху наладата от чипса. В края на краищата, когато устата на човек е пълна със солени, хрупкави, мазни картофки, друг хранителен продукт, който случайно се е озовал върху масата, се оказва ирелевантен — точно както човекът, с когото можете да правите любов е ирелевантен, когато сте наред любовна игра с някой друг. Това, което доброволците не осъзнали, било, че сравнението, което направили, докато си представяли как ядат чипс („Разбира се, чипсът си го бива... но шоколадът е много по-готин“), не били сравненията, които щели да направят, когато наистина дъвчели парче от него.

Повечето от нас са имали подобни преживявания. Сравняваме малките елегантни тонколони с огромни правоъгълни колони, забелязваме акустичната разлика и купуваме издутите чудовища. За съжаление, никога повече няма да забележим акустичната разлика, защото занесем ли чудовищните колони веднъж у дома, няма да сравняваме звука им със звука на колоните, които сме чули преди седмица в магазина, но ще сравняваме ужасната им ръбатост с останалото от изтънчения ни, елегантен и вече съсипан интериор. Или пък пътуваме до Франция, срещаме двойка от родния ни град и мигновено се сприятеляваме, защото в сравнение с всичките тези французи, които ни мразят, когато не се опитваме да говорим езика им и ни намразват дори още повече, когато пробваме да го говорим, съгражданите ни изглеждат изключително сърдечни и интересни. Очаровани сме, че сме открили тези нови приятели и очакваме и в бъдеще да ги харесваме толкова много, колкото и в настоящия момент. Но когато ги поканим на вечеря месец след като сме се върнали у дома, с изненада откриваме, че новите ни приятели са доста скучни и съдържани в сравнение с обичайните ни приятели и че ние дори толкова не ги харесваме, че могат спокойно да кандидатстват за френско гражданство. Грешката ни не е, че сме обикаляли Париж с двойка досадници от нашия град, а че не сме могли да осъзнаем, че сравнението, което правим в настоящето („Лиза и Уолтър се толкова

по-готини от келнера в Льо Гранд Колбер“), не е сравнението, което бихме направили в бъдеще („Лиза и Уолтър не са толкова готини като Тони и Дан“). Същият принцип обяснява защо харесваме нови неща, когато ги купим и малко след това спираме да ги харесваме. Когато тръгнем да си купуваме нови слънчеви очила, естествено, сравняваме модерните стилни очила в магазина със старомодните, които стоят на носа ни. Затова си купуваме нови и пъхаме старите в чекмеджето. Но след като ги поносим няколко дни, преставаме да сравняваме новите очила със старите и — сецат се, нали? Радостта, която сравнението предизвиква, се изпарява.

Фактът, че правим различни сравнения по различно време — без изобщо да осъзнаваме, че го правим — ни помага да си обясним някои иначе озадачаващи загадки. Икономисти и психолози са доказали, че хората очакват загубата на един долар да им окаже по-голямо въздействие, отколкото спечелването на един долар, именно поради това повечето от нас биха отказали да заложат на нещо, което ни дава 85 процента шанс да удвоим спестяванията си и 15 процента да ги загубим.^[18] Твърде вероятната възможност за голяма печалба не може да компенсира малката възможност за голяма загуба, защото смятаме, че загубите са по-въздействащи от равните по големина печалби. Но това, какво мислим за загубата или печалбата, често зависи от сравнението, което правим. Например колко струва „Мазда Миата“ 1993? Според застрахователната ми компания верният отговор за тази година е около 2000 долара. Но като собственик на „Мазда Миата“ 1993 мога да ви гарантирам, че ако искате да купите моята сладка малка количка с всичките ѝ чудни вдлъбнатинки и пакостливи тракания само за 2000 долара, ще ви се наложи да изтръгнете ключовете от вкочанените ми мъртви ръце. Освен това ви гарантирам, че ако я видите, ще си помислите, че за 2000 долара трябва да ви дам не само колата и ключовете, но трябва да метна вътре колелото, косачката и доживотния си абонамент за списание „Атлантик“. Защо се разминаваме за истинската цена на маздата ми? Защото вие бихте приели сделката като потенциална далавера („Колко по-щастлив ще бъда, ако се сдобия с тази кола в сравнение с това как се чувствам сега?“), а аз на своя страна бих мислил за потенциалната загуба („Колко по-щастлив ще се чувствам, ако загубя тази кола, в сравнение със сега?“).^[19] Аз ще искам да бъда компенсиран за това, което

очаквам да бъде силно въздействаща загуба, но вие няма да искате да ме компенсирате, защото ще очаквате не толкова силно въздействаща печалба. Това, което ще пропуснете да осъзнаете, е, че когато веднъж се сдобие с колата, нагласата ви ще се промени и ще направите същото сравнение, което аз правя в момента и тогава колата ще си струва всяко пени, което сте платили за нея. Това, което аз пропускам да осъзная, е, че когато вече не притежавам колата, моята нагласа ще се промени и аз ще правя същото сравнение, което вие правите в момента и ще бъда щастлив от сделката, защото, в края на краищата, аз никога *не бих платил* 2000 долара за кола подобна на тази, която току-що съм продал. Причината, поради която сме на различни мнения за цената и наум се съмняваме в акъла и бащинството на другия е, че нито един от нас не си дава сметка, че подобни сравнения, които естествено правим като продавачи и купувачи не са същите сравнения, които естествено ще направим, когато станем собственици и бивши собственици.^[20] С две думи сравненията, които правим, оказват огромно влияние върху чувствата ни и когато пропуснем да си дадем сметка, че сравненията, които правим днес не са сравненията, които ще правим утре, ние предсказуемо подценяваме колко различно ще се чувстваме в бъдещето.

[1] G. F. Loewenstein and D. Prelec, „Preferences for Sequences of Outcomes“, *Psychological Review* 100: 91–108 (1993). — Б.пр. ↑

[2] D. Kahneman and A. Tversky, „Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk“, *Econometrica* 47: 263–91 (1979). — Б.пр. ↑

[3] J. W. Pratt, D. A. Wise, and R. Zeckhauser, „Price Differences in Almost Competitive Markets“, *Quarterly Journal of Economics* 93: 189–211 (1979); A. Tversky and D. Kahneman, „The Framing of Decisions and the Psychology of Choice“, *Science* 211: 453–58 (1981); R. H. Thaler, „Toward a Positive Theory of Consumer Choice“, *Journal of Economic Behavior and Organization* 1: 39–60 (1980). — Б.пр. ↑

[4] R. H. Thaler, „Mental Accounting Matters“, *Journal of Behavioral Decision Making* 12: 183–206 (1999). — Б.пр. ↑

[5] R. B. Cialdini et al., „Reciprocal Concessions Procedure for Inducing Compliance: The Door-in-the-Face Technique“, *Journal of Personality and Social Psychology* 31: 206–15 (1975). Има и други мнения — вж. J. P. Dillard, „The Current Status of Research on Sequential-

Request Compliance Techniques“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 17: 283–88 (1991). — Б.пр. ↑

[6] D. Kahneman and D. T. Miller, „Norm Theory: Comparing Reality to Its Alternatives“, *Psychological Review* 93: 136–53 (1986). — Б.пр. ↑

[7] O. E. Tykocinski and T. S. Pittman, „The Consequences of Doing Nothing: Inaction Inertia as Avoidance of Anticipated Counterfactual Regret“, *Journal of Personality and Social Psychology*. 607–16 (1998); and O. E. Tykocinski, TS. Pittman, and E. E. Tuttle Inaction Inertia: Forgoing Future Benefits as a Result of an Initial Failure to Act, *Journal of Personality and Social Psychology* 68: 793–803 (1995). — Б.пр. ↑

[8] D. Kahneman and A. Tversky, „Choices, Values, and Frames“, *American Psychologist* 39: 341–50 (1984). — Б.пр. ↑

[9] Калифорнийско вино. — Б.пр. ↑

[10] I. Simonson and A. Tversky, «Choice in Context: Tradeoff Contrast and Extremeness Aversion», *Journal of Marketing Research* 29: 281–95 (1992). — Б.пр. ↑

[11] R. B. Cialdini, *Influence: Science and Practice* (Glenview, Hi.: Scott, Foresman, 1985). — Б.пр. ↑

[12] D. A. Redelmeier and E. Shark, «Medical Decision Making in Situations That Offer Multiple Alternatives», *JAMA: Journal of the American Medical Association* 273: 302–5 (1995). — Б.пр. ↑

[13] S. S. Iyengar and M. R. Lepper, «When Choice Is Demotivating: Can One Desire Too Much of a Good Thing?» *Journal of Personality and Social Psychology* 79: 995–1006 (2000); и B. Schwartz, «Self-Determination: The Tyranny of Freedom», *American Psychologist* 55: 79–88 (2000). — Б.пр. ↑

[14] A. Tversky, S. Sattath, and P. Slovic, „Contingent Weighting in Judgment and Choice“, *Psychological Review* 95: 371–84 (1988). — Б.пр. ↑

[15] C. K. Hsee et al. „Preference Reversals Between Joint and Separate Evaluations of Options: A Review and Theoretical Analysis“, *Psychological Bulletin* 125: 576–90 (1999). — Б.пр. ↑

[16] J. R. Priester, U. M. Dholakia, and M. A. Fleming, „When and Why the Background Contrast Effect Emerges: Thought Engenders Meaning by Influencing the Perception of Applicability“, *Journal of Consumer Research* 31: 491–501 (2004). — Б.пр. ↑

[17] K. Myrseth, C. K. Morewedge, and D. T. Gilbert, unpublished raw data, Harvard University, 2004. — Б.п.р. ↑

[18] D. Kahneman and A. Tversky, „Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk“, *Econometrica* 47: 263–91 (1979); A. Tversky and D. Kahneman, „The Framing of Decisions and the Psychology of Choice“, *Science* 211: 453–58 (1981); and A. Tversky and D. Kahneman, „Loss Aversion in Riskless Choice: A Reference-Dependent Model“, *Quarterly Journal of Economics* 106: 1039–61 (1991). — Б.п.р. ↑

[19] D. Kahneman, J. L. Knetsch, and R. H. Thaler, „Experimental Tests of the Endowment Effect and the Coase Theorem“, *Journal of Political Economy* 98: 1325–48 (1990); and D. Kahneman, J. Knetsch, and R. H. Thaler, „The Endowment Effect, Loss Aversion, and Status Quo Bias“, *Journal of Economic Perspectives* 5: 193–206 (1991). — Б.п.р. ↑

[20] L. van Boven, D. Dunning, and G. F. Loewenstein, „Egocentric Empathy Gaps Between Owners and Buyers: Misperceptions of the Endowment Effect“, *Journal of Personality and Social Psychology* 79: 66–76 (2000); and Z. Carmon and D. Ariely, „Focusing on the Foregone: How-Value Can Appear So Different to Buyers and Sellers“, *Journal of Consumer Research* 27: 360–70 (2000). — Б.п.р. ↑

НАТАГЪК

Историците използват думата настоящност, за да опишат склонността да се преценяват исторически фигури чрез прилагане на съвременни стандарти. Колкото и да ненавиждаме расизма и сексизма, тези „изми“ едва наскоро са били приети за позорни в морално отношение, и затова да осъждаме Томас Джеферсън, че имал роби или Зигмунд Фройд, че подценявал жените е малко като да арестуваме някого днес, задето е карал без колан през 1923 г. Въпреки това, изкушението да гледаме на миналото през обектива на настоящето е напълно непреодолимо. Както президентът на Американското историческо дружество отбелязва: „Няма готово решение за настоящността; оказва се, че е много трудно да се излезе от съвремието.“^[1] Добрата новина е, че повечето от нас не са историци и затова няма нужда да се тревожим и да търсим точно този изход. Лошата новина е, че всички ние сме футуристи и настоящността се превръща в още по-голям проблем, когато хората гледат напред, вместо назад. Защото предвижданията за бъдещето се правят с настоящето и неизбежно са повлияни *от* настоящето. Начинът, по който се чувстваме в момента („Толкова съм гладен“) и начина, по който мислим в момента („Големите тонколони звучат по-добре от малките“), оказва необичайно силно влияние върху начина, по който си мислим, че ще се чувстваме после. Тъй като времето е толкова хлъзгаво понятие, сме склонни да си представяме бъдещето като леко изкривено настояще и затова нашите въображаеми утрешни дни неизбежно изглеждат като леко изкривени варианти на днес. Реалността на момента е толкова осезаема и въздействаща, че държи въображението в неотлъчна орбита, от която то никога не може напълно да се освободи. Настоящността се случва, защото пропускаме да осъзнаем, че бъдещето ни „аз“ няма да гледа на света по начина, по който ни изглежда на нас сега. Както след малко ще научим, тази основна неспособност да погледнем през перспективата на човека, на когото ще се случи остатък от живота ни, е най-коварният проблем, на който може да се натъкне един футурист.

[1] L. Hunt, „Against Presentism“, Perspectives 40 (2002). — Б.пр. ↑

ПЕТА ЧАСТ
РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ^[1]

ОСМА ГЛАВА

ВЪНШНИЯТ БЛЯСЪК НА РАЯ

*„Защото няма нищо, добро или лошо,
което да не е направено такова от нашето
мислене.“*

Шекспир,
„Хамлет“^[2]

Забравете йога. Забравете липосукцията. И забравете добавките на билкова основа, които обещават да подобрят паметта ви, да оправят настроението ви, да намалят талията ви, да възстановят косата ви, да удължат любовния ви акт. Ако искате да бъдете здрави и щастливи, трябва да опитате нова техника, която има силата да превръща сърдити, ниско платени хора, каквито сте в момента, в дълбоко удовлетворени, просветени индивиди, каквито винаги сте се надявали да бъдете. Ако не ми вярвате, тогава прочетете признанията на някои хора, които са я пробвали:

*„Толкова по-добре съм физически, финансово,
душевно и в почти всяко друго отношение“ (Дж. Р, Тексас).*

„Великолепно преживяване“ (М. Б. Луизиана).

*„Никога не съм ценил другите толкова, колкото сега“
(К. Р, Калифорния).*

Кои са тези доволни клиенти и за каква чудодейна техника говорят? Джим Райт, бивш говорител на Долната камара на конгреса на САЩ, направи изказването си, след като извърши шейсет и девет нарушения на етичния кодекс и беше принуден да се оттегли най-позорно. Морийс Бикам, бивш затворник, направи коментара си малко преди да бъде освободен от затвора в Луизиана, където беше лежал

трийсет и седем години за това, че се е защитил срещу член на Ку Клукс Клан, който го прострелял. И Кристофър Рийв, зашеметяващата звезда от „Супермен“, направи изказването си, след като падане от кон го остави парализиран от врата надолу, неспособен да диша без помощта на вентилатор. Поуката от историята? Ако искате да бъдете щастливи, здрави, богати и мъдри, оставете разтворимите витамини и пластичните операции и вместо това опитайте публично унижение, несправедливо лишаване от свобода или парализа на четирите крайника.

Аха. Точно така. Наистина ли трябва да вярваме, че хората, които губят работата си, свободата си или подвижността си, се усъвършенстват по някакъв начин от сполетялата ги трагедия? Ако ви се струва крайно невероятно, да знаете, че не сте единствен. Поне в продължение на един век психолозите твърдят, че ужасните събития — например да преживееш смъртта на любим човек или да станеш жертва на жестоко престъпление — вероятно оказват огромно, опустошително и трайно влияние върху хората, които са ги преживели.

[3] Затова на хора, които нямат потресаващи реакции в резултат на подобни събития, понякога им се поставя диагноза за наличието на патологично състояние, известна като „отсъствие на тъга“. Но скорошни изследвания показват, че общоприетата представа е погрешна, че отсъствието на тъга е съвсем нормално и че вместо да бъдем крехки цветя, каквито ни изкарва психологията в продължение на сто години, повечето хора сме изненадващо издръжливи на травми. Загубата на родител или съпруг обикновено е тъжна и често пъти трагична и би било извратено да твърдим нещо друго. Но факт е, че докато повечето опечалени хора са доста тъжни за известно време, много малко изпадат в клинична депресия и повечето преживяват сравнително ниски нива на сравнително краткотрайно страдание.^[4]

Макар че повече от половината население на Съединените щати е преживяло травма като изнасилване, физическо посегателство или природно бедствие, само малка част от хората развиват някаква форма на посттравматична патология или имат нужда от професионална помощ.^[5] Както група изследователи отбелязали: „Издържливостта често е най-широко наблюдаваното следствие след подлагане на потенциално травматично преживяване.“^[6] Наистина, изследвания на хора, преживели сериозни травми показват, че голяма част от тях се

справят доста добре и значителен дял твърдят, че живота им се е *подобрил* от преживяването.^[7] Знам, знам. Звучи подозрително като заглавие на кънтри песен, но фактът е, че повечето хора се справят много добре, когато нещата тръгнат много зле.

Щом сме толкова издръжливи, защо подобни статистики са толкова изненадващи? Защо на повечето от нас им е трудно да повярват, че някога бихме могли да смятаме живот, прекаран зад решетките, за „великолепно преживяване“^[8] или да гледаме на парализата като на „уникална възможност“, която дава „нова посока“^[9] на живота ни? Защо повечето от нас поклащат глави невярващо, когато спортист, който е прекарал няколко тежки години на химиотерапия, ни казва, че „Не бих променил нищо“^[10], или когато напълно парализирал се музикант твърди: „Ако трябваше да преживея всичко отново, бих искал да се случи по същия начин“^[11], или когато хора с парализирани два или четири крайника ни казват, че се чувстват толкова щастливи, колкото и всички останали?^[12] Твърденията на хора, преживели подобни събития, изглеждат наистина необичайни на тези от нас, които могат само да си представят подобни събития — и все пак, кои сме ние да спорим с хората, които наистина знаят какво е?

Фактът е, че отрицателните събития наистина оказват ефект върху нас, но не чак толкова силен и не чак толкова дълготраен, колкото ние очакваме.^[13] Когато накарат хора да предвидят как ще се чувстват, ако си загубят работата или романтичния партньор, ако кандидатът им изгуби важни избори или отборът им изгуби важен мач, ако се провалят на интервю, пропаднат на изпит, загубят състезание, те винаги надценяват колко ужасно ще се чувстват и колко дълго ще се чувстват ужасно.^[14] Здравите хора са готови да платят много повече, за да не се превърнат в инвалиди, отколкото инвалидите са готови да платят, за да оздравеят отново, защото здравите хора подценяват колко щастливи са хората с увреждания.^[15] Учените отбелязват: „Хронично болните и пациентите с увреждания по принцип ценят живота си в даденото здравословно състояние повече, отколкото хипотетични пациенти, които си представят, че са в тяхното положение.“^[16] Наистина, здравите хора си представят, че осемдесет и три болестни състояния биха били „по-зле от смъртта“ и въпреки това хората, които действително се намират в тези състояния, рядко посягат на живота си.

[17] Щом отрицателните събития не ни засягат толкова силно, колкото очакваме, тогава защо очакваме да го направят? Ако разбитите сърца и бедствията се оказват скрити благословии, тогава защо маскировката им е толкова убедителна? Отговорът е, че човешкият ум е склонен да използва *неяснотата* — и ако този израз ви се вижда неясен, продължавайте да четете и ме оставете да го изясня.

[1] Рационализация — Актът да направиш нещо да бъде или да изглежда разумно. — Б.пр. ↑

[2] Уилям Шекспир, „Трагедии“, превод Валери Петров, „Народна култура“, 1973 г. — Б.пр. ↑

[3] С. В. Wortman and R. C. Silver, „The Myths of Coping with Loss“, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 57: 349–57 (1989); G. A. Bonanno, „Loss, Trauma, and Human Resilience: Have We Underestimated the Human Capacity to Thrive After Extremely Aversive Events?“ *American Psychologist* 59: 20–28 (2004); and C. S. Carver, „Resilience and Thriving: Issues, Models, and Linkages“, *Journal of Social Issues* 54: 245–66(1998). — Б.пр. ↑

[4] G. A. Bonanno and S. Kaltman, „Toward an Integrative Perspective on Bereavement“, *Psychological Bulletin* 125: 760–76 (1999); and G. A. Bonanno et al., „Resilience to Loss and Chronic Grief: A Prospective Study from Preloss to 18-Months Postloss“, *Journal of Personality and Social Psychology* 83: 1150–64 (2002). — Б.пр. ↑

[5] E. J. Ozer et al., „Predictors of Posttraumatic Stress Disorder and Symptoms in Adults: A Metaanalysis“, *Psychological Bulletin* 129:5273 (2003). — Б.пр. ↑

[6] G. A. Bonanno, C. Rennie, and S. Dekel, „Self-Enhancement Among High-Exposure Survivors of the September 11th Terrorist Attack: Resilience or Social Maladjustment?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 88: 984–98 (2005). — Б.пр. ↑

[7] R. G. Tedeschi and L. G. Calhoun, „Posttraumatic Growth: Conceptual Foundations and Empirical Evidence“, *Psychological Inquiry* 15: 1–18 (2004); P. A. Linley and S. Joseph, „Positive Change Following Trauma and Adversity: A Review“, *Journal of Traumatic Stress* 17: n-21 (2004) and C. S. Carver, „Resilience and Thriving: Issues, Models, and Linkages“, *Journal of Social Issues* 54: 245–66 (1998). — Б.пр. ↑

[8] K. Sack, „After 37 Years in Prison, Inmate Tastes Freedom“, New York-Times, n January 1996, 18. — Б.пр. ↑

[9] C. Reeve, Ohio State University commencement speech, 13 June 2003. — Б.пр. ↑

[10] D. Becker, „Cycling Through Adversity: Ex-World Champ Stays on Cancer Comeback Course“, USA Today, 22 May 1998, 3C. — Б.пр. ↑

[11] R. G. Tedeschi and L. G. Calhoun, Trauma and Transformation: Growing in the Aftermath of Suffering (Sherman Oaks, Calif: Sage, 1995), I. — Б.пр. ↑

[12] R. Schulz and S. Decker, „Long Term Adjustment to Physical Disability: The Role of Social Support, Perceived Control, and Self-Blame“, Journal of Personality and Social Psychology 48: 1162–72 (1985); C. B. Wortman and R. C. Silver, „Coping with Irrevocable Loss“, in Cataclysms, Crises, and Catastrophes: Psychology in Action, ed. G. R. Vanden Bos and B. K. Bryant (Washington, D.C.: American Psychological Association, 1987), 185-235; and P. Brickman, D. Coates, and R. J. Janoff-Bulman, „Lottery Winners and Accident Victims: Is Happiness Relative?“, Journal of Personality and Social Psychology 36; 917–27 (1978). — Б.пр. ↑

[13] S. E. Taylor, „Adjustment to Threatening Events: A Theory of Cognitive Adaptation“, American Psychologist 38: 1161–73 (1983). — Б.пр. ↑

[14] D. T. Gilbert, E. Driver-Linn, and T. D. Wilson, „The Trouble with Vronsky: Impact Bias in the Forecasting of Future Affective States“, in The Wisdom in Feeling: Psychological Processes in Emotional Intelligence, ed. L. F. Barrett and P. Salovey (New York: Guilford Press, 2002), 114-43; и T. D. Wilson and D. T. Gilbert, „Affective Forecasting“, in Advances in Experimental Social Psychology, ed. M. Zanna, vol. 35 (New York: Elsevier, 2003). — Б.пр. ↑

[15] D. L. Sackett and G. W. Torrance, „The Utility of Different Health States as Perceived by the General Public“, Journal of Chronic Disease 31: 697–704 (1978); P. Dolan and D. Kahneman, „Interpretations of Utility and Their Implications for the Valuation of Health“ (unpublished manuscript, Princeton University, 2005); и J. Riis et al. „Ignorance of Hedonic Adaptation to Hemo-Dialysis: A Study Using Ecological Momentary Assessment“, Journal of Experimental Psychology: General 134: 3–9 (2005). — Б.пр. ↑

[16] P. Menzela et al., „The Role of Adaptation to Disability and Disease in Health State Valuation: A Preliminary Normative Analysis“, *Social Science & Medicine* 55: 2149–58 (2002). — Б.пр. ↑

[17] P. Dolan, „Modelling Valuations for Euro Qol Health States“, *Medical Care* 11: 1095–1108 (1997). — Б.пр. ↑

СТИГА ДРАЗНЕНЕ

Единственото по-трудно нещо от това да намериш игла в купа сено е да намериш игла на игленика. Когато един обект е обграден от подобни обекти, той естествено се слива с тях, а когато е обграден от различни обекти, естествено изпъква. Погледнете фигура 16. Ако имате часовник, който отчита стотни от секундата, ще откриете, че можете да откриете буквата „О“ в горната таблица (когато е обградена от числа) малко по-бързо, отколкото можете да я откриете в долната таблица (където е обградена от други букви). И е съвсем логично, защото е по-трудно да се открие буква сред букви, отколкото буква сред числа. И въпреки това, ако ви бях накарал да търсите „нула“ вместо „буквата О“, щяхте да я намерите малко по-бързо в долната таблица, отколкото в горната таблица 16. Повечето от нас си мислят, че основна сетивна способност като зрението може да се обясни най-добре чрез устройството ѝ, и ако искаме да разберем как действа, ще е най-добре да научим какво е яркост, контраст, пръчици, колбички, зрителни нерви, ретини и тем подобни. Но дори и да научите всичко за физичните свойства на редовете, показани на фигура 16 и всичко, което трябва да се знае за анатомията на човешкото око, пак няма да сте в състояние да обясните защо човек може да открие кръга по-бързо в един случай, отколкото в друг, освен ако не сте наясно какво въпросният човек си мисли, че означава кръгът.

1	5	9	3	1	5	4	4	2	9
6	8	4	2	1	6	2	2	3	3
9	2	7	6	9	7	5	5	1	1
5	3	7	2	7	6	2	7	8	9
3	7	5	9	6	8	8	2	9	8
4	8	3	1	2	1	6	8	1	8
4	3	4	2	3	9	1	7	0	9
6	2	4	1	8	6	7	5	2	3
7	6	4	2	9	6	5	4	4	5
9	5	2	3	6	7	8	4	5	3

L	G	V	C	L	G	E	E	P	V
I	T	E	P	L	I	P	P	C	C
V	Q	R	I	V	R	G	G	L	L
G	C	R	P	R	I	P	R	T	V
C	R	G	V	I	T	T	P	V	T
E	T	C	L	P	L	I	T	L	T
E	C	E	P	C	V	L	R	O	V
I	P	E	L	T	I	R	G	P	C
R	I	E	P	V	I	G	E	E	G
V	G	Q	C	I	R	T	E	G	C

Фигура 16.

Значенията се важни дори и за най-основните психологични процеси и докато този факт може да изглежда повече от очевидно на хора като мен и вас, незнанието на този повече от очевиден факт пратило психолозите да гонят михаля в продължение на близо трийсет години и те така и си останали с празни ръце. През по-голямата част на втората половина на ХХ век, експериментаторите сред психолозите засичали времето на плъхове, докато те тичали из лабиринти и наблюдавали гълъби как кълват лостове, понеже вярвали, че най-добрият начин да разберат нечие поведение бил да отбележат връзката между стимула и реакцията на даден организъм на стимула. Като внимателно измервали какво прави даден организъм под въздействието на конкретен стимул, като светлина, звук, парче храна, психолозите се надявали да разработят наука, която да свързва видими стимули с видимо поведение, без да се стига до използването на смътни и неясни понятия като *значение* за връзка помежду им. Уви, този наивен проект бил обречен на провал още в самото начало, защото, докато плъховете и гълъбите можели да реагират на стимули, и то такива, каквито им се *представят* в реалния свят, хората реагират на стимули такива,

каквито им се *представят* в ума им. Обективните стимули в света създават субективни стимули в ума и именно на тези субективни стимули реагират хората. Например средните букви в двете думи на фигура 17 са физично идентични стимули (честна дума, собственоръчно ги копнах и пейстнах) и въпреки това повечето английско говорещи реагират на тях по различен начин — защото единият представлява буквата „Н“, а другият представлява буквата „А“. Всъщност по-точно би било да кажем, че единият е буквата „Н“, а другият е буквата „А“, защото отъждествяването на мастилена заврънкулка не е свързано толкова с това как обективно е построена, отколкото с това как ние *субективно я възприемаме*. Две вертикални линии с една напречна *означават* едно, когато са между „Г“ и „Е“ и *означават* друго нещо, когато са между „С“ и „Т“ и едно от многото неща, по които се различаваме от плъховете и гълъбите е, че реагираме на *значенията* на подобни стимули, а не на самите стимули. Именно поради това на баща ми може да му се размине, ако ме нарече „драскач“, но на вас няма да ви се размине.

РАЗЯСНИТЕЛНИ ОБЕКТИ

Повечето стимули са неясни — иначе казано, могат да означават повече от едно нещо — и интересният въпрос е как ги *разясняваме* — иначе казано, как разбираме кой от многото значения на стимула да разберем в дадена ситуация. Изследванията показват, че в това отношение от особена важност са *контекст, честота и новост*.

ТНЕ
САТ

Фигура 17. Средният графичен запис има различно значение в различен контекст (*The*, англ., определителен член; *Cat*, англ., котка)

Относно контекста. Думата *bank* има две значения на английски: „място, където се държат пари“ и „земята от двете страни на река“. При все това ние никога не бъркаме значението ѝ в изречения от сорта на *The boat ran into the bank* („Лодката се удари в брега“) или *The robber ran into the bank* („Обирджията нахлу в банката“), защото думите *boat* и *robber* осигуряват контекст, който ни казва кое от двете значения на *bank* трябва да разберем във всеки един от случаите.

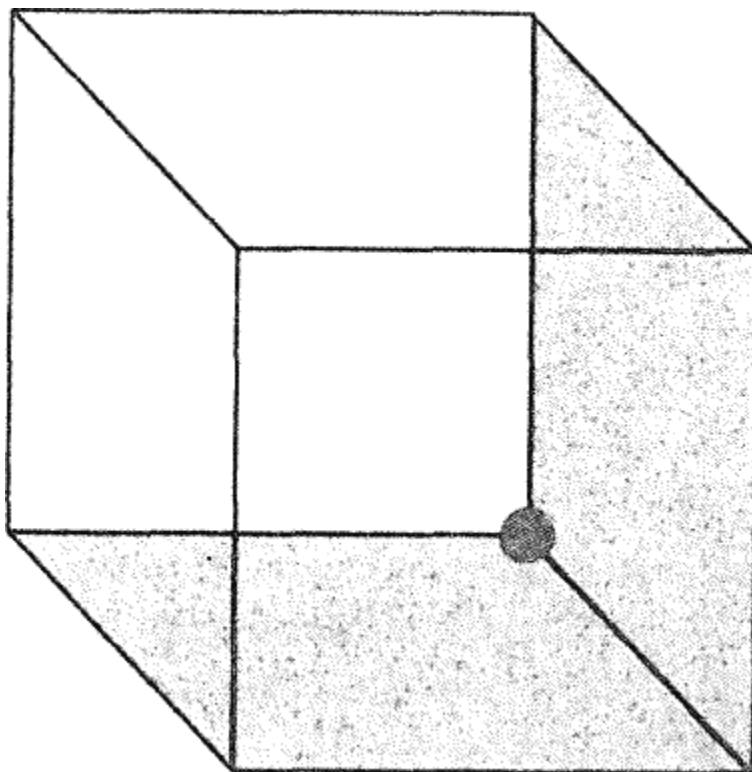
Относно честотата. Натъкванията в миналото на даден стимул ни дават информация за кое от значенията му трябва да се хванем. Например служител, който отпуска заеми вероятно би изтълкувал изречението *Don't run into the bank* (Може да означава и „Не въвличай банката в дългове“) като предупреждение как да си върши работата, а не като разумен съвет как да кара лодки, защото през един типичен ден служителят по заемите чува думата *bank* се използва много по-често във финансовото ѝ, а не в морското значение.

Относно новостта. Дори лодкар най-вероятно ще изтълкува, че изречението *Don't run into the bank* се отнася за финансова институция, а не за край на река, ако скоро е видял обява за сейфове в трезор и

затова финансовото значение на bank още е в ума му. Тъй като говоря за банки в този параграф, готов съм да се обзаложа, че изречението *She put a check in the box* ви кара да създадете въображаем образ на някого, който поставя парче хартия в някакъв съд, а не въображаем образ на някого, който отбелязва с кръстче отговор във въпросник. (Готов съм също така да предположа, че вашето тълкуване на предишното заглавие зависи от това дали скоро вас са ви дразнили, или вие сте дразнили.)

За разлика от плъховете и гълъбите ние реагираме на значения — и контекст, честота и новост са три от факторите, които определят кое значение ще разберем, когато се натъкнем на неясен стимул. Но има още един също толкова важен и интересен фактор. Подобно на плъховете и гълъбите всеки от нас предпочита, желае и се нуждае. Не сме просто наблюдатели на света, а инвеститори в него и често пъти *предпочитаме* неясният стимул да означава едно вместо друго. Разгледайте рисунката на куб на фигура 18. Този обект (наречен Кубът на Некер, в чест на един швейцарски кристалограф, който го открил през 1832 г.) е по същина неясен и можете сами да си го докажете, като просто се вгледате в него за няколко секунди. Първоначално кубът сякаш седи на едната си страна и имате усещането, че гледате куб, който се намира *срещу* вас. Точката е вътре в куба, там, където се срещат задната и долната стена. Но ако се загледате достатъчно дълго, рисунката изведнъж се променя и кубът изглежда така, сякаш седи върху дъното си и имате усещането, че го гледате отгоре, а той се намира *под* вас. Сега точката е кацнала в горния десен ъгъл на куба. Тъй като рисунката има две еднакво смислени тълкувания, мозъкът ви радостно превключва ту на едното, ту на другото и вие кротко се забавлявате, докато накрая не ви се завие свят и не паднете на земята. Но какво, ако едно от тези значения беше по-добро от другото? Или иначе казано, ако вие *предпочитате* едно от двете тълкувания на този обект? Експерименти показват, че когато субекти биват възнаградени за това, че са видели куба срещу тях или под тях, ориентацията, за която са получили награда, започва да „изскача“ по-често и мозъците им „задържат“ на това тълкувание, без да превключват.^[1] С други думи, когато мозъкът ви има свободата да тълкува даден стимул по повече от един начин, той е склонен да го тълкува по начина, по който му се *иска*, което означава, че вашите предпочитания влияят на

тълкуването на стимулите по същия начин, по който контекстът, честота и новостта.

Фигура 18. Ако се вгледате продължително в Куба на Некер, ще ви се стори, че той променя ориентацията си.

Този феномен не се ограничава до тълкуването на странни рисунки. Например защо се смятате за талантлив човек? (Стига де. Знаете, че съм прав.) За да отговорят на този въпрос, изследователи накарали група доброволци (определители) да напишат собственото си определение за *талантлив* и после да оценят таланта си, като се водят от дефиницията.^[2] После на друга група доброволци (неопределители) били дадени определенията, които първата група била написала и ги накарали да оценят собствения си талант, като се водят от дефиницията. Интересното е, че определителите се оценили като по-талантливи от неопределителите. Понеже на определителите била дадена свободата да определят значението на думата *талантлив* по начин, по който искат, те я определили точно по начина, по който искали — а именно чрез някаква дейност, в която случайно били много добри („Мисля, че талант обикновено се свързва с *изключителни артистични постижения* като например картината, която току-що

довърших“ или „Талант означава способност, с която се раждаш, като това да си много по-силен от останалите. Да ви метна ли на земята сега?“). Определителите били способни да определят стандартите за таланта и неслучайно било по-вероятно те да отговорят на стандартите, които сами били поставили. Една от причините защо повечето от нас се мислят за талантиливи, дружелюбни, умни и откровени е, че тези думи са лексикални еквиваленти на Куба на Некер и човешкият мозък естествено използва неяснотата на всяка дума за собствено удовлетворение.

РАЗЯСНИТЕЛНО ПРЕЖИВЯВАНЕ

Разбира се, най-богатите източници на използвана неяснота не са думите, изреченията или формите, а обърканите, разноцветни, многоизмерни преживявания, от които е съставен колажът на всеки човешки живот. Ако Кубът на Некер има две възможни тълкувания и таланта има четиринайсет възможни тълкувания, тогава „напускам дома си“ или „болен на легло“, или „намерих си работа в пощата“ имат стотици или хиляди възможни тълкувания. Нещата, които ни се случват — женим се, отглеждаме дете, намираме си работа, напускаме Конгреса, отиваме в затвора, парализираме се — са много по-сложни от мастилена заврънкулка или цветен куб и тази сложност създава тонове неясноти, които просто плачат да бъдат използвани. Не е нужно да плачат много. Например казали на група доброволци в едно проучване, че ще ядат вкусна, но нездравословна мелба (мелбояди), а на останалите, че ще хапнат горчица, но полезно зеле (зелеяди).^[3] Преди обаче наистина да изядат тези храни, били накарани да оценят приликите на няколко храни, които включвали мелба, зеле и леберкез (който всеки сметнал за неядивен и нездравословен). Резултатите показали, че според мелбоядите леберкезът повече приличал на зелето, отколкото на мелбата. Защо? Защото поради някаква странна причина мелбоядите си мислели за храната от гледна точка на вкуса ѝ — и за разлика от зелето и леберкеза, сладоледът имал страхотен вкус. От друга страна зелеядите решили, че леберкезът си приличал повече със сладоледа, отколкото със зелето. Защо? Защото поради някаква странна причина зелеядите си мислели за храната от гледна точка на нейната *здравословност* — и за разлика от зелето, сладоледът и леберкезът са нездравословни. Странната причина всъщност не е толкова странна.

Както Кубът на Некер е едновременно срещу и под вас, сладоледът е едновременно много калоричен и вкусен, а зелето е едновременно здравословно и горчиво. Вашият мозък, моят мозък лесно прескачат назад-напред между различните начини на мислене за храната, защото ние само четем за тях. Но ако се каним да изядем едно от двете, мозъците ни автоматично ще използват неяснотата в същината на храната, за да ни позволят да мислим за нея по начин, по който ни харесва (вкусен десерт или хранителен зеленчук), вместо по начин, който не ни харесва (калоричен десерт и горчив зеленчук). Веднага щом *евентуалното* ни преживяване се превърне в *реално* преживяване — веднага щом хапнем великолепна пържола — мозъците ни се ангажират да търсят начини на мислене за преживяването, които ще ни помогнат да го харесаме.

Понеже преживяванията са неясни по същност, намирането на „положителна гледна точка“ към дадено преживяване често е толкова лесно, колкото да намериш „горна гледна точка“ на Куба на Некер и проучванията показват, че повечето хора го правят добре и често. Потребителите оценяват кухненски уреди по-положително, след като ги купят;^[4] хора, които си търсят работа, оценяват работата си по-положително, след като я приемат^[5] и студенти оценяват коледите си по-положително, след като бъдат приети в тях.^[6] Комарджии на конни състезания оценяват конете си по-положително, когато си тръгват от гишето за залагания, отколкото, когато се приближават към него,^[7] гласоподаватели оценяват кандидатите по-положително на излизане от изборните урни, отколкото на влизане.^[8] Тостер, филм, университет, кон, сенатор са супер, но когато станат *нашият* тостер, филм, университет, кон и сенатор стават веднага още по-готини. Подобни изследвания показват, че хората са доста умели в намирането на положителен начин, по който да гледат на нещата, станат ли веднъж тези неща техни.

[1] C. M. Solley and J. F. Santos, „Perceptual Learning with Partial Verbal Reinforcement“, *Perceptual and Motor Skills* 8: 183–93 (1958); и E. D. Turner and W. Bevan, „Patterns of Experience and the Perceived Orientation of the Necker Cube“, *Journal of General Psychology* 70: 345–52(1964). — Б.пр. ↑

[2] D. Dunning, J. A. Meyerowitz, and A. D. Holzberg, „Ambiguity and Self-Evaluation: The Role of Idiosyncratic Trait Definitions in Self-Serving Assessments of Ability“, *Journal of Personality and Social Psychology* 57: 1–9 (1989). — Б.пр. ↑

[3] C. K. Morewedge and D. T. Gilbert, unpublished raw data, Harvard University, 2004. — Б.пр. ↑

[4] J. W. Brehm, „Postdecision Changes in Desirability of Alternatives“, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 52: 384–89 (1956). — Б.пр. ↑

[5] E. E. Lawler et al., „Job Choice and Post Decision Dissonance“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 13: 133–45 (1975). — Б.пр. ↑

[6] S. Lyubomirsky and L. Ross, „Changes in Attractiveness of Elected, Rejected, and Precluded Alternatives: A Comparison of Happy and Unhappy Individuals“, *Journal of Personality and Social Psychology* 76: 988–1007 (1999). — Б.пр. ↑

[7] R. E. Knox and J. A. Inkster, „Postdecision Dissonance at Post Time“, *Journal of Personality and Social Psychology* 8: 319–23 (1968). — Б.пр. ↑

[8] O. J. Frenkel and A. N. Doob, „Post-decision Dissonance at the Polling Booth“, *Canadian Journal of Behavioural Science* 8: 347–50 (1976). — Б.пр. ↑

НАТЪКМЯВАНЕ НА ФАКТИ

В класическия роман на Волтер „Кандид“^[1] доктор Панглос е преподавател по „метафизикотеологокосмолонигология“, който вярва, че живее в най-добрия от всички възможни светове.

„Ясно е — казва той — че нещата не могат да бъдат по друг начин, освен по начина, по който са; тъй като всички неща са създадени с някакво предназначение, те задължително са създадени с най-доброто предназначение. Например носовете са създадени, за да държат очила, затова ние носим очила. Краката, както всеки може да види, са направени за панталони и ние носим панталони. Камъните са създадени, за да стават на замъци, затова моят господар има чуден замък, защото най-великият барон в провинцията трябва да има най-хубавия дом. И понеже прасетата са създадени, за да бъдат изяждани, ядем свинско през цялата година. Така че онези, които твърдят, че всичко е добре, говорят глупости; трябва да кажат, че всичко е великолепно.“

Изследванията, които описах дотук, явно показват, че човешките същества са непоправими панглосианци; има повече начини да се мисли за преживяване, отколкото преживявания, за които да се мисли и човешките същества са необикновено изобретателни, когато се стигне до намирането на най-добрия от всички възможни начини. Въпреки че, ако това е истина, тогава защо всички не се разхождаме с ококорени очи и широки усмивки и да благодарим на Господ за чудото на хемороидите и благодарта на тъщите? Защото умът може да е лековерен, но не е будала. Светът е по този начин, ние искаме светът да е по другия начин и нашето преживяване на света — как го виждаме, как го помним, как си го представяме — е смесица от абсолютна реалност и утешителна илюзия. Не можем да минем без нито едно от

двете. Ако желаем да преживеем света точно такъв, какъвто е, ще бъдем прекалено депресирани, за да станем от леглото сутрин, но ако трябва да преживеем света точно такъв, какъвто ни се иска да бъде, ще бъдем прекалено заблудени да си намерим дори пантофите. Може да гледаме на света през розови очила, но розовите очила не са нито непрозрачни, нито прозрачни. Не могат да са непрозрачни, защото имаме нужда да виждаме света достатъчно ясно, за да участваме в него — да пилотираме хеликоптери, да жънем жито, да сменяме пелени и всички останали неща, които умните млекопитаещи трябва да правят, за да оцелеят и да се развиват. Но не могат да бъдат напълно прозрачни, защото се нуждаем от розовия оттенък, за да ни мотивира да *проектираме* хеликоптерите („Сигурен съм, че това чудо ще полети“), *засаждаме* житото („Тази година реколтата ще е страхотна!“) и *търпим* бебетата („Какво сладурче!“). Не можем да се справим без реалността и не можем да се справим без илюзията. Всяка си има своето предназначение, всяка налага ограничение на действието на другата и нашето преживяване на света представлява изкусен компромис, до който са стигнали тези неотстъпчиви конкуренти.^[2]

Тогава, вместо да смятаме хората за непоправими панглосианци, може да приемем, че притежават *психологична имунна система*, която предпазва ума от нещастие по същия начин, по който *физиологичната имунна система* предпазва тялото от болести.^[3] Тази метафора е изключително уместна. Физиологичната имунна система трябва да осигурява равновесие между две конкурентни нужди: нуждата да разпознае и унищожи чужди нашественици като вируси и бактерии и нуждата да разпознае и зачита собствените клетки на тялото. Ако физиологичната имунна система е хипоактивна, няма да успее да защити тялото от микрохищниците и ние се разболяваме от инфекция, но ако физиологичната имунна система е хиперактивна, тя погрешно ще защитава тялото от него самото и ще се разболеем от автоимунна болест. Здравата физиологична имунна система трябва да балансира своите конкуриращи се нужди и да намери начин да ни защити добре — но не *прекалено* добре.

Аналогично, когато сме изправени пред болката от отхвърляне, загуба, нещастие и провал, *психологичната имунна система* не бива да ни защитава прекалено добре („Аз съм идеален и всички са настроени срещу мен“), но трябва все пак да не пропусне да ни защити

достатъчно добре („Аз съм неудачник и трябва да умра“). Здравата психологична имунна система постига равновесие, което ни позволява да се чувстваме достатъчно добре, за да преодолеем ситуацията, но достатъчно зле, за да направим нещо за нея („Да, зле се представих и се чувствам много гадно, но имам достатъчно увереност, за да опитам още веднъж“). Трябва да бъдем защитени — не беззащитни или отбраняващи се — и затова умовете ни естествено търсят най-добрата гледна точка на нещата, като едновременно с това настояват тази гледна точка да се придържа разумно близо до фактите. Затова хората търсят възможности да мислят за себе си по положителен начин, но по принцип отхвърлят възможности да мислят за себе си по *нереалистично* положителни начини.^[4] Например колежани искат да се преместят в друга стая, когато сегашните им съквартиранти нямат добро отношение към тях, но те искат да се преместят и когато настоящите им съквартиранти са *прекалено* добре настроени към тях.^[5] Никой не обича да чувства, че го мамат, дори и когато измамата е удоволствие. За да запазим деликатното равновесие между реалност и илюзия, търсим положителни гледни точки към нашето преживяване, но си позволяваме да приемем само тези, които изглеждат надеждни. Така че какво прави една гледна точка надеждна?

НАМИРАНЕ НА ФАКТИ

Повечето от нас вярват много на това, което казват учените, защото ние знаем, че учените стигат до заключенията си, като събират и анализират факти. Ако някой ви попита защо мислите, че пушенето е вредно, а тичането — полезно, или че земята е кръгла, а галактиката плоска, или че клетките са малки, а молекулите са още по-малки, вие ще изтъкнете фактите. Може да се наложи да обяснявате, че вие лично не знаете *фактите*, на които се позовавате, но знаете, че в някакъв момент в миналото група много сериозни хора с бели престилки излезли и наблюдавали света със стетоскопи, телескопи и микроскопи, записали това, което видели, анализирали онова, което записали и после казали на всички нас, останалите, какво да мислим за храненето, космологията и биологията. Учените са надеждни, защото вадят заключенията си от наблюдения и откакто емпириците победили догматиците и станали царете на древногръцката медицина, западните

хора имат специално богоговение към заключения, които се основават на неща, които могат да се видят. Не е изненадващо тогава, че смятаме собствените си възгледи за надеждни, когато се основават на факти, които могат да бъдат наблюдавани, но не и когато са основани на желания, предпочитания и фантазии. Може да ни харесва да вярваме, че всички ни обичат, че ще живеем вечно и че акциите във високите технологии се готвят за нов бум и щеше да е ужасно удобно, ако можехме да натиснем едно малко копченце в основата на черепа си и мигновено да повярваме в това, които ни се иска. Но вярването не става така. В хода на човешката еволюция мозъкът и окото са установили договорни отношения, в които мозъкът се е съгласил да вярва на това, което вижда окото и да не вярва на това, което окото отрича. Така че ако трябва да повярваме на нещо, тогава то трябва да бъде подкрепено — или поне не напълно опровергано — от фактите.

Ако възгледите са приемливи само когато са надеждни и ако те са надеждни само когато се основават върху факти, тогава как достигаме до положителните нагласи за нас самите и нашия опит? Как успяваме да мислим за себе си като за страхотни шофьори, надарени любовници и великолепни готвачи, когато фактите от нашия живот ни устройват жалък парад от ударени коли, разочаровани любовници и клисави суфлета? Отговорът е прост: *изопачаваме* фактите. Има много различни техники за събиране, тълкуване и анализиране на факти и различните техники често водят до различни заключения, именно поради тази причина учените споделят различни мнения за опасностите от глобалното затопляне, ползите от икономиката на предлагането и уместността на диетите с ниско съдържание на въглехидрати. Добрите учени се справят с това усложнение, като избират техники, които смятат за най-удачни и после приемат заключенията, които тези техники дават, независимо от това какви може да са те. Но *лошите* учени се възползват от това усложнение и избират техники, които има най-голям шанс да доведат до заключенията, които им се иска на тях и така да им позволят да стигнат до предпочитани заключения, подкрепени от фактите. Десетилетия на изследвания показват, че когато се стигне до събиране и анализиране на факти за нас самите и нашите преживявания, повечето от нас имат еквивалента на степента магистър по Калпава наука.

Замислете се за миг върху проблема с пробите. Понеже учените не могат да наблюдават всяка бактерия, комета, гълъб или човек, те изучават проби, които са извлечени от популацията. Основно правило в добрата наука и здравия разум е, че тези проби трябва да бъдат взимани от всички части на популацията, щом като трябва да ни дадат представа за тази популация. Наистина няма смисъл да провеждате проучване на общественото мнение, ако ще се обаждате само на регистрирани републиканци от Ориндж Каунти или на действащи членове от „Анархисти против организациите, включително и тази“. Въпреки това постъпвахме точно така, когато търсим факти в подкрепа на предпочитаните от нас заключения.^[6] Когато съобщили на доброволци в едно изследване например, че са събрали малко точки на тест за интелигентност и им дали възможност да прегледат статии от пресата за тестовете за интелигентност, те отделили повече време да четат статиите, които поставяли под съмнение валидността на подобни тестове, отколкото на статии, които ги одобрявали.^[7] Когато доброволци в друго изследване получили бляскава оценка от тествания, те били по-заинтригувани да прочетат допълнителна информация, която хвалела компетентността и проникателността на тествания, отколкото критиките, отправени към него.^[8] Като подбирали пробите от информацията, на която били попаднали, тези хора индиректно контролирали заключенията, които щели да си извадят.

Вероятно и вие сте го правили. Ако някога сте решавали да си купите нова кола, сигурно сте забелязвали, че скоро след като сте избрали нова хонда, вместо нова тойота, сте започнали да се спирате по-дълго на рекламите на хонда по списанията и бързо да подминавате рекламите на конкуренцията.^[9] Ако приятел забележи това и ви попита защо го правите, вероятно ще му обясните, че просто ви интересува да научите повече за колата, която сте избрали, отколкото за колата, която не сте. Но научавам, е странен избор на думи в случая, защото тази дума обикновено се свързва с уравновесеното придобиване на знания, а този вид учене с четенето само на рекламите на хонда е повече от леко изкривено. Рекламите съдържат факти само за преимуществата на продуктите, които описват, но не и за недостатъците им и затова търсенето на ново познание би притежавало интересната странична

полза да се погрижи, че ще бъдете потопени в онези факти — и то само в тях — които потвърждават мъдростта на вашето решение.

Събираме благоприятни факти не само от списанията, събираме ги и от паметта си. Например в едно изследване на група доброволци било показано доказателство, според което екстравертите получават по-високи заплати и повече повишения от интровертите (успяваща екстравертна група), а на друга група доброволци били показани доказателства в полза на обратното твърдение (успяваща интровертна група).^[10] Когато накарали доброволците да си спомнят специфични начини, по които са се държали в миналото си, които биха им помогнали да определят дали са екстраверти или интроверти, доброволците от успяващата екстравертна група си спомняли по-скоро за времето, когато смело са се изправили пред някой непознат и са се представили, докато доброволците от успяващата интровертна група си спомнили по-скоро за времето, когато срещали човек, когото харесвали, но били прекалено стеснителни, за да му кажат „здрости“.

Разбира се, другите хора — а не спомени и обяви в списания — са най-богатите извори на информация за мъдростта на нашите решения, степента на нашите способности и неудържимото набъбване на растящото ето. Склонността ни да откриваме информация, която подкрепя благоприятните за нас заключения е особено силна, когато се стигне до избор на компания, на която държим. Сигурно сте забелязали, че с изключение на Уилт Чембърлейн^[11], никой не избира приятели и любими чрез случаен подбор. Напротив профукваме безброй часове и безброй долари, за да наредим внимателно живота си, така че да сме уверени, че сме заобиколени от хора, които ни харесват и хора, които са като нас. Тогава не е изненадващо, че когато се обърнем към познатите си за съвет и мнение, те са склонни да потвърдят благоприятните за нас заключения — или защото ги споделят, или защото не желаят да наранят чувствата ни, като ни противоречат. Ако хората в живота ни от време на време не успяват да ни кажат това, което искаме да чуем, разполагаме с няколко хитри начина да им помогнем.

Изследвания показват например, че хора имат склонност да задават въпроси, които са леко нагласени, за да предизвикат отговорите, които получават.^[12] Въпрос като: „Аз ли съм най-добрият любовник, който някога си имала?“ е опасен, защото има само един

отговор, който може да ни направи истински щастливи, но въпрос като: „Какво ти харесва най-много в това как правя любов?“ е великолепен, защото има само един отговор, който може да ни направи истински нещастни (или два, ако броите „Приличаш ми на Уилт Чембърлейн^[13]“). Проучванията показват, че хората са склонни интуитивно да задават въпроси, които най-вероятно ще предизвикат отговорите, които те искат да чуят. И когато чуят тези отговори, те са склонни да повярват в това, което са принудили другите да им кажат, и именно поради тази причина „Кажете ми, че ме обичаш“ си остава толкова популярно искане.^[14] С две думи, получаваме подкрепа за предпочитаните от нас умозаклучения, като слушаме думите, които ние сме напъхали в устата на хората, които предварително са били подбрани заради желанието им да кажат онова, което ние искаме да чуем.

Става още по-зле — защото повечето от нас имат начини да накарат другите да потвърдят предпочитаните ни умозаклучения, без дори да ги въвличат в разговор. Помислете за следното: за да бъдем велики шофьори, любовници, готвачи, няма нужда да можем да паркираме успоредно с вързани очи, да накараме десет хиляди девизици да паднат в несвяст с едно повдигане на веждата или да създадем толкова опияняващо многолистно тесто, че населението на цяла Франция мигновено да се откаже от националната си кухня и да се закълне във вярност на нашата. По-скоро просто трябва да паркираме, целуваме и печем по-добре, отколкото се справят повечето други хора. Как разбираме колко добре се справят повечето други хора? Ами оглеждаме се наоколо, естествено — но за да сме сигурни, че ще видим това, което искаме да видим, се оглеждаме *избирателно*.^[15] Доброволци в едно проучване се подложили на тест, който безспорно оценявал социалната им чувствителност и после били уведомени, че са сплескали повечето от въпросите.^[16] Когато на същите доброволци била дадена възможност да погледнат резултатите на други хора, които се били представили по-добре или по-зле от тях, те не обърнали внимание на тестовете на хората, които се били представили по-добре, а вместо това посветили времето си на тестовете на хората, които се били справили по-зле. Да получиш среден не е толкова зле в сравнение с някого, който е получил слаб.

Склонността да търсим информация за тези, които са се справили по-зле от нас проличава особено ясно, когато залозите са високи. Това е особено вероятно при хора с животозастрашаващи заболявания като рак, които се сравняват с тези, които са в по-лошо състояние,^[17] и то обяснява защо 96 процента от раковоболните в едно изследване твърдели, че са в по-добро здравословно състояние от средностатистическия болен от рак пациент.^[18] И ако ние можем да открием хора, които се справят по-зле от нас, можем да излезем и да ги създадем. Доброволци в едно проучване се подложили на тест и после им била дадена възможност да измислят подсказващи отговори, които или биха помогнали, или биха затруднили представянето на някой от техните приятели на същия тест.^[19] Макар че доброволците помогнали на приятелите си, когато тестът бил описан като игра, те активно се потрудили да им попречат, когато тестът бил описан като важно мерило на интелектуалните възможности. Явно, когато приятелите ни не проявяват добрия вкус да се класират последни, така че ние да се насладим на добрия вкус от това да бъдем първи, ние им даваме приятелско побутване в подходящата посока. Успеем ли веднъж да саботираме тяхното представяне и да осигурим провала им, те се превръщат в идеалния стандарт за сравнение. Поуката е: мозъкът и окото може и да са в договорни отношения, в които мозъкът се е съгласил да вярва на това, което вижда окото, но в замяна окото се е съгласило да гледа за това, което мозъкът иска.

ПРЕДИЗВИКАТЕЛНИ ФАКТИ

Дали чрез подбора на информация, или чрез подбора на информатори, способността ни да изопачваме фактите, на които се натъкваме, ни помага да си изградим възгледи, едновременно положителни и надеждни. Разбира се, ако някога сте обсъждали футболен мач, политически дебат или новините в шест часа с някой от противниковия отбор, вече сигурно сте открили, че дори когато хората наистина се натъкват на факти, които отричат предпочитаните от тях умозаклучения, те знаят как да ги пренебрегнат, забравят или видят по различен начин от нас останалите. Когато студенти от Дартмаут и Принстън гледат един и същи футболен мач, двете групи студенти твърдят, че фактите ясно говорят, че отбора на другия университет е

виновен за неспортсменското поведение.^[20] Когато демократи и републиканци гледат един и същ президентски дебат по телевизията, зрителите от двете партии твърдят, че фактите ясно говорят, че техният кандидат е излязъл победител.^[21] Когато произраелско настроени и проарабско настроени зрители гледат едни и същи кадри от репортаж за Близкия Изток, защитниците и на двата лагера твърдят, че фактите ясно говорят, че медиите са пристрастни към едната страна.^[22] За жалост единственото, което фактите ясно говорят, е, че хората са склонни да виждат това, което искат да виждат.

Неизбежно обаче има времена, когато грубите факти са прекалено явни, за да бъдат пренебрегнати. Когато нападателят от нашия отбор е хванат, че носи бокс под ръкавицата или когато нашият кандидат си признае за злоупотреба пред националната телевизия, ни се струва трудно да подминем или забравим подобни факти. Как успяваме да запазим предпочитаното умозаключение, когато грубите факти просто отказват да ни сътрудничат? Макар че думата „факт“ сякаш се отнася за някаква неоспорима неопровержимост, в действителност фактите не са нищо повече от догадки, които отговарят на определен стандарт на доказване. Ако вдигнем този стандарт прекалено високо, тогава никога нищо няма да може да бъде доказано, включително и „фактът“ за собственото ни съществуване. Ако свалим стандарта прекалено ниско, тогава излиза, че всички неща са верни и равни. Понеже както нихилизмът, така и постмодернизмът са незадоволителни философии, сме склонни да поставим стандарта за доказване някъде по средата. Никой не може да каже точно къде трябва да се постави стандарта, но едно нещо поне знаем със сигурност и то е, че където и да го поставим, трябва да го оставим да си стои на мястото, когато оценяваме факти, които предпочитаме и факти, които не предпочитаме. Няма да е справедливо, ако преподавателите дават на студентите, които харесват, по-лесни изпити, отколкото на студентите, които не харесват, ако федералните регулатори изискват чуждестранните продукти да бъдат подлагани на по-стриктни тестове за безопасност, отколкото местните продукти или ако съдиите настояват адвоката на защитата да пледира по-добре от прокурора.

И въпреки това, повечето от нас се отнасят различно към фактите, които потвърждават и отхвърлят предпочитаните от нас умозаключения. В едно изследване накарали доброволци да оценят два

научни доклада за ефективността на смъртното наказание като превенция.^[23] Показано им било едно научно изследване, което използвало „междущатска техника“ (свързана със сравнението на нивата на престъпност в щати със смъртно наказание и в щати без) и едно научно изследване, което използвало „вътрешнощатска техника“ (свързана със сравняването на нивата на престъпност на един щат преди и след въвеждането или премахването на смъртното наказание). За половината от доброволците междущатското изследване стигало до заключението, че смъртното наказание е ефективно, а вътрешнощатското изследване показвало, че не е. Останалата половина стигнала до точно противоположните заключения. Резултатите показват, че доброволци предпочитали, която и да било техника, стига тя да водела до заключение, което потвърждавало собствените им политически убеждения. Когато вътрешнощатската техника стигала до неблагоприятен извод, доброволците веднага приемали, че сравненията в рамките на един щат са безполезни, защото както фактори като трудова заетост и доход се променят с времето, така и нивата на престъпността в рамките на едно десетилетие (1970–1980) не могат да бъдат сравнявани с нивата на престъпност в друго десетилетие (1980–1990). Но когато междущатската техника стигала до неблагоприятен извод, доброволците веднага приемали, че сравненията между два щата са безполезни, защото както фактори като трудова заетост и доход се променят с географското положение, така и нивата на престъпността на едно място (Алабама) не могат да бъдат сравнявани с нивата на престъпност на друго място (Масачусетс).^[24] Явно доброволците вдигнали методологичната летва по-високо за изследванията, които отхвърляли предпочитаните от тях умозаклучения. Същата техника ни позволява да постигнем и запазим положителен и надежден възглед към самите нас и собствените ни преживявания. Например казали на доброволци в едно изследване, че са се представили много добре или много зле на теста за социална чувствителност и после ги накарали да оценят два научни доклада — един, който твърдял, че тестът е валиден и друг, който отхвърлял валидността му.^[25] Доброволците, които се били справили добре на теста били убедени, че за изследванията в доклада, който приемал теста за валиден, били използвани по-стабилни научни методи, отколкото за изследванията в доклада, който го отхвърлял, обаче

доброволците, които се представили зле на теста били убедени в точно обратното.

Когато фактите са против предпочитаното от нас умозаключение, ние ги преглеждаме по-внимателно и ги подлагаме на много по-щателен анализ. Освен това настояваме за много по-голям брой от тях. Колко информация ще ви трябва, преди да можете да стигнете до заключението, че някой е интелигентен? Дали изпитните оценки от университета ще са ви достатъчни? А тест за интелигентност? Ще искате ли да разберете какво мнение имат преподавателите и работодателите му за него? Накарали доброволци в едно изследване да оценят интелигентността на друг човек и те настоявали за доста голямо количество доказателства, преди да *могат* да заключат, че въпросният човек наистина е умен. Но интересното е, че настоявали за много повече доказателства, когато човекът бил гадняр, отколкото когато бил забавен, мил и внимателен.^[26] Когато искаме да повярваме, че някой е умен, тогава едно препоръчително писмо може да се окаже достатъчно, но когато *не искаме* да повярваме, че някой е умен, може да настояваме за дебела картонена папка, пълна с академични справки, тестове и свидетелства.

Точно същото нещо става, когато искаме или не искаме да повярваме нещо за нас самите. Приканили доброволци в едно проучване да си направят медицинско изследване, което уж щяло да им покаже дали имат или нямат опасна ензимна недостатъчност, която би ги направила предразположени към заболявания на панкреаса. Доброволците поставили капка от слюнката си върху парче обикновена хартия, която изследователите твърдели, че уж била медицински тестер. На някои доброволци (положително тествувани) им било казано, че ако лентата станела зелена в периода между десет и шейсет секунди, то тогава те имат ензимна недостатъчност. На други казали (отрицателно тествувани), че ако лентата станела зелена в периода между десет и шейсет секунди, те *нямат* ензимна недостатъчност. Макар че лентата била обикновено парче хартия и следователно никога нямало да позеленее, отрицателно тествуваните чакали много по-дълго, отколкото положително тествуваните, преди да решат, че тестът е готов. С други думи, доброволците дали на лентата достатъчно време, за да докаже, че са добре, но много по-малко време, за да докаже, че са болни. Явно не се изисква кой знае колко, за да се

убедим, че сме умни и здрави, но са нужни цяла камара факти, за да ни убедят в обратното. Питаме се дали фактите ни *позволяват* да повярваме в благоприятните заключения, или ни *застават* да повярваме в неблагоприятните заключения.^[27] Не е чудно, че на неблагоприятните заключения им е много трудно да отговорят на по-строгий стандарт на доказване.

[1] F. M. Voltaire, *Candide* (1759), chap. 1. Никога не съм ми е попадал превод на английски, затова скалъпих мой. (Извинете ме за моя френски.) — Б.пр. ↑

[2] R. F. Baumeister, „The Optimal Margin of Illusion“, *Journal of Social and Clinical Psychology* 8:176-89 (1989); S. E. Taylor, *Positive Illusions* (New York: Basic Books, 1989); S. E. Taylor and J. D. Brown, „Illusion and Weil-Being: A Social-Psychological Perspective on Mental Health“, *Psychological Bulletin* 103:193-210 (1988); Z. Kunda, „The Case for Motivated Reasoning“, *Psychological Bulletin* 108: 480–98 (1990); and T. Pyszczynski and J. Greenberg, „Toward an Integration of Cognitive and Motivational Perspectives on Social Inference: A Biased Hypothesis-Testing Model“, in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. E. Berkowitz, vol. 20 (San Diego: Academic Press, 1987), 297–340. — Б.пр. ↑

[3] Скорошно резюме на литературата по въпроса може да бъде намерено в: D. L. Paulhus, B. Fridhandler, and S. Hayes, „Psychological Defense: Contemporary Theory and Research“, в: *Handbook of Personality Psychology*, ed. R. Hogan, J. Johnson, and S. Briggs (San Diego: Academic Press, 1997), 543–79. — Б.пр. ↑

[4] W. B. Swann, B. W. Pelham, and D. S. Krull, „Agreeable Fancy or Disagreeable Truth? Reconciling Self-Enhancement and Self-Verification“, *Journal of Personality and Social Psychology* 57: 782–91 (1989); W. B. Swann, P. J. Rentfrow, and J. Guinn, „Self-Verification: The Search for Coherence“, в: *Handbook of Self and Identity*, ed. M. Leary and J. Tagney (New York: Guilford Press, 2002), 367-83; and W. B. Swann, *Self-Traps; The Elusive Quest for Higher Self-Esteem* (New York: Freeman, 1996). — Б.пр. ↑

[5] W. B. Swann and B. W. Pelham, „Who Wants Out When the Going Gets Good? Psychological Investment and Preference for Self-

Verifying College Roommates“, *Journal of Self and Identity* 1: 219–33 (2002). — Б.пр. ↑

[6] J. L. Freedman and D. O. Sears, „Selective Exposure“, в: *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. Berkowitz, vol. 2 (New York: Academic Press, 1965), 57-97; и D. Frey, „Recent Research on Selective Exposure to Information“, in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. Berkowitz, vol. 19 (New York: Academic Press, 1986), 41–80. — Б.пр. ↑

[7] D. Frey and D. Stahlberg, „Selection of Information After Receiving More or Less Reliable Self-Threatening Information“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 12: 434–41 (1986). — Б.пр. ↑

[8] B. Holton and T. Pyszczynski, „Biased Information Search in the Interpersonal Domain“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 15: 42–51 (1989). — Б.пр. ↑

[9] D. Ehrlich et al., „Postdecision Exposure to Relevant Information“, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 54: 98–102 (1957). — Б.пр. ↑

[10] R. Sanitioso, Z. Kunda, and G. T. Fong, „Motivated Recruitment of Autobiographical Memories“, *Journal of Personality and Social Psychology* 59: 229–41 (1990). — Б.пр. ↑

[11] A. Tesser and S. Rosen, „Similarity of Objective Fate as a Determinant of the Reluctance to Transmit Unpleasant Information: The MUM Effect“, *Journal of Personality and Social Psychology* 23: 46–53 — Б.пр. ↑

[12] M. Snyder and W. B. Swann, Jr., „Hypothesis Testing Processes in Social Interaction“, *Journal of Personality and Social Psychology* 36:120212 (1978); and W. B. J. Swann, T. Giuliano, and D. M. Wegner, „Where Leading Questions Can Lead: The Power of Conjecture in Social Interaction“, *Journal of Personality and Social Psychology* 42: 1025–35 (1982). — Б.пр. ↑

[13] Американски баскетболист, станал известен с изказването си, че е правил секс с 20 000 жени — Б.пр. ↑

[14] D. T. Gilbert and E. E. Jones, „Perceiver-Induced Constraint: Interpretations of Self-Generated Reality“, *Journal of Personality and Social Psychology* 50: 269–80 (1986). — Б.пр. ↑

[15] L. Festinger, „A Theory of Social Comparison Processes“, *Human Relations* 7; 117–40 (1954); A. Tesser, M. Millar, and J. Moore,

„Some Affective Consequences of Social Comparison and Reflection Processes: Tire Pain and Pleasure of Being Close“, *Journal of Personality and Social Psychology* 54:49-61 (1988); S. E. Taylor and M. Lobel, „Social Comparison Activity Under Threat: Downward Evaluation and Upward Contacts“, *Psychological Review* 96: 569–75 (1989); и Т. А. Wills, „Downward Comparison Principles in Social Psychology“, *Psychological Bulletin* 90: 245–71 (1981). — Б.пр. ↑

[16] T. Pyszczynski, J. Greenberg, and J. LaPrelle, „Social Comparison After Success and Failure: Biased Search for Information Consistent with a Self-Servicing Conclusion“, *Journal of Experimental Social Psychology* 21: 195–211 (1985). — Б.пр. ↑

[17] J. V. Wood, S. E. Taylor, and R. R. Lichtman, „Social Comparison in Adjustment to Breast Cancer“, *Journal of Personality and Social Psychology* 49: 1169–83 (1985). — Б.пр. ↑

[18] S. E. Taylor et al. „Social Support, Support Groups, and the Cancer Patient“, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 54: 608–15 (1986). — Б.пр. ↑

[19] A. Tesser and J. Smith, „Some Effects of Task Relevance and Friendship on Helping: You Don’t Always Help the One You Like“, *Journal of Experimental Social Psychology* 16: 582–90 (1980). — Б.пр. ↑

[20] A. H. Hastorf and H. Cantril, „They Saw a Game: A Case Study“, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 49: 129–34 (1954). — Б.пр. ↑

[21] L. Sigelman and C. K. Sigelman, „Judgments of the Carter-Reagan Debate: The Eyes of the Beholders“, *Public Opinion Quarterly* 48: 624–28 (1984); R. K. Bothwell and J. C. Brigham, „Selective Evaluation and Recall During the 1980 Reagan-Carter Debate“, *Journal of Applied Social Psychology* 13: 427–42 (1983); J. G. Payne et al., „Perceptions of the 1988 Presidential and Vice-Presidential Debates“, *American Behavioral Scientist* 32: 425–35 (1989); и G. D. Munro et al. „Biased Assimilation of Sociopolitical Arguments: Evaluating the 1996 U.S. Presidential Debate“, *Basic and Applied Social Psychology* 24: 15–26 (2002). — Б.пр. ↑

[22] R. P. Vallone, L. Ross, and M. R. Lepper, „Tire Hostile Media Phenomenon: Biased Perception and Perceptions of Media Bias in Coverage of the Beirut Massacre“, *Journal of Personality and Social Psychology* 49: 577–85 (1985). — Б.пр. ↑

[23] C. G. Lord, L. Ross, and M. R. Lepper, „Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence“, *Journal of Personality and Social Psychology* 37: 2098–109 (1979). ↑

[24] Вж. J. J. Koehler, „The Influence of Prior Beliefs on Scientific Judgments of Evidence Quality“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 56: 28–55 (1993). — Б.пр. ↑

[25] T. Pyszczynski, J. Greenberg, and K. Holt, „Maintaining Consistency Between Self-Serving Beliefs and Available Data: A Bias in Information Evaluation“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 11:179-90 (1985). — Б.пр. ↑

[26] P. H. Ditto and D. F. Lopez, „Motivated Skepticism: Use of Differential Decision Criteria for Preferred and Nonpreferred Conclusions“, *Journal of Personality and Social Psychology* 63: 568–84 (1992). — Б.пр. ↑

[27] T. Gilovich, *How We Know What Isn't So: The Fallibility of Human Reason in Everyday Life* (New York: Free Press, 1991). — Б.пр. ↑

НАТАГЪК

През юли 2004 г. общинският съвет на Монца, Италия, предприел необичайна стъпка и забранил кръглите аквариуми. Според него златните рибки трябвало да бъдат държани в правоъгълен аквариум, а не в кръгъл, защото „риба, държана в кръгъл аквариум, има изкривен поглед към реалността и поради тази причина страда“.^[1] Но не се споменавало нищо за леките диети, бучащите тръби или глупавите пластмасови замъци. Не, проблемът бил, че кръглите аквариуми деформират зрителното преживяване на техните обитатели и златните рибки имат основното право да виждат света такъв, какъвто е в действителност. Добрите законотворци на Монца не предложили, че и хората трябва да се радват на същото право, понеже били наясно, че изкривените ни виждания за реалността не се разсейват толкова лесно, или понеже разбирали, че с тях страдаме по-малко, отколкото бихме страдали без тях. Изкривените виждания на реалността са възможни поради факта, че преживяванията са многозначни — иначе казано, могат надеждно да бъдат разглеждани по много начини, някои от които по-положителни от останалите. За да сме уверени, че възгледите ни са надеждни, мозъкът ни приема това, което виждат очите ни. За да сме уверени, че възгледите ни са положителни, очите ни търсят това, което искат мозъците. Конспирацията между тези двама служители ни позволява да живеем в точката на пресичане между абсолютната реалност и успокояващата илюзия. Какво общо има всичко това с прогнозирането на нашите емоционални бъднини? Както ще видим, можем да живеем в пресечната точка на реалността и илюзията, но повечето от нас изобщо не знаят къде е тя, на кой адрес живеем всъщност.

[1] Agence-France-Presse, „Italy: City Wants Happier Goldfish“, New York Times, 24 July 2004, A5. — Б.пр. ↑

ДЕВЕТА ГЛАВА ИМУНИТЕТ СРЕЩУ РЕАЛНОСТТА

*„Залагам на гърба си,
за да си пазя корема,
на ума си — за да си пазя
волята,
на скритостта си — за да си
пазя доброто име,
на булото си — за да си пазя
хубостта.“*

Шекспир
, „Троил и
Кресида“^[1]

Алберт Айнщайн може и да е най-големият гений на двайсети век, но малко хора знаят, че той *едва* не загубил това си отличие от един кон. Вилхем фон Остен бил пенсиониран учител, който през 1891 г. твърдял, че конят му, когото бил нарекъл Умния Ханс, можел да отговаря на въпроси за настоящи събития, математика и цял куп други неща, като почуква по земята с предния си крак. Например, когато Остен карал Умния Ханс да събере три плюс пет, конят изчакавал господаря си да зададе въпрос, после тропал осем пъти и спирал. Понякога, вместо да *задава* въпрос, Остен го написвал на картонче и го вдигал пред Умния Ханс, за да го прочете и конят явно разбирал писаното слово, толкова добре, колкото и речта. Умния Ханс не разбирал правилно всеки въпрос, естествено, но се справял много по-добре, от който и да е друг с копита и обществените му прояви били толкова впечатляващи, че скоро се превърнал в знаменитост на Берлин. Но през 1904 г. директорът на берлинския институт по психология изпратил своя студент Оскар Пфангст да проучи по-внимателно въпроса и Пфангст забелязал, че Умния Ханс давал повече грешни

отговори, когато Остен стоял зад него, а не пред него или когато самият Остен не знаел верния отговор на въпроса, който бил зададен на коня. След поредица експерименти Умния Пфангст успял да покаже, че Умния Ханс действително умее да чете — но това, което можел да чете, бил езикът на тялото на Остен. Когато Остен леко се наведял, Умния Ханс започвал да тропва с крак, щом Остен се изправел или наведял леко глава, или повдигнел вежда, Умния Ханс спирал. С други думи, Остен давал знак на Умния Ханс кога да започне и кога да спре с потропването в точния момент, за да се създаде илюзията, че коня разбира.

Умния Ханс не бил гений, но и Остен не бил мошеник. Наистина, години наред той търпеливо бил разказвал на коня за математика и световни дела и бил искрено шокиран и удивен, когато научил, че е заблуждавал себе си и всички останали. Заблудата била добре изпитана и въздействаща, но била извършена несъзнателно и Остен не бил единственият способен на това. Когато приемаме предпочитани факти, забелязваме и запомняме предпочитани факти и държим ниско стандарта на доказване на предпочитани факти, в общи линии и ние като Остен не си даваме сметка за хитрината си. Може да наричаме процесите, чрез които психологичната имунна система си върши работата „тактики“ или „стратегии“, но тези термини — с неминуемото им подзначение на планиране и умисъл — не ни карат да смятаме хората за манипулативни измамници, които съзнателно се *опитват* да създават положителни възгледи от собствените си преживявания. Точно обратното, учените твърдят, че хората по принцип не съзнават поради какви причини правят това, което правят, [2] но когато ги накарат да посочат някоя, те с готовност посочват една. [3] Например, когато доброволци гледат компютърен екран, на който думите се появяват само за няколко хилядни от секундите, те не съзнават, че виждат думи и не са в състояние да отгатнат кои думи виждат. Но са повлияни от тях. Когато се появявала думата враждебен, доброволците оценявали другите отрицателно. [4] Когато се появявала думата *възрастен*, доброволците вървели бавно. [5] Когато думата *глупав* се появявала, доброволците се представяли зле на тестове. [6] Когато накарали по-късно същите доброволци да обяснят *защо* оценяват, вървят и се представят по начина, по който са го направили, се случили две неща. Първо, те не знаели и второ, не казали „Не знам“.

Вместо това мозъците им бързо обмислили фактите, които били осъзнали („Вървах бавно“) и си извлекли същите правдоподобни, но погрешни заключения за себе си, каквито би си извлякъл и страничен наблюдател за тях („Уморен съм бил“).^[7]

По същия начин, когато изопачаваме фактите, ние не съзнаваме защо го правим и това се оказва за добро, защото *умишлените* опити за създаването на положителни възгледи („В банкрута трябва да има и нещо добро, няма да стана от този стол, докато не го открия“) съдържат семената на собственото си унищожение. Доброволци в едно изследване слушали „Пролетно тайнство“ на Стравински.^[8] Една част трябвало да слушат музиката, а другата да слуша музиката и съзнателно да се опитва да бъде щастлива. В края на интерлюдията доброволците, които се опитвали да бъдат щастливи, били в *по-лошо* настроение от доброволците, които просто слушали музиката. Защо? Две причини. Първо, можем умишлено да създаваме положителни възгледи въз основа на собствените си преживявания, ако затворим очи, седим напълно неподвижно и не правим нищо друго,^[9] но изследванията показват, че дори малко да се разсеем, тези умишлени опити оказват обратен ефект и накрая се чувстваме по-зле, отколкото в началото.^[10] Второ, умишлените опити да се изопачат фактите са толкова прозрачни, че ни карат да се чувстваме евтино. Разбира се, ние искаме да повярваме, че сме по-добре без годеницата, която ни е зарязала пред олтара, и *ще* се почувстваме по-добре скоро след като започнем да откриваме факти, които потвърждават заключението ни („Тя никога не е била за мен, нали, мамо?“), но процесът, чрез който откриваме тези факти трябва да ни кара да се чувстваме така, сякаш правим откритие, а не сякаш се мъчим да изопачаваме фактите. Ако се видим как ги изопачаваме („Ако формулирам въпроса така и попитам само мама, имам доста голям шанс да получа потвърждение на предпочитаното от мен заключение“), номерът не минава и *самозаблуждаващ* се присъединява към *зарязан* в списъка ни с жалки качества. За да бъдат положителните възгледи надеждни, трябва да се основават на факти, на които сме убедени, че сме попаднали честно и почтено. Постигаме го, като несъзнателно изопачаваме фактите и после съзнателно ги консумираме. Човекът, който вечеря, е в трапезарията, но готвачът се намира в мазето. Ползата на цялото това

несъзнателно изопачаване е, че действа; но цената е, че ни превръща в непознати на нас самите. Нека ви покажа как.

[1] Шекспир, „Трагикомедии“, том 7, превод Валери Петров, изд. „Захари Стоянов“, 1998 г. ↑

[2] T. D. Wilson, *Strangers to Ourselves: Discovering the Adaptive Unconscious* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 2002); и J. A. Bargh and T. L. Chartrand, „The Unbearable Automaticity of Being“, *American Psychologist* 54: 462–79 (1999). — Б.пр. ↑

[3] R. E. Nisbett and T. D. Wilson, „Telling More Than We Can Know: Verbal Reports on Mental Processes“, *Psychological Review* 84: 231–59 (1977); D. J. Bern, „Self-Perception Theory“, in *Advances in Experimental Social Psychology*, ed. L. Berkowitz, vol. 6 (New York: Academic Press, 1972), 1-62; M. S. Gazzaniga, *The Social Brain* (New York: Basic Books, 1985); и D. M. Wegner, *The Illusion of Conscious Will* (Cambridge, Mass.: MIT Press, 2003). — Б.пр. ↑

[4] E. T. Higgins, W. S. Rholes, and C. R. Jones, „Category Accessibility and Impression Formation“, *Journal of Experimental Social Psychology*. — Б.пр. ↑

[5] J. Bargh, M. Chen, and L. Burrows. „Automaticity of Social Behavior: Direct Effects of Trait Construct and Stereotype Activation on Action“, *Journal of Personality and Social Psychology* 71: 230–44 (1996). — Б.пр. ↑

[6] A. Dijksterhuis and A. van Knippenberg, „The Relation Between Perception and Behavior, or How to Win a Game of Trivial Pursuit“, *Journal of Personality and Social Psychology* 74: 865–77 (1998). — Б.пр. ↑

[7] Nisbett and Wilson, „Telling More Than We Can Know.“ — Б.пр. ↑

[8] J. W. Schooler, D. Ariely, and G. F. Loewenstein, „The Pursuit and Assessment of Flappiness Can Be Self-Defeating“, in *The Psychology of Economic Decisions: Rationality and Well-Being*, ed. I. Brocas and J. Carillo, vol. 1 (Oxford: Oxford University Press, 2003). — Б.пр. ↑

[9] K. N. Ochsner et al., „Rethinking Feelings: An fMRI Study of the Cognitive Regulation of Emotion“, *Journal of Cognitive Neuroscience* 14: 1215–29 (2002). — Б.пр. ↑

[10] D. M. Wegner, R. Erber, and S. Zanakos, „Ironic Processes in the Mental Control of Mood and Mood-Related Thought“, *Journal of Person*

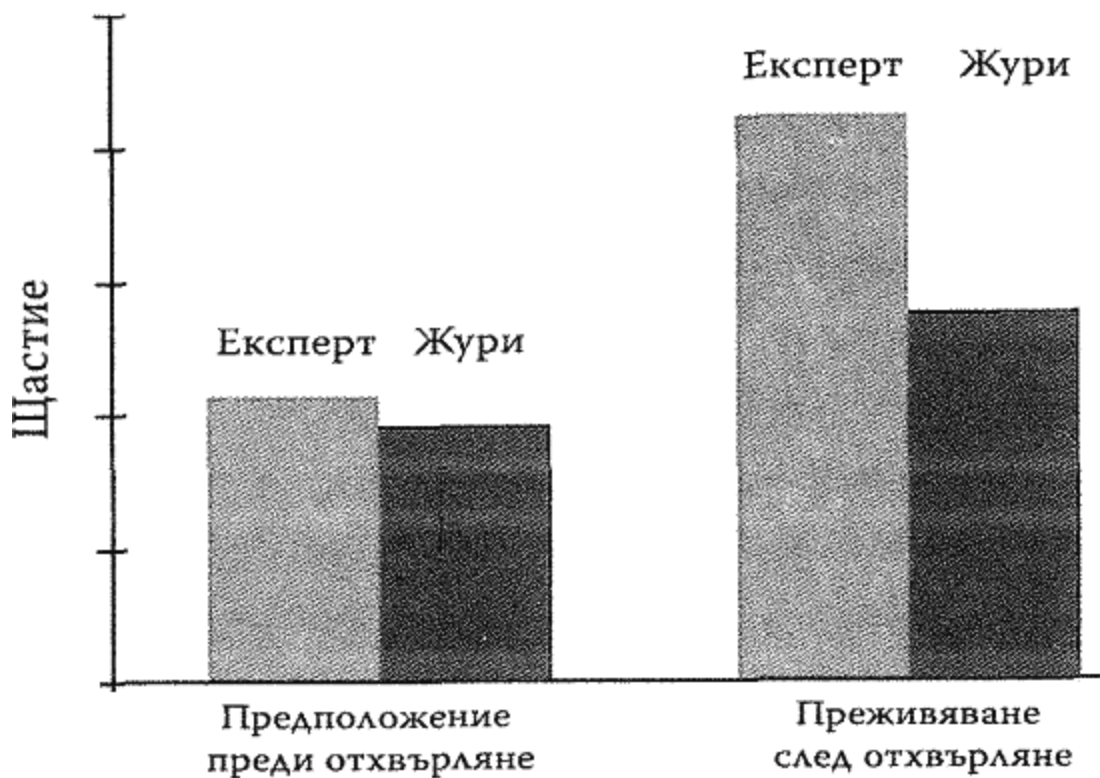
ality and Social Psychology 6y. 1093–104 (1993); and D. M. Wegner, A. Broome, and S. J. Blumberg, „Ironic Effects of Trying to Relax Under Stress“, Behaviour Research and Therapy 35: 11–21 (1997). — Б.пр. ↑

ОБРАТНО ВИЖДАНЕ

Доколкото ми е известно, никой никога не е правил систематично изследване на хора, които са били зарязани пред олтара от паникьосани годеници. Но съм готов да се обзаложа на хубава бутилка вино, че ако заформите една хубава извадка от *за малко булки и почти младоженци* и ги попитате дали биха описали инцидента като „най-лошото нещо, което ми се е случвало някога“ или „най-хубавото нещо, което ми се е случвало“, повечето ще предпочетат второто описание пред първото. И се обзалагам на цяла *каса* вино, че ако откриете хора, които никога не са преживявали подобно нещо и ги накарате да предположат кое от всички възможни бъдещи преживявания биха нарекли впоследствие „най-хубавото нещо, което ми се е случвало някога“, никой няма да отбележи „да ме зарежат пред олтара“. Подобно на много други неща, да те зарежат пред олтара е много по-болезнено в перспектива и много по-розово в ретроспектива. Когато си представяме как ни се налага да минем по този път, естествено си създаваме най-ужасния възможен образ на преживяването; но когато вече наистина ни разбият сърцето и ни унижат пред семейството, приятелите и цветарите ни, мозъците ни тръгват на пазар да търсят не чак толкова ужасна представа — и както видяхме, човешкият мозък е умен купувач. Въпреки това, понеже мозъците ни правят покупките си несъзнателно, ние сме склонни да не осъзнаваме, че изобщо го правят и затова с леко сърце приемаме, че ужасната представа, която сме имали, когато сме предвиждали случката, е ужасната представа, която ще имаме, когато си спомняме за нея. С две думи, не си даваме сметка, че вижданията ни ще се променят, защото съвсем естествено не съзнаваме процесът, който ги променя.

Този факт може да направи прекалено трудно да се предскаже нечие емоционално бъдеще. В едно изследване на група доброволци била дадена възможност да кандидатстват за добре платена работа, която се състояла само в това да се опитва сладолед и да му се измислят забавни имена.^[1] Процедурата по кандидатстването изисквала доброволецът да премине интервю пред камера. На някои от доброволците било казано, че интервюто им ще бъде гледано от

експерт, от когото единствено зависело дали ще бъдат наети (експертна група). На други пък казали, че интервюто им ще бъде гледано от жури, чиито членове ще решат с гласуване дали да бъдат наети (журирана група). На доброволците в журираната група казали, че е достатъчно един член от журито да гласува за тях, за да получат работата — и така единственото обстоятелство, при което нямало да получат работата било, ако журито единодушно гласува срещу тях.

Фигура 19. Доброволци били по-щастливи, когато били отхвърлени от капризен експерт, отколкото от единодушно жури (колонки вдясно). Но не можели да предвидят този момент, преди да се случи (колонки вляво).

Всички доброволци преминали през интервюто и всички направили предположение как биха се чувствали, ако не получат работата. Няколко минути по-късно изследователите влезли в помещението и се извинили, че след внимателно обсъждане експертът или журито решили, че доброволците не били подходящи за работата. После накарали доброволците да докладват как са се почувствали.

Резултатите от изследването се виждат на фигура 19. Както показват колонките вляво, доброволците и в двете групи очаквали, че

ще се почувстват еднакво нещастно. В крайна сметка, отхвърлянето си е голям удар в носа и ние очакваме да ни заболи, независимо дали го нанася експерт, жури или банда ортодоксални свещеници. И въпреки това, какво показват колонките вдясно, ударите болят повече, когато са нанесени от жури, а не от експерт. Защо? Ами представете си, че кандидатствате за работа като манекен на бански костюми и за целта се налага да наденете нещо разголени и да се разхождате напред-назад пред някакъв кретен с подпухнали от пиене очи и костюм за три долара. Ако кретенът ви погледне, поклати глава и каже: „Съжалявам, но от теб модел не става“, вероятно ще се почувствате зле. За минута-две. Но това е вид междуличностно отхвърляне, което всеки преживява от време на време и след няколко минути, повечето от нас го преодоляват и продължават нататък. Правим го бързо, защото психологичната ни имунна система няма проблем да открие начини да използва неяснотата на преживяването и да омекоти болката: „Човекът не обърна внимание на изключителното ми завъртане“ или „Той е от онези кретени, които предпочитат височината, пред формите“ или „Нима трябва да се вслушам в съвета на човек, облечен в *подобен костюм*?“.

Но сега си представете, че сте представили ефирното си облекло пред цяла зала, пълна с хора — мъже и жени, стари и млади — и те всички са ви огледали и са поклатили единодушно глави. Сигурно ще се почувствате зле. Наистина зле. Унижени, наранени и смутени. Вероятно ще побързате да напуснете сцената с парене в ушите, стегнато гърло и сълзи в очите. Да бъдете отхвърлени от голяма и разнообразна група хора е деморализиращо преживяване, защото е напълно ясно и поради това на психологичната имунна система и е трудно да намери как да го представи едновременно по положителен и надежден начин. По-лесно е да обвиним за неуспеха странностите на експерт, но е много по-трудно да обвиним за неуспеха странностите на единодушно жури. Твърдения като „едновременното масово мигване е причината деветдесет и четири души да пропуснат завъртането ми в един и същ момент“ са просто ненадеждни. По същия начин доброволци в това изследване открили, че е по-лесно да обвиняват за отхвърлянето си индивидуалните предпочитания на експерт, отколкото на членове от жури, поради което се чувствали по-зле, когато били отхвърлени от жури.

Това може да ви изглежда болезнено ясно, когато разсъждавате върху резултатите от удобното си канапе, но позволете ми да предположа, че то е болезнено ясно само след като някой си е направил труда да ви го изтъкне. Ако наистина беше толкова болезнено ясно, тогава защо група умни доброволци *не могат да предвидят, че ще се случи така, и то няколко минути преди да се случи?* Защо доброволците не са осъзнали, че ще им е много по-лесно да обвинят експерта, вместо журито? Защото когато накарали доброволците да предвидят емоционалните си реакции на отхвърлянето, те си представили остра болка. Точка. Не тръгнали да си представят как мозъците им може да се опитат да облекчат тази болка. Защото не осъзнавали, че ще облекчат страданията си, като обвинят тези, които са ги причинили, изобщо не им хрумвало, че ще им е много по-лесно, ако трябва да обвинят един човек, отколкото цяла група. Други изследвания потвърждават това важно откритие. Например хора очакват да се чувстват еднакво зле, когато трагичен инцидент е причинен от човешка небрежност или от лош късмет, но в *действителност* се чувствали по-зле, когато е било лош късмет и нямало кого да обвинят за него.

Непознаването на нашата психологична имунна система ни кара да правим погрешни предвиждания за обстоятелствата, при които ще обвиним другите, както и за обстоятелствата, при които ще обвиним себе си.^[2] Кой може да забрави финалната сцена на филма „Казабланка“ от 1942 г., в която Хъмфри Богарт и Ингрид Бергман стоят на пистата, докато тя се опитва да реши дали да остане в Казабланка с мъжа, когото обича, или да тръгне със съпруга си? Боги се обръща към Бергман и казва: „Вътрешно и двамата знаем, че мястото ти е при Виктор. Ти си част от работата му, нещото, което го движи напред. Ако този самолет излети и ти не си с него, ще съжбялаш. Може би не днес. Може би не утре. Но скоро, и то за цял живот.“^[3]

Този малък мелодраматичен откъс е една от най-паметните сцени в историята на киното — не защото е изключително добре изиграна или изключително добре написана, но защото повече от нас са заставали на същата писта от време на време. Нашите най-съществени избори — дали да се оженим, да имаме деца, да си купим къща, да си изберем определена професия, да се преместим да живеем в чужбина

— често се определят от това как си представяме бъдещите си съжаления („О, не, забравих да имам бебе!“). Съжалението е чувство, което изпитваме, когато обвиняваме себе си за нещастния развой, който е можел да бъде избегнат, стига да сме постъпили по друг начин в миналото и понеже това чувство определено е неприятно, поведението ни в настоящето често пъти има за цел да предотврати появата му.^[4] Повечето от нас имат сложни теории за това кога и защо хората съжالياват и тези теории ни позволяват да избягваме това преживяване. Например очакваме да съжالياваме повече, когато научим за възможни алтернативи на нашите избори, отколкото, когато не ги знаем;^[5] когато приемем лош съвет, отколкото когато отхвърлим добър съвет;^[6] когато лошите избори са инциденти, а не обичайна практика^[7] и когато се провалим с малък марж, отколкото с голям марж.^[8]

Но понякога тези теории се оказват грешни. Разгледайте следния сценарий. Притежавате акции от компания А. През последната година сте обмисляли възможността да минете към акции от компания В, но сте се отказали. Сега разбирате, че сте щели да имате 1200 долара повече, ако сте го направили. Освен това сте имали акции и от компания С. Миналата година сте ги продали и сте си купили от компания Д. Сега разбирате, че сте щели да имате 1200 долара повече, ако сте задържали акциите си от компания С. Коя грешка ви кара да съжالياват повече? Изследванията показват, че девет от десет хора очакват, че ще съжالياват повече, когато глупаво са прехвърлили акциите, отколкото когато глупаво не са го направили, защото повечето хора смятат, че ще съжالياват повече за глупави действия, отколкото за глупави бездействия.^[9] Но изследванията също така показват, че девет от всеки десет души грешат. Наистина в хода на живота си хора от всякаква възраст и от всякаква обществена прослойка явно съжالياват повече за неща, които не са направили, отколкото за неща, които са *направили*, поради което повечето обичайни съжаления са от сорта на това, че не сте ходили в колеж, че не сте се възползвали от доходоносни възможности за работа или че не сте прекарвали достатъчно време със семейството или приятелите си.

Но защо хората съжالياват повече за бездействията, отколкото за действията си? Едната причина е, че психологичната имунна система изпитва по-големи затруднения да произведе положителни и надеждни

възгледи от бездействието, отколкото от действията.^[10] Когато приемем предложение за женитба от някого, който после започва да коли с брадва, можем да се утешаваме, като си мислим за всички неща, които сме научили от преживяното („Събирането на томахаки не е здравословно хоби“). Но когато бездействието ни стане причина да отхвърлим предложение от някой, който по-късно става филмова звезда, не можем да се утешим с мисълта за всичко, което сме научили от преживяването... тъй като такава няма. Абсурдът е пределно ясен: понеже не осъзнаваме, че психологичната ни имунна система може по-лесно да даде разумно обяснение на прекалената смелост, отколкото на прекалената страхливост, гледаме да се застраховаме, когато има възможност да сбъркаме. Както студентите по кинематография си спомнят, предупреждението на Богарт за бъдещото съжаление кара Бергман да се качи в самолета и да отлети със съпруга си. Ако беше останала с Богарт в Казабланка, вероятно щеше да се чувства доста добре. Не веднага, може би, но скоро, и то до края на живота си.

МАЛКИ ДЕТОНАТОРИ

Цивилизованите хора са научили по трудния начин, че шепа злодеи често могат да причинят повече смърт и разрушения, отколкото цяла армия завоеватели. Ако враг изпрати стотици самолети и ракети срещу Съединените щати, има голяма вероятност нито една от тях да не достигне мишената си, тъй като нападение в такива размери би задействало отбранителните системи на Америка, които вероятно ще могат да се справят със заплахата. От друга страна, ако врагът изстреля седем мъже с провиснали панталони и бейзболни шапки, тези мъже може и да достигнат целите си и да взривят бомби, да пуснат токсични вещества или да забият похитени самолети във високи сгради. Тероризмът е стратегия, основана върху идеята, че най-доброто нападение е това, което не успява да задейства най-добрата отбрана и ограничени по численост набези има по-малка вероятност да задействат алармите, отколкото мащабно организирани нападения. Макар че е възможно да бъде създадена отбранителна система, която да премахне и най-малката заплаха (охранявани с ток граници, забрана за работа, електронно наблюдение, случайни проверки), подобни системи са изключително скъпоструващи както по отношение на средствата, нужни за тяхната поддръжка, така и по отношение на

фалшивите тревоги, които създават. Подобна система би била напълно излишна. За да е ефективна, отбранителната система трябва да реагира на заплахи; но за да е практична, тя трябва да реагира само на заплахи, които надхвърлят даден критичен праг — което означава, че заплахи, които не надхвърлят критичния праг, може да притежават деструктивен потенциал, който надхвърля малкия им размер. За разлика от големите заплахи, малките могат да се промъкнат под радара.

МОЩЕН ДЕТОНАТОР

Психологичната имунна система е отбранителна система и се подчинява на същия принцип. Когато преживяването ни кара да се чувстваме достатъчно нещастни, психологичната имунна система преиначава фактите и прехвърля вината, за да ни осигури положителна нагласа. Но не го прави всеки път, когато почувстваме и най-малкото парене на тъга, завист, гняв или раздразнение. Провалени бракове и загубени работи са широко мащабни нападения върху нашето щастие, които задействат психологичната ни отбрана, но тази отбрана не се задейства от счупен молив, настъпени пръсти или бавни асансьори. Счупените моливи може да са досадни, но не представляват сериозна заплаха към психичното ни здраве и следователно не задействат психологичните защити. Парадоксалното последствие от този факт е, че понякога е по-трудно да си изградиш положителен възглед за лошо преживяване, отколкото за много лошо преживяване.

Например студенти, доброволци в едно изследване, били поканени да се запишат в извънкласен клуб, като според ритуала на посвещаването трябвало да бъдат подложени на три електрошока.^[11] Някои от доброволците имали наистина ужасно преживяване, защото шоковете, на които били подложени, били доста силни (силно посветени), а други имали леко неприятно преживяване, тъй като шоковете, на които били подложени, били сравнително слаби (слабо посветени). Макар че сигурно очакват хората да мразят всичко, свързано с физическа болка, силно посветените доброволци харесали повече клуба. Тъй като страдали повече, силата на страданието им задействала защитните им системи, които незабавно се заловили да им помагат да се сдобият с надежден и положителен възглед по отношение на преживяното. Не е лесно да се открие подобен възглед,

но може да се направи. Например физическото страдание е лошо („О, боже, това *наистина* боли!“), но не е съвсем лошо, ако нещото, заради което страдате, е изключително ценно („Но аз ставам член на *много* елитна група от много специални хора“). Изследванията показват, че когато хора бъдат подложени на електрошокове, те наистина изпитват *по-малко болка*, когато вярват, че страдат в името на нещо много ценно. [12] Силните шокове били достатъчно неприятни, за да задействат психологичната отбрана на доброволците, за разлика от леките шокове, затова доброволците ценели клуба повече, когато посвещаването им в него било по-болезнено. [13] Ако успеете да простите на съпруга си за някакво сериозно прегрешение, но продължавате да се ядосвате за вдлъбнатината върху вратата на гаража или редичката от мръсни чорапи, хвърлени по стълбите, значи преживявате същия парадокс.

Силното страдание задейства процесите, които го унищожават, докато слабото страдание не го прави и този противен на здравия разум факт може да ни затрудни да предвидим собственото си емоционално бъдеще. Кое ще е по-лошо: ако най-добрият ви приятел обиди вас или обиди братовчед ви? Колкото и да обичате братовчед си, на бас, че себе си обичате повече, следователно сигурно си мислите, че би било по-лошо, ако епитетът е бил насочен към вас. И сте прав. Би могло да е и по-лошо. Първоначално. Но щом силното страдание задейства психологичната имунна система, а лекото страдание — не, тогава с течение на времето по-вероятно би било да си създадете положителен възглед относно обидата, която е била насочена към вас („Фелисия ми каза, че съм тъпак... боже, понякога наистина ме вбесява“), отколкото към обидата, отправена към братовчед ви („Фелисия нарече братовчед ми Дюейн тъпак... *права беше*, разбира се, но не беше много хубаво от нейна страна“). Иронията е, че в края на краищата може да се чувствате по-добре, когато станете *жертва* на обида, отколкото, когато станете *свидетел* на обида.

Тази възможност е изпитана в изследване, в което двама доброволци се подлагат на тест, който разкрива характера им, след което единият от тях получава оценка от психолог. [14] Оценката е професионална, подробна и изцяло отрицателна. Например, съдържа заключения то сорта на: „Притежавате малко качества, които ви различават от останалите“ и „Хората ви харесват най-вече, защото не застрашавате самочувствието им“. И двамата доброволци прочели

оценката и после споделили колко харесали психолога, който я бил написал. Обратно на очакванията, доброволецът, който бил *жертва* на отрицателната оценка, харесал психолога повече, отколкото доброволецът, който бил просто случаен *свидетел*. Защо? Защото свидетелите са кисели („Боже, колко гадно е постъпил с другия доброволец!“), но не и сразени, следователно тяхната психологична имунна система не предприема нищо, за да отстрани слабите отрицателни чувства. Но жертвите са сразени („Ужас, аз съм освидетелстван неудачник!“), следователно мозъците им бързо тръгват на пазар за положителни възгледи по отношение на преживяването („Но като се замисля, тествът дава само бегъл поглед върху моята много сложна личност, така че съмнявам се, че има кой знае какво значение“). Ето го и важното откритие: когато накарали друга група доброволци да предвиди колко ще харесат психолога, те предположили, че ще го харесат по-малко, ако са жертви, отколкото, ако са свидетели. Явно хората не осъзнават факта, че има много по-голяма вероятност защитите им да се задействат от силно, отколкото от слабо страдание, и затова предвиждат погрешно емоционалните си реакции към различни по размер нещастия.

НЕПРЕДОТВРАТИМИ ДЕТОНАТОРИ

Силното страдание е един от факторите, които могат да задвижат защитите ни и така да повлияят на преживяванията ни по начини, по който не очакваме. Но има и други. Например защо прощаваме на потомците си поведение, което не бихме простили на приятел? Защо не се тревожим, когато президентът направи нещо, което би ни спряло да гласуваме за него, ако го беше направил преди изборите? Защо не обръщаме внимание на постоянните закъснения на даден служител, но отказваме да назначим на работа кандидат, който закъснява две минути за интервюто си? Едната възможност е, че кръвта вода не става, знамената са направени, за да се развяват и първото впечатление е най-важно. Но съществува и друга възможност и тя е, че е по-вероятно да търсим и намираме положителната гледна точка към неща, от които *не можем да се отървем*, отколкото към неща, от които можем.^[15] Приятелите идват и си отиват, а да си смениш кандидатите е толкова лесно, колкото и чорапите. Но децата и президентите са си *наши*, за добро и зло, и не можем да направим кой знае какво по въпроса, след

като веднъж са били родени или избрани. Когато преживяването, което имаме, не е преживяването, което *искаме* да имаме, първата ни реакция е да излезем и да си набавим друго, за това връщаме взети под наем коли, от които не сме доволни, напускаме лоши хотели и преставаме да дружим с хора, които си бъркат в носа на публични места. Само когато не можем да *променим преживяването*, започваме да търсим начини да *променим възгледите си относно преживяването*, именно поради тази причина харесваме бричката на магистралата, паянтовата барака, която принадлежи на семейството от години и чичо Шелдън, въпреки наклонностите му към назална изследователска дейност. Търсим доброто в злото само когато се налага, поради което изпитваме увеличение на щастието, когато генетичните изследвания покажат, че *нямаме* опасно генетично увреждане, както и когато тестовете покажат, че *имаме* опасно генетично увреждане, стига обаче изследванията да са окончателни.^[16] Не можем да се възползваме максимално от съдбата, освен ако не е неизбежно, неминуемо и необратимо наша.

Неизбежни, неминуеми и необратими обстоятелства задействат психологичната имунна система, но хората невинаги осъзнават, че това ще се случи. Например студенти, участници в едно изследване, се записали на курс по черно-бяла фотография.^[17] Всеки студент направил дузина фотографии на хора и места, които имали специално значение за него, след което отишъл на частен урок. По време на тези уроци в продължение на час-два учителят показвал на студентите как да си извадят двете най-хубави фотографии. Когато снимките изсъхнали и били готови, учителят заявил, че студентът можел да задържи една от двете, а другата трябвало да остане за архив. На част от студентите (необратима група) казали, че изберат ли си веднъж коя снимка да отнесат у дома, няма да имат право да променят решението си. На другата част (обратима група) казали пък, че могат да си изберат снимка и имат няколко дни на разположение да променят решението си — и ако го направят, учителят с радост ще размени двете снимки. Студентите направили избора си и занесли едната снимка у дома. След няколко дни участвали в проучване, в което (освен другите неща) ги питали колко харесват фотографиите си. Резултатите показали, че студентите от обратимата група харесвали фотографията си *по-малко* от студентите от необратимата група. Интересното било, че когато нова група студенти били накарани да *предвидят* колко ще харесат

фотографиите си, ако имат и ако нямат право да променят решението си, тези студенти предвидили, че обратимостта няма да окаже никакво влияние върху удовлетворението от фотографията. Явно неизбежните обстоятелства задвижват психологичните защити, за да ни осигурят положителен възглед относно същите тези обстоятелства, без да очакваме, че това ще стане.

Пропускът ни да предвидим, че неизбежността ще задейства психологичните ни имунни системи (и така ще повиши щастието и задоволството ни) може да ни накара да допуснем някои болезнени грешки. Когато попитали нова група студенти по фотография дали предпочитат да имат или да нямат възможност да променят решението си за това коя фотография да задържат, голяма често от тях предпочели да имат възможност — иначе казано, голяма част от студентите предпочели да се запишат в курс по фотография, в края на който щели да бъдат недоволни от фотографията, която са направили. Защо всеки предпочита по-малко удовлетворение, а не повече? Никой не предпочита, разбира се, но повечето хора явно предпочитат повече свобода, а не по-малко. Когато свободата ни да вземаме решения — или да променяме решенията, след като веднъж сме ги взели — е застрашена, сме обзети от силен импулс да си я възстановим,^[18] именно поради това търговците понякога заплашват свободата ви да притежавате техните продукти с твърдения от сорта на „Ограничени наличности“ или „Трябва да поръчате до полунощ“.^[19] Фетишът ни към свободата ни кара да бъдем постоянни посетители на скъпи търговски центрове, които ни позволяват да върнем стоката, отколкото да ходим по търгове; да купуваме коли на лизинг с драматична добавка в цената, отколкото да ги купуваме преоценени и така нататък.

Повечето от нас биха платили отгоре днес, за да имат възможността да променят решението си утре и понякога има смисъл от това. Няколко дни пробно каране на малък червен спортен автомобил ни показва до голяма степен какво значи да го притежаваш, затова понякога е по-разумно да платиш скромна сума отгоре за договор, който включва период, през който можеш да върнеш закупеното. Оставянето на отворени вратички, освен преимущества, си има и цена. Малките червени спортни автомобили са с ограничено пространство и докато запаления собственик ще открие начин да погледне на това от положителна гледна точка („Уоу! Чувстваш се като

в изтребител!“), купувачът, чийто договор включва клауза за отказване може и да не го направи („Тази кола е прекалено малка. Може би трябва да я върна“). Запалените собственици се придържат към преимуществата на колата и пренебрегват дефектите ѝ, като по този начин изопачават фактите, за да си създадат по-голямо удовлетворение, но купувачът, който все още може да се откаже (и чиито защити още не са активирани), е по-вероятно да оцени по-критично новата кола и да обърне специално внимание на недостатъците ѝ, докато се опитва да реши дали да я задържи. Цената и преимуществата на свободата са ясни — но, уви, не са еднакво ясни: нямаме проблем да очакваме преимуществата, които свободата може да ни даде, но сякаш сме слепи за радостите, които може да подрине.^[20]

[1] D. T. Gilbert et al. „Immune Neglect; A Source of Durability Bias in Affective Forecasting“, *Journal of Personality and Social Psychology* 75: 617–38 (1998). — Б.пр. ↑

[2] D. T. Gilbert et al. „Looking Forward to Looking Backward: The Misprediction of Regret“, *Psychological Science* 15; 346–50 (2004). — Б.пр. ↑

[3] M. Curtiz, Casablanca, Warner Bros. 1942. — Б.пр. ↑

[4] T. Gilovich and V. H. Medvec, „The Experience of Regret: What When, and Why“, *Psychological Review* 102:379-95 (1995); N. Roesse, *If Only: How to Turn Regret into Opportunity* (New York; Random House 2004); G. Loomes and R. Sugden, „Regret Theory: An Alternative Theory of Rational Choice Under Uncertainty“, *Economic Journal* 92: 805–24 (1982); и D. Bell, „Regret in Decision Making Under Uncertainty“, *Operations Research* 20: 961–81 (1982). — Б.пр. ↑

[5] I. Ritov and J. Baron, „Outcome Knowledge, Regret, and Omission Bias“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 64; 119–27 (1995); I. Ritov and J. Baron, „Probability of Regret: Anticipation of Uncertainty Resolution in Choice: Outcome Knowledge, Regret, and Omission Bias“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 66: 228–36 (1996); and M. Zeelenberg, „Anticipated Regret, Expected Feedback and Behavioral Decision Making“, *Journal of Behavioral Decision Making* 12: 93–106 (1999). — Б.пр. ↑

[6] AL T. Crawford et al., „Reactance, Compliance, and Anticipated Regret“, *Journal of Experimental Social Psychology* 38: 56–63 (2002). —

Б.пр. ↑

[7] I. Simonson, „The Influence of Anticipating Regret and Responsibility on Purchase Decisions“, *Journal of Consumer Research* 19: 10518 (1992). — Б.пр. ↑

[8] V. H. Medvec, S. F. Madey, and T. Gilovich, „When Less Is More: Counterfactual Thinking and Satisfaction Among Olympic Medalists“, *Journal of Personality and Social Psychology* 69: 603–10 (1995); и D. Kahneman and A. Tversky, „Variants of Uncertainty“, *Cognition* 11: 143–57 (1982). — Б.пр. ↑

[9] D. Kahneman and A. Tversky, „The Psychology of Preferences“, *Scientific American* 246: 160–73 (1982). — Б.пр. ↑

[10] T. Gilovich, V. H. Medvec, and S. Chen, „Omission, Commission, and Dissonance Reduction: Overcoming Regret in the Monty Hall Problem“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 21: 182–90 (1995). — Б.пр. ↑

[11] H. B. Gerard and G. C. Mathewson, „The Effects of Severity of Initiation on Liking for a Group: A Replication“, *Journal of Experimental Social Psychology* 2: 278–87 (1966). — Б.пр. ↑

[12] P. G. Zimbardo, „Control of Pain Motivation by Cognitive Dissonance“, *Science* 151:217-19 (1966). — Б.пр. ↑

[13] Вж. също E. Aronson and J. Mills, „The Effect of Severity of Initiation on Liking for a Group“, *Journal of Abnormal and Social Psychology* 59: 177–81 (1958); J. L. Freedman, „Long-Term Behavioral Effects of Cognitive Dissonance“, *Journal of Experimental Social Psychology* 1: 145–55 (1965); D. R. Shaffer and C. Hendrick, „Effects of Actual Effort and Anticipated Effort on Task Enhancement“, *Journal of Experimental Social Psychology* 7:43 5–47 (1971); H. R. Arkes and C. Blumer, „The Psychology of Sunk Cost“, *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 35: 124–40 (1985); and J. T. Jost et al. „Social Inequality and the Reduction of Ideological Dissonance on Behalf of the System: Evidence of Enhanced System Justification Among the Disadvantaged“, *European Journal of Social Psychology* 33:13-36 (2003). — Б.пр. ↑

[14] D. T. Gilbert et al., „The Peculiar Longevity of Things Not So Bad“, *Psychological Science* 15: 14–19 (2004). — Б.пр. ↑

[15] D. Frey et al., „Re-evaluation of Decision Alternatives Dependent upon the Reversibility of a Decision and the Passage of Time“,

European Journal of Social Psychology 14; 447–50 (1984); и D. Frey, „Reversible and Irreversible Decisions: Preference for Consonant Information as a Function of Attractiveness of Decision Alternatives“, Personality and Social Psychology Bulletin 7: 621–26 (1981). — Б.пр. ↑

[16] S. Wiggins et al. „The Psychological Consequences of Predictive Testing for Huntington’s Disease“, New England Journal of Medicine 327: 1401–5 (1992). — Б.пр. ↑

[17] D. T. Gilbert, and J. E. J. Ebert, „Decisions and Revisions: The Affective Forecasting of Changeable Outcomes“, Journal of Personality and Social Psychology 82: 503–14 (2002). — Б.пр. ↑

[18] J. W. Brehm, A Theory of Psychological Reactance (New York: Academic Press, 1966). — Б.пр. ↑

[19] R. B. Cialdini, Influence: Science and Practice (Glenview, 111.: Scott, Foresman, 1985). — Б.пр. ↑

[20] S. S. Iyengar and M. R. Lepper, „When Choice Is Demotivating: Can One Desire Too Much of a Good Thing?“ Journal of Personality and Social Psychology 79: 995–1006 (2000); и B. Schwartz, „Self-Determination: The Tyranny of Freedom“, American Psychologist 55: 79–88 (2000). — Б.пр. ↑

ЗАДОВОЛИТЕЛНО ОБЯСНЕНИЕ

Ако сте си изповръщали червата малко след като сте се наiali с чили кон карне^[1] и откриете, че не сте в състояние да хапнете повече от него години наред, имате доста добра представа какво означава да си винарка. Не, винарките не ядат чили и не, винарките не повръщат. Но свързват най-добрите и най-лошите си преживявания с обстоятелствата, които ги съпътстват и предшестват, което им позволява да търсят и избягват съответните обстоятелства в бъдеще. Изложете една винарка на миризма от маратонки, подложете я на мъничък електрошок и през остатъка от кратичкия си живот тя ще избягва места, които миришат на маратонки. Способността да свързваш удоволствие или болка с обстоятелствата, които ги пораждат, е толкова жизненоважна, че природата е инсталирала това умение във всяко едно от своите творения, от *Drosophila melanogaster*^[2] до Иван Павлов.

Но дори подобно умение да е необходимо на създания като нас, то със сигурност е недостатъчно, защото видът обучение, което то спомага, е прекалено ограничено. Ако един организъм е способен единствено да свързва определено преживяване с определени обстоятелства, тогава може да научи само един много малък урок, а именно — да търси и да избягва тези конкретни обстоятелства в бъдеще. Шок в точния момент може да научи винарката да избягва миризмата на маратонки, но няма да я научи да избягва миризмата на ботуши, цвички, обувки с марка „Маноло Бланик“ или учени, въоръжени с миниатюрен електрошоков пистолет. За да увеличим максимално удоволствията си и да намалим до минимум страданията, трябва да умеем да свързваме преживяванията си с обстоятелствата, които ги пораждат, но трябва също така да можем да *обясняваме* как и защо тези обстоятелства пораждат съответните преживявания. Ако ни се завие свят след няколко кръгчета с виенското колело и нашето обяснение е свързано с проблеми с равновесието, тогава избягваме виенски колела в бъдеще — така както би направила и винарката. Но за разлика от нея, ние също така избягваме някои неща, които не са свързани с преживяното виене на свят (като скачане с бърнджи и яхти) и

не избягваме други неща, които са свързани с преживяното виене на свят (като музика от латерна и клоуни). За разлика от обикновената асоциация, обяснението ни позволява да открием причината за нашето преживяване в определени аспекти на дадено обстоятелство (въртене) и да отделим аспектите, които нямат връзка. Като правим това, ние научаваме много повече от нашите повръщания, отколкото винарката би успяла някога.

Обясненията ни помагат да се възползваме напълно от преживяванията си, но освен това те променят и същността на тези преживявания. Както видяхме, когато преживяванията са неприятни, ние бързаем да си ги обясним по начини, които ни карат да се чувстваме добре („Не получих работата, защото експертът имаше предубеждения към хора, които драйфат от виенски колела“). И наистина, изследванията показват, че самият акт на обясняване на неприятно събитие може да помогне за неговото заличаване. Самото описване на една травма — като смъртта на любим човек или физическо посегателство — може да доведе до изненадващи подобрения както в субективното благосъстояние, така и във физическото здраве (например по-малко посещения при доктора и увеличаване броя на произведените антитела срещу вируси).^[3] И още нещо, най-голяма полза от тези писмени упражнения са изпитали хората, чиито описания съдържат и обяснение на травмата.^[4]

Но както обясненията намаляват въздействието на *неприятни* събития, така намаляват въздействието и на *приятни* събития. Например студенти участвали доброволно в едно изследване, в което вярвали, че контактуват онлайн в чат стая със студенти от други университети.^[5] В действителност контактували със сложна компютърна програма, която симулирала присъствието на други студенти. След като симулираните студенти дали на истинския студент информация за себе си („Здрасти, аз съм Ева и искам да работя като доброволка“), изследователят се престорил, че кара симулираните студенти да решат кого от хората в чат стаята харесват най-много, да обяснят с няколко реда защо и после да го изпратят на въпросния човек. Само за няколко минути се случило нещо забележително. Истинският студент получил имейл от всеки един от симулираните студенти, в който пишело, че харесвали най-много него! Едно от симулираните съобщения гласяло: „Усетих, че нещо трепна помежду

ни, когато прочетох отговорите ти. Жалко, че не сме от един и същи университет!“ В друго пък пишело: „Ти се открии като човека, който би ми харесал най-много. Особено ме заинтригува начина, по който описа интересите и целите си.“ А в трето имало следното: „Иска ми се да можехме да си поговорим директно, защото... бих те попитала дали обичаш водата (обожавам водните ски) и дали харесваш италианската кухня (тя ми е любима).“

Ето и уловката: Някои от истинските студенти (информирана група) получили имейли, на които се виждало точно кой симулиран студент е написал всяко от съобщенията, а други (неинформирана група) получили имейли, на които липсвал подател. С други думи, всеки истински студент получил едни и същи съобщения, които гласели, че той е спечелил сърцата и умовете на всички симулирани хора в чат стаята, но само истинските студенти от информираната група знаели кой от симулираните кое точно съобщение е написал. И следователно истинските студенти от информираната група били в състояние да дадат обяснение за късмета си („Ева хареса ценностите ми, защото и двамата участваме в «Подслон за човечеството» и е съвсем логично, че Катарина споменава италианската кухня“), докато истинските студенти от неинформираната група не могли („Някой харесва ценностите ми, чудя се кой ли? А защо някой ще споменава италианска кухня?“). Изследователите измерили колко щастливи се чувстват истинските студенти веднага след получаването на съобщенията и още веднъж петнайсет минути по-късно. Въпреки че истинските студенти и в двете групи първоначално се радвали, че били избрани за най-добър приятел на всички, само истинските студенти от неинформираната група продължавали да се радват петнайсет минути по-късно. Ако някога сте имали таен обожател, тогава разбирате защо истинските студенти в неинформираната група останали на седмото небе, докато истинските студенти от информираната група бързо слезли на по-долните.

Необяснените събития имат две качества, които увеличават и удължават емоционалното им въздействие. Първо, те ни впечатляват като редки и необичайни.^[6] Ако ви кажа, че брат ми, сестра ми и аз сме родени на една и съща дата, вероятно ще решите, че това е рядко и необичайно събитие. Когато ви обясня, че сме тризнаци, вече няма да ви струва чак толкова необичайно. В действителност, каквото и

обяснение да ви предложи („Под един и същи ден имам предвид, че и тримата сме родени във вторник“ или „Родени сме със секцио, защото мама и татко са планирали ражданията ни, така че да получат максимални данъчни облекчения“), то ще намали удивителността на съпадението и ще направи събитието по-вероятно. Обясненията ни позволяват да разберем как и защо се случва едно събитие, което веднага ни позволява да разберем как и защо може да се случи отново. Наистина, винаги когато кажем, че нещо *не може* да се случи — например четене на мисли или левитация или закон, който ограничава властта на президентите — обикновено просто имаме предвид, че няма по какъв начин да го обясним, ако наистина стане. Неочакваните събития изглеждат редки, а редките събития естествено оказват по-силно емоционално въздействие от често срещаните събития. Удивляваме се на слънчевото затъмнение, но почти не забелязваме залеза, независимо от факта, че той е далеч по-зрелищен спектакъл.

Втората причина, поради която необяснимите събития оказват несравнимо по-силно емоционално въздействие, е, че е твърде вероятно да продължим да мислим за тях. Хората спонтанно се опитват да си обясняват събития,^[7] и изследванията показват, че когато хората не завършат нещата, които са си поставили за цел да направят, е твърде възможно да мислят за тях и да си спомнят недовършените си работи.^[8] Когато веднъж си обясним дадено събитие, можем да го сгънем като току-що изпрано пране, да го приберем в някое чекмедже на паметта и да продължим към следващото; но ако дадено събитие не се поддава на обяснение, то се превръща в *мистерия* или *загадка* — и ако знаем нещо за мистериозните загадки, то това е, че по принцип те отказват да останат в дъното на съзнанието ни. Създателите на филми често извличат полза от този факт, като снабдяват историите си с мистериозен край и изследванията показват, че по принцип е много вероятно хората да продължат да мислят за даден филм, когато не могат да си обяснят какво се е случило с главния герой. И ако филмът им е харесал, това късче мистерия ги кара да останат щастливи по-дълго.^[9]

Обяснението ограбва събитията от тяхното емоционално въздействие, защото ги прави да изглеждат вероятни и ни позволява да престанем да мислим за тях. Колкото и да е странно, едно обяснение всъщност не трябва да обяснява нищо, за да има подобен ефект —

просто трябва да изглежда така, сякаш го прави. Например в едно проучване изследовател отишъл при студенти в университетската библиотека и им раздал по една от две възможни картички с прикрепена монета от един долар, после си отишъл. Вероятно ще се съгласите, че това е странно събитие, което се нуждае от обяснение. Както е показано на фигура 20, двете картички показвали, че изследователят е член на „Усмехнато общество“, което се е посветило „на случайни актове на добра воля“. Но едната картичка съдържала две допълнителни изречения: „Кои сме ние?“ и „Защо правим това?“ Тези кухи фрази всъщност не давали никаква нова информация, разбира се, но накарали студентите да се *чувстват* така, сякаш странното събитие е било обяснено („Аха, сега разбирам защо ми дадоха един долар!“). Пет минути по-късно друг изследовател се приближил до един студент и заявил, че разработвал курсов проект върху „общи мисли и чувства“.

Изследователят накарал студента да отговори на няколко въпроса, единият от които бил: „Колко положителни или отрицателни са чувствата ви в момента?“ Резултатът показал, че студентите, които били получили картичка с псевдообяснителни фрази се чувствали по-

малко щастливи от тези, които получили картички без такива. Явно дори най-измисленото обяснение може да ни накара да приберем едно събитие и да продължим към следващото.

Несигурността може да запази и удължи щастието ни, затова очакваме хората да я ценят. В действителност обикновено нещата стоят тъкмо обратното. Когато нова група студенти били попитани коя от двете картички, показани на фигура 20, ще ги направи по-щастливи, 75% избрали картичката с безсмисленото обяснение. Същото се получило и с групата студенти, които били попитани дали предпочитат да знаят или предпочитат да не знаят кой от симулираните студенти е написал ласкавите отзиви в проучването с чат стаята, 100 процента избрали да знаят. И в двата случая студентите избрали сигурността пред несигурността и яснотата пред мистерията — въпреки факта, че и в двата случая се оказало, че яснотата и сигурността намаляват щастието. Поетът Джон Кийтс отбелязал, че докато великите автори са „способни да съществуват в несигурност, мистерии, съмнения, без дразнещия стремеж към факт и разум“, останалите от нас са „неспособни да останат доволни от половинчато знание“.^[10] Неумолимото ни желание да обясним всичко, което се случва може и да ни различава от винарките, но е в състояние да убие тръпката ни.

[1] Латиноамериканско ястие. Буквално: „люти чушки с месо“. — Б.пр. ↑

[2] Латинското наименование на винарка. — Б.пр. ↑

[3] J. W. Pennebaker, „Writing About Emotional Experiences as a Therapeutic Process“, *Psychological Science* 8: 162–66 (1997). — Б.пр. ↑

[4] J. W. Pennebaker, T. J. Mayne, and M. E. Francis, „Linguistic Predictors of Adaptive Bereavement“, *Journal of Personality and Social Psychology* 72: 863–71 (1997). — Б.пр. ↑

[5] T. D. Wilson et al., „The Pleasures of Uncertainty: Prolonging Positive Moods in Ways People Do Not Anticipate“, *Journal of Personality and Social Psychology* 88: 5–21 (2005). — Б.пр. ↑

[6] B. Fischhoff, „Hindsight \neq foresight: The Effects of Outcome Knowledge on Judgment Under Uncertainty“, *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance* 1: 288–99 (1975); and C. A. Anderson, M. R. Lepper, and L. Ross, „Perseverance of Social Theories:

The Role of Explanation in the Persistence of Discredited Information“, *Journal of Personality and Social Psychology* 39:1037-49 (1980). — Б.пр. ↑

[7] B. Weiner, „'Spontaneous' Causal Thinking“, *Psychological Bulletin* 97: 74–84 (1985); and R. R. Hassin, J. A. Bargh, and J. S. Uleman, „Spontaneous Causal Inferences“, *Journal of Experimental Social Psychology* 38: 515–22 (2002). — Б.пр. ↑

[8] B. Zeigarnik, „Das Behalten erledigter und unerledigter Handlungen“, *Psychologische Forschung* 9: 1–85 (1927); and G. W. Boguslavsky, „Interruption and Learning“, *Psychological Review* 58: 248–55 (1951). — Б.пр. ↑

[9] Wilson et al. „Pleasures of Uncertainty.“ — Б.пр. ↑

[10] Keats, letter to Richard Woodhouse, 27 October 1881, in *Selected Poems and Letters by John Keats*, ed. D. Bush (Boston: Houghton Mifflin, 1959). — Б.пр. ↑

НАТАГЪК

Окото и мозъкът са конспиратори и както е при повечето конспирации, водят разговорите си при закрити врати, в задната стая, за да не можем да ги разберем. Понеже не осъзнаваме, че сме създали положителен възглед от настоящето преживяване, не осъзнаваме и че ще го направим пак и в бъдеще. Наивността ни не само ни кара да надценяваме силата и продължителността на страданието при сполетяло ни бъдещо нещастие, но ни кара и да предприемаме действия, които могат да подкопаят конспирацията. По-вероятно е да създадем положителен и надежден възглед за действие, отколкото за бездействие; за болезнено преживяване, отколкото за дразнещо преживяване; за неприятна ситуация, която няма как да избегнем, отколкото за такава, която можем. И въпреки това рядко избираме действието пред бездействието, болката пред раздразнението и обвързването пред свободата. Процесите, чрез които създаваме положителни възгледи са много: обръщаме по-голямо внимание на благоприятна информация, обграждаме се с хора, които ни я дават и я приемаме безкритично. Тези склонности ни улесняват да обясняваме неприятни преживявания по начини, които ни оправдават и ни карат да се чувстваме по-добре. Цената, която плащаме за непреодолимия стремеж към обяснение е, че често разваляме най-приятните си преживявания, като търсим здравия разум в тях.

Пътешествието из въображението премина през много места — от реализъм през настоящност до обяснение, — така че преди да се отправим към финалната точка на нашето пътуване, може би ще е от полза да видим точното си местоположение на голямата карта. Виждате колко е трудно да се предскажат точно емоционалните ни реакции на бъдещи събития, защото е трудно да си представим как точно ще се случат и какво ще мислим за тях, когато се случат. В цялата книга непрекъснато сравнявам въображението с възприятието и паметта и се опитвам да ви убедя, че предвиждането е толкова подвеждащо, колкото виждането в момента или отправянето на поглед назад. Лошото зрение може да бъде излекувано с очила, погрешният поглед към миналото може да бъде коригиран с писмени записки —

ами грешното предвиждане? Няма очила, които да изострят погледа ни към утре и няма записки на нещата, които предстоят. Можем ли да излекуваме проблема с предвиждането? Както ще видим, можем. Но обикновено предпочитаме да не го правим.

ШЕСТА ЧАСТ
ПОПРАВИМОСТ^[1]

ДЕСЕТА ГЛАВА ВЕДНЪЖ ОПАРЕН

*„Ти, опит, зачерта таз грозна царедворска
клевета!“*

Шекспир,
„Цимбелин“^[2]

Последното десетилетие стана свидетел на бум от книги за акането. Когато двегодишната ми внучка се покатери в скута ми, обикновено си носи цяла камара книжки с картинки, включително и няколко, които изследват с големи подробности чудото на дефекацията и мистериите на вътрешната канализация. Някои предлагат подробни описания за младите анатоми; други пък наблягат на щастливи деца, които акат, стават и си бършат дупето. Въпреки многобройните различия, всяка едно от тези книги носи едно и също послание: *Големите хора не акат в гащите, но ако ти го правиш, няма нужда да се тревожиш кой знае колко.* Внучката ми изглежда намира това послание едновременно за окуражително и вдъхновяващо. Тя разбира, че има правилен начин и неправилен начин да се ака и нищо, че още не очакваме от нея да ака по правилния начин, искаме да забележи, че повечето хора около нея са се научили да акат по правилния начин, което предполага, че с малко упражнения и малко напътствия, тя също може да се научи да ака по правилния начин.

Както се оказва, ползите от практиката и напътствията не се ограничават само до това конкретно умение. В действителност практиката и напътствията са двете средства, чрез които научаваме всичко, което знаем. Знание от първа ръка и знание от втора ръка се единствените два вида знание, които съществуват и без значение какво умение овладяваме — акане, готвене, инвестиране, бобслей — това умение винаги е плод на директен опит и/или на вслушване в тези, които са имали директен опит. Бебетата акат в пелените си, защото са новаци и защото не могат да се възползват от уроците, които

ветераните могат да им дадат. Тъй като на бебетата им липсва както знание от първа ръка, така и знание от втора ръка за правилния протокол за седене на гърне, ние очакваме да направят воняща купчинка — но очакваме също така, че в рамките на няколко години, практиката и обучението ще започнат да дават благотворните си резултати, невинността ще отстъпи на опита и обучението и грешките с акането ще изчезнат завинаги. Защо този анализ не важи и за всички останали грешки? Всички имаме директен опит с неща, които ни правят и които не ни правят щастливи и въпреки цялата практика и всичкото обучение, нашето търсене на щастие често се увенчава с воняща купчинка. Очакваме следващата кола, следващата къща или следващото повишение да ни направи щастливи, въпреки че последните не са успели и въпреки че другите хора твърдят, че и тези няма да успеят. Защо не се научим да избягваме тези грешки по същия начин, по който се научаваме да избягваме топлите памперси? Щом практиката и обучението могат да запазят гащите ни сухи, тогава защо да не могат да ни научат да предвиждаме собственото си емоционално бъдеще?

[1] Поправимост — Способността да може да се поправи, преобрази, подобри. — Б.пр. ↑

[2] Шекспир, „Трагикомедия“, том 2, превод Валери Петров, изд. „Захари Стоянов“, 1998 г. — Б.пр. ↑

КОГАТО Е НАЙ-МАЛКО ВЕРОЯТНО

Има много хубави неща в това да остаряваш, но никой не знае какви са. Заспиваме и се будим по никое време, храните, които избягваме, са повече от тези, които ядем и взимаме хапчета, за да ни помагат да си спомняме какви хапчета да взимаме. Единственото хубаво нещо в това да остаряваш, е, че хората, които все още имат коса на главата си, понякога са принудени да отстъпват крачка назад и да се възхищават на богатия ни жизнен опит. Мислят за опита ни като форма на богатство, защото смятат, че тя ни позволява да избягваме да правим една и съща грешка два пъти — и понякога е така. *Съществуват* няколко преживявания, които тези от нас, които са фразкани с тях, просто няма да повторят и поради причини, които предпочитам да не обсъждам точно сега, веднага се сещам за къпането на котка по време на запой с ментов шнапс. От друга страна, има цял куп грешки, които ние, хората с богат опит, повтаряме отново и отново. Женим се за хора, които странно защо приличат на хората, с които се развеждаме, присъстваме на годишни семейни събирания и всяка година се кълнем, че е за последно и внимателно планираме месечните си разходи, за да сме сигурни, че няма да имаме пукната пара на всички дати, които започват с три. Тези цикли на рецидивизъм изглеждат трудни за обяснение. В края на краищата, не трябва ли да се поучим от собствения си опит? Въображението си има недостатъци, и то със сигурност, и вероятно е неизбежно, че ще объркаме прогнозата за това как бъдещи събития ще ни накарат да се чувстваме, когато никога преди не сме ги преживявали. Но след като веднъж сме били женени за заета шефка, която прекарва повече време в офиса, отколкото вкъщи, след като веднъж сме ходили на семейно събиране, на което лелите са се карали с чичовците, които пък на свой ред са се постарали да обидят братовчедите и след като веднъж сме прекарвали няколко гладни дни преди чека със заплатата, не трябва ли да можем да си представим тези събития, и то с доста голяма доза точност и в резултата на това да предприемем нужните стъпки, за да ги избягваме за в бъдеще?

Трябва и го правим, но не толкова често и не толкова добре, както бихте очаквали. *Опитваме* се да повторим тези преживявания, които си спомняме с радост и гордост и се *опитваме* да избегнем повторението на онези, които си спомняме с неудобство и съжаление.

[1] Проблемът е, че невинаги си ги спомняме правилно. Да си спомниш преживяване е малко като да отвориш чекмедже и да извадиш история, която е прибрана в него в деня, в който е била написана, но както видяхме в предишните глави, това преживяване е една от най-изкусните илюзии на мозъка. Паметта не е покорен писар, който води пълни записки на преживяванията ни, а опитен редактор, който реже и запазва ключови елементи от преживяването и после използва тези елементи, за да пренапише историята всеки път, когато поискаме да я препрочетем. Методът на рязане и запазване обикновено върши хубава работа, защото редакторът по принцип има изострено чувство за това кои са най-важните елементи и кои са пълнеж. Поради тази причина си спомняме как е изглеждал младоженецът, когато е целувал булката, но не и с кой пръст си е била бръкнала в носа шаферката през това време. Уви, колкото и да са добри редакторските й умения, паметта има няколко странни хрумвания, заради които представя погрешно миналото, а това кара нас да си представяме погрешно бъдещето.

Например вие може и да използвате, а може и да не използвате четирибуквени думи, но се обзалагам, че никога не сте ги броили. Затова да направим едно предположение: дали в английския език има повече четирибуквени думи, които започват с буквата „к“ (к-1), или чиято трета буква е „к“ (к-3)? Ако сте като другите хора, ще предположите, че к-1 са повече на брой от к-3.^[2] Вероятно ще отговорите на въпроса, като направите бърза справка в паметта си („Хм, има *kite, kilt, kale*^[3]..!) и понеже ви е по-лесно да си спомните к-1 отколкото к-3, решавате, че вероятно има повече от първите, отколкото от вторите. Това по принцип би бил много логичен извод. В крайна сметка, можете да си *спомните* повече четирикраки слона (с-4), отколкото шесткраки слона (с-6), защото сте виждали повече с-4, отколкото с-6, а сте виждали повече с-4 от с-6, защото *съществуват* повече с-4, отколкото с-6. Действителният брой на е-4 и е-6 в света определя колко често сте ги срещали и честотата на срещите определя колко лесно можете да си спомните за тях.

Уви, разсъжденията, които ви служат толкова добре, когато иде реч за слонове, не ви вършат никаква работа, когато се стигне до думи. Наистина е по-лесно да си спомните *к-1*, отколкото *к-3*, но не защото сте срещали повече от първите, отколкото от вторите. По-лесно е да си спомните думи, които започват с «к», защото е по-лесно да си спомните, която и да е дума по първата буква, а не по третата. Мисловните ни речници са организирани малко или много по азбучен ред, както и речниците на «Уебстър», затова не можем лесно да «погледнем» дума в паметта си по друга буква, освен първата. Факт е, че в английския език има много повече *к-3*, отколкото *к-1*, но понеже по-лесно могат да си спомнят вторите, хората обикновено отговарят погрешно на въпроса. Объркването с думите с «к» се получава, защото ние естествено (но невярно) приемаме, че нещата, които лесно си спомняме са нещата, с които по-често се срещаме.

Това, което е вярно за слонове и за думи, е вярно и за преживявания.^[4] Повечето от нас могат да си спомнят каране на велосипед по-лесно, отколкото яздене на як, затова и стигаме до вярното заключение, че в миналото сме се возили повече на колело, отколкото на якове. Това би било напълно логично, ако изключим факта, че честотата, с която сме имали дадено преживяване не е единственият определящ фактор на лекотата, с която си спомняме за него. В действителност редки или необичайни преживявания често са сред най-паметните, и именно поради тази причина повечето американци знаят точно къде са били на сутринта на 11 септември 2001 година, но не и на сутринта на 10 септември.^[5] Фактът, че редките преживявания ни идват толкова лесно на ум, може да ни доведе до някои странни заключения. Например през по-голяма част от живота ми на зрял човек съм имал смътното впечатление, че винаги избирам най-бавната опашка в супермаркета и че винаги, когато ми писне да чакам и се преместя на друга, опашката, от която съм се махнал, започва да се движи по-бързо от тази, на която съм минал.^[6] Ако това е истина — ако наистина имам лоша карма, лошо джуджу или някаква друга метафизична форма на лошотия, която кара всяка опашка, на която застана, да забавя, — тогава трябва да съществува и човек, който чувства, че има някаква метафизична форма на доброта, която кара всяка опашка, на която се нареди, да забързва. В крайна сметка, не може всеки непрекъснато да се реди на най-бавната опашка,

нали така? При все това не познавам човек, който да има силата да ускори опашката, като се нареди на нея. Напротив, всички хора, които познавам вярват, че и те като мен неизбежно са привлечени към най-бавната от всички възможни опашки и че спорадичните им опити да праметнат съдбата просто забавят опашките, на които се преместват и ускоряват опашките, от които се махат. Защо всички вярваме в това?

Защото да стоиш на опашка, която се движи бързо или дори със средна скорост, е толкова обикновено и водещо до затъпяване преживяване, че нито го забелязваме, нито го помним. Вместо това просто си стоим там, отегчени, преглеждаме таблоидите, съзерцаваме шоколадите и се чудим кой идиот е решил, че батериите с различни размери трябва да се обозначават с различен брой «А»-та, вместо с думи, които лесно се помнят като *голяма*, *средна* и *малка*. Докато го правим, рядко се обръщаме към съседите си, за да споделим: «Забелязвате ли колко *нормално* се движи тази опашка? Искам да кажа, толкова е обикновена, че отвътре ми намира да взема да си вода бележки, за да мога после да разкажа и на другите тази очарователна история.» Не, преживяванията със стоене на опашка, които *помним* са тези, в които мъжът с яркочервената шапка, който първоначално беше зад нас, преди да минем на другата опашка, вече е излязъл от магазина и се е качил на колата си, докато ние дори не сме стигнали до касата, защото тъпата бабичка пред нас развява талоните за намаление пред лицето на касиерката и спори за истинското значение на изрази «краен срок». Това всъщност не се случва толкова често, но понеже е толкова паметно, ние си мислим, че се случва.

Фактът, че най-малко вероятното преживяване често е най-вероятния ни спомен може да всее хаос в уменията ни да представяме бъдещи преживявания.^[7] Например в едно изследване изследователи накарали редовни пътници, които чакали на перона в метрото, да си представят как биха се чувствали, ако този ден изпуснат влака.^[8] Преди да направят предположението, накарали някои от пътниците (група спомен) да си спомнят и да опишат «някай път, когато са изпускали влака». Други пътници (група лош спомен) пък трябвало да си спомнят и опишат «най-лошия път, когато сте изпускали влака». Резултатите показали, че пътниците в група спомен си спомнили епизоди, които били също толкова ужасни колкото и епизодите, които си спомнили пътниците от група лош спомен. С други думи, когато

пътниците си помислили за изпускане на влак, в ума им изникнали само нелепи и неприятни епизоди («Чух, че влакът пристига и се затичах да го хвана, но се спънах по стълбите и се стоварих върху човека, който продаваше чадъри, в резултата закъснях с половин час за интервю и когато стигнах, вече бяха назначили друг»). Повечето пъти на изпускане на влак са обикновени и се забравят, затова си спомняме най-необичайните от тях.

Какво общо има това с предвиждането на нашето емоционално бъдеще? Бързо се сещаме за думите *к-1* заради начина по който са организирани мисловните ни речници, а не защото са по-често срещани, по същия начин и спомените за бавни опашки в супера ни идват по-бързо на ум, защото им обръщаме специално внимание, когато не мърдаме от тях, а не защото се срещат по-често. Но понеже не виждаме *истинските* причини, поради които тези спомени идват по-бързо в съзнанието ни, ние стигаме до погрешното заключение, че са по-често срещани, отколкото в действителност. По същия начин ужасните случаи на изпускане на влак изскачат веднага в ума ни не защото са обичайни, а защото са *необичайни*. Но понеже не виждаме истинските причини, поради които тези ужасни епизоди идват по-бързо в съзнанието ни, ние стигаме до погрешното заключение, че са по-често срещани, отколкото в действителност. И наистина, когато накарали пътниците да направят *предположения* как биха се почувствали, ако изпуснат влака *този ден*, те грешно очаквали преживяването да бъде много по-неловко и неприятно, отколкото би било в действителност.

Склонността ни да си спомняме и да се осланяме на необичайни събития е една от причините, поради която толкова често повтаряме грешките си. Когато си мислим за миналогодишната семейна ваканция, не извличаме безпристрастна представителна извадка от случки през двуседмичната обиколка на Айдахо. Вместо това споменът, който ни идва наум съвсем естествено и бързо е за първия съботен следобед, когато заведохме децата да пояздят, изкачихме хълма на гърба на конете и в краката ни се разстла великолепна долина, реката се виеше към хоризонта като лъскава панделка, докато слънцето си играеше на повърхността ѝ. Въздухът беше свеж, горите — замлъкнали. Децата изведнъж престанаха да се карат и замръзнаха върху седлата, някой каза «Леле!» с много тих глас, всички се усмихваха един на друг и

моментът завинаги се запечата като кулминацията на ваканцията. И поради тази причина веднага изскача в ума ни. Но ако се доверим на този спомен, когато планираме следващата си ваканция и пренебрегнем факта, че останалата част от пътешествието беше в общи линии разочароваща, рискуваме да се озовем в същия претъпкан лагер догодина, да ядем същите клисави сандвичи, да бъдем хапани от същите сърдити мравки и да се чудим как не сме успели да си вземем поука от първото ни идване. Понеже сме склонни да си спомняме само най-доброто и най-лошото, вместо най-вероятното, богатият жизнен опит, на който се възхищават младите хора, невинаги носи явни дивиденти.

[1] D. W'irtz et al., „What to Do on Spring Break? The Role of Pre dieted, On-line, and Remembered Experience in Future Choice“, *Psychological Science* 14: 520–24 (2003); and S. Bluck et al. „A Tale of Three Functions: The Self-Reported Use of Autobiographical Memory“, *Social Cognition* 23: 91–117 (2005). — Б.пр. ↑

[2] A. Tversky and D. Kahneman, «Availability: A Heuristic for Judgment Frequency and Probability», *Cognitive Psychology* 5: 207–32 (1973). — Б.пр. ↑

[3] Хвърчило, шотландска поличка, къдраво зеле — Б.пр. ↑

[4] L. J. Sanna and N. Schwarz, «Integrating Temporal Biases: The Interplay of Focal Thoughts and Accessibility Experiences», *Psychological Science* 15: 474–81 (2004). — Б.пр. ↑

[5] R. Brown and J. Kulik, «Flashbulb Memories» *Cognition* 5: 73–99 (1977); and P. H. Blaney, «Affect and Memory: A Review», *Psychological Bulletin* 99: 229–46 (1986). — Б.пр. ↑

[6] D. T. Miller and B. R. Taylor, «Counterfactual Thought, Regret and Superstition: How to Avoid Kicking Yourself», in *What Might Have Been: The Social Psychology of Counterfactual Thinking*, ed. N. J. Roese and J. M. Olson (Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum, 1995), 305–31; и J. Kruger, D. Wirtz, and D. T. Miller, «Counterfactual Thinking and the First Instinct Fallacy», *Journal of Personality and Social Psychology* 88: 725–35 (2005). — Б.пр. ↑

[7] R. Buehler and C. McFarland, «Intensity Bias in Affective Forecasting: The Role of Temporal Focus», *Personality and Social Psychology Bulletin* 27: 1480–93 (2001). — Б.пр. ↑

[8] C. K. Morewedge, D. T. Gilbert, and T. D. Wilson, «The Least Likely of Times: How Memory for Past Events Biases the Prediction of Future Events», *Psychological Science* 16: 626–30 (2005). — Б.пр. ↑

ВСИЧКО Е ДОБРЕ, КОГАТО СВЪРШИ ДОБРЕ

Наскоро спорих с жена ми, която настояваше, че харесвам филма «Списъкът на Шиндлер». Нека обясня. Тя не настояваше, че филмът би ми харесал или че *трябва* да ми хареса. Тя твърдеше, че *наистина* харесвам филма, който сме гледали заедно през 1993 г. Стори ми се изключително несправедливо. Не че съм прав за кой знае колко неща, но единственото нещо, за което си запазвам правото да съм прав, е за това какво харесвам. И както повтарям на всеки, който иска да ме чуе, вече повече от десетилетие, не харесвам «Списъкът на Шиндлер». Но жена ми каза, че греша и като учен се почувствах морално задължен да проверя всяка хипотеза, в която ям пуканки. Затова си взехме от видеотеката «Списъкът на Шиндлер», изгледахме го още веднъж и резултатите от моя експеримент безусловно доказаха кой е бил прав. И двамата. Тя беше права, защото аз наистина бях като прикован през първите 200 минути. Но и аз бях прав, защото на края ставаше нещо ужасно. Вместо да ме остави след развръзката, режисьорът Стивън Спилбърг добавя финална сцена, в която истински хора, послужили като прототип на образите, се появиха на екрана, за да отдадат почит на героя във филма. Сцената ми се стори толкова натрапчива, толкова блудкава, толкова изкуствена, че казах на жена ми: «О, я стига!» което явно съм казал доста високо в киносалона през 1993 г. Първите 98% от филма бяха великолепни, финалните 2% бяха глупави и си спомних, че филмът не ми беше харесал, защото (за мен) имаше лош финал. Единственото странно нещо в този спомен е, че съм издържал ужасно много филми, които по отношение на великолепие бяха много под 98 процента и си спомням, че някои от тях доста ми харесаха. Разликата е, че в тези филми глупавите части бяха в началото или в средата, или някъде другаде, но не и на самия край. Тогава защо повече ми харесват посредствени филми, които свършват супер, отколкото идеални филми, които свършват лошо? В крайна сметка, не получавам ли повече минути на интензивно и удовлетворяващо емоционално съпричастие с един почти свършен филм, отколкото с един посредствен филм?

Да, но явно не това е от значение. Както видяхме, паметта не съхранява пълнометражен филм на наши преживявания, а вместо това

складира най-характерното в резюме, а една от характерните черти на паметта е манията ѝ към финални сцени.^[1] Дали чуваме поредица от звуци, четем поредица от писма, гледаме поредица от картини, подушваме поредица от миризми или срещаме поредица от хора, показваме явна склонност да си спомняме обектите в края на поредицата по-добре от тези по средата или в началото.^[2] Затова, когато си припомняме цялата серия, впечатлението ни е силно повлияно от това какво е имало в края ѝ.^[3] Тази тенденция е особено силно изразена, когато си припомняме преживени удоволствия и страдания. Накарали доброволци в едно проучване да потопят ръце в леденостудена вода (обичаен лабораторен експеримент, който е доста болезнен, но напълно безвреден), като използвали електронна скала, за да отчитат неприятното усещане във всеки следващ момент.^[4] Всеки доброволец бил подложен на дълъг експеримент и на къс експеримент. По време на дългия експеримент, доброволците държали ръцете си потопени в продължение на шейсет секунди във водна баня с постоянна ледена температура от 13°C. По време на дългия експеримент доброволци държали ръцете си потопени 90 секунди във водна баня, която имала постоянна ледена температура от 13°C през първите шейсет секунди и после тайно се затопляла до не чак толкова ледените 15°C през оставащите трийсет секунди. Така че краткият експеримент се състоял от шейсет студени секунди, а дългият — от *същите шейсет студени секунди* плюс още *трийсет студени секунди допълнително*. Кой експеримент бил по-неприятен?

Ами зависи какво разбирате под *неприятен*. Дългият експеримент явно се състоял от по-голям брой неприятни моменти и наистина, показанията, отчетени във всеки следващ момент показали, че доброволците изпитват еднакъв дискомфорт през първите шейсет секунди и на двата експеримента, но дискомфорта се увеличава много повече през следващите трийсет секунди, ако продължели да държат ръцете си във водата (както направили по време на дългия експеримент), отколкото ако ги извадят (както направили по време на краткия експеримент). От друга страна (съжалявам), когато по-късно накарали доброволците да си *спомнят* преживяното и да кажат кой от експериментите е *бил* по-неприятен, те твърдели, че късият експеримент бил по-неприятен от дългия. Макар че при дългия експеримент доброволците трябвало да държат ръцете си 50% повече

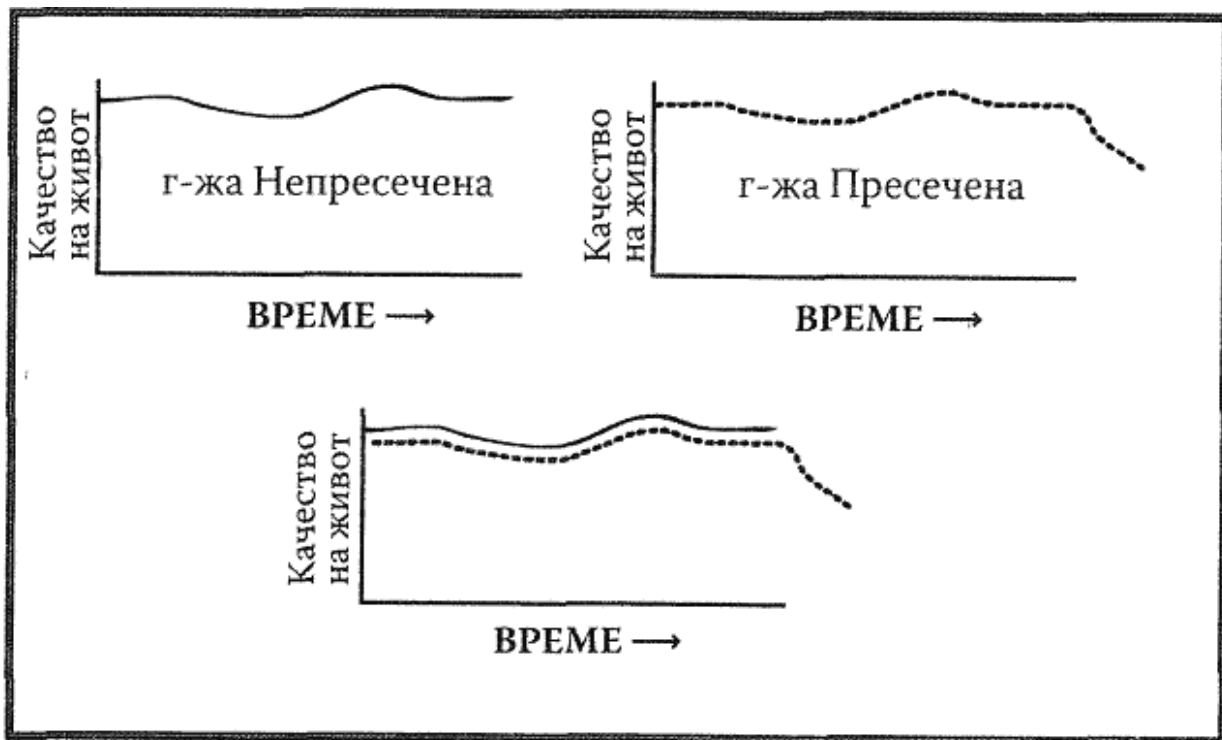
секунди потопени в ледена вода, той имал малко по-топъл край и следователно бил запомнен като по-малко неприятния от двата. Фетишът на паметта към финалите обяснява защо жените често си спомнят раждането не толкова болезнено, колкото е било в действителност,^[5] и защо двойки, които са си развалили взаимоотношенията, си спомнят преди всичко, че никога не са били щастливи.^[6] Както пише Шекспир:

*«По-ярко помним него — вече странник
и туй, което казва той, защото
е сетен звук на флейта, лъч на заник,
последен сладък вкус от пиршеството!»*

Шекспир, «Ричард II»^[7]

Фактът, че често преценяваме удоволствието от едно преживяване по това как завършва, може да стане причина много от нас да вземат доста странни решения. Когато изследователите, които извършвали експеримента със студената вода, попитали доброволците кой от двата опита биха предпочели да повторят, 69 процента от доброволците избрали да повторят дългия — иначе казано, *този който цял да удължи страданията им с 30 секунди*. Тъй като доброволците си спомняли дългия опит като по-малко неприятен от краткия, те избрали да повторят него. Би било лесно да оспорим до колко разумен бил този избор — в края на краищата, «пълното удоволствие» от дадено преживяване е функция както от качеството, така и от количеството на моментите, които го съставляват, но тези доброволци явно не взели предвид количеството.^[8] Но би било също толкова лесно да защитим избора като разумен. Не яздим механичен бик и не позираме за снимка с красива филмова звезда, защото тези моментни преживявания по принцип ни доставят удоволствие, правим го, за да можем да прекараме остатъка от годината, потънали в блажени спомени («Задържах се цяла минута!»). Щом можем с часове да се наслаждаваме на спомена за преживяване, продължило само няколко секунди и щом спомените имат склонността да преувеличават финала, тогава защо да не изтърпим още малко болка, за да имаме по-малко болезнен спомен?^[9]

И двете позиции са разумни и вие можете разумно да се придържате към всяка от тях. Проблемът е, че е по-вероятно да се придържате и към двете. Ето например едно изследване, в което доброволци научават за жена (която ние ще наречем г-жа Пресечена), която водила направо превъзходен живот, докато навършила шейсет години, след което животът ѝ от превъзходен станал просто задоволителен.^[10] Когато навършила 65 години, г-жа Пресечена загинала при автомобилна катастрофа. Колко хубав бил животът ѝ (изобразен с пресечена линия на Фигура 21)? Доброволците дали на живота на г-жа Пресечена 5,7 по деветстепенна скала. Втора група доброволци научили за една жена (която ние ще наречем госпожа Непресечена), която имала направо превъзходен живот, докато не загинала при автомобилна катастрофа на 60 години. Колко хубав бил нейният живот (изобразен с непресечена линия на фигура 21)? Доброволците казали, че животът на г-жа Непресечена бил 6,5.

Фигура 21. Когато кривите бъдат разглеждани поотделно, от значение е формата им. Но когато биват сравнени директно, от значение става дължината им.

Излиза, че доброволците предпочели превъзходния живот (г-жа Непресечена) пред също толкова превъзходния живот плюс няколко допълнителни просто задоволителни години (г-жа Пресечена). Ако се замислите за миг, ще осъзнаете, че по същия начин разсъждавали и доброволците в експеримента с ледената вода. Животът на г-жа Пресечена имал повече „удоволствие като цяло“, отколкото този на г-жа Непресечена, животът на г-жа Непресечена обаче имал по-добър край от този на г-жа Пресечена и доброволците явно били по-загрижени за качеството на финала, отколкото за цялото количество удоволствие, което съдържа живота. Но почакайте малко. Когато накарали трета група доброволци да сравни двата живота един до друг (както можете да направите отдолу на фигура 21), те не показали подобно предпочитание. Когато разликата в продължителността на двата живота станала очебийна, понеже накарали доброволците да ги сравнят едновременно, те вече не били толкова сигурни, че предпочитат да живеят бързо, да умрат млади и да оставят щастлив труп. Явно начинът, по който свършва дадено преживяване е по-важен за нас, отколкото цялото количество удоволствие, което получаваме — докато не се замислим.

[1] B. L. Fredrickson and D. Kahneman, «Duration Neglect in Retrospective Evaluations of Affective Episodes», *Journal of Personality and Social Psychology* 64: 45–55 (1993); and D. Ariely and Z. Carmon, «Summary Assessment of Experiences: The Whole Is Different from the Sum of Its Parts», in *Time and Decision*, ed. G. F. Loewenstein, D. Read, and R. F. Baumeister (New York: Russell Sage Foundation, 2003), 33–49. — Б.пр. ↑

[2] W. M. Lepley, «Retention as a Function of Serial Position», *Psychological Bulletin* 32: 730 (1935); B. B. Murdock, «The Serial Position Effect of Free Recall», *Journal of Experimental Psychology* 64: 482–88 (1962); and T. L. White and M. Treisman, «A Comparison of the Encoding of Content and Order in Olfactory Memory and in Memory for Visually Presented Verbal Materials», *British Journal of Psychology* 88: 459–72 (1997). — Б.пр. ↑

[3] N. H. Anderson, «Serial Position Curves in Impression Formation», *Journal of Experimental Psychology* 97: 8–12 (1973). — Б.пр.

↑

[4] D. Kahneman et al., «When More Pain Is Preferred to Less: Adding a Better Ending», *Psychological Science* 4: 401–5 (1993). — Б.пр. ↑

[5] J.J. Christensen-Szalanski, «Discount Functions and the Measurement of Patients' Values: Women's Decisions During Childbirth», *Medical Decision Making* 4: 47–58 (1984). — Б.пр. ↑

[6] D. Holmberg and J. G. Holmes, «Reconstruction of Relationship Memories: A Mental Models Approach», in *Autobiographical Memory and the Validity of Retrospective Reports*, ed. N. Schwarz and N. Sudman (New York; Springer-Verlag, 1994), 267-88; and C. McFarland and M. Ross, «The Relation Between Current Impressions and Memories of Self and Dating Partners», *Personality and Social Psychology Bulletin* 13:228-38 (1987). — Б.пр. ↑

[7] Шекспир, «Исторически драми», том 6, перевод Валери Петров, изд. «Захари Стоянов». ↑

[8] D. Kahneman, «Objective Happiness», in *Well-Being; The Foundations of Hedonic Psychology*, ed. D. Kahneman, E. Diener, and N. Schwarz (New York: Russell Sage Foundation, 1999), 3–25. — Б.пр. ↑

[9] Вж. «Well-Being and Time», in J. D. Velleman, *The Possibility of Practical Reason* (Oxford: Oxford University Press, 2000). — Б.пр. ↑

[10] E. Diener, D. Wirtz, and S. Oishi, „End Effects of Rated Quality of Life: The James Dean Effect“, *Psychological Science* 12; 124–28 (2001). — Б.пр. ↑

НЕ ТАКА

Ако сте били американец с право на глас в навечерието на 8 ноември 1988 г. тогава вероятно сте си стояли у дома и сте гледали резултатите от президентската битка между Майкъл Дукакис и Джордж Буш. Когато се върнете назад към тези избори, може би ще си спомните скандалната реклама с Уили Хортън или израза „картоносец член на Обединението за граждански свободи“, или хапливата реплика на Лойд Бенстън към Дан Куейл: „Сенаторе, вие не сте Джек Кенеди.“ Сигурно си спомняте, че когато всички гласове бяха преброени, американците решиха да не изпращат либерал от Масачусетс в Белия дом. Макар че Дукакис изгуби изборите, той спечели някои от по-либералните щати и понеже говорим за памет, искам да ви накарам да използвате вашата сега. Затворете очи за миг и се опитайте да си представите как точно сте се почувствали, когато говорителят е съобщил по новините, че Дукакис е спечелил в щат Калифорния. Разочарован или щастлив сте бил? Скачахте ли или поклащахте глава? Проливахте ли сълзи от радост или от мъка? Казахте ли: „Слава богу, за левия бряг!“ или „Какво можете да очаквате от откачалки!“. Ако се намирате в либералния край на политическия спектър, тогава сигурно си спомняте, че сте се чувствали щастлив при обявяването на Калифорния, а ако клоните към консервативния край, вероятно си спомняте, че не сте били толкова щастлив. И ако помните това, тогава, приятели мои и съграждани, аз се изправям днес пред вас, за да ви съобщя, че паметта ви бърка. Защото през 1988 г. калифорнийците гласуваха за Джордж Хърбърт Уокър Буш.

Защо е толкова лесно да се спретне подобен евтин номер? Защото паметта е реконструктивен процес, който използва всяко късче информация, с което разполага, за да изгради мисловните образи, които ни идват на ум, когато се заловим да си припомним. Едно такова късче информация е фактът, че Калифорния е либерален щат, който ни е дал трансценденталната медитация, гранолата, психеделичният рок, „Губернатор Лунен Лъч“ и „Деби оправя Далас“. Така че има логика Майкъл Дукакис — подобно на Бил Клинтън, Ал Гор и Джон Кери — да е спечелил в този щат. Но преди

калифорнийците да започнат да гласуват за Бил Клинтън, Ал Гор и Джон Кери, те гласуваха толкова пъти, колкото можаха за Джералд Форд, Роналд Рейгън и Ричард Никсън. Освен ако не сте политолог, пристрастен към Си Ен Ен или кореняк калифорниец, вероятно не си спомняте тези незначителни подробности от политическата история. Вместо това сте направили логично заключение, а че понеже Калифорния е либерален щат и понеже Дукакис е кандидат на либералите, Калифорния трябва да е гласувала за него. Както антрополозите използват едновременно факти (черепът открит в Мексико, който датира отпреди 13 хилядолетия е дълъг и тесен) и теории („Европеидната раса е дошла в Новия свят две хиляди години преди монголоидната да се настани на тяхно място“), така и вашият мозък използва факт („Дукакис е бил либерал“) и теория („Калифорнийците са либерали“), за да направи предположение за минало събитие („Калифорнийците са гласували за Дукакис“). За съжаление, понеже теорията ви беше грешна и предположението ви се оказа грешно.

Мозъците ни използват факти и теории, за да правят предположения за минали събития и по същия начин използват факти и теории, за да правят предположения за минали чувства.^[1] Понеже чувствата не оставят по дирите си факти, както правят президентските избори и древните цивилизации, мозъците ни трябва да се осланят в още по-голяма степен на теории, за да възстановят спомени за това как сме се чувствали някога. Когато тези теории са погрешни, ние си спомняме погрешно собствените си чувства. Помислете за миг как теориите ви за нещо — например за пола — могат да повлияят на спомените ви за минали чувства. Повечето от нас вярват, че мъжете не са толкова емоционални, колкото жените („Тя плаче, той не плаче“), че мъжете и жените реагират различно на едни и същи събития („Той беше ядосан, тя беше тъжна“) и че жените са особено предразположени към негативни емоции в определени моменти на менструалния си цикъл („Днес е малко раздразнителна, ако разбираш какво искам да кажа“). Както се оказва, съществуват малко доказателства в подкрепа на тези убеждения — но не това е най-важното. Най-важното е, че тези убеждения представляват теории, които могат да повлияят на начина, по който си спомняме нашите собствени емоции. Например:

В едно проучване накарали доброволци да си спомнят как са се чувствали преди няколко месеца и мъжът и жената си спомнили, че са изпитвали еднакво силни емоции.^[2] Друга група доброволци също трябвало да си спомнят как са се чувствали преди месец, но преди да го направят, трябвало да си помислят малко за половите различия. След като доброволците били подканени да мислят за половите различия, жените си спомнили, че са изпитвали по-силни емоции, а мъжете — по-слаби.

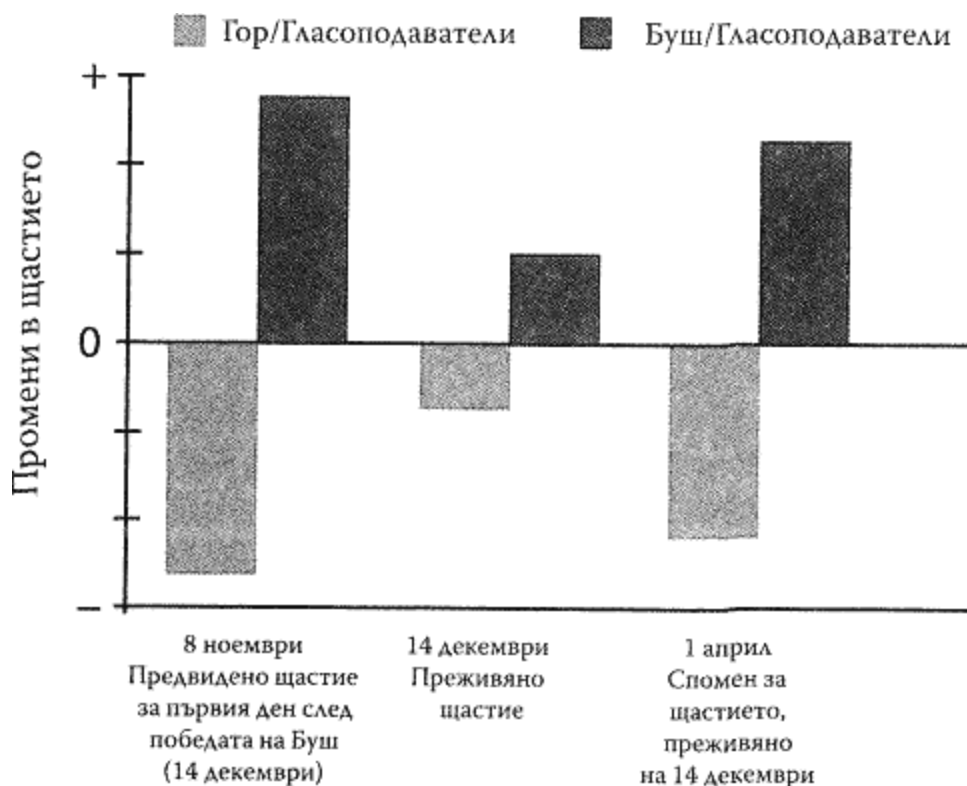
В друго проучване мъже и жени доброволци били разделени на отбори и играли едни срещу други.^[3] Някои доброволци веднага споделили емоциите, които са изпитвали по време на играта, а други си спомнили за тях седмица по-късно. Мъжете и жените не се различавали по вида емоции, които описали. Но седмица по-късно жените си спомнили, че са изпитвали по-стереотипни женски емоции (например, съчувствие и вина), а мъжете — по-стереотипни мъжки емоции (например гняв и гордост).

В трето проучване жени доброволки си водели дневници и оценявали чувствата си всеки ден в продължение от четири до шест седмици.^[4] Тези оценки показали, че женските емоции не се променят в зависимост от менструалния цикъл. Въпреки това, когато по-късно накарали жените да се върнат към написаното в дневника за конкретен ден и да си спомнят как са се чувствали, те си спомняли, че са изпитвали по-силна отрицателна емоция през дните на месечния си цикъл.

Явно теориите ни затова как хората от нашия пол *обикновено* се чувстват, могат да повлияят върху спомена ни за това как действително сме се чувствали. Полът е една от многото теории, които имат силата да променят спомените ни. Например азиатската култура не отдава особено внимание на личното щастие, за разлика от европейската, и затова американците от азиатски произход вярват, че по принцип са по-малко щастливи от американците от европейски произход. В едно изследване доброволци носели преносими компютри навсякъде, където ходели в продължение на седмица и записвали как се чувствали, когато компютърът издавал сигнал на произволни интервали през деня.^[5] Тези сведения показали, че доброволците американци от азиатски произход били малко по-щастливи от американците от европейски произход. Но когато накарали

доброволците да си *спомнят* как са се чувствали през тази седмица, американците от азиатски произход казали, че са се чувствали *по-малко*, а не повече, щастливи. При друго изследване, което използвало същата методология, американци от латиноамерикански произход и американци от европейски произход заявили, че изпитват почти еднакви чувства по време на дадена седмица, но американците от латиноамерикански произход си спомняли, че са били по-щастливи, отколкото американците от европейски произход.^[6] Не всички теории са свързани с неизменни индивидуални характеристики като пол и културна принадлежност. Кои студенти изкарват по-високи оценки на изпит — тези, които се тревожат за тях или тези, които не се тревожат? Като преподавател в колеж мога да споделя собствената си теория, че студентите, които се притесняват много как ще се представят, учат повече и затова имат по-висок успех от апатичните си колеги. Явно студентите имат същата теория, защото изследванията показват, че когато студенти се справят добре на изпит, те си спомнят, че са се чувствали по-притеснени преди изпита, отколкото са били в действителност, а когато студенти се справят зле на изпит, те си спомнят, че са се чувствали по-малко притеснени преди изпита, отколкото действително са били.^[7]

Спомняме си как сме се чувствали така, както ни се струва, че трябва да сме се чувствали. Проблемът с тази грешка на ретроспективата е, че може да ни попречи да открием грешките си в перспектива. Например случаят с президентските избори в САЩ през 2000 г. Гласоподавателите отидоха до урните на 7 ноември 2000 г. за да решат дали Джордж Буш или Ал Гор ще стане четирийсет и третия президент на Съединените щати, но бързо стана ясно, че резултатите са прекалено близки, за да бъде излъчен победител и изборът ще стане ясен след седмици. На следващия ден, 8 ноември, изследователи накарали гласоподавателите да предскажат колко щастливи биха се чувствали в деня, в който се разбере дали изборните резултати са против или в полза на техния кандидат. На 13 декември Ал Гор отстъпи на Джордж Буш и на следващия ден, 14 декември, изследователите измерили действителното щастие на гласоподавателите. Четири месеца по-късно отново се свързали с тях и ги накарали да си спомнят как са се чувствали на 14 декември, изследването показало три неща.

Фигура 22. При изборите за президент през 2000 г. привържениците са очаквали решението на Върховния съд да окаже силно влияние върху това колко щастливи ще се чувстват те на следващия ден (стълбчетата вляво). Вдясно на илюстрацията: спомените им за щастието, преживяно на 14 декември. В действителност решението е имало далеч по-малко влияние върху действително преживяното щастие (по средата).

Първо, в деня след изборите привържениците на Гор очаквали да са съкрушени, а привържениците на Буш да са въодушевени, ако Джордж Буш бъде обявен за окончателен победител. Второ, когато Джордж Буш бил обявен окончателно за победител, привържениците на Гор били по-малко съкрушени, а привържениците на Буш — по-малко въодушевени, отколкото били очаквали да бъдат (склонност, която видяхте и преди в останалите глави). Но трето, и най-важно, няколко месеца след като изборът бил решен, двете групи от гласоподаватели си спомняли, че са се чувствали така, както са очаквали да се чувстват, а не както в действителност са се чувствали. Явно перспективите и ретроспективите могат да бъдат напълно единодушни, въпреки факта, че нито една от двете не описва

вярно действителното ни преживяване.^[8] Теориите, които ни карат да предвиждаме, че дадено събитие ще ни направи щастливи („Ако Буш спечели, ще бъде въодушевен“), ни карат и да си спомним, че наистина ни е направило („Когато Буш спечели, бях въодушевен“) и така унищожават доказателствата за собствената си неточност.

Това прави необичайно трудно за нас да открием, че предвижданията ни са били погрешни. Надценяваме колко щастливи ще бъдем на рождените си дни,^[9] подценяваме колко щастливи ще бъдем в понеделник сутрин^[10], и правим тези банални, но погрешни предсказания отново и отново, макар че постоянно не се оправдават. Неспособността ни да си спомним как действително сме се чувствали е една от причините, поради която богатият ни жизнен опит толкова често се оказва не толкова богат.

[1] M. D. Robinson and G. L. Gore, „Belief and Feeling: Evidence for an Accessibility Model of Emotional Self-Report“, *Psychological Bulletin* 128: 934–60 (2002); and L. J. Levine and M. A. Safer, „Sources of Bias in Memory for Emotions“, *Current Directions in Psychological Science* 11: 169–73 (2002). — Б.пр. ↑

[2] M. D. Robinson and G. L. Clore, „Episodic and Semantic Knowledge in Emotional Self-Report: Evidence for Two Judgment Processes“, *Journal of Personality and Social Psychology* 83:198-215 (2002). — Б.пр. ↑

[3] M. D. Robinson, J. T. Johnson, and S. A. Shields, „The Gender Heuristic and the Database: Factors Affecting the Perception of Gender-Related Differences in the Experience and Display of Emotions“, *Basic and Applied Social Psychology* 20: 206–19 (1998). — Б.пр. ↑

[4] C. McFarland, M. Ross, and N. DeCourville, „Women’s Theories of Menstruation and Biases in Recall of Menstrual Symptoms“, *Journal of Personality and Social Psychology* 57: 522–31 (1989). — Б.пр. ↑

[5] S. Oishi, „The Experiencing and Remembering of Well-Being: A Cross-Cultural Analysis“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 1398–1406 (2002). — Б.пр. ↑

[6] C. N. Scollon et al., „Emotions Across Cultures and Methods“, *Journal of Cross-Cultural Psychology* 35: 304–26 (2004). — Б.пр. ↑

[7] M. A. Safer, L. J. Levine, and A. L. Drapalski, „Distortion in Memory for Emotions: The Contributions of Personality and Post-Event

Knowledge“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 1495–1507 (2002); and S. A. Dewhurst and M. A. Marlborough, „Memory Bias in the Recall of Preexam Anxiety: The Influence of Self-Enhancement“, *Applied Cognitive Psychology* 17: 695–702 (2003). — Б.пр. ↑

[8] T. R. Mitchell et al., „Temporal Adjustments in the Evaluation of Events“: The 'Rosy View,' „*Journal of Experimental Social Psychology*“ 33: 421–48 (1997). — Б.пр. ↑

[9] T. D. Wilson et al., „Preferences as Expectation-Driven Inferences: Effects of Affective Expectations on Affective Experience“, *Journal of Personality and Social Psychology* 56: 519–30 (1989). — Б.пр. ↑

[10] A. A. Stone et al., „Prospective and Cross-Sectional Mood Reports Offer No Evidence of a 'Blue Monday' Phenomenon“, *Journal of Personality and Social Psychology* 49: 129–34 — Б.пр. ↑

НАТАГЪК

Когато накарат хората да назоват един-единствен предмет, който биха се опитали да спасят, ако домът им се запали, най-често срещаният отговор (за жалост на кучето) е „Фотоалбумът ми“. Не само ценим спомените си, ние *сме* спомените си. И въпреки това изследванията показват, че паметта прилича не толкова на колекция от фотографии, колкото на колекция от импресионистични картини, дело на художник, който си позволява доста свободна интерпретация. Колкото по-неясен е обектът, толкова по-голяма свобода си позволява художникът, а малко неща са по-неясни от емоционалните преживявания. Споменът ни за емоционални епизоди е изцяло повлиян от неочаквани събития, финални моменти и теории за това как *трябва* да сме се чувствали тогава, като всичко това сериозно накърнява способността ни да се учим от собствения си опит. Практиката, изглежда, невинаги води до съвършенство. Но ако се върнете към разсъжденията за акитата, ще си спомните, че практиката е само един от двата начина, по които се учим. Ако практиката не ни оправя, какво да кажем за обучението?

ЕДИНАДЕСЕТА ГЛАВА ПРЯК РЕПОРТАЖ ОТ УТРЕ

*„Стар като света,
той е — и длъжен е — да бъде
мъдър!“*

Шекспир
, „Троил и
Кресида“^[1]

В римейка на Алфред Хичкок на „Човекът, който знаеше прекалено много“ (1956) Дорис Дей изпява един валс, чиято последна строфа гласи:

*„Когато бях дете и ходех на училище,
учителката си попитах; «Какво да опитам?
Песни ли да пея или картини да редя?»
Отговор ми даде мъдър тя:
Que sera, sera. Каквото ще бъде, ще бъде.
Бъдещето не ни принадлежи и в него да видим не
можем.
Que sera, sera!“^[2]*

Няма да се заяждам с текста на песента и храня само най-добри спомени към Дорис Дей, но фактът е, че това *не* е особено умен отговор. Когато дете помоли за съвет с кое от две неща да се захване, учителят трябва да може да даде по-добър отговор от музикално клише. Да, разбира се, бъдещето трудно може да се види. Но всички така и така сме поели натам и колкото и да е трудно да си го представим, трябва да вземем *известни* решения за това към кое

бъдеще да се стремим и кое да избягваме. След като сме склонни да грешим, когато се опитаме да си представим бъдещето, тогава как бихме могли да решим какво да правим?

Дори дете знае отговора на този въпрос: трябва да попитаме учителя. Едно от преимуществата да си социално и лингвистично животно е, че можеш да извлечеш полза от опита на другите, вместо да се опитваш да си обясниш всичко сам. От милиони години човешките същества са преодолявали невежеството си, като са си разделяли работата по откриването и после са обменяли откритията си един с друг. Поради тази причина всяко средностатистическо момче, което разнася вестниците в Питсбърг, знае за вселената повече, отколкото са знаели Галилей, Аристотел, Леонардо или който и да е от останалите пичове, които са били толкова умни, че им е било достатъчно само по едно име. Ние всички се възползваме максимално от този наличен ресурс. Ако решите да седнете и да напишете всичко, което знаете и после да прочетете списъка и да отбележите с кръстче това, което знаете само защото някой ви го е казал, ще развиете тендовагинит, защото почти всичко, което знаете, е от втора ръка. Бил ли е Юрий Гагарин първият космонавт? Френска дума ли е „кроасан“? Повече ли са китайците от жителите на Северна Дакота? Докато е горещо ли се кове желязото? Повечето от нас знаят отговорите на тези въпроси, въпреки че никой не е видял изстрелването на „Восток 1“, не е следял лично развитието на езика, броил на пръсти населението в Пекин и Бисмарк или пък е ковал горещо желязо. Знаем отговорите, защото някой ги е споделил с нас. Общуването е вид „изпитано наблюдение“^[3], което ни позволява да добием познания за света, без да напускаме удобствата на дома си. Шестте милиарда общуващи помежду си хора, които живеят на повърхността на нашата планета съставляват един гигантски жив организъм с дванайсет милиарда очи и всяко нещо, видно от един чифт очи може да бъде разбрано от цялото човечество в течение на месеци, дни или дори минути.

Фактът, че можем да споделяме помежду си опит, би трябвало да даде просто решение на същината на проблема, който разглежда тази книга. Да, нашата способност да си представяме бъдещите ни емоции има недостатъци — но това не е проблем, защото не трябва да си представяме как бихме се чувствали, ако се оженим за адвокат, преместим в Тексас или хапнем змия, когато има толкова много хора,

които са *направили* тези неща и с радост биха ни разказали за тях. Учители, съседни, колеги, родители, бармани, фризьори, зъболекари, рекламаджии — всеки един от тези хора има да каже нещо за това какво би било да се живее в това бъдеще, вместо в другото и по всяко време можем да бъдем напълно сигурни, че някой от тези хора наистина е *преживял* това, което ние само си представяме. Понеже сме бозайници, които показват и казват, всеки от нас има достъп до информацията относно почти всички преживявания, които можем да си представим — и много, които не можем. Наставници ни съветват каква професия да си изберем, критици ни казват кои са най-добрите ресторанти, туристически агенти ни казват кои са най-добрите ваканции и приятели ни казват кои са най-добрите туристически агенти. Всеки от нас е заобиколен от цял взвод Скъпи Абита^[4], които могат да споделят собствения си опит и по този начин да ни кажат кое бъдеще си заслужава очакването.

Като се има предвид огромното разнообразие от консултанти, кумири, гурута, наставници, клюкари и любопитни роднини, би трябвало да очакваме хората да се справят доста добре, когато се стигне до вземане на най-важните решения в живота, като това къде да живеем, къде да работим и за кого да се оженим. И въпреки това средният американец се мести повече от шест пъти,^[5] сменя работата си повече от десет пъти^[6] и се жени повече от веднъж,^[7] което предполага, че повечето от нас правят лош избор доста пъти. Ако човечеството е жива библиотека от информация за това какво е чувството да направиш почти всичко, което може да бъде направено, тогава защо хората с карти за библиотеката вземат толкова много лоши решения? Има само две възможности. Първата е, че огромното количество съвети, които получаваме от другите са лоши съвети, които ние глупаво приемаме. Втората е, че огромното количество съвети, които получаваме от другите са добри съвети, които глупаво отхвърляме. Коя от двете е? Слушаме ли прекалено внимателно, когато другите говорят или не слушаме прекалено внимателно? Както ще се уверим, отговорът на този въпрос е *да*.

[1] Превод Валери Петров, Шекспир, „Трагикомедии“, том 7, изд. „Захари Стоянов“, 1998. — Б.пр. ↑

[2] J. Livingston and R. Evans, „Whatever Will Be, Will Be (Que Sera, Sera)“ (1955). — Б.пр. ↑

[3] W. V. Quine and J. S. Ullian, *The Web of Belief*, 2nd ed. (New York: Random House, 1978), 51. — Б.пр. ↑

[4] Популярна рубрика със съвети. — Б.пр. ↑

[5] Half of all Americans relocated in the five-year period of 1995-2000, which suggests that the average American relocates about every ten years; B. Berkner and C. S. Faber, *Geographical Mobility, 1995 to 2000: (Washington, D.C.: U.S. Bureau of the Census, 2003)*. — Б.пр. ↑

[6] Bureau of Labor Statistics, *Number of Jobs Held, Labor Market Activity, and Framings Growth Among Younger Baby Boomers: Results from More Than Two Decades of a Longitudinal Survey*, Bureau of Labor Statistics news release (Washington, D.C.: U.S. Department of Labor, 2002). — Б.пр. ↑

[7] Предвижда се, че през следващите години 10 % от американците никога няма да се оженят, а 60 % ще се оженят веднъж и 30 % ще се оженят минимум два пъти. R. M. Kreider and J. M. Fields, *Number, Timing, and Duration of Marriages and Divorces, 1996 (Washington, D. C: U.S. Bureau of the Census, 2002.)*. — Б.пр. ↑

СУПЕР РЕПРОДУКТОРИ

Философът Бертранд Ръсел веднъж казал, че вярването е „най-духовното нещо, което правим.“^[1] Може би, но то е и *най-социалното* нещо, което правим. Точно както предаваме гените си, стараяйки се да създадем хора, чиито лица приличат на нашите, така и предаваме убежденията си, стараяйки се да създадем хора, чиито умове мислят като нашите. Почти всеки път, когато кажем нещо на някого, правим опит да променим начина, по който функционира мозъка му — правим опит да променим начина, по който вижда света, така че светогледът му да заприлича повече на нашия. Почти всяко твърдение — от възвишеното („Господ има планове за теб“) до баналното („Завий на светофара наляво, после карай две мили и ще видиш «Дънкин Донътс» вдясно“) — има за цел да съгласува светогледа на слушателя с този на говорещия. Понякога тези опити успяват, друг път — не. Така че какво определя дали едно убеждение ще бъде успешно предадено от един ум на друг?

Принципите, които обясняват защо някои гени се предават по-успешно от други, обясняват също и защо някои убеждения се предават по-успешно от други.^[2] Еволюционната биология ни учи, че всеки ген, който спомага собствените си „средства за предаване“, ще бъде представен в постоянно увеличаващи се размери в популацията с течение на времето. Представете си, че един ген е бил отговорен за сложното развитие на нервната схема, която прави усещането от оргазмите толкова хубаво. Човек, който притежава този ген, ще изпитва оргазмите... ами, като оргазми. Човек, на когото му липсва въпросният ген, ще ги изпитва по-скоро като кихавици — кратки, шумни, физически конвулсии, от които се изплащат нищожни хедонистични дивиденди. Сега, ако вземем петдесет здрави, плодовити хора, които притежават гена и петдесет здрави плодовити хора, които не го притежават и ги оставим на някоя гостоприемна планета в продължение на милион години, когато се върнем, най-вероятно ще заварим популация от хиляди, дори милиони хора, като почти всички от тях притежават гена. Защо? Защото генът, който създава хубаво чувство от оргазмите, е бил предаван от поколение на поколение,

понеже хората, които се наслаждават на оргазмите са по-склонни да правят нещото, което предава гените им. Логиката е толкова подвеждаща, че е буквално неизбежна: гените обикновено се предават, когато ни карат да правим неща, които предават гените. Освен това, дори *лоши гени* — тези, които ни правят предразположени към рак и сърдечни заболявания — могат да станат супер репродуктори, ако компенсират щетите, като се снабдят със собствени средства за предаване. Например ако генът, който създава прекрасното чувство на оргазма, ни прави по-предразположени към артрит и развалени зъби, той пак може да бъде възпроизвеждан в огромни размери, защото вероятно хората, които обичат оргазми ще имат деца, отколкото здравеняците с хубави зъби, които не обичат.

По същата логика може да се обясни и предаването на вярванията. Ако някакво вярване има определено свойство, което улеснява собственото му предаване, тогава това вярване ще бъде разпространено във все по-голям брой умове. Както се оказва, има няколко такива свойства, които увеличават успеха за предаване на вярванията, най-важното от тях е точността. Когато някой ни каже къде да намерим паркинг в центъра или как да опечем сладкиш на висока надморска височина, ние възприемаме този съвет и го предаваме нататък, защото той помага на нас и на нашите приятели да правят неща, които искат да направят, като паркиране и печене.

Както един философ отбелязва: „Способността за общуване не би могла да спечели почва в процеса на еволюция по друг начин, освен чрез способността за предаването на верни убеждения.“^[3] Верните убеждения ни дават сила, което прави лесноразбираемо защо толкова безпрепятствено се предават от един ум на друг.

Малко по-трудно е да разберем защо *неверни* убеждения толкова безпрепятствено се предават от един ум на друг — но е факт. Неверните убеждения, също като лошите гени, могат и стават супер репродуктори и един мислен експеримент илюстрира как се случва това. Представете си игра, която се играе от два отбора, като всеки отбор има по хиляда играчи и всеки от тях има телефонна връзка със съотборниците си. Целта на играта е всеки отбор да сподели максимален брой верни убеждения. Когато играчите получат съобщение, което смятат за вярно, те се обаждат на съотборник и му го предават. Когато получат съобщение, което смятат за невярно, не го

правят. В края на играта реферът надува свирката и присъжда на всеки отбор по една точка за всяко вярно убеждение, което споделял целият отбор, и им взимал по една точка за всяко грешно убеждение, което споделял целият отбор. Представете си мача, който се провел един слънчев ден между отбора на Съвършените (чиито членове винаги си предавали верни убеждения) и Несъвършените (чиито членове понякога си предавали неверни убеждения). Бихме очаквали Идеалните да спечелят, нали така?

Не непременно. В действителност съществуват някои особени обстоятелства, при които Несъвършените можели да ги спукат от бой. Представете си какво би станало, ако един несъвършен играч изпрати невярното съобщение „Ако говориш по телефона ден и нощ, ще бъдеш щастлив“ и си представете, че останалите несъвършени са достатъчно наивни да му повярват и да го предадат нататък. Това убеждение е невярно и затова ще струва на Несъвършените една точка накрая. Но може да окаже компенсация ефект да държи повечето от несъвършените на телефона за по-дълго време и така да увеличи общия брой на верните съобщения, които са си предали. При подходящи обстоятелства щетите от това невярно убеждение могат да бъдат покрити от ползите, а именно, че кара играчите да се държат по начини, които увеличават вероятността да споделят други верни убеждения. Урокът, който трябва да си вземем от тази игра, е, че неверните убеждения могат да преобладават в играта за предаване на убеждения, ако по някакъв начин сами улесняват „средствата за предаване“. В този случай средството за предаване не е сексът, а общуването и затова всяко убеждение — дори невярното, — което увеличава общуването има голям шанс да бъде предавано отново и отново. Неверните убеждения, които по някаква случайност преобладават в стабилни общества са склонни да се размножават, защото хората, които хранят тези убеждения имат склонността да живеят в стабилни общества, което осигурява средството за размножаване на неверните убеждения.

Някои от нашите традиционни мъдрости за щастието подозрително напомнят супер репродуцирани неверни убеждения. Например парите. Ако някога сте се опитвали да продадете нещо, вероятно сте пробвали да му вземете колкото е възможно по-висока цена, докато другите хора са се опитвали да го купят на колкото е

възможно по-ниска цена. И двете страни на покупко-продажбата са убедени, че ще е по-добре, ако накрая имат повече пари, отколкото по-малко и това убеждение е залегнало в основата на нашето икономическо поведение. Макар че има много по-малко научни факти в негова подкрепа, отколкото бихте очаквали. Икономисти и психолози са изучавали в продължение на десетилетия връзката между богатство и щастие и са стигнали до основното заключение, че богатството увеличава човешкото щастие, когато издига хората от крайна бедност до средна класа, но не оказва голяма роля по-нататък.^[4] Американци, които печелят 50 000 долара на година са много по-щастливи от американци, които печелят 10 000 на година, но американци, които печелят по 5 милиона на година не са много по-щастливи от тези, които печелят 100 000 на година. Хора, които живеят в бедни държави са много по-малко щастливи от хора, които живеят в средно развити държави, но хора, които живеят в средно развити държави не са много по-малко щастливи от хора, които живеят в силно развити държави. Икономистите обясняват, че богатството има „намаляваща пределна полезност“, което е усукан начин да се каже, че е неприятно да си гладен, измръзнал, болен, уморен и изплашен, но след като се освободиш веднъж от този товар, останалите ти пари стават все по-безполезна купчина хартия.^[5]

Значи спечелим ли веднъж толкова пари, на колкото можем да се радваме, напускаме работа и им се радваме, нали така? Грешка. Хората в богатите страни по принцип работят дълго и здраво, за да печелят повече пари, от които едва ли някога биха могли да извлекат удоволствие.^[6] Този факт ни стряска по-малко, отколкото би трябвало. В крайна сметка, един плъх може да бъде мотивиран да претича през лабиринт, който има парче сирене за награда накрая, но напълни ли си веднъж тумбака, тогава дори най-прекрасният „Стилтън“ няма да е в състояние да го накара да се размърда. Натъпчем ли се догоре с палачинки, още палачинки вече не ни доставят удоволствие, следователно спираме да си ги набавяме и да ги ядем. Но явно това не се отнася за парите. Както Адам Смит, бащата на модерната икономика, пише през 1776 г.: „Желанието за ядене е ограничено във всеки човек от малката вместимост на стомаха; но желанието за удобства и орнаменти по къщата, дрехи, екипажи и мебели явно няма край, нито някаква граница“.^[7]

Щом като храната и парите спират да ни доставят удоволствие, след като веднъж сме си осигурили достатъчно от тях, тогава защо продължаваме да си тъпчем джобовете, когато не бихме продължили да си тъпчем бузите? Адам Смит има отговор. Започва с признаването на това, което повечето от нас и без друго подозират, а именно, че произвеждането на богатство не е задължително източник на лично щастие.

„В какво се състои истинското щастие в човешкия живот? Бедните не отстъпват в нищо на тези, които изглеждат толкова над тях. Що се отнася до покоя на тялото и на душата, всички различни прослойки на обществото са на едно ниво и просякът, който се припича на слънце от страни на пътя, се радва на същото спокойствие, за което се борят кралете.“^[8]

Звучи чудесно, но ако е вярно, тогава всички здравата сме го загазили. Ако богати крале не са по-щастливи от бедни просяци, тогава защо бедните просяци да спират да се приличат покрай пътя и да се напъват да стават крале? Ако никой не иска да бъде богат, тогава имаме огромен икономически проблем, защото процъфтяващата икономика изисква хората непрекъснато да си набавят и да консумират стоките и услугите на другите. Пазарните икономики изискват от нас да имаме незадоволим глад към *неща*, и ако всеки е доволен от нещата, които има, тогава икономиката ще спре да се развива. Но ако това е голям *икономически* проблем, то той не е голям *личен* проблем. Шефът на федералния резерв може да се буди всяка сутрин с желанието да прави това, което иска икономиката, но повечето от нас стават с желанието да правят това, което те си искат, което означава, че основните нужди на една жизнена икономика и основните нужди на един щастлив индивид не са задължително едни и същи. Тогава какво мотивира хората да работят здраво всеки ден, за да правят неща, които задоволяват нуждите на икономиката, но не и техните собствени? Подобно на толкова много мислители Смит вярвал, че хората искат само едно нещо — щастие — и следователно икономиките могат да процъфтяват и да се разрастват само ако хората са заблудени и вярват,

че производството на богатство ще ги направи щастливи.^[9] Само ако хората се придържат към това лъжливо убеждение, те ще произведат, набавят и консумират достатъчно, за да поддържат икономиката си.

„Удоволствието от богатството и величието... поразява въображението като нещо голямо, прекрасно и благородно, чието постигане си заслужава мъките и терзанията, които сме готови да изтърпим заради него... Тази заблуда развива и държи в непрестанно движение човешката индустрия. Това е подтикнало човечеството да обработва земята, да строи къщи, да основава градове и да трупа богатства, както и да измисли и развие всички науки и изкуства, които облагородяват и разкрояват човешкия живот; а това е променило напълно цялото лице на земята, превърнало е непроходимите природни гори в красиви и плодородни поля и е направило неизбродимия и пуст океан нов източник на прехрана и огромна магистрала, свързваща различните народи по света.“^[10]

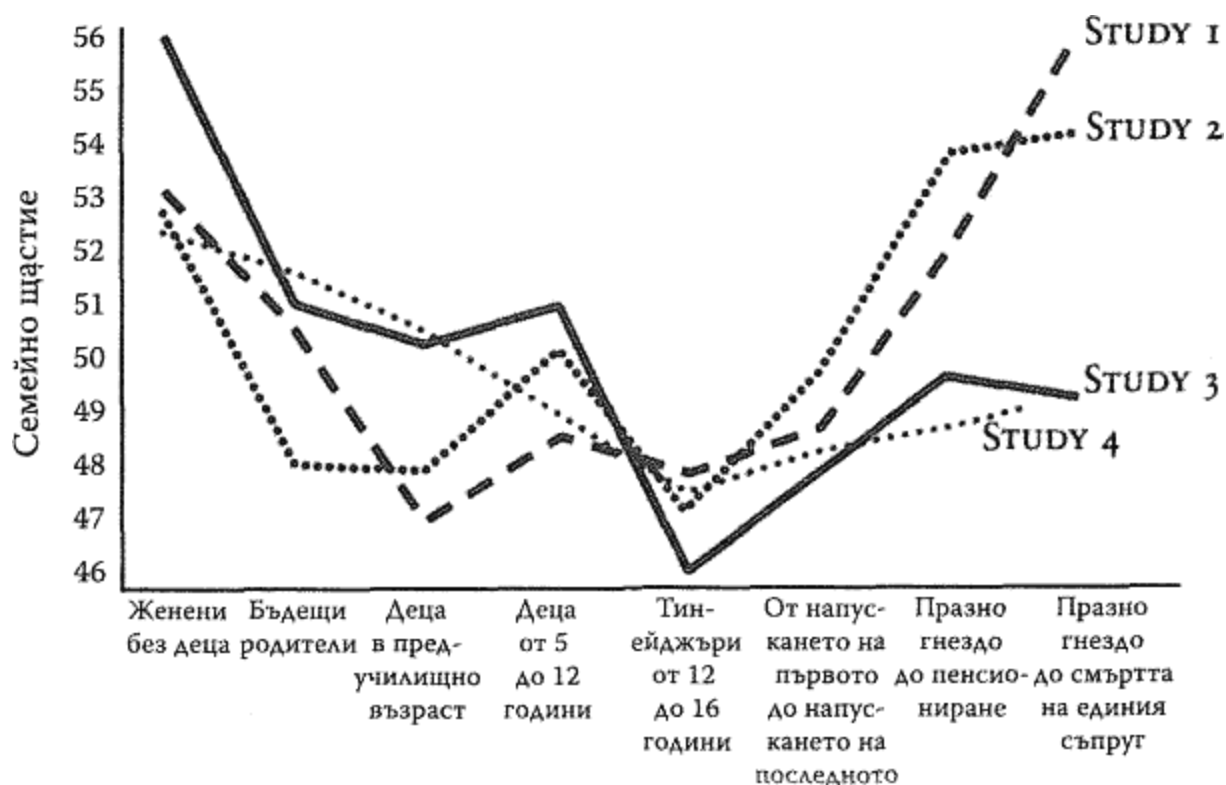
С две думи, произвеждането на богатство не прави задължително хората щастливи, но служи за нуждите на икономиката, която служи за нуждите на стабилно общество, което служи като мрежа за разпространението на измамните убеждения относно щастието и богатството. Икономиките процъфтяват, когато индивидите полагат усилия, но понеже индивидите ще полагат усилия само за постигането на собственото си щастие, от съществено значение е те погрешно да смятат, че производството и консумацията са корените на личното благоденствие. Въпреки че думи като *измамно* може да навеждат на мисълта за някаква сенчеста конспирация, организирана от малка група хора в тъмни костюми, играта за предаване на убеждения не изисква някой да се опитва да извърши велика измама пред очите на невинно население. Няма клика отгоре, няма тайна камара, няма велик манипулатор, чиято хитра програма за втъпяване и пропаганда ни е измамила и ни е накарала да повярваме, че парите могат да ни купят любов. По-скоро конкретно това невярно убеждение е супер

репродуктор, защото приемайки го, то ни кара да вземаме участие в дейностите, които го възпроизвеждат.^[11]

Играта на предаване на убеждения обяснява защо вярваме на някои неща за щастието, които просто не са верни. Радостта от парите е един пример. Радостта от децата е друг, който за повечето от нас е по-близък. Всяка човешка култура учи членовете си, че ако имаш деца, ще си щастлив. Когато хората се замислят за потомството си — или си представят бъдещите си наследници, или си мислят за настоящите, — те са склонни да извикат в съзнанието си образи на гукаци бебета, които се смеят от люлките си, сладки едва проходили хлапета, които тичат, клатушкайки се по моравата, хубави момчета и красиви момичета, които свирят на тромпети и туби в маршируващия оркестър на гимназията, отлични студенти, които ще имат прекрасни сватби, успешни кариери и свършени внуци, чиято любов може да се купи с бонбонче. Бъдещите родители знаят, че пелените трябва да се сменят, че домашното трябва да се пише и че зъболекарите ще отидат до Аруба с техните спестявания, но като цяло гледат доста радостно на родителството, и именно заради това повечето от тях накрая скачат в него. Когато родителите си спомнят за родителството, те си спомнят чувства, каквито тези, на които то предстои, очакват да изпитат. Малцина от нас са имунизирани срещу тези радостни размишления. Аз имам двацет и девет годишен син и съм абсолютно убеден, че той е и винаги е бил един от най-големите източници на радост в живота ми, който едва наскоро беше засенчен от двегодишната ми внучка, която е също толкова очарователна, но която още не ме е карала да вървя зад нея и да се преструвам, че нямаме нищо общо. Когато накарат хората да определят източниците си на радост, те постъпват също като мен: посочват децата си.

Обаче ако измерим *действителното* удовлетворение на хора, които имат деца, наяве излиза съвсем друга история. Както е показано на фигура 23, двойките обикновено са доста щастливи в началото на брака си, след което в хода на съвместния им живот задоволството им прогресивно намалява и се връща близо до първоначалните нива на удовлетворение чак когато децата им напуснат дома.^[12] Въпреки това, което четем в популярните издания, единственият известен симптом на „синдрома празно гнездо“ е широката усмивка.^[13] Интересното е, че този модел на задоволство по време на житейския цикъл описва жени

(които обикновено се грижат за децата) по-добре от мъже.^[14] Внимателни проучвания на това как жени се чувстват, когато извършват всекидневните си дейности показва, че те са по-малко щастливи, когато се грижат за децата си, отколкото когато ядат, тренират, пазаруват, спят или гледат телевизия.^[15] Всъщност грижата за децата се явява малко по-приятна от домакинската работа.

Фигура 23. Както четирите отделни изследвания на тази графика показват, семейното щастие намалява драматично след раждането на първото дете и се увеличава чак когато и последното напусне дома.

Нищо от това не би трябвало да ни изненадва. Всеки родител знае, че децата създават доста работа — при това здрава работа — и макар че в отглеждането и възпитанието им има много щастливи моменти, по-голямата част от времето е свързана със скучна и всеотдайна грижа към хора, на които ще им трябват десетилетия, за да ни благодарят дори и неохотно за това, което правим за тях. Щом отглеждането на деца е толкова трудна работа, тогава защо ни изглежда толкова розово? Едната причина е, че по цял ден сме

говорили по телефона с акционерите на обществото — нашите майки, чичовци и лични треньори — и те са ни предавали идея, в чиято истинност вярват, но чиято точност едва ли е причината за успешното ѝ предаване. „Децата носят щастие“ е супер репродуктор. Мрежата за предаване на убеждения, част от която сме и ние самите, не може да действа без непрекъснато да попълва запасите си от хора, които да предават нататък, и затова убеждението, че децата са източник на щастие се превръща в част от мъдростта на нашата култура просто защото обратното убеждение разплита тъканта на всяко общество, което го е приело. Хора, които вярват, че децата носят мъка и отчаяние — и за това нямат деца — ще изкарат извън строя своята мрежа за предаване на убеждения за около петдесет години и по този начин ще унищожат убеждението, което унищожава тях. Шейкърите са утопично фермерско общество, което възниква в началото на XIX в. и в един момент наброява шест хиляди души. Те одобрявали децата, но не одобрявали естествения акт на тяхното създаване. С течение на годините непреклонната им вяра в целомъдрието накарало тяхната мрежа да се свие и днес са останали само няколко стари шейкъри, които предават катастрофалното си убеждение единствено на самите себе си.

Играта на предаване на убеждение е измислена така, че ние *трябва* да вярваме, че децата и парите носят щастие, независимо дали това е истина. Това не означава, че сега трябва да напуснем работите си и да зарежем семействата си. По-скоро това означава, че макар и да вярваме, че отглеждаме деца и печелим пари, за да увеличим своя дял от щастие, всъщност правим тези неща заради причини, които са извън компетентността ни. Ние сме възлови точки в социалната мрежа, която се надига и пада, следвайки собствената си логика, и затова продължаваме да се трудим, продължаваме да се чифтосваме и продължаваме да се изненадваме, когато не преживяваме цялата радост, която наивно очакваме.

[1] B. Russell, *Tire Analysis of Mind* (New York: Macmillan, 19Z1), 231. — Б.пр. ↑

[2] Вж. R. J. Dawkins, *The Selfish Gene* (Oxford: Oxford University Press, 1976). Вж. също S. Blackmore, *lire Meme Machine* (Oxford: Oxford University-Press, 2000). — Б.пр. ↑

[3] D. C. Dennett, *Brainstorms: Philosophical Essays on Mind and Psychology* (Cambridge, Mass.: Bradford/MIT Press, 1981), 18. — Б.п.р. ↑

[4] R. Layard, *Happiness: Lessons from a New Science* (New York: Penguin, 2005); E. Diener and M. E. P. Seligman, „Beyond Money: Toward an Economy of Weil-Being“, *Psychological Science in the Public Interest* 5: 1–31 (2004); B. S. Frey and A. Stutzer, *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Weil-Being* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2002); R. A. Easterlin, „Income and Happiness: Towards a Unified Theory“, *Economic Journal* 111: 465–84 (2001); and D.G. Blanchflower and A. J. Oswald, „Weil-Being over Time in Britain and the USA“, *Journal of Public Economics* 88: 1359–86 (2004). — Б.п.р. ↑

[5] Вж. Т. Scitovsky, *The Joyless Economy: The Psychology of Human Satisfaction* (Oxford; Oxford University Press, 1976); L. Van Boven and T. Gilovich, „To Do or to Have? That Is the Question“, *Journal of Personality and Social Psychology* 85: 1193–202 (2003); and R. H. Frank, „Flow Not to Buy Happiness“, *Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences* 133: 69–79 (2004). Not all economists believe in decreasing marginal utility: R. A. Easterlin, „Diminishing Marginal Utility of Income? Caveat Emptor“, *Social Indicators Research* 70: 243–326 (2005). — Б.п.р. ↑

[6] J. D. Graaf et al., *Affluenza: The All-Consuming Epidemic* (New York: Berrett-Koehler, 2002); D. Myers, *The American Paradox: Spiritual Hunger in an Age of Plenty* (New Haven: Yale University Press, 2000); R. H. Frank, *Luxury Fever* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2000); J. B. Schor, *The Overspent American; Why We Want What We Don't Need* (New York; Perennial, 1999); and P. L. Wachtel, *Poverty of Affluence; A Psychological Portrait of the American Way of Life* (New York: Free Press, 1983). — Б.п.р. ↑

[7] Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (1776), book 1 (New York: Modern Library, 1994). — Б.п.р. ↑

[8] Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments* (1759; Cambridge: Cambridge University Press, 2002). — Б.п.р. ↑

[9] N. Ashraf, C. Camerer, and G. Loewenstein, „Adam Smith, Behavioral Economist“, *Journal of Economic Perspectives* 19: 131–45 (2005). — Б.п.р. ↑

[10] Smith, *The Theory of Moral Sentiments*. — Б.п.р. ↑

[11] Some theorists have argued that societies exhibit a cyclic pattern in which people do come to realize that money doesn't buy happiness but

then forget this lesson a generation later. See A. O. Hirschman, *Shifting Involvements: Private Interest and Public Action* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1982). — Б.п.р. ↑

[12] C. Walker, „Some Variations in Marital Satisfaction“, in *Equalities and Inequalities in Family Life*, ed. R. Chester and J. Peel (London: Academic Press, 1977), 127–39. — Б.п.р. ↑

[13] D. Myers, *The Pursuit of Happiness: Discovering the Pathway to Fulfillment, Weil-Being, and Enduring Personal Joy* (New York: Avon, 1992), 71. — Б.п.р. ↑

[14] J. A. Feeney „Attachment Stiles, Communication Paterns ans Satisfaction Across the Life Cicle of Marriage“ *Personal Relationchips 1*: 333–48 (1994). — Б.п.р. ↑

[15] D. Kahneman et al., „A Survey Method for Characterizing Daily Life Experience: The Day Reconstruction Method“, *Science* 306; 1776–80 (2004). — Б.п.р. ↑

МИТЪТ ЗА ОТПЕЧАТЪЦИТЕ

Приятелите ми казват, че имам склонността да изтъквам проблеми, без да давам решения, но никога не ми казват какво да направя по въпроса. В главите дотук описах начините, по които въображението пропуска да ни осигури с точни предвиждания емоционалното ни бъдеще. Твърдя, че когато си представяме бъдещето, сме склонни да допълваме, пропускаме и да не обръщаме внимание колко различно ще мислим за бъдещето, когато се озовем там. Твърдя, че нито личния опит, нито традиционната мъдрост компенсират недостатъците на въображението. Толкова дълбоко ви потопих във фобиите, предубежденията и грешките на човешкия ум, че вие може да се чудите как човек изобщо успява да си направи сандвич, без да си намаже капачките на колената. Ако е така, ще ви подежда окуражително, когато научите, че *съществува* един прост метод, чрез който всеки може да прави удивително точни предвиждания за това как ще се чувства в бъдеще. Но може да се почувствате разочаровани, когато научите, че по принцип никой не иска да го използва.

Защо се осланяме на въображението си на първо място? Въображението е хралупата дупка на бедния човек? Не можем да правим това, което наистина ни се *иска* да правим — а именно, да пътуваме през времето, да ходим на гости на бъдещото си аз и да видим колко е щастливо то — и за това си представяме бъдещето, вместо наистина да идем там. Но ако не можем да пътуваме в измерението на времето, можем да пътуваме в измерението на пространството и има много голяма вероятност, че някъде в останалите три измерения има друго човешко същество, което наистина е *преживяло* бъдещото събитие, което ние просто си представяме. Със сигурност не сме първите хора, които са си мислили дали да не се преместят в Синсинати, да станат управители на хотел, да си сложат още едно парче пай от ревен, да започнат извънбрачна връзка и в мнозинството си тези, които вече са опитали тези неща са повече от готови да ни разкажат за тях. Истина е, че когато хората ни разправят за миналите си преживявания („Ледената вода не беше

толкова студена“ или „Обичам да се грижа за дъщеря си“), прегрешенията на паметта могат да направят признанието им ненадеждно. Но също така е вярно, че когато хората ни разказват за *сегашните* си преживявания („Какво изпитвам сега ли? Искане ми се да си извадя ръката от кофата с ледена вода и да завра там главата на сина ми тийнейджър!“), те ни дават определен вид сведения за субективното си състояние, смятано за златен стандарт за измерване на щастие. Ако вярвате (като мен), че хората по принцип могат да кажат как се чувстват в момента, в който ги питат, тогава единият начин да се правят предположения за нашето собствено емоционално бъдеще е да открием някой, който има преживяването, което обмисляме, и да го попитаме как се чувства. Вместо да си спомняме миналите си преживявания, за да симулираме бъдещите си преживявания, вероятно трябва просто да накараме други хора да анализират вътрешните си състояния. Вероятно трябва изобщо да се откажем да си спомняме и представяме и да използваме останалите хора като *сурогати* на бъдещото ни аз.

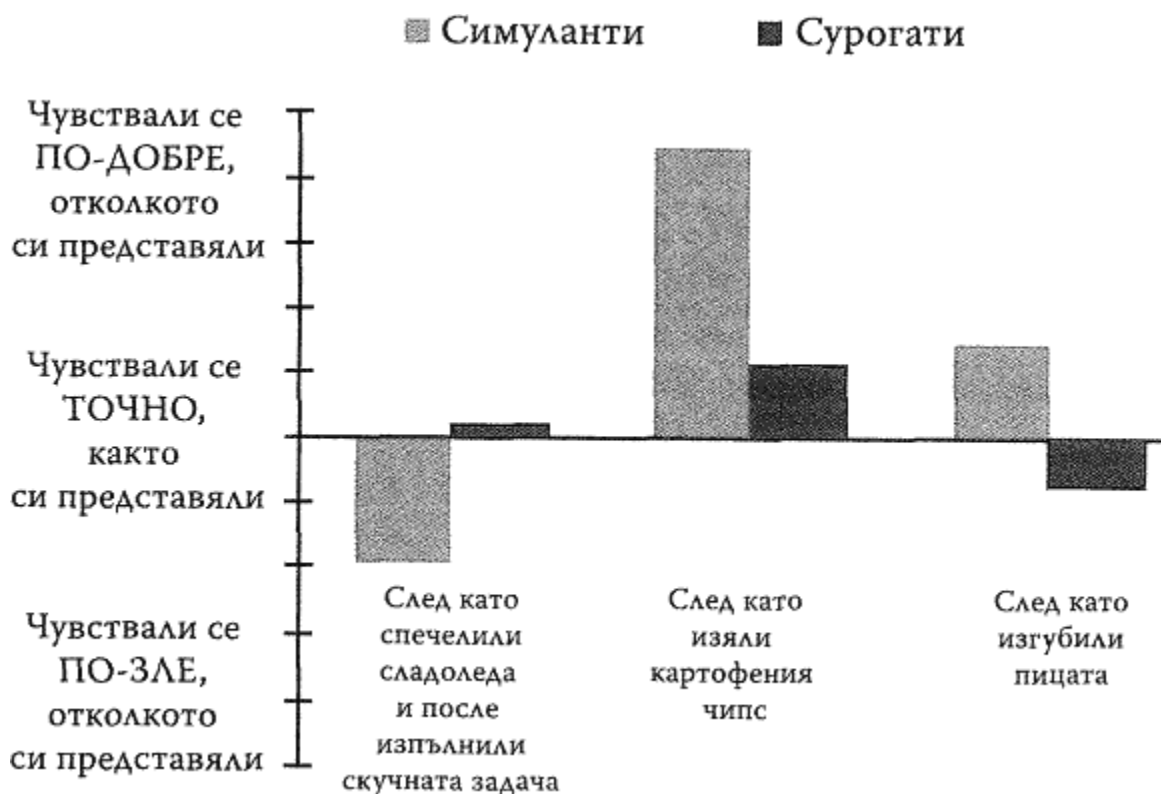
Тази идея изглежда прекалено проста и подозирам, че имате възражения и те звучат горе-долу така: *Да, други хора вероятно точно сега преживяват същите неща, които аз просто си представям, но не мога да използвам чужди преживявания като заместител на мои, защото тези други хора не са аз. Всяко същество е толкова уникално, колкото и пръстовите му отпечатъци, така че няма да ми помогне много, ако науча как други се чувстват в ситуация, пред която съм изправен и аз. Освен ако тези хора не са ми клонинги и нямат същите преживявания, които имам и аз, техните реакции и моите реакции няма как да не се различават. Аз съм ходеща и говореща индивидуалност и затова е по-добре да основавам предвижданията си на моето понякога подвеждащо въображение, отколкото на сведения, взети от други хора, чиито предпочитания, вкусове и емоционални наклонности са напълно различни от моите. Ако това е възражението ви, бива си го — толкова си го бива, че ще предприема две стъпки, за да го оборя. Първо, нека ви докажа, че преживяването на един случайно подбран индивид може понякога да осигури подобра основа за предвиждане на бъдещето ви преживяване, отколкото собственото ви въображение. След което, позволете да ви покажа защо на вас — и на мен — ви е толкова трудно да го повярвате.*

Намиране на решение

Въображението има три недостатъка и ако не ги знаете, значи четете книгата отзад напред. Иначе знаете, че първият недостатък на въображението е склонността му да попълва и пропуска, без да ни уведомява (на която се спряхме в главата „Реализъм“). Никой не е в състояние да си представи всяка характерна черта и последици на едно бъдещо събитие, затова трябва някои да си измислим, а други да пропуснем. Проблемът е, че характерните черти и последиците, които пропускаме да обмислим, са често доста важни. Може би си спомняте проучването, в което карат студенти да си представят как биха се почувствали няколко дни след мача на университетския отбор с друг отбор.^[1] Резултатите показват, че студентите надценяват продължителността на емоционалния ефект от мача, защото когато се опитат да си представят бъдещо преживяване, те си представят победата на своя отбор („Времето изтича, нахлуваме на игрището, всички се поздравяват...“), но пропускат да си представят какво ще правят след това („После се прибирам у дома и започвам да уча за изпити“). Понеже студентите са се съсредоточили върху играта, те пропускат да си представят как събития, които се случват *след* играта ще повлияят на щастието им. Така че какво *трябваше* да направят вместо това?

Трябваше да зарежат изцяло въображението. Представете си проучване, в което карат хората да стигнат до подобно предположение и след това ги принуждават да се откажат от въображенията си. В това проучване група доброволци (репортери) първо получават хубава награда — талон за подарък от местния магазин за сладолед — и след това изпълняват дълга и скучна задача, която се състои от броене и записване на геометрични форми, които се появяват върху компютърен екран.^[2] Репортерите после споделили как са се чувствали. На друга група доброволци казали, че ще получат награда, ако изпълнят същата скучна задача. На някои от тези нови доброволци (симуланти) било съобщено каква е наградата и те трябвало да използват въображението си, за да предскажат бъдещите си чувства. Други (сурогати) не били уведомени каква ще е наградата, а вместо това им показали изказването на случайно избран репортер. Без да знаят каква ще бъде наградата, те нямало как да използват въображението си, за да предположат как ще се чувстват в бъдеще. Вместо това трябвало да се

осланят на думите на един репортер. След като всички направили предположенията си, те получили наградата, изпълнили дългата скучна задача и споделили как са се почувствали в действителност. Както е показано на най-левите колонки на фигура 24 симулантите не били толкова щастливи, колкото си мислели, че ще бъдат. Защо? Защото пропуснали да си представят колко бързо радостта от получаването на талона за подаръка ще избледнее, когато е последвана от дълга и скучна задача. Това е същата грешка, която допуснали и футболните запалняковци. Но сега погледнете резултатите на сурогатите. Както можете да се уверите и сами, те направили изключително точни предвиждания по отношение на бъдещото си щастие. Сурогатите не знаели каква награда ще получат, но знаели, че някой, който е получил наградата, е по-малко щастлив след края на досадната задача. Така че повдигнали рамене и решили, че те също ще се чувстват по-малко щастливи след края на скучната задача — и били прави!

Фигура 24. Доброволци направили много по-точни предвиждания на бъдещите си чувства, когато научили как някой друг се е чувствал

в същата ситуация (сурогати), отколкото когато се опитали да си представят как те биха се чувствали (симуланти).

Вторият недостатък на въображението е склонността му да проектира настоящето върху бъдещето (което разгледахме в главата „Настоящност“). Когато въображението рисува картина на бъдещето, задължително липсват много от подробностите и въображението решава проблема, като пълни дупките с подробности, които взима от настоящето. Всеки, който някога е пазарувал с празен стомах, обещавал да спре да пуши, след като е загасил цигарата или предлагал брак на морския бряг, знае, че начинът, по който се чувстваме в момента може да окаже погрешно влияние върху това как си *мислим*, че ще се чувстваме по-късно. Както се оказва, сурогатството може да оправи и този недостатък. В едно изследване доброволци (репортери) изяли няколко парчета картофен чипс и споделили колко им е харесал. [3] На друга група доброволци дали да опитат солети, солени бисквити с фъстъчено масло, тортила и кубети, което, както се досещате, ги заситило напълно и не им оставило желание за повече солени работи. Тогава накарали заситените доброволци да предвидят колко би им харесало да хапнат дадено ядене на следващия ден. На някои от тях (симуланти) казали, че ще хапнат картофен чипс и ги накарали да използват въображението си, за да предвидят как ще се чувстват, след като го изядат. На други (сурогати) не казали каква ще бъде храната на другия ден, а вместо това им показали изказването на случайно избран репортер. Понеже сурогатите не знаели каква ще бъде храната на другия ден, не можели да използват въображението си, за да предвидят колко ще им хареса и затова трябвало да разчитат на изказването на репортера. След като всички направили предположенията си, те си отишли, върнали се на следващия ден, изяли малко картофен чипс и споделили колко им е харесал. Както средните колонки на фигура 24 показват, симулантите харесали яденето на картофения чипс повече, отколкото предполагали. Защо? Защото когато правели предвижданията си, коремите им били пълни със солети и солети бисквитки. Но сурогатите — които също били сити, когато правели предположението си — разчитали на думите на някой, който не бил с пълен корем и затова направили доста по-точни предвиждания. Важно

е да се отбележи, че сурогатите точно предвидили бъдещото удоволствие от храната, въпреки че не знаели каква ще бъде тя!

Третият недостатък на въображението е, че пропуска да осъзнае, че нещата ще изглеждат по друг начин, когато вече се случат (разгледахме го в глава „Обяснение“) Когато си представяме как си губим работата например, ние си представяме неприятно преживяване („Шефът ще дойде в стаята ми, ще затвори вратата зад себе си...“), без обаче да си представяме как нашата физиологична имунна система ще преобрази значението му („Ще осъзная, че това е било възможност да престана да се занимавам с продажби и да се отдам на истинското си призвание на скулптор“) Може ли сурогатството да оправи и този недостатък? За да разберат, учени направили така, че няколко души да имат неприятно преживяване. Казали на група доброволци (репортери), че ще се хвърля ези-тура, ако се паднело ези, доброволецът щял да получи безплатен талон за вечеря в местната пицария. Монетата полетяла и — о, много съжалявам — паднало се тура и репортерите не получили нещо.^[4] Репортерите, после споделили как са се чувствали. Друга група доброволци научили за играта на ези-тура и трябвало да предвидят как биха се почувствали, ако им се падне тура и не получат безплатен талон за пица. Казали на някои от тези доброволци (симуланти) точно за каква сума ще бъде безплатният талон, а на други (сурогати) вместо това показали изказването на произволно избран репортер. След като всички направили предположенията си, хвърлили монетата и — о, много съжалявам — се паднало тура. Доброволците тогава споделили как са се почувствали. Както показват най-десните колонки на фигура 24, симулантите се почувствали по-добре, отколкото били предположили, че ще се чувстват, ако им се падне тура. Защо? Защото симулантите не осъзнали колко бързо и лесно ще осъзнаят загубата („Пицата е прекалено мазна, пък и не харесвам този ресторант“). Но сурогатите — които не разполагали с нищо друго, освен с изказването на случайно избран индивид — предположили, че няма да се чувстват прекалено зле, след като загубят наградата и затова направили по-точни предположения.

ОТХВЪРЛЯНЕ НА РЕШЕНИЕТО

Тези три експеримента показват, че когато хората са лишени от информацията, от която има нужда въображението и поради това са *принудени* да използват останалите като сурогати, правят забележително точни предвиждания за бъдещите си чувства, което означава, че най-добрият начин да предвидим собствените си чувства утре е да видим как другите се чувстват днес.^[5] Като се има предвид впечатляващата сила на тази проста техника, би трябвало да очакваме хората да се опитат всячески да я използват. Но те не го правят. Когато напълно нова група доброволци били уведомени за трите положения, които току-що ви описах — спечелване на награда, ядене на неизвестна храна и загубване на талона за награда — и ги попитали дали биха предпочели да направят предвижданията си въз основа на: (а) информация за храната, наградата или талона; (б) информация за това как случайно избран индивид се е почувствал, след като е спечелил, изял или изгубил, почти всеки доброволец избрал първото. Ако не бяхте видели резултатите от тези експерименти и вие вероятно бихте направили същото. Ако предложи да платя вечерята ви в ресторанта, в случай че успеете да предвидите колко ще ви хареса, ще искате ли да видите менюто на ресторанта или ще предпочетете мнението на случайно избран посетител? Ако сте като повечето хора, ще предпочетете да видите менюто и ако сте като повечето хора, накрая сам ще си платите вечерята. Защо?

Защото ако сте като повечето хора, тогава подобно на повечето хора не знаете, че сте като повечето хора. Науката ни е предоставила много факти за средностатистическия човек и един от най-надеждните от тези факти е, че средностатистическият човек не се смята за обикновен. Повечето студенти се смятат за по-интелигентни от средния студент,^[6] повечето бизнесмени се смятат за по-компетентни от средния мениджър, повечето футболисти смятат, че имат по-добро „футболно чувство“ от съотборниците си.^[7] Деветдесет процента от мотористите смятат, че са по-безопасни от средния шофьор,^[8] и 94 процента от преподавателите в колеж смятат, че са по-добри от средния учител.^[9] Абсурдното е, че склонността ни да се смятаме за по-добри от средното ни кара да се смятаме и за по-малко пристрастни.^[10] Както заключил един изследователски екип: „Повечето от нас явно вярват, че са по-атлетични, интелигентни,

организирани, етични, логични, интересни, честни и здрави — да не споменаваме привлекателни — от средния човек.“^[11]

Склонността да смятаме себе си за по-добри от другите не е задължително проява на нашия освободен нарцисизъм, а по-скоро проява на по-общочовешка склонност да смятаме, че сме *по-различни* от останалите — понякога към по-добро, друг път към по-лошо. Когато попитали хора дали са щедри, те твърдели, че проявяват повече актове на щедрост от останалите; но когато ги попитали дали са егоисти, те твърдели, че имат повече егоистични прояви от останалите.^[12] Невинаги виждаме себе си като *превъзхождащи* останалите, но почти винаги се смятаме за *уникални*. Дори когато правим точно това, което правят и другите, сме склонни да си мислим, че го правим водени от необикновени причини. Например склонни сме да приписваме изборите на другите хора на характерните черти, които проявяват („Фил избра този курс, защото е от хората, които си падат по литература“), но сме склонни да приписваме собствените си избори на особеностите на възможностите („Но аз го избрах, защото е по-лесен от икономиката“).^[13] Признаваме, че решенията ни са повлияни от социални норми („Беше ми неудобно да вдигна ръка в час, макар че бях ужасно объркан“), но не признаваме, че и решенията на останалите се влияят от тях („Никой друг не вдигна ръка, защото никой друг не беше объркан колкото мен“).^[14] Знаем, че избора ни понякога отразява антипатиите ни („Гласувах за Кери, защото не мога да понасям Буш“), но приемаме, че изборът на останалите отразява предпочитанията им („Щом Ребека е гласувала за Кери, значи го харесва“).^[15] Списъкът с различията е дълъг, но заключението, което трябва да си извлечем, е кратко: Аз-ът се смята за много специален индивид.^[16]

Какво ни кара да си мислим, че сме толкова ужасно специални? Три неща, поне. Първо, дори и да не сме специални, начинът, по който се познаваме, е специален. Ние сме единствените хора на света, които можем да опознаем отвътре. *Преживяваме* собствените си мисли и чувства, но трябва да признаем, че и другите преживяват техните. Всички ние вярваме, че зад очите и вътре в мозъка си нашите приятели и съседни имат субективни преживявания, които много приличат на нашите, но това убеждение е въпрос на вяра, а не е осезаема, очевидна истина, установена от собствените ни субективни преживявания. Има разлика между това да правиш любов и да четеш за правене на любов

и това е същата разлика, която отличава нашето познание за нашия духовен живот от нашето познание за духовния живот на всички останали. Тъй като познаваме себе си и останалите по толкова различен начин, събираме много различна по вид и количество информация. Във всеки един съзнателен момент, ние следим постоянния поток от мисли и чувства, който преминава през главите ни, но можем да следим само думите и делата на останалите хора, и то само ако са близо до нас. Една от причините, поради които се чувстваме толкова специални тогава, е, че научаваме за себе си по толкова специален начин.

Втората причина е, че ни *харесва* да смятаме себе си за специални. Повечето от нас искат да се вписват добре сред връстниците си, но не и да се сливат с тях.^[17] Ние ценим уникалната си индивидуалност и едно изследване показва, че когато накарат хора да почувстват, че си приличат прекалено с останалите, настроението им рязко спада и те се опитват да се дистанцират и отличат по най-различен начин.^[18] Ако някога сте ходили на купон и се е оказвало, че някой друг е облечен със същата рокля като вас или същата вратовръзка, тогава значи знаете колко е неловко да си в едно помещение с нежелан близък, чието присъствие временно намалява усещането ви за индивидуалност. Понеже *ценим* уникалността си, никак не е чудно, че сме склонни да я надценяваме.

Третата причина, поради която сме склонни да надценяваме уникалността си е, че имаме склонността да надценяваме уникалността на всички останали — или иначе казано имаме склонността да смятаме хората за по-различни един от друг, отколкото са в действителност. Нека приемем факта: Всички хора си приличат в някои отношения и се различават в други. Психолозите, биолозите, икономистите и социолозите, които търсят универсални закони на човешкото поведение естествено отдават по-голямо значение на приликите, но всички останали ни е повече грижа за разликите. Социалният живот е свързан с избирането на конкретни индивиди за наши сексуални партньори, бизнес партньори, боулинг партньори и така нататък. Тази задача изисква да се съсредоточим върху нещата, които различават един човек от друг човек, а не върху общите им черти, поради което в личните обяви по-скоро се споменава за любов към балета, а не към кислорода. Увлечението по дишането обяснява

много неща за човешкото поведение — например защо хората живеят на сушата, разболяват се на голяма надморска височина, имат дробове, пазят се от задушаване, обичат дърветата и така нататък. Това със сигурност обяснява повече, отколкото увлечението на някой си към балета. Но не прави нищо, за да отличи един човек от друг и затова за обикновените хора, които са се заловили с обикновената работа да избират други хора за търговия, разговор, съвкупление, увлечението към кислорода е шокиращо неуместно. Приликите между отделните индивиди са много, но нас те не ни интересуват особено, защото не ни помагат да правим това, за което сме тук на земята, а именно да различаваме Джак от Джил и Джил от Дженифър. Затова приликите между отделните индивиди са незабележим фон, на който спокойно изпъкват малко на брой относително незначителни индивидуални различия.

Понеже отделяме толкова много време да търсим, да обръщаме внимание на, да мислим за и да помним тези различия, ние сме склонни да надценяваме значението и честотата, с която се проявяват и затова накрая оставаме с убеждението, че хората са по-различни, отколкото са в действителност. Ако цял ден сортирате грозде по форма, цветове и сортове, накрая ще се превърнете в един от онези досадни гроздофили, които говорят до безкрай за нюансите на вкуса и промяната на консистенцията. Ще започнете да мислите за гроздето като за безкрайно разнообразно и ще забравите, че почти цялата наистина *важна* информация за него може да бъде извлечена от простия факт, че е грозде. Вярата ни в разнообразието на другите и в уникалността на „аз“-а е особено силна, когато се отнася до емоция.^[19] Защото ние можем да *усетим* собствените си емоции, но трябва да *отгатнем* емоциите на другите. Като наблюдаваме лицата и слушаме гласовете им, често оставаме с впечатлението, че останалите не изпитват толкова силни чувства, колкото изпитваме ние, поради което очакваме от тях да са наясно с чувствата ни, дори когато ние не сме наясно с техните.^[20] Това усещане за емоционална уникалност започва рано. Когато попитат деца в детската градина как те и другите ще се чувстват в различни ситуации, те очакват, че ще изпитват уникални чувства („Били ще се натъжи, но аз — няма“) и си набавят уникални причини за това, което ще изпитват („Ще си кажа, че хамстерът е на

небето, а Били само ще плаче“).^[21] Когато възрастни правят подобни предположения, те постъпват по същия начин.^[22]

Митичната ни вяра в разнообразието и уникалността на отделните индивиди е основната причина, поради която отказваме да използваме другите за сурогати. В крайна сметка, сурогатството е използваемо единствено когато можем да сме сигурни, че сурогат ще реагира на дадено събитие в общи линии, както ние бихме реагирали, и ако вярваме, че емоционалните реакции на хората са разнообразни, отколкото са в действителност; тогава сурогатството ще ни се струва не толкова полезно, колкото е в действителност. Абсурдното, разбира се, е, че сурогатството е евтин и ефективен начин да се предскажат бъдещите емоции, но понеже не осъзнаваме колко много си приличаме всъщност, отхвърляме този надежден метод и вместо това се осланяме на въображението си, колкото и да е несъвършено и подвеждащо.

[1] T. D. Wilson et al., „Focalism: A Source of Durability Bias in Affective Forecasting“, *Journal of Personality and Social Psychology* 78: 821-36 (2000). — Б.пр. ↑

[2] R. J. Norwick, D. T. Gilbert, and T. D. Wilson, „Surrogation: An Antidote for Errors in Affective Forecasting“ (unpublished manuscript, Harvard University, 2005). — Б.пр. ↑

[3] R. J. Norwick, D. T. Gilbert, and T. D. Wilson, „Surrogation: An Antidote for Errors in Affective Forecasting“ (unpublished manuscript, Harvard University, 2005). — Б.пр. ↑

[4] R. J. Norwick, D. T. Gilbert, and T. D. Wilson, „Surrogation: An Antidote for Errors in Affective Forecasting“ (unpublished manuscript, Harvard University, 2005). — Б.пр. ↑

[5] Вж. N. Epley and D. Dunning, „Feeling 'Holier Than Thou': Are Self-Serving Assessments Produced by Errors in Self or Social Prediction?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 79: 861–75 (2000). — Б.пр. ↑

[6] R. C. Wylie, *The Self-Concept: Theory and Research on Selected Topics*, vol. 2 (Lincoln; University of Nebraska Press, 1979). — Б.пр. ↑

[7] R. B. Felson, „Ambiguity and Bias in the Self-Concept“, *Social Psychology Quarterly* 44: 64–69. — Б.пр. ↑

[8] D. Walton and J. Bathurst, „An Exploration of the Perceptions of the Average Driver’s Speed Compared to Perceived Driver Safety and Driving Skill“, *Accident Analysis and Prevention* 30: 821–30 (1998). — Б.п.р. ↑

[9] P. Cross, „Not Can but Will College Teachers Be Improved?“ *New Directions for Higher Education* 17: 1–15 (1977). — Б.п.р. ↑

[10] E. Pronin, D. Y. Lin, and L. Ross, „The Bias Blind Spot: Perceptions of Bias in Self Versus Others“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 28: 369–81 (2002). — Б.п.р. ↑

[11] J. Kruger, „Lake Wobegon Be Gone! The Below-Average Effect and the Egocentric Nature of Comparative Ability Judgments“, *Journal of Personality and Social Psychology* 77: 221–32 (1999). — Б.п.р. ↑

[12] Kruger, „Lake Wobegon Be Gone!“ — Б.п.р. ↑

[13] E. E. Jones and R. E. Nisbett, „The Actor and the Observer: Divergent Perceptions of the Causes of Behavior“, in *Attribution: Perceiving the Causes of Behavior*, ed. E. E. Jones et al., (Morristown, N.J.: General Learning Press, 1972); and R. E. Nisbett and E. Borgida, „Attribution and the Psychology of Prediction“, *Journal of Personality and Social Psychology* 32:932-43 (1975). — Б.п.р. ↑

[14] D. T. Miller and C. McFarland, „Pluralistic Ignorance: When Similarity Is Interpreted as Dissimilarity“, *Journal of Personality and Social Psychology* 53: 298-305(1987). — Б.п.р. ↑

[15] D. T. Miller and L. D. Nelson, „Seeing Approach Motivation in the Avoidance Behavior of Others; Implications for an Understanding of Pluralistic Ignorance“, *Journal of Personality and Social Psychology* 83: — Б.п.р. ↑

[16] C. R. Snyder and H. L. Fromkin, „Abnormality as a Positive Characteristic: The Development and Validation of a Scale Measuring Need for Uniqueness“, *Journal of Abnormal Psychology* 86: 518–27 — Б.п.р. ↑

[17] M. B. Brewer „The Social Self: On Being the Same and Different at the Same Time“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 17:475-82 (1991) — Б.п.р. ↑

[18] H. L. Fromkin, „Effects of Experimentally Aroused Feelings of Undistinctiveness Upon Valuation of Scarce and Novel Experiences“, *Journal of Personality and Social Psychology* 16:521-29 (1970); and H. L. Fromkin, „Feelings of Interpersonal Undistinctiveness: An Unpleasant

Affective State“, *Journal of Experimental Research in Personality* 6:178-85(1971). — Б.п. ↑

[19] R. Karniol, T. Eylon, and S. Rish, „Predicting Your Own and Others' Thoughts and Feelings: More Like a Stranger Than a Friend“, *Euro-peart Journal of Social Psychology* 27: 301–11 (1997); J. T. Johnson, „The Heart on the Sleeve and the Secret Self: Estimations of Hidden Emotion in Self and Acquaintances“, *Journal of Personality* 55: 563–82 (1987); and R. Karniol, „Egocentrism Versus Protocentrism: The Status of Self in Social Prediction“, *Psychological Review* no: 564–80 (2003). — Б.п. ↑

[20] C. L. Barr and R. E. Kleck, „Self-Other Perception of the Intensity of Facial Expressions of Emotion: Do We Know What We Show?“ *Journal of Personality and Social Psychology* 68: 608–18 (1995). — Б.п. ↑

[21] R. Karniol and L. Koren, „How Would You Feel? Children's Inferences Regarding Their Own and Others' Affective Reactions“, *Cognitive Development* 2: 271–78 (1987). — Б.п. ↑

[22] C. McFarland and D. T. Miller, „Judgments of Self-Other Similarity: Just Like Other People, Only More So“, *Personality and Social Psychology Bulletin* 16: 475–84 (1990). — Б.п. ↑

НАТАГЪК

Въпреки воднистото си подзначение, думата *помия* е свързана с храненето — а не с къпането — на прасетата. Помията е нещо, което прасетата ядат, което прасетата харесват, от което прасетата се нуждаят. Фермерите доставят на прасетата помия, защото без нея прасето започва да се сърди. Думата *помия* също така означава и глупостите, които хората си разправят. Също като помията, с която фермерите хранят прасетата си, помията, с която ни хранят приятели, учители и родители има за цел да ни направи щастливи; но за разлика от свинската помия, човешката помия невинаги постига целите си. Както видяхме, идеите процъфтяват, ако могат да запазят социалната система, която им позволява да се предават. Понеже индивидите обикновено нямат чувството, че запазването на социалната система е техен личен дълг, тези идеи трябва да се маскират като предписания за лично щастие. Би трябвало да очакваме, че след като сме живели известно време на света, опитът ни ще опровергае тези идеи, но невинаги става така. За да се учим от опита си, трябва да го помним, а поради различни причини паметта е вероломен приятел. Практика и обучение ни измъкват от пелените и ни вкарват в панталоните, но не са достатъчни, за да ни измъкнат от настоящето ни и да ни вкарат в бъдещето ни. Абсурдното в това опасно положение е, че информацията, от която се нуждаем, за да направим точни предвиждания на емоционалното си бъдеще е точно под носа ни, но често не виждаме по-далече от носа си. Невинаги има смисъл да обръщаме внимание на това, което хората ни казват, когато споделят с нас убежденията си за щастието, но наистина има смисъл да наблюдаваме колко са щастливи при различни обстоятелства. Уви, ние се смятаме за уникални същества — неповторими умове — и затова често отхвърляме уроците, които емоционалният опит на другите може да ни даде.

ПОСЛЕПИС

„Сърцето ми предчувства победа.“

Шекспир, „Крал
Хенри VI“, Трета част

Повечето от нас взимат поне три важни решения през живота си: къде да живеят, какво да правят и с кого да го правят. Избираме градовете си и съседите си, избираме работата и хобитата си, избираме съпрузи и приятелите си. Взимането на тези решения е толкова естествена част от зрелостта ни и лесно забравяме, че сме сред първите човешки същества, които го правят. През по-голяма част от писаната история хората живеели там, където са родени, правели това, което родителите им са правели и се свързвали с тези, които вършели същото. Мливарите мелели, ковачите ковели и малките мливари и ковачи се женели, за когото им кажели. Социални структури (като религии и касти) и физични структури (като планини и океани) били великите диктатори, които определяли как, къде и с кого хората трябвало да прекарат живота си и на повечето хора им оставали малко неща да решават сами. Но земеделската, индустриалната и технологичната революции променили всичко това и последвалият бум на лична свобода създал смайващо количество възможности, алтернативи, избори и решения, които нашите предшественици никога не са имали. За пръв път щастието е в нашите ръце.

Как ще направим тези избори? През 1738 г. един всестранно надарен холандец на име Даниел Бернули твърдял, че знае отговора. Той заявил, че мъдростта на всяко решение може да бъде изчислена, ако умножим *вероятността* това решение да ни даде каквото искаме по *ползността* от това да получим това, което искаме. Под *ползност* Бернули разбирал нещо от сорта на *благоденствие или удоволствие*.^[1] Първата част от рецептата на Бернули може доста лесно да се изпълни, защото при повечето обстоятелства можем грубо да изчислим

вероятността изборите ни да доведат до там, докъдето искаме да стигнем. Каква е вероятността да ви изберат за главен директор, ако се хванете на работа в Ай Би Ем? Каква е вероятността да прекарвате почивните си дни на плажа, ако се преместите да живеете в Санкт Петербург? Каква е вероятността да се наложи да си продадете мотора, ако се ожените за Елоиз? Пресмятането на подобни вероятности е сравнително проста задача, и точно заради това застрахователните компании забогатяват, без да правят кой знае колко повече от това да изчисляват вероятността къщата ви да се запали, колата ви да бъде открадната и животът ви да свърши рано. С малко детективска работа, молив и хубава гума обикновено можем пресметнем — поне грубо — вероятността, че даден избор ще ни осигури това, което желаем.

Проблемът е, че не можем лесно да оценим как ще се почувстваме, когато го получим. Гениалността на Бернули се състои не в математиката, а в психологията — в обяснението, че това, което обективно получаваме (богатство) не е едно и също с това, което субективно *преживяваме*, когато го получим (полза). Богатството може да бъде измервано чрез броене на долари, но ползата трябва да бъде измервана чрез преброяването на какво количество благополучие купуват тези долари.^[2] Богатството не е от значение, важна е ползата. Не се интересуваме от пари, повишения или ваканции на плажа заради тях самите, интересуваме се заради благоденствието или удоволствието, което тези форми на богатство могат (или не могат) да породят. Мъдри избори са тези, които увеличават максимално удоволствието ни, не доларите ни, и ако изобщо храним някаква надежда да направим мъдър избор, тогава трябва да предвидим вярно колко удоволствие ще ни купят тези долари. Бернули знаел, че е много по-лесно да предскажеш колко богатство даден избор може да произведе, отколкото колко голяма полза, затова съставил проста формула за превръщане, като се надявал, че тя ще позволи на всеки да превърне изчисленията на първото в изчисления на второто. Той предположил, че всеки следващ долар осигурява малко по-малко удоволствие, отколкото този преди него, и че следователно човек може да изчисли удоволствието, което ще извлече от един долар, като просто го свери с броя на доларите, които вече притежава.

„Определянето на стойността на нещо не бива да се основава на цената му, а по-скоро на ползата, която носи. Цената на нещото зависи единствено от самото нещо и е еднаква за всички; ползата обаче зависи от конкретните обстоятелства, при които човекът прави оценката. Така несъмнено спечелването на хиляда дуката е много по-важно за бедняка, отколкото за богаташа, макар че и двамата спечелват една и съща сума.“^[3]

Бернули правилно е осъзнал, че хората се поддават повече на относителни, отколкото на абсолютни величини и формулата му включвала тази основна психологична истина в сметката. Но също така знаел, че превръщането на богатството в полза не е толкова просто, колкото го изкарва и че съществуват други психологични истини, които тази формула не взима под внимание.

„Макар че беднякът извлича по-голяма полза, отколкото богаташа от една и съща печалба, можем да си представим например, че богат затворник, който има две хиляди дуката, но се нуждае от още две хиляди дуката, за да откупи свободата си, ще придаде по-голяма стойност на спечелването на двете хиляди дуката, отколкото друг човек, който има по-малко пари от него. Макар че могат да бъдат дадени безброй примери като този, те представляват значително редки изключения.“^[4]

Добър опит. Бернули бил прав, като си мислел, че стотици долари (или целувки, или понички, или търкаляния по поляната) по принцип не ни правят толкова щастливи, колкото ни е направило първият път, но е сгрешил, че това е *единственото* нещо, което отличава богатството от ползата и затова единственото нещо, което човек трябва да свери, когато предвижда ползата от богатството. Както се оказва, „безбройните изключения“, които Бернули помита под килима не са изключително редки. Има много неща, различни от

размера на банковата сметка на човек, които влияят колко полза ще извлече от всеки следващ долар. Например хората често ценят нещата повече, след като са ги загубили, ценят нещата повече, когато са близки, а не далечни, често си представят, че болката да загубиш някога е по-слаба от болката да загубиш сега, често ги боли повече от дребни загуби, отколкото от големи; често си представят, че болката от това да загубиш нещо е по-голяма от това да го спечелиш и така нататък, и така нататък. Многобройните феномени, които бяха разгледани в тази книга са само част от не толкова редките изключения, които превръщат принципа на Бернули в красива, ненужна абстракция. Да, ние *трябва* да правим избори като умножаваме вероятности и ползи, но как бихме могли да го правим, като не можем да оценим тези ползи предварително? Същите обективни обстоятелства пораждат забележително голямо разнообразие от субективни преживявания и затова е много трудно да се предскажат субективните ни преживявания от предварителното познаване на обективните обстоятелства. Тъжният факт е, че превръщането на богатство в полза — или иначе казано да предскажем как ще се чувстваме, ако знаем какво ще получим — не е същото като да превръщаш метри в ярдове или да превеждаш от немски на японски. Простите основателни отношения, които свързват цифри с цифри и думи с думи, не свързват обективни събития с емоционални преживявания.

Така че как трябва да избира човек? Без формулата за предвиждане на ползата ние правим това, на което е способен единствено нашия вид — представяме си. Нашите мозъци имат уникално устройство, което ни позволява да се пренасяме наум в бъдещи обстоятелства и после да се питаме какво е било да си там. Вместо да пресмятаме ползите с математически стойности, просто стъпваме в утрешните си обувки и виждаме дали са ни удобни. Способността ни да се проектираме напред във времето и да преживяваме събития, преди да са се случили ни позволява да се учим от грешки, без да ги правим и да оценяваме действия, без да го извършваме. Ако природата ни е дарила с по-голям подарък, досега никой не го е споменал. И въпреки това, колкото и да е впечатляваща, способността ни да симулираме бъдещи „аз“ и бъдещи обстоятелства в никакъв случай не е съвършена. Когато си представяме бъдещи

обстоятелства, попълваме с подробности, които няма да се случат и прескачаме подробности, които ще се случат. Когато си представяме бъдещи чувства, не можем да се абстрахираме от чувствата, които изпитваме в момента и да познаем как ще се чувстваме за неща, които ще се случат по-късно. Даниел Бернули мечтаел за свят, в който една проста формула би позволила на всички нас да определим бъдещето си с проникателност и предвидливост. Но предвидливостта е деликатен талант, който често ни оставя да мижим и да се напъваме да видим какво би било да имаме това, да идем там, или да направим онова. Не съществува проста формула за намиране на щастието. Но ако страхотните ни големи мозъци не позволяват да навлизаме със сигурна крачка в бъдещето, те поне ни оставят да прозрем защо се препъваме.

[1] Вж. N. Georgescu-Roegen, „Utility and Value in Economic Thought“, *New Dictionary of the History of Ideas*, vol. 4 (New York: Charles Scribner’s Sons, 2004), 450-58; and D. Kahneman, P. P. Wakker, and R. Sarin, „Back to Bentham? Explorations of Experienced Utility“ *Quarterly Journal of Economics* 112: 375–405 (1997). — Б.пр. ↑

[2] Повечето съвременни икономисти няма да се съгласят с това твърдение. — Б.пр. ↑

[3] D. Bernoulli, „Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk“, *Econometrica* 21: 2.3–36 (1954) (originally published as „Specimentheoriae novae de mensurasortis“ in *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*, vol. 5 [1738], 175–92). — Б.пр. ↑

[4] D. Bernoulli, „Exposition of a New Theory on the Measurement of Risk“, *Econometrica* 21: 2.3–36 (1954) (originally published as „Specimentheoriae novae de mensurasortis“ in *Commentarii Academiae Scientiarum Imperialis Petropolitanae*, vol. 5 [1738], 175–92). — Б.пр. ↑

Издание:

Даниел Гилбърт. Какво е нужно да си щастлив

ИК „Изток-Запад“, София, 2005

Редактор: Искра Ангелова

ISBN: 978-954-321-360-3

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.